

**Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»**

Філалагічна факультэт
Кафедра беларускай культуры і фалькларыстыкі

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
беларускай культуры і фалькларыстыкі
_____ В.С. Новак
_____ 2017 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан
філалагічнага факультэта
_____ У.А. Бобрык
_____ 2017 г.

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ
БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)
для спецыяльнасцей:**

- 1-31 04 01-02 Фізіка (вытворчая дзейнасць)
- 1-31 04 01-02 Фізіка (навукова-педагагічная дзейнасць)
- 1-31 04 03 Фізічная электроніка
- 1-39 03 01 Электронныя сістэмы бяспекі
- 1-39 03 02 Праграміруемыя мабільныя сістэмы
- 1-40 04 01 Інфарматыка і тэхналогіі праграміравання
- 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях)
- 1-25 01 10 Камерцыйная дзейнасць (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)
- 1-25 01 08-01 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у банках) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)
- 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)
- 1-25 01 03 Сусветная эканоміка
- 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве
- 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)
- 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт
- 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)
- 1-24 01 02 Правазнаўства
- 1-03 02 01 Фізічная культура
- 1-03 02 01 Фізічная культура (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)

Складальнікі:

- Кастрыца А.А., дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
- Вяргеенка С.А., дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
- Палуян А.М., дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
- Панкова Н.М., асістэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”.

Разгледжана і зацверджана
на пасяджэнні навукова-метадычнага савета
ГДУ імя Ф. Скарыны
Пратакол №

. .2017

ЗМЕСТ

Уводзіны	3
Частка 1. Тэарэтычны матэрыял (Палуян А.М.)	5
1.1 Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей.....	5
1.2 Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму.....	18
1.2.1 Білінгвізм і яго аспекты.....	18
1.2.2 Моўная інтэрферэнцыя і яе віды.....	19
1.2.3 Трасянка як моўная з’ява.....	21
1.2.4 Арфаэпічныя нормы беларускай мовы.....	22
1.2.5 Арфаграфічныя нормы беларускай мовы.....	23
1.2.6 Марфалагічныя нормы беларускай мовы.....	34
1.2.7 Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.....	45
1.3 Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.....	47
1.4 Функцыянальныя стылі маўлення.....	55
1.5 Навуковы стыль.....	57
1.6 Афіцыйна-справавы стыль.....	60
1.7 Культура прафесійнага маўлення.....	70
Частка 2. Заданні для практычных заняткаў	73
2.1 Практычныя заданні для студэнтаў фізічнага факультэта (Кастрыца А.А.).....	73
2.2 Практычныя заданні для студэнтаў факультэта фізічнага выхавання (Вяргеенка С.А.).....	111
2.3 Практычныя заданні для студэнтаў эканамічнага факультэта (Панкова Н.М.).....	151
2.4 Практычныя заданні для студэнтаў юрыдычнага факультэта (Палуян А.М.).....	188
Частка 3. Дадатковы матэрыял (Палуян А.М., Кастрыца А.А., Вяргеенка С.А., Панкова Н.М.)	205
3.1 Асноўныя паняцці і тэрміны.....	205
3.2 Кароткі руска-беларускі слоўнік тэрмінаў (па спецыяльнасцях).....	207
3.3 Тэксты да самастойнай работы студэнтаў (па спецыяльнасцях).....	245
3.4 Тэмы вусных паведамленняў і рэфератаў.....	282
3.5 Спіс рэкамендуемай літаратуры.....	286
3.6 Заліковыя пытанні.....	289
3.7 Беларуская мова (прафесійная лексіка). Вучэбная праграма ўстанова вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасцей універсітэта.....	290

УВОДЗІНЫ

Курс «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» уведзены на нефілалагічных факультэтах, каб садзейнічаць развіццю вуснай і пісьмовай мовы студэнтаў розных спецыяльнасцяў, будучых спецыялістаў.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» накіравана на засваенне і прафесійнае прымяненне беларускай навуковай тэрміналогіі, выпрацоўку ў студэнтаў уменняў правільна ўспрымаць розную інфармацыю на беларускай мове, а таксама дакладна і асэнсавана выказаць любую думку, спрыяць павышэнню грамадскага прэстыжу беларускай літаратурнай мовы як мовы тытульнай нацыі ў Рэспубліцы Беларусь.

Мэта дысцыпліны – выпрацоўка і замацаванне практычных уменняў і навыкаў граматычнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай; развіццё моўна-эстэтычнага густу студэнтаў, звязанага з чысцінёй і правільнасцю маўлення; пашырэнне і ўзбагачэнне прафесійнага лексічнага запасу будучых спецыялістаў, выпрацоўка ўменняў практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці; фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці; выхаванне любові і павагі да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуцця нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага ўзбагачэння беларускай мовы.

Задачы дысцыпліны:

- сфарміраваць у студэнтаў разуменне неабходнасці ведаць і карыстацца беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці;
- даць студэнтам неабходную сістэму ведаў аб лексічным складзе, тэрміналогіі і маўленчай культуры;
- дапамагчы студэнтам усвядоміць месца беларускай мовы ў развіцці нацыянальнай культуры;
- садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычна думачых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Патрабаванні да ведаў і ўменняў

Студэнты павінны ведаць:

- ролю мовы і маўлення ў працэсе сацыяльных зносін;
- функцыі беларускай мовы як асноватворнага кампанента нацыянальнай культуры;
- месца і ролю беларускай мовы ў славянскай і еўрапейскай супольнасці народаў і моў;
- сістэму лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў беларускай мовы;
- поўны набор прафесійнай лексікі;
- тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі па адпаведных сферах навукова-прафесійнай дзейнасці.

Студэнты павінны **умець**:

- граматна карыстацца вуснай і пісьмовай мовай;
- адэкватна ўспрымаць прафесійныя тэксты і навуковую галіновую інфармацыю;
- перакладаць, анатаваць і рэферыраваць прафесійна арыентаваныя тэксты;
- складаць і весці на беларускай мове дзелавую дакументацыю, рыхтаваць навуковыя і публічныя выступленні і г.д.;
- выконваць тэсты і тэставыя заданні, якія садзейнічаюць замацаванню вучэбнага матэрыялу.

Студэнты павінны набыць **навыкі і якасці**:

- рацыянальных і эфектыўных моўных паводзін у разнастайных сітуацыях прафесійных і дзелавых зносін;
- эфектыўна карыстацца моўнымі сродкамі беларускай мовы ў практычнай дзейнасці;
- адэкватна перакладаць навуковыя, спецыяльныя тэксты з рускай на беларускую мову і наадварот, улічваючы стылістычную прыналежнасць і асаблівасці лексіка-граматычнай будовы тэкста;
- кампрэсіі і разгортвання навуковай інфармацыі, анатавання і рэферыравання;
- граматычнага афармлення дзелавых дакументаў і лістоў;
- падрыхтоўка і правядзенне грамадскіх выступаў, дзелавых гутарак;
- талерантных моўных паводзін ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)», якая абапіраецца на асновы школьнай праграмы, павінна сістэматызаваць і паглыбіць веды студэнтаў па фанетыцы і арфаэпіі, марфалогіі і правапісе, лексіцы і фразеалогіі, каб павысіць іх моўную культуру і падрыхтаваць да выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай дзейнасці.

Праграма курса скіравана на замацаванне і паглыбленне ведаў студэнтаў на ўсіх моўных узроўнях, выяўленне спецыфікі беларускай мовы, авалоданне навуковай тэрміналогіяй адпаведна выбранай прафесіі, уменне карыстацца тлумачальнымі, перакладнымі і спецыяльнымі слоўнікамі і дапаможнікамі. З улікам таго, што на Беларусі ў якасці дзяржаўнай выступае не толькі беларуская, але і руская мова, у выкладанні курса значная ўвага павінна ўдзяляцца супастаўленню і выяўленню адрозненняў абедзвюх моў.

ЧАСТКА 1

1.1. БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЯЕ МЕСЦА Ў СІСТЭМЕ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ І НАЦЫЯНАЛЬНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

1.1.1 Роля мовы ў грамадстве і яе функцыі

Пры дапамозе мовы людзі абменьваюцца інфармацыяй, наладжваюць кантакты, выказваюць адзін аднаму свае думкі, пачуцці. З яе дапамогай людзі ўсведамляюць і асэнсоўваюць свет, захоўваюць і перадаюць ад пакалення да пакалення набытыя веды і вопыт. Такі універсальны характар мовы вызначае разнастайнасць яе функцый.

Камунікацыйная функцыя (функцыя зносін) 1) раскрывае сацыяльны, грамадскі характар мовы, бо па-за грамадствам мова спыняе сваё існаванне (хоць і захоўваецца ў выглядзе пісьма або гукавых запісаў); 2) выяўляе псіхічную прыроду мовы, таму што мова рэалізуецца ў выглядзе маўлення толькі ў час яе выкарыстоўвання людзьмі, калі яна ажывае ў іх свядомасці, матэрыялізуецца праз маўленне, якое перадаецца і ўспрымаецца органамі чалавека; 3) далучае чалавека да пэўнага калектыву людзей.

Адной з істотных функцый мовы з'яўляецца **пазнавальная**: чалавечае пазнанне грунтуецца на ведах, якія фіксуюцца, назапашваюцца, класіфікуюцца, абагульняюцца з дапамогай мовы. Мова адначасова служыць інструментам пазнання, таму што стварэнне і ўзбагачэнне асноўных катэгорый мыслення (паняццяў) адбываецца на аснове мовы. Мова – галоўны сродак набыцця ведаў, іх пашырэння, узбагачэння, удакладнення.

У складзе камунікацыйнай функцыі мовы вылучаюцца:

рэгулятыўная, ці фатычная (лац. *fatum* – выраз) – функцыя наладжвання кантактаў, рэгулявання адносін паміж людзьмі;

акумулятыўная – функцыя назапашвання, захавання традыцый, культуры, гісторыі, нацыянальнай свядомасці народа. Мова захоўвае спадчыну нацыі, звязвае продкаў і нашчадкаў.

*У складзе пазнавальнай функцыі можна вылучыць **намінатыўную*** (лац. *nominatio* – называнне, найменне), г. зн. функцыю наймення прадметаў, з'яў рэчаіснасці. Пазнаючы свет, чалавек пастаянна сутыкаецца з неабходнасцю называць прадметы, з'явы, працэсы сродкамі мовы (у першую чаргу – словамі). Але называнне – гэта разам з тым працэс размежавання і атаясамлівання з'яў рэчаіснасці, ці, інакш, працэс пазнання рэчаіснасці. Невыпадкова гавораць: назваць – значыць зразумець.

Паколькі пазнавальная функцыя звязана з рознымі формамі псіхічнай дзейнасці чалавека, у складзе яе можна вылучыць **эмацыйную (экспрэсіўную) функцыю** – г. зн. функцыю выражэння эмоцый, пачуццяў, настрою, адносін да тэмы. Праз мову чалавека выяўляюцца яго здольнасці, вопыт, эрудыцыя, інтэлект, унутраны свет. Эмацыйная функцыя, якая найбольш выразна выступае ў інтанацыі, выклічніках, у розных формах мадальнасці (адносінах

аўтара да зместу паведамлення), ацэнчаных суфіксах і інш., па сутнасці, пранізвае ўсе ўзроўні мовы.

З камунікатыўнай і пазнавальнай функцыямі звязана **эстэтычная, ці паэтычная (мастацкая), функцыя**, сутнасць якой у здольнасці мовы ўздзейнічаць на пачуцці і думкі чалавека не толькі зместам, але і самой вонкавай формай: гучаннем, адборам і спалучэннем слоў і інш. Гэтая функцыя праяўляецца ў імкненні да рытмічнасці, мілагучнасці, вобразнасці маўлення і ўвасабляецца ў мастацкай прозе, паэзіі, сцэнічным маўленні, красамоўстве.

У свядомасці чалавека адлюстроўваецца знешняя рэчаіснасць, і змест мовы як арганічная частка свядомасці таксама адлюстроўвае ў сабе гэту рэчаіснасць. У падмурку значэнняў практычна ўсіх знамянальных слоў так ці інакш ляжаць адпаведныя паняцці, у якіх увасабляюцца ўяўленні чалавека аб адлюстраваных у яго свядомасці знешніх прадметах. Гэта значыць, што мы маем падставу гаварыць пра наяўнасць у мове **функцыі адлюстравання**.

Для многіх моў свету важнай з'яўляецца **этнічная функцыя**, калі мова выступае прыкметай, сімвалам нацыі, сродкам этнічнай кансалідацыі. Асабліва выразна гэтая функцыя праяўляецца ў сітуацыях, дзе існуе культурна-моўная асіміляцыя аднаго народа другім. Мова ў такім выпадку з'яўляецца фактарам еднасці (ці адраджэння) этнасу. Народ імкнецца захаваць яе як сведчанне сваёй нацыянальна-гістарычнай адметнасці і культурна-духоўнай самабытнасці. Для беларускай мовы гэтая функцыя набывае асаблівае значэнне, паколькі Беларусь як самастойная дзяржава можа выйсці на міжнародны ўзровень толькі пры ўмове валодання нацыянальнымі традыцыямі, нацыянальнай спадчынай, культурай і мовай.

Розныя функцыі мовы рэдка выступаюць у маўленні ў чыстым выглядзе. Як правіла, у працэсе камунікацыі яны спалучаюцца адна з адной, бо зносіны звычайна патрабуюць выражэння не толькі думак, але і эмоцый, волі і г. д.

1.1.2 Гіпотэзы паходжання мовы

У сучаснай навуцы *існуе некалькі філасофскіх і натуралістычных гіпотэз паходжання мовы*. Аналізуючы розныя падыходы ў вырашэнні гэтай праблемы, можна выдзеліць два асноўныя накірункі: а) мова створана чалавекам у працэсе яго эвалюцыйнага развіцця; б) мова створана звышнатуральнай сілай.

Адна з самых старажытных філасофскіх канцэпцый -- **лагасічная (логасная)** тэорыя. У яе аснове ляжыць міфалага-рэлігійнае ўяўленне пра мову як дар Бога. Паводле гэтай канцэпцыі, мова ("слова") існавала задоўга да з'яўлення чалавека і ўвасабляла сабой дух, валодала магічнай сілай. "Слова" разглядалася як першааснова ўсяго, што існавала ў прыродзе, як энергія і сродак, якія стварылі свет з першаснага хаосу: "У пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог. Яно было спачатку ў Бога. Усё праз Яго пачало быць, і без Яго нічога не пачало быць, што пачало быць" ("Евангелле ад Іаана). Падобныя тлумачэнні, толькі ў іншых тэрмінах, ляжаць у аснове індуізму і канфуцыянства. Побач з Божым паходжаннем мовы хрысціянская філасофія

тлумачыць слова і як чалавечую з'яву. Бог стварае чалавека і адкрывае яму дар слова, г.зн. Божае слова, якое стварыла чалавека, становіцца потым здабыткам чалавека.

Пытанне пра паходжанне мовы разглядалася і ў антычнай філасофіі. Яшчэ ў VII-VI ст. да н.э. старажытнагрэчаскія вучоныя імкнуліся знайсці сувязь паміж словамі, «імёнамі» і высветліць, які характар паходжання мовы – прыродны ці ўмоўны. Пазней гэтыя праблемы асэнсоўваліся ў філасофіі эпохі сярэдніх вякоў і Адраджэння.

У XVI стагоддзі ў Еўропе з'явілася і стала пашырацца **тэорыя “грамадскай дамоўленасці”**, паводле якой не Божае “Слова-Логас”, а сам чалавек з'яўляецца стваральнікам усяго існага на зямлі, у тым ліку і мовы. Менавіта грамадская дамоўленасць адрознівае чалавечае грамадства ад першабытнага статку. Аднак гэтая тэорыя, называючы творцу мовы, не змагла растлумачыць прыроду яе ўзнікнення, а таксама працэс авалодання чалавека мовай.

З цягам часу ўзніклі натуралістычныя гіпотэзы паходжання мовы. Так, згодна з *гукапераймальнай гіпотэзай* мова паходзіць ад пераймання чалавекам шматлікіх і разнастайных гукаў навакольнага свету (крыкі жывёл, спеў птушак, шум ветру, шапацення лісця, гул грому, плёскат хваляў і г.д.). Гэтыя гукаперайманні (*гаў-гаў, мяў-мяў, ку-ку, му-у-у, буль-буль* і інш.) сталі асновай слоў-назваў чалавечай мовы.

Выклікавая гіпотэза звязвае паходжанне мовы з тымі натуральнымі, інстынктыўнымі гукамі, якімі насычана біялагічнае жыццё чалавека (кашаль, хрып, сапенне, гукі, выкліканыя пачуццём болю, радасці, абурэння і г.д.).

Найбольшае пашырэнне атрымала распрацаваная ў XIX стагоддзі **матэрыялістычная (працоўная, сацыяльная) тэорыя паходжання мовы**, паводле якой мова ўзнікла як вынік супольнай дзейнасці першабытных людзей. У час сумеснай працы ўзнікалі сітуацыі, калі неабходна было ўзгадніць свае дзеянні, што і прымусіла старажытнага чалавека падаваць гукавыя сігналы. Пры гэтым адбывалася перабудова органаў маўлення, якая і прывяла іх да здольнасці ствараць членападзельныя гукі. Паступова з развіццём грамадства, з падзелам відаў працоўнай дзейнасці, з удасканаленнем працэсаў і сродкаў працы ўдасканальваліся мысленне чалавека і формы адлюстравання яго ў мове.

Некаторыя даследчыкі лічаць, што этапы фарміравання і станаўлення мовы можна прасачыць на прыкладзе дзіцяці. За тры гады яно паўтарае ўвесь шлях, які прайшло чалавецтва ад прымітыўных гукаў да членападзельнай мовы.

Як бы ні вырашалася ў навуцы праблема паходжання мовы, відавочным для ўсіх нас з'яўляецца тое, што жыццё мовы цесна звязана з жыццём грамадства. Мова не толькі дапамагае людзям зразумець адзін аднаго, але і захаваць здабыткі чалавечай гісторыі, навукі і культуры.

1.1.3 Класіфікацыя моў свету і месца беларускай мовы сярод іншых моў свету

Паводле звестак навукоўцаў, у нашы дні вядома каля 5000 розных (жывых і мёртвых) моў, з якіх на 180 мовах размаўляюць амаль тры з паловай мільярды жыхароў нашай планеты, а астатнія мовы абслугоўваюць нязначную частку насельніцтва, іншы раз мовай карыстаюцца сотні і нават дзесяткі людзей.

У залежнасці ад паходжання і наяўнасці ці адсутнасці агульных рыс усе мовы свету падзяляюцца на роднасныя і няроднасныя. Роднасныя мовы аб'ядноўваюцца ў вялікія групы, або сем'і, моў.

Навука пра мову выдзяляе *індаеўрапейскую, іберыйска-каўказскую, фіна-ўгорскую, цюркскую, мангольскую, тунгуса-маньчжурскую, кітайска-тыбецкую, дравідыйскую, семіта-хаміцкую, кайсанскую і іншыя сем'і моў*, кожная з якіх складаецца альбо з некалькіх груп (напрыклад, фіна-ўгорская сям'я падзяляецца на дзве групы – фінскую і ўгорскую, якія ў сваю чаргу складаюцца з некалькіх моў), альбо з некалькіх моў (напрыклад, дравідыйская сям'я ўключае мовы тэлугу, тамільскую, малаялам, каннара і інш., што пашыраны на поўдні Індыі, часткова на Цэйлоне, у асобных раёнах Пакістана і Афганістана).

Некаторыя мовы з'яўляюцца ізаляванымі, яны не ўваходзяць у склад сем'яў або груп, напрыклад, японская мова, карэйская.

Беларуская мова ўваходзіць у адну з самых вялікіх сем'яў Еўразіі – індаеўрапейскую.

Па ступені роднасці *індаеўрапейская сям'я моў падзяляецца на 16 моўных груп:*

балтыйская (літоўская, латышская (жывыя) і пруская, яцвяжская (мёртвыя));

германская (дацкая, нарвежская, шведская, ісландская, фарэрская, нямецкая, англійская, галандская (нідэрландская), фламандская, ідыш (новаяўрэйская), мёртвыя – гоцкая, бургундская, вандальская);

індыйская (хіндустані, пенджабі, бенгалі, орыя, біхары, цыганская (жывыя) і ведыйская, санскрыт, пракрыты (мёртвыя));

іранская (персідская, таджыкская, курдская, тацкая, пушту (афганская), асецінская (жывыя) і мідыйская, парфянская, скіфская (мёртвыя));

кельцкая (ірландская, шатландская, брэтонская, уэльская (валійская), гальская);

раманская (іспанская, французская, партугальская, італьянская, правансальская, каталанская, румынская, малдаўская, рэтараманская і мёртвая лацінская);

славянская, у якой вылучаюцца тры падгрупы: заходнеславянская (польская, кашубская, чэшская, славацкая, сербскалужыцкая і мёртвая палабская); паўднёvasлавянская (балгарская, македонская, сербскахарвацкая і мёртвая стараславянская); *усходнеславянская* (беларуская, украінская, руская).

У індаеўрапейскую моўную сям'ю ўваходзяць асобныя мовы – грэчаская, албанская, армянская.

1.1.4 Агульнаўсходнеславянскі перыяд у гісторыі беларускай мовы

У канцы X ст. на нашыя землі прыйшло **хрысціянства**, разам з ім і пісьменнасць на **стараславянскай (царкоўнаславянскай) мове** – першай літаратурна-пісьмовай мове ўсходніх славян (успомнім асветнікаў Кірылу і Мяфодзія). На гэты час яшчэ не было кнігадрукавання, таму ўсе пісьмовыя помнікі рукапісныя (буйныя цэнтры старажытнай пісьменнасці на Беларусі: Полацк, Тураў, Пінск, Смаленск, Слуцк, Мазыр). Царкоўнаславянскай мовай карысталіся не толькі пры перапісванні свяшчэнных тэкстаў, але і для стварэння арыгінальных твораў рэлігійнага зместу (*казанні, павучанні, словы, малітвы, словы-прамовы* царкоўнага дзеяча, філосафа палескага Златавуста епіскапа **Кірылы Тураўскага**; пісьмовая спадчына пісьменнікаў-асветнікаў **Клімента Смаляціча і Аўраама Смаленскага**. Асаблівай увагі заслугоўвае культурна-асветніцкая дзейнасць **Ефрасінні Полацкай**: заснавала жаночы і мужчынскі манастыры і царкву ў Полацку, скрыпторыі – майстэрні, у якіх перапісваліся свяшчэнныя кнігі; па яе загаду майстрам Лазарам Богшам у 1161 г. быў створаны надзвычайнай прыгажосці крыж, надпіс на якім зроблены таксама на царкоўнаславянскай мове. Старажытныя беларускія пісьменнікі-асветнікі былі людзьмі высокай культуры, якія ведалі не толькі Біблію, але і антычную літаратуру – Гамера, Платона, Арыстоцеля.

Дзяржаўнай жа мовай Кіеўскай Русі з'яўлялася *старажытнаўсходнеславянская, ці старажытнаруская*, мова, утвораная шляхам сінтэзу стараславянскай мовы і жывой гутарковай мовы ўсходніх славян. Нагадаем, што тэрмін «старажытнаруская» звязваецца не з сучаснай рускай мовай (велькарускай), а адносіцца ў роўнай ступені да ўсіх трох усходнеславянскіх моў. На старажытнаўсходнеславянскай мове напісаны такія творы, як «Слова пра паход Ігараў», «Аповесць мінулых гадоў», «Руская праўда», «Слова мітрапаліта Іларыёна», «Астрамірава Евангелле», творы Уладзіміра Манамаха, а таксама шматлікія *гандлёвыя дагаворы, граматы, грашовыя разлікі (Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229г., Грамата Гердзена 1264г., Грамата полацкага князя Ізяслава каля 1265г., Дагавор Полацка з Рыгай каля 1330г., «Руская праўда»); надпісы на прадметах матэрыяльнай культуры (надпіс на крыжы Ефрасінні Полацкай 1161г.; надпісы на камянях, высечаныя ў гонар полацкага князя Барыса; надпіс на камені 1171г. ў гонар князя Рагвалода; берасцяныя граматы).*

Ужо ў гэты час у літаратурна-пісьмовай мове ўсходніх славян вылучаецца як мінімум тры стылі: *справавы, царкоўна-кніжны і свецка-літаратурны* (найбольшая колькасць стараславянскіх элементаў назіраецца ў творах рэлігійнага зместу, менш – у мастацкіх, яшчэ менш – у справавых тэкстах, апошнія з якіх адлюстроўваюць спецыфічныя рысы сучаснай беларускай мовы). Дарэчы, аўтарства «Слова пра паход Ігараў» (XII ст.), на думку рускага даследчыка Б.Зотава, хутчэй за ўсё належыць Кірылу Тураўскаму (вельмі блізкая да «Слова..» манера выкладання думак, пачуццяў з дапамогай мовы, уласцівыя яму выяўленчыя і вобразныя сродкі).

Такім чынам, да XIII ст. існавала адносна адзіная пісьмовая мова ўсходніх славян, аднак гаварылі продкі рускіх, беларусаў і ўкраінцаў парознаму. Кожная мова развівалася сваім шляхам.

1.1.5 Функцыянаванне беларускай мовы ў ВКЛ

У XIII ст. пасля распаду Кіеўскай Русі (а гэтакім паспрыялі міжусобныя войны феадалаў) пачалі складвацца асобныя народнасці – беларуская, руская і ўкраінская. Беларуская народнасць утварылася з трох плямён: **крывічы, радзімічы, дрыгавічы**. Тэрмін «Белая Русь» упершыню сустракаецца ў канцы XIV ст. у адносінах толькі да Полацкай зямлі. У далейшым ён пашырыўся на ўсю Беларусь.

Асноўную ролю ў фарміраванні беларускай мовы (даследчыкі называюць яе старабеларускай) адыгралі мясцовыя гаворкі (паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні дыялекты). Як асобная самастойная мова яна сфарміравалася ў перыяд, калі нашы землі знаходзіліся ў складзе **Вялікага Княства Літоўскага**. Менавіта ў ВКЛ на працягу XIV-XVI стст. старабеларуская мова выкарыстоўвалася ў якасці **дзяржаўнай**. У пісьмовых дакументах таго часу наша зямля часта называецца Літвой, беларусы – літоўцамі, або літвінамі, у знак таго, што яны былі жыхарамі ВКЛ, а мова – літоўскай, рускай, простаі (продкі ж сучасных літоўцаў называліся жамоітамі і аўкштаітамі).

На беларускай мове былі створаны *летанісы, арыгінальныя і перакладныя мастацкія творы, вучэбная, публіцыстычная, юрыдычная літаратура*; вялася дыпламатычная перапіска (у 1392-1393 гг. хан Арды Тахтамыш піша ліст польскаму каралю Ягайлу на старабеларускай мове). Важна і тое, што на славянскім усходзе распачалося кнігадрукаванне (6 жніўня 1517 г. у Празе Ф. Скарына надрукаваў на царкоўнаславянскай мове Псалтыр). Спынімся на асветніцкай дзейнасці Ф. Скарыны: гуманіст, першадрукар, перакладчык, пісьменнік, рэдактар, мастак. Менавіта ён **узняў беларускую мову і беларускую культуру на еўрапейскі ўзровень** (праз два стагоддзі тое самае паспрабуе зрабіць для рускага народа М.В.Ламаносаў). Гэты перыяд знакаміты такімі вядомымі асветнікамі, людзьмі энцыклапедычнай адукаванасці, як Мікола Гусоўскі, Сымон Будны, Сімяон Полацкі, Васіль Цяпінскі, Андрэй Рымша, Лаўрэнцій Зізаній, Мялеці Смятрыцкі і інш.

Назавём жанры і найбольш вядомыя помнікі літаратуры таго часу.

1. Справавая літаратура, да якой адносіліся гандлёвыя дагаворы, дарчыя граматы, судовыя і пасольскія кнігі, пастановы сейма, справаздачы, каралеўскія наказы, пісьмовыя правы на валоданне зямлёй і інш. Прыклады дадзенага жанру: «Дагавор Полацка з Рыгай» (1330 г.), «Дарчая грамата» Вітаўта літоўскім канонікам (1399), «Судзеднік» караля Казіміра Ягелончыка (1468 г.), «Кніга судовых спраў» (1516 г.) і інш. Помнікі справавой пісьменнасці, як рукапісныя, так і друкаваныя, сабраны ў 600 тамоў Літоўскай метрыкі, дакументы якой даюць уяўленне пра розныя бакі палітычнага, эканамічнага, культурнага жыцця ВКЛ на працягу некалькіх стагоддзяў і з'яўляюцца крыніцай вывучэння беларускай мовы. Найбольш слынным

дакументам гэтага перыяду, безумоўна, лічыцца Статут Вялікага Княства Літоўскага (тры рэдакцыі: 1529 г., 1566 г., 1588 г.), які стаў узорам, асновай для ўпарадкавання права нават у многіх суседніх дзяржавах: Прусіі, Польшчы, Расіі. Доўгі час заставаўся адзіным зборам законаў у Еўропе, быў перакладзены на лацінскую і польскую мовы.

2. Летапісы (захавалася каля 20 збораў) XV-XVII стст. Сярод іх знаходзяцца Супрасльскі збор, Увараўскі збор, Віленскі зборнік, дзе апісваюцца жыццёвыя, ваенныя, княжацкія справы на тэрыторыі нашай краіны. Найбольш знакамітымі з'яўляюцца «Чэці-Мінеі», напісаныя папавічам Бязрозкам з Новагародка, які распавядае пра забойства Святаполкам Барыса і Глеба, а таксама Баркалабаўскі летапіс (апісваюцца падзеі ў наваколлі Быхава).

3. Перакладная жыццёвая літаратура. Пераклады з грэчаскай, сербскай і некаторых іншых моў: «Александрыя» (апісваюцца паходы і подзвігі Аляксандра Македонскага), «Гісторыя Траянскай вайны» (аб заваяванні грэкамі Троі); «Аповесць аб Трыстане», «Гісторыя аб Атыле», «Аповесць пра Баву».

4. Мастацкая і палемічная літаратура: «Метры» Сімяона Полацкага на старабеларускай мове, эпіграмы Андрэя Рымшы, палемічныя прамовы Мялешкі супраць польскага засілля, а таксама вершы невядомых аўтараў.

5. Лінгвістычная літаратура: «Граматыка Словенска», «Лексіс» (тлумачыцца 1061 стараславянскае слова) Лаўрэнція Зізанія, «Граматыка» Мялеція Смятрыцкага, якую пазней М.В. Ламаносаў назаве «вратамі учёности». Дадзеная праца прысвечана апісанню стараславянскай мовы, але, як і ў Л. Зізанія, метамай (май, з дапамогай якой апісваецца іншая мова, у прыватнасці царкоўнаславянская) паслужыла старабеларускай, дзе адзначаюцца рысы жывой беларускай гаворкі: *зацвярдзелы р, аканне*, замена *яць* на *е*, беларускія лексемы *але, друк, праца* і інш.

6. Рэлігійная літаратура: Францыск Скарына (23 кнігі Бібліі, «Малая падарожная кніжыца», «Апостал»), Сымон Будны на старабеларускай мове ў 1562 г. выдае «Катэхізіс»; Васіль Цяпінскі выдаў у сваім перакладзе на старабеларускую мову «Евангелле». Да гэтага ж часу належаць **30 зборнікаў кнігаў** (рукапісныя рэлігійныя кнігі татар, якія з XIV ст. да сённяшніх дзён жывуць на Беларусі). Лінгвістычная каштоўнасць апошніх тэкстаў у тым, што арабскімі літарамі паслядоўна і выразна перадаюцца многія фанетычныя асаблівасці беларускай мовы, якія нерэгулярна, эпізодычна фіксаваліся ў старабеларускіх помніках, напісаных кірыліцай.

Старабеларуская мова на працягу некалькіх стагоддзяў абслугоўвала розныя сферы грамадскага жыцця ў ВКЛ. Яна аказала ўплыў на іншыя мовы, у прыватнасці, на літаратурную мову рускай народнасці. Менавіта гэты перыяд (XIV-XVI стст.) лічыцца росквітам у гісторыі беларускай культуры, мовы, таму вучоныя і назвалі яго «залатым векам».

Аднак далейшы ход развіцця беларускай мовы быў надзвычай неспрыяльным.

1.1.6 Прычыны заняпаду беларускай мовы ў Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі

У 2-й палове XVI ст. пасля аб'яднання Літвы з Польшчай на аснове Люблінскай уніі (1569 г.) беларускія землі ўвайшлі ў склад Рэчы Паспалітай. Пры падтрымцы каталіцкага Рыма Рэч Паспалітая пачынае праводзіць палітыку апалячвання і акаталічвання беларусаў. Якраз у гэты перыяд у абставінах новых палітычных і культурных умоў жыцця беларускага народа сфера выкарыстання беларускай мовы пачала звужацца, што пазней прывяло да яе заняпаду. У складаных палітычных абставінах сярэдзіны 16ст. беларуска-літоўская шляхта зрабілася буйной палітычнай сілай, якая, каб забяспечыць сваё палітычнае і эканамічнае становішча, пачала імкнуцца да ўстанаўлення ў ВКЛ важнейшых дзяржаўных інстытутаў на польскі ўзор. У другой палове 16ст. польская мова і польская культура пачалі інтэнсіўна распаўсюджвацца ў вышэйшых колах беларускага грамадства.

Каб абараніць беларускую мову, у *Статут ВКЛ 1566г. быў уключаны спецыяльны пункт аб ужыванні ў справаводстве беларускай мовы. Гэты пункт быў захаваны ў Статуце 1588г. і ў перакладзе Статута на польскую мову ў 1614г.* Але апошні спецыяльным артыкулам дазваляў каталіцкай царкве ўжываць польскую мову як афіцыйную. Беларускія арыстакраты пачалі пісаць свае прозвішчы польскімі літарамі пад дакументамі на беларускай мове. Пазней у дакументах па-беларуску пісалі толькі традыцыйныя формулы ў пачатку і ў канцы, тады як асноўны тэкст пісаўся па-польску. У сярэдзіне 17ст. некаторы час дакументы пісаліся па-беларуску, але з кароткім выкладам зместу на польскай мове. У 1696г. ўсеагульная канфедэрацыя саслоўяў прыняла пастанову *пісаць справавыя паперы дзяржаўнага значэння па-польску.*

У канцы XVII ст. беларуская літаратурна-пісьмовая мова прыходзіць у поўны заняпад. Па сутнасці, працягвае развівацца толькі народная гутарковая мова (дыялекты), якая сустракаецца ў шматлікіх помніках фальклору (казкі, паданні, прыказкі, прымаўкі, вершаваныя творы, жарты і г. д.), а таксама ў якасці ўставак у польскамоўныя драматычныя творы для характарыстыкі беларускіх персанажаў. Менавіта з гэтага часу ў галовы тутэйшага насельніцтва ўбівалася негатыўнае, зневажальнае стаўленне да ўсяго беларускага, у першую чаргу да беларускай мовы, якую сталі называць «мовай хамскай, мужыцкай, паганскай». Польская мова лічылася мовай вышэйшага гатунку, панскай, шляхетнай. На вялікі жаль, многія прадстаўнікі беларускай шляхты за пэўныя прывілеі выракаліся не толькі роднай мовы, але і свайго беларускага паходжання.

У канцы XVIII ст. у выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай (1795 г.) беларускія землі ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі. Беларускай культуры, у прыватнасці мове, адмаўлялі ў праве на самастойнае існаванне і развіццё. На працягу ўсяго XIX ст. на тэрыторыі Беларусі не існавала ніводнай навучальнай установы на беларускай мове. Вядома выказванне віленскага генерал-губернатара М. Мураўёва, які заяўляў, што для падпарадкавання беларусаў не

трэба ўчыняць ніякіх ваенных дзеянняў: “Сто тысяч рускіх штыкоў не зробіць таго, што зробіць адна руская школа”.

У 1840 годзе ўказам Мікалая I ад 18 ліпеня было забаронена ў афіцыйных дакументах ужываць назву “Беларусь” (уведзена назва “Северо-Западный край”). У гэтым жа годзе было спынена дзеянне на Беларусі Статута ВКЛ 1588 г., а годам раней – у 1839 – была ліквідавана грэка-каталіцкая (уніяцкая) царква, якая вяла набажэнства на беларускай мове (адноўлена ў 1989 годзе пры ўдзеле святара з Англіі А. Надсана).

Адсутнасць свайго нацыянальнага дзяржаўна-палітычнага ўтварэння было галоўнай прычынай таго, што працэс складвання агульнай пісьмова-літаратурнай нацыянальнай мовы адбываўся больш за стагоддзе: ад пачатку XIX ст. да 20-х гадоў XX ст. Паколькі ў значнай ступені традыцыі старабеларускага пісьменства аказаліся перарванымі, *новая беларуская літаратурная мова (сучасная) узнікала на народна-дыялектнай аснове.*

Сярод найбольш ранніх помнікаў беларускага пісьменства вылучаюцца ананімныя творы, з якімі і звязана ўзнікненне новай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы: *гутаркі «Праўда», «Вясна, голад, перапала», «Вось які цяпер люд стаў», «Гутарка Данілы са Сцяпанам», вершаванае апавяданне «Тэатр», парадыйна-сатырычныя паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе».*

Характэрныя рысы беларускай народнай гаворкі адлюстроўваюць і творы беларускіх пісьменнікаў першай паловы 19 ст.: *верш Паўлюка Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы», творы Яна Чачота, Яна Баршчэўскага, А.Рыпінскага, В.Каратынскага, У.Сыракомлі і інш.*

Найбольш буйной фігурай гэтага часу з’яўляецца *В.Дунін-Марцінкевіч*, ад якога па сутнасці пачынаецца шлях новай беларускай літаратуры. В.Дунін-Марцінкевіч свядома стаў апрацоўваць жывую мову беларускага народа, шукаць у ёй адпаведныя сродкі і прыёмы літаратурнага выказвання.

Важную ролю ў працэсе фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў 19ст. адыгрывала публіцыстыка, у прыватнасці *нелегальная газета «Мужыцкая праўда» Кастуся Каліноўскага* (выйшла 7 нумароў).

Пасля задушэння паўстання 1863г. рэзка ўзмацніўся сацыяльны і нацыянальны прыгнёт беларускага народа. *30 верасня 1865г.* міністр унутраных спраў Расіі Валугеў спецыяльным цыркулярам забараніў “...друкаваць ...выданні на літоўскім і жмудскім дыялекце; ...перавоз, продаж і распаўсюджванне такіх выданняў”, а ў выпадку парушэння гэтага цыркуляра забароненыя выданні канфіскаваліся.

Нягледзячы на царскую забарону аб друкаванні кніг, у канцы XIX ст. за мяжой выходзяць творы Францішка Багушэвіча (зборнікі «Дудка беларуская» і «Смык беларускі»), з’яўляюцца вершы Я. Лучыны.

У 19 ст. распачаліся спрэчкі адносна характару беларускай мовы. Адны даследчыкі (С.Ліндэ, Я.Чачот, К.Калайдовіч) разглядалі беларускую мову як самастойную і заклікалі яе вывучаць, іншыя (У.Даль, А.Сабалеўскі, І.Сразнеўскі) лічылі беларускую мову гаворкай рускай мовы.

Навуковым вывучэннем беларускага пісьменства ў 19ст. плённа займаліся *І.Грыгаровіч, П.Шпілеўскі, І.Насовіч* (аўтар «Слоўніка беларускай мовы», 1870г., 30 тысяч слоў), *М.Гарбачэўскі* (выдаў у 1874г. «Слоўнік старажытнай актавай мовы Паўночна-Заходняга краю і царства Польскага», які змяшчаў каля 400 беларускіх і больш за пяць тысяч лацінска-польскіх юрыдычных тэрмінаў), *І.Навіцкі* (аўтар «Даведачнага слоўніка юрыдычных тэрмінаў старажытнай актавай мовы паўднёва-заходняй Расіі» на 600 тэрмінаў). У 1880 г. быў апублікаваны артыкул *К.Апеля* «Аб беларускай мове», у якім зроблена спроба апісаць важнейшыя рысы беларускай мовы ў галіне фанетыкі і марфалогіі. Заснавальнікам беларускага мовазнаўства лічыцца *Я.Ф.Карскі*, аўтар працы «*Беларусы*» (кн.1-7, 1903-1922гг.).

1.1.7 Утварэнне новай беларускай літаратурнай мовы. Працэс беларусізацыі ў 20-я гады ХХ ст.

Пачатак 20 ст. азнаменаваўся пашырэннем нацыянальна-вызваленчага руху, ажыўленнем кнігавыдавецкай дзейнасці.

24 лістапада 1905г. ўступіў у дзеянне так званы закон аб свабодзе друку, які дазваляў друкаваць творы беларускай літаратуры і пераклады на беларускую мову з іншых моў.

Аднак беларускую мову па-ранейшаму забаранялі выкарыстоўваць у сферы грамадска-культурнага і палітычнага жыцця, не мела яна доступу і ў школы.

У 1906г. ў Пецярбургу было заснавана беларускае выдавецкае таварыства «*Загляне сонца і ў наша аконца*», якое праіснавала да Першай сусветнай вайны. Выдавецтва пачало выпускаць першыя буквары на роднай мове: «*Беларускі лемантар, або Першая навука чытання*» *К.Каганца* (1906г.), «*Першае чытанне для дзетак беларусаў*» *Цёткі* (1906г.), «*Другое чытанне для дзяцей беларусаў*» *Я.Коласа* (1909). У 1907г. ў Вільні пачынае работу выдавецтва «*Наша ніва*», пазней узнікаюць выдавецкія суполкі «*Мінчук*», «*Наша хата*», «*Палачанін*» і інш.

З 1906г. пачынаецца гісторыя беларускай легальнай прэсы, калі з'яўляюцца газеты «*Наша доля*», «*Наша ніва*», «*Гоман*», «*Дзянніца*», «*Bielarus*». На беларускай мове таксама выдаваліся сельскагаспадарчы часопіс «*Саха*», літаратурна-навуковы штомесячнік для беларускай моладзі «*Лучынка*», студэнцкі часопіс «*Раніца*». У «*Нашай Ніве*» друкавалі свае творы класікі беларускай літаратуры: *Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, Цётка, С. Палуян* і інш. Іх творчасць і стала пачаткам новай беларускай літаратурнай мовы. Нагадаем, што фарміравалася яна не на кніжных традыцыях, як многія іншыя літаратурныя мовы, а цалкам «вырасталала» з народных гаворак, затым апрацоўвалася, удасканалывалася майстрамі беларускага слова.

Першыя спробы кадыфікаваць арфаграфічныя і граматычныя нормы беларускай мовы былі зроблены братамі *Антанам і Язэпам Лёсікамі*, якія ў 1917 годзе апублікавалі лацінскім шрыфтам дапаможнік «*Як правільна пісаць па-беларуску*», а ў 1918 г. на яго аснове выдалі «*Беларускі правапіс*». Аднак найбольш аўтарытэтным было выданне ў 1918г. «*Беларускай граматыкі для*

школ» *Б.Тарашкевіча*. Аўтар яе паслядоўна вызначыў граматычныя рысы беларускай мовы, дакладна сфармуляваў асноўныя прынцыпы і правілы беларускай арфаграфіі. «Граматыка» паклала пачатак навуковай распрацоўцы правапісных і граматычных нормаў беларускай мовы, на працягу 20-х гадоў ХХ ст. заставалася адзіным стабільным вучэбным дапаможнікам, на аснове якога ствараліся падручнікі і даследаванні па беларускай мове.

У 1924 годзе на другой сесіі ЦВК БССР была прынята *пастанова “Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі”*, якой быў пакладзены пачатак беларусізацыі ў краіне.

Праграма беларусізацыі ўключала ў сябе арганізацыю навучальных устаноў на роднай мове, развіццё нацыянальнай літаратуры, выданне беларускіх кніг, навукова-даследчую працу па ўсебаковым вывучэнні Беларусі, перавод партыйнага, дзяржаўнага, прафсаюзнага, каператыўнага апарату, а таксама часцей Чырвонай Арміі на тэрыторыі Беларусі на беларускую мову.

З 20-х гадоў ХХ ст. беларуская мова набывае шырокія грамадскія функцыі, што запатрабавала стварэння нацыянальнай тэрміналогіі, здольнай абслугоўваць важнейшыя сферы сацыяльна-грамадскага жыцця. У 1921г. да ажыццяўлення гэтай задачы прыступіла *Навукова-тэрміналагічная камісія*, а ў 1922г. заснаваны на яе базе *Інстытут беларускай культуры*. На працягу 1922-1930-х гадоў было апрацавана і выдадзена 24 тэрміналагічныя галіновыя слоўнікі.

У гэты перыяд разгарнулася шырокая дыскусія па пытаннях нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы. Для ўпарадкавання нормаў роднай мовы ў лістападзе 1926г. была склікана *Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі*. Для апрацоўкі матэрыялаў канферэнцыі і канчатковай выпрацоўкі праекта правапісу была створана спецыяльная камісія ў складзе С.Некрашэвіча, А.Багдановіча, Я.Лёсіка, В.Ластоўскага, П.Бузука, Я.Бялькевіча, Я.Купалы, У.Чаржынскага.

У Канстытуцыі БССР 1927 года адзначалася, што беларуская мова з’яўляецца “пераважнай для зносін паміж дзяржаўнымі, прафесійнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі”.

1.1.8 Русіфікатарскі характар нацыянальна-моўнай палітыкі дзяржавы на працягу 30-80 гадоў ХХ ст.

Аднак ужо ў 1930-я гады пасля ўсталявання таталітарнага сталінскага рэжыму працэс беларусізацыі быў гвалтоўна спынены. Пачалася кампанія па выкрыцці т.зв. «нацыянал-дэмакратаў» (нацдэмаў), да якіх адносілі амаль усіх, хто так ці інакш быў звязаны з беларускай культурай, навукай. У выніку рэпрэсій загінулі тысячы (!) грамадскіх дзеячаў, вучоных, пісьменнікаў, работнікаў асветы (толькі за адзін дзень у Мінску было расстраляна восем літаратараў: А. Дудар, М. Зарэцкі, П. Галавач, А. Вольны, В. Каваль, В. Сташэўскі, В. Маракоў, І. Харык; збіраліся матэрыялы для арышту Я. Купалы і Я. Коласа). Знішчалася беларуская творчая інтэлігенцыя.

У 1933г. быў выдадзены «Праект спрашчэння беларускага правапісу», на аснове якога Саўнарком БССР прыняў пастанову «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу», якая ўпершыню ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы заканадаўча абвясціла агульнадзяржаўнымі, г.зн. абавязковымі для кнігадрукавання, радыёвяшчання, школьнага выкладання, справаводства і г.д. пэўныя нормы беларускага правапісу і граматыкі. З улікам гэтай пастановы ў 1934г. быў выдадзены разгорнуты і дэтальны звод арфаграфічных правілаў «Правапіс беларускай мовы». Арфаграфічная рэформа 1933г. ў гісторыі беларускага мовазнаўства – з’ява неадназначная. З аднаго боку, яна ў значнай ступені абагульніла і рэалізавала здабыткі беларускага мовазнаўства 20-х гадоў, пэўным чынам сістэматызавала правапіс, спрыяла стабілізацыі арфаграфічных нормаў беларускай мовы. З другога боку, рэформа падпала пад моцны палітыка-ідэалагічны ўплыў. Ва ўмовах узятага кіраўніцтвам краіны курса на барацьбу з «нацдэмамі», на збліжэнне народаў і зліццё іх культур у адну культуру з адной агульнай мовай важным стала не так адлюстраванне нацыянальную спецыфіку беларускай мовы, як прывесці правапіс у адпаведнасць з рускай арфаграфічнай традыцыяй. Таму і пасля рэформы ў беларускім правапісе заставалася шмат нявырашаных пытанняў, супярэчлівых напісанняў.

У 1938 г. выходзіць пастанова ЦК ВКП(б) «Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей».

З мэтай далейшага ўпарадкавання беларускага правапісу была створана Арфаграфічная камісія на чале з Я.Коласам і К.Крапівой, якая распрацавала «Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу» (апублікаваны ў 1951г., дапрацаваны ў 1956г.), які быў зацверджаны ў маі 1957г. спецыяльнай пастановай Савета Міністраў БССР «Аб ўдакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу». З улікам гэтай пастановы ў 1959г. быў выдадзены збор правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Нацыянальна-моўная палітыка дзяржавы мела русіфікатарскі характар. На працягу 1950-1980 гадоў сфера выкарыстання беларускай мовы хутка звужалася: скарачаліся тыражы беларускамоўных выданняў, беларускамоўныя школы пераводзіліся на рускую мову навучання (усё гэта назіраем і сёння). Руская мова, па сутнасці, са сродку міжнацыянальных зносін ператварылася ў дзяржаўную мову нашай рэспублікі.

Разам з інтэнсіўнай урбанізацыяй Беларусі, з пашырэннем рускамоўных каналаў інфармацыі русіфікатарская палітыка прывяла да страты ў значнай часткі насельніцтва пачуцця каштоўнасці беларускай мовы, да дэфармацыі нацыянальнай свядомасці.

1.1.9 Асаблівасці развіцця беларускай літаратурнай мовы ў 90-я гады XX ст. Стан беларускай мовы на сучасным этапе

У канцы 80-х – пачатку 90-х гг. XX ст. узніклі новыя фактары, якія паўплывалі на моўную сітуацыю. Пачаўся працэс дэмакратызацыі грамадства, распачалося будаўніцтва суверэннай дзяржавы. У 1989 г. была распрацавана

рэспубліканская праграма “Родная мова” і створана Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, якое ўзначаліў Н. Гілевіч. Пачалі адкрывацца класы з беларускай мовай навучання і дашкольныя дзіцячыя ўстановы. Беларуская мова стала рабочай мовай у вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных установах, у міністэрствах і ведамствах.

26 студзеня 1990г. 14-я сесія Вярхоўнага Савета БССР прыняла закон «*Аб мовах у Беларускай ССР*» і вызначыла парадак ужывання беларускай, рускай і іншых моў у рэспубліцы. Паводле гэтага закона **беларуская мова стала адзінай дзяржаўнай мовай на тэрыторыі Беларусі**. Закон прадугледжваў аднаўленне беларускай мовы найперш у сферы афіцыйна-справавога ўжытку, у адукацыі.

14 мая 1995г. адбыўся агульнарэспубліканскі рэферэндум, дзе большая частка насельніцтва выказалася за **дзяржаўнае двухмоўе**, г.зн., што беларуская мова пакуль не выкарыстоўваецца як дзяржаўная ў розных сферах жыцця краіны, не з’яўляецца рэальным сродкам зносін. У чэрвені 1998 года прыняты Закон Рэспублікі Беларусь “Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”.

Рэферэндум паказаў, на якім узроўні культурнага развіцця знаходзіцца наша грамадства. Ва ўсіх славянскіх краінах у якасці **адзіных** дзяржаўных моў юрыдычна зацверджаны мовы тытульных нацый. Выключэнне складае Беларусь. Наша мова ўключана **ЮНЕСКА** (спецыялізаваная ўстанова ААН па пытаннях адукацыі, навукі і культуры) у спіс моў, якім пагражае заняпад і забыццё. Некаторыя даследчыкі прагназуюць менавіта такі, ірландскі, шлях развіцця беларускай мовы (юрыдычна абедзве мовы маюць раўнапраўны статус, а фактычна адбываецца скарачэнне функцый роднай мовы аж да змярцвення).

Нягледзячы на такія неспрыяльныя ўмовы, беларуская літаратурная мова набыла неабходную культуру, на ёй выдаюцца энцыклапедыі, слоўнікі, граматыкі, манаграфіі, на ёй існуе багатая і самабытная мастацкая літаратура. 23 ліпеня 2008 г. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь падпісаў Закон “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, які ўступіў у дзеянне з 1 верасня 2010 г.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова : юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У. Хрышчановіч. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
3. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
4. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.2 ФУНКЦЫЯНАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

1.2.1 Білінгвізм і яго аспекты

Білінгвізм (лац. *bilinguis* < (*bis*) = двойчы, *lingua* = мова), ці двухмоўе, – валоданне і папераменнае карыстанне дзвюма мовамі. Калі ва ўжытку знаходзяцца тры і больш моў – гэта шматмоўе, або **полілінгвізм**.

На нашай планеце жывуць многія народы. Яны знаходзяцца ў пастаянным кантакце адзін з адным, асабліва суседнія этнасы, якія часта маюць адну тэрыторыю пражывання або знаходзяцца ў складзе адной дзяржавы. Моўныя кантакты, якія дыктуюцца эканамічнымі, культурнымі і іншымі сувязямі, патрабуюць вывучэння і выкарыстання ў моўнай практыцы дзвюх і больш моў. Адным з рэгіёнаў, значная частка насельніцтва якога карыстаецца дзвюма мовамі, з'яўляецца Беларусь. На тэрыторыі Беларусі двухмоўе існавала даўно, хоць яго характар і састаўныя кампаненты мяняліся. Ужо ў перыяд Вялікага Княства Літоўскага існавала беларуска-царкоўнаславянскае пісьмовае і вуснае двухмоўе. З пашырэннем на тэрыторыі Беларусі польскай мовы пачало складвацца беларуска-польскае двухмоўе. Пазней, калі пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай беларускія землі адышлі да Расіі і функцыі афіцыйнай мовы ў значнай ступені стала выконваць руская мова, шырока развіваецца беларуска-рускае двухмоўе. У раёнах сумеснага пражывання беларусаў з іншымі народамі фарміравалася беларуска-літоўскае, беларуска-ўкраінскае, беларуска-латышскае двухмоўе. У перыяд уваходжання беларускіх зямель у склад Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, а таксама ў апошні час характар і развіццё двухмоўя і ў цэлым моўная сітуацыя на Беларусі ў значнай ступені залежалі ад дзяржаўнай палітыкі (паланізацыя, русіфікацыя і інш.).

Сучасная моўная сітуацыя на Беларусі характарызуецца пераважна суіснаваннем і выкарыстаннем беларускай і рускай моў і можа быць вызначана як беларуска-рускае двухмоўе.

Білінгвізм – з'ява складаная, шматбаковая, яна цікавіць не толькі лінгвістыку, але і псіхалогію, псіхалінгвістыку, сацыялогію і таму даследуецца ў трох аспектах: псіхалагічным, педагагічным, сацыялінгвістычным.

З пазіцый псіхалінгвістыкі білінгвізм – гэта здольнасць ужываць у камунікацыі дзве моўныя сістэмы. Е.М. Верашчагін выдзяляе **тры ўзроўні білінгвізму: рэцэптыўны** (разуменне маўлення, якое належыць другаснай маўленчай сістэме), **рэпрадуктыўны** (уменне ўзнавіць прачытанае і пачутае), **прадуктыўны** (уменне не толькі разумець і ўзнаўляць, але і будаваць асэнсаваныя выказванні).

На падставе шматлікіх назіранняў у розных краінах свету за апошнія гады было засведчана, што такога ідэальнага білінгвізму, каб чалавек аднолькава дасканалы валодаў некалькімі мовамі, або наогул не існуе, або сустракаецца досыць рэдка, а таму гэтую з'яву трэба лічыць хутчэй выключэннем, чым правілам. У сувязі з гэтым у навуковай літаратуры

адрозніваюць два тыпы білінгвізму: **пасіўны (залежны), актыўны (незалежны).**

У **пасіўным білінгвізме** звычайна сістэма роднай мовы выступае як дамінантная, адпраўная, яна перадае другой моўнай сістэме свае катэгорыі і формы. Інакш кажучы, асоба з такім тыпам білінгвізму нават тады, калі размаўляе на іншай мове, думае на роднай, а ўжо потым перакладае тэкст на мову маўлення. Такі тып білінгвізму звычайна ўзнікае ў выніку навучання іншай мове.

Пры **актыўным білінгвізме** кожная з моў функцыянуе незалежна, самастойна. Носьбіт такога двухмоўя пры карыстанні якой-небудзь адной мовай не звяртаецца да паслуг іншай.

Вылучаюць наступныя **разнавіднасці двухмоўя: індывідуальнае** (дзвюма мовамі валодаюць толькі асобныя члены калектыву); **групавое** (двухмоўнымі з'яўляюцца цэлыя групы або асобныя слаі); **поўнае, ці суцэльнае** (двухмоўе з'яўляецца характэрным для ўсіх сацыяльна-культурных груп народа); **дзяржаўнае** (у адной краіне статус афіцыйнай, дзяржаўнай маюць дзве мовы, напрыклад, у Фінляндыі – фінская і шведская; у Канадзе – англійская і французская).

Па іншых крытэрыях можна выдзеліць такія тыпы двухмоўя: **кантактнае**, якое ўзнікае ў выніку сумеснага жыцця двух народаў (беларуска-польскае, беларуска-літоўскае); **некантактнае**, калі непасрэдны кантакт паміж групамі адсутнічае (беларуска-нямецкае).

1.2.2 Моўная інтэрферэнцыя і яе віды

У сітуацыі двухмоўя ўзаемадзеянне моў, якія кантактуюць, прыводзіць да **інтэрферэнцыі**, *гэта значыць, пры маўленні на адной мове ўжываюцца элементы іншай мовы.* Іншымі словамі, інтэрферэнцыя прыводзіць да парушэння нормаў суіснуючых моў. Узровень інтэрферэнцыі залежыць ад ступені авалодання другой мовай, ад умення свядома адрозніваць факты розных моў і інш. Блізкароднасны характар беларускай і рускай моў абумоўлівае шматлікасць і ўстойлівасць інтэрферэнцыйных памылак пры маўленні на той ці іншай мове. Аднак яны не ўплываюць на працэс разумення выказванняў як на беларускай, так і на рускай мовах. Таму праблема інтэрферэнцыі для беларуска-рускага двухмоўя стаіць як праблема культуры беларускай і рускай моў ва ўмовах білінгвізму.

Вылучаюць наступныя **віды інтэрферэнцыі: фанетычная, лексічная, словаўтваральная, акцэнтная, марфалагічная, сінтаксічная.**

Пранікненне спецыфічных фанетычных рысаў з адной мовы ў другую вядзе да **фанетычнай інтэрферэнцыі** (напрыклад, у рускім маўленні білінгва сустракаюцца такія беларускамоўныя фанетычныя рысы, як цвёрдае *р*, *ч* на месцы рускіх мяккіх *р'* і *ч'*, фрыкатыўнае *г* на месцы выбухнога *г*, мяккія *дз'* і *ц'* на месцы *д'* і *т'*, афрыката *дж*, пераход зычных *в*, *л* у *ў*, прыстаўныя зычныя *в*, *г*, прыстаўныя галосныя *а*, *і*, ярка выражанае аканне і г.д.). Гэтыя асаблівасці

вельмі ўстойлівыя і могуць заставацца ў беларуска-рускага білінгва на ўсё жыццё.

Лексічная інтэрферэнцыя выклікана наяўнасцю разыходжанняў або частковага падабенства ва ўласналексемным і семантычным аспектах беларускай і рускай моў. Напрыклад, ужыванне білінгвам у беларускай мове выразу *гуляць ролю* замест *адыгрываць ролю* абумоўлена неаднолькавым аб'ёмам значэнняў і асаблівасцямі ўжывання ў рускай і беларускай мовах слоў *іграць (играть)* і *гуляць (гуляют)*.

Лексічная інтэрферэнцыя праяўляецца, у прыватнасці, у міжмоўнай аманіміі. **Міжмоўныя амонімы** – словы з розных моў, якія поўнасцю або часткова супадаюць у гучанні або напісанні, але маюць рознае значэнне. У працэсе перакладу тэксту з рускай мовы на беларускую ці наадварот магчымы іх непажаданыя ўзаемазамены, што прыводзіць да непаразумення: рус. *качка* ‘укачванне’ – бел. *качка* ‘вадаплаўная птушка’; рус. *сварка* ‘злучэнне металічных частак шляхам сплаўлівання’ – бел. *сварка* ‘спрэчка’.

Прычынай існавання **словаўтваральнай інтэрферэнцыі** з'яўляецца несупадзенне словаўтваральных фармантаў аднакаранёвых беларускіх і рускіх слоў: рус. *читательница* – бел. *чытачка*, рус. *детский* – бел. *дзіцячы*, рус. *шептать* – бел. *шаптацца*, рус. *беспринципный* – бел. *беспрынцыповы*.

Акцэнтная інтэрферэнцыя звязана з разыходжаннямі ў націску ў рускіх і беларускіх лексемах: рус. *ольх'а* – бел. *в'ольха*, рус. *кишк'а* – бел. *к'ішка*, рус. *овсян'ой* – бел. *аўс'яны*, рус. *вест'и* – бел. *в'есці*, рус. *д'осуха* – бел. *дас'уха*, рус. *од'иннадцать* – бел. *адзін'аццаць*, рус. *посл'анец* – бел. *наслан'ец*.

Марфалагічная інтэрферэнцыя звязана з разыходжаннямі ў граматычным афармленні рускіх і беларускіх лексем, асабліва тых, якія маюць агульныя карані. Гэта разыходжанні ў родзе, ліку, склоне назоўнікаў, ва ўтварэнні сінтэтычных формаў вышэйшай і найвышэйшай ступені параўнання прыметнікаў, у склонавых формах лічэбнікаў, ужыванні дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў і г.д. Напрыклад, рус. *шинель, собака, медаль, степь, насыпь, надпись* – жаночы род, бел. *шынель, сабака, медаль, стэп, насып, надпіс* – мужчынскі род; рус. *писать чернилами* – бел. *пісаць чарнілам*; рус. *чистый* – чысце, бел. *чысты* – чысцейшы; рус. *тримя, четырьмя* – бел. *трыма, чатырма*; рус. *завявший* – бел. *завялы*; рус. *улыбаясь* – бел. *усміхаючыся*.

Інтэрферэнцыйныя памылкі ў сінтаксісе (**сінтаксічная інтэрферэнцыя**) выклікаюцца адрозненнямі ў будове словазлучэнняў, простых і складаных сказаў.

У словазлучэннях выразна праяўляецца нацыянальная спецыфіка мовы. Таму механічнае перанясенне мадэляў пабудовы словазлучэнняў з адной мовы ў другую вядзе да парушэння нормаў (параўн. белар. *дзякаваць сябру, смяяцца з дзіцяці, паслаць па бацьку, захварэць на грып, два сталы, дакрануцца да рукі, ісці лесам, з прычыны занятасці* – рус. *благодарить друга, смеяться над ребенком, послать за отцом, болей гриппом, два стола, прикоснуться к руке, идти по лесу, по причине занятости*).

Структура сказаў таксама мае некаторыя адрозненні: рус. *Знаешь ли ты русский язык?* – бел. *Ці ведаеш ты рускую мову?*; рус. *Приятно ходить по*

новым местам, всматриваться в картины, встречающиеся на пути – бел. Приемна было хадзіць па новых мясцінах, углядацца ў малюнкi, што трапляюцца ў падарожжы.

1.2.3 Трасянка як моўная з’ява

У сітуацыі двухмоўя на тэрыторыі Беларусі ўзнікла і функцыянуе такая лінгвістычная з’ява, як **трасянка**, *прамежская форма змешанага маўлення, своеасаблівы моўны гібрыд*.

Назва ўяўляе тэрміналагічную метафару, створаную ў выніку пераносу зыходнага слова з бытавой сферы ў сферу лінгвістычнай тэрміналогіі. Трасянка – гэта сумесь сена з саломай для кармлення жывёлы, якая па якасці моцна саступала сену. Калі ў гаспадара не хапае добрага сена, ён дадае салому, старанна растрасаючы яе. Карова не заўважае падману і з’ядае трасянку. Сэнс *«недабраякасная сумесь»* і быў перанесены ў моўную сферу.

Што такое трасянка з лінгвістычнага пункту погляду? Гэта моўны прадукт, які ўзнік шляхам механічнага змешвання ў розных прапорцыях элементаў рускай і беларускай моў. Гэта сродак камунікацыі гарадскога насельніцтва Беларусі, русіфікаваны варыянт беларускай мовы. Ад літаратурнай мовы трасянку адрознівае поўная адсутнасць норм: Беларускае маўленне не падпарадкоўваецца строгім правілам і ўяўляе сабой механічнае змяшэнне розных моўных элементаў. Акрамя таго, трасянка характарызуецца малой прадказальнасцю. З’яўленне тых ці іншых слоў у вялікай ступені залежыць ад канкрэтных умоў камунікацыі. Большасць лінгвістаў лічыць, што ў аснове трасянке ляжыць руская лексіка і беларуская фанетыка, г.зн. рускія словы вымаўляюцца па законах беларускага маўлення. *Параўн.: трас. дзярэўня – рус. деревня – бел. вёска; трас. гавару – рус. говорю – бел. кажу; трас. – заработаў – рус. заработал – бел. зарабіў.* Сітуацыя двухмоўя патрабуе пэўных намаганняў пры засваенні норм рускай і беларускай літаратурнай моў. Значна лягчэй з пункту гледжання неадукаванага чалавека выкарыстоўваць своеасаблівы моўны «гібрыд». Часцей за ўсё трасянка ўзнікае ў выніку засваення рускай мовы людзьмі, якія былі выхаваны ў вясковым асяроддзі і апынуліся ў горадзе ў сувязі з перасяленнем, павышэннем грамадскага статусу і інш.

З’яўленне трасянке абумоўліваецца наступнымі прычынамі. Яна ўзнікае найперш з неабходнасці падтрымання камунікацыі ва ўмовах абмежаваных кантактаў паміж карэнным беларускамоўным насельніцтвам, з аднаго боку, і рускамоўным адміністрацыйным чыноўніцтвам, што мае больш высокі грамадскі статус, з другога. Небывалая міграцыя вяскоўцаў у горад таксама пашырае сферу выкарыстання трасянке, паколькі яна ўжо стала ўспрымацца як неабходны элемент гарадской моўнай сітуацыі. Аднак ва ўспрыманні саміх носьбітаў трасянка ацэньваецца як «некультурная мова», бо напамінае пра іх вясковае паходжанне. У працэсе маўлення індывіда цяжка прадказаць, якія рысы беларускай і рускай моў будуць змешвацца, аднак найбольш устойлівымі застаюцца фанетычныя асаблівасці. Як з’ява выключна індывідуальная,

трасянка ўзнікае ў выніку засваення рускай мовы т.зв. прамым метадам, г.зн. у працэсе моўных зносін з носьбітамі, а не ў працэсе паступовага навучання. Дрэннаму валоданню другаснай моўнай сістэмай спадарожнічае пагарда і нянавісьць да роднай мовы, яе лічаць асноўнай прычынай такога стану. У выніку разбураецца і валоданне першаснай сістэмай, таму становіцца складаным і маўленне па-беларуску.

Такім чынам, трасянка – гэта паўмова, яна анарматыўная, узнікае і функцыянуе стыхійна, рэалізуецца выключна ў вусным маўленні, пераважае ў гарадскіх сітуацыях камунікацыі.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.

2. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

1.2.4 Арфаэпічныя нормы беларускай мовы

1	Усе галосныя гукі пад націскам вымаўляюцца <u>выразна</u> : <i>там, сяло, мэта, цёмна</i> .
2	На месцы [о], [э], [а] пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных не пад націскам вымаўляецца [а]: <i>ногі – нага, рэкі – рака</i> . * у іншамоўных словах гук [э] захоўваецца: <i>дэкада, тэарэма, гіпатэнуза, рэформа</i> . * у некаторых словах са спалучэннямі ро, ло, рэ не пад націскам вымаўляецца [ы]: <i>гром – грымець, глотка – глытаць, хрэст – хрысціць</i> .
3	На месцы [о], [э], [а] пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам вымаўляецца [а] (на пісьме абазначаецца літарай я): <i>несці – нясу, дзеліць – падзяліць, сёлы – сяло</i> . Ва ўсіх астатніх (перад- і паслянаціскных складах) гэтыя гукі вымаўляюцца як [э]: <i>зеленаваты, медзведзяня</i> . * у іншамоўных словах гук [э] пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам захоўваецца: <i>перон, сезон, секунда, Бетховен</i> .
4	Вымаўленне [і], [ы]: - пасля галоснага, пасля зычнага пры раздзельным вымаўленні да гука [і] далучаецца [й]: <i>ра[йі]цца, вераб[йі]</i> ; - у пачатку слова, калі папярэдняе слова канчаецца на галосны, замест [і] вымаўляецца [й] ці [йі]: <i>сястра [й] брат, дарога на [Йі]вацэвічы</i> ; - пасля цвёрдых зычных (акрамя г, к, х) на стыку кораня і прыстаўкі, частак складаных слоў або двух самастойных слоў пры іх злітным вымаўленні замест [і] вымаўляецца [ы]: <i>пед[ы]нстытут, сын [ы] брат</i> * пасля г, к, х – [і]: <i>смех [і] грэх, Мінск [і] Віцебск</i> .
5	Гукі [ж], [ш], [дж], [ч], [р], [ц] – зацвярдзелыя (заўсёды вымаўляюцца цвёрда): <i>жыта, сяджу, чорны, шаптаць, рукзак, цэп</i> .
6	Звонкія зычныя на канцы слоў і ў сярэдзіне слова перад глухімі аглушаюцца: <i>сад - [сат], лодка - [лотка]</i> .

	Глухія зычныя перад звонкімі азванчаюцца: <i>просьба</i> – [п ^р оз’ба], <i>малацьба</i> – [маладз’ба].
7	Свісцячыя [з], [с], [дз], [ц] перад мяккімі зычнымі (акрамя г, к, х) вымаўляюцца мякка: [з’в’ін’эц’], [с’н’эх], [дз’в’э], [ц’в’орды]. * перад г, к, х – цвёрда: [сх’эма], [м’інск’і], [зг’інуц’].
8	Шыпячыя перад свісцячымі вымаўляюцца як свісцячыя: у <i>бочцы</i> – [у боццы], на <i>дошцы</i> – [на досцы]. Свісцячыя перад шыпячымі вымаўляюцца як шыпячыя: <i>сшытак</i> – [шшытак], <i>грузчык</i> – [грушчык].
9	Спалучэнні [сч], [сшч], [зч] вымаўляюцца як [шч]: <i>падпісчык</i> – [патп’ішчык], <i>расказчык</i> – [раскашчык].
10	Губныя [б], [п], [м], [ф] перад мяккімі зычнымі пры раздзельным вымаўленні і на канцы слоў вымаўляюцца цвёрда: [б ^і э], [п ^і э], <i>голу</i> [п], <i>вер</i> [ф], <i>се</i> [м].
11	Гукі [в], [л] пасля галоснага перад зычным і на канцы слоў пераходзяць у [ў]: <i>певень</i> – п[ў]нік, <i>хадзіла</i> – хадзі[ў].
12	Гукі [з], [с], [дз], [ц], [ж], [ш], [ч], [л], [н] у становішчы паміж галоснымі вымаўляюцца падоўжана (на пісьме яны перадаюцца падвойным напісаннем адпаведнай літары): <i>рыззэ</i> – [ры з’о], <i>калоссе</i> – [кало с’э].
13	Гукі [д], [т] перад [ч] вымаўляюцца як [ч], а перад [ц] як [ц]: <i>перакладчык</i> – [п’эракла чык], <i>лётчык</i> – [л’о чык], у <i>лодцы</i> – [у ло цы], у <i>хатцы</i> – [у ха цы].
14	Спалучэнні [дск], [зск] вымаўляюцца як [цк], [ск]: <i>гарадскі</i> – [гарацк’і], <i>каўказскі</i> – [каўкасцк’і].
15	Спалучэнні [жс], [шс], [зс] вымаўляюцца як [с]: <i>нясвіжскі</i> – [н’ас’в’іск’і], <i>добрушскі</i> – [добруск’і], <i>французскі</i> – [француск’і].
16	Спалучэнне [чн] вымаўляецца нязменная: <i>сталічны</i> – [стал’ічны], <i>яечня</i> – [йайэчн’а].

1.2.5 Арфаграфічныя нормы беларускай мовы

Праваніс о, э, а, ы

У беларускай мове галосныя літары **о, э** звычайна пішуцца толькі пад націскам. Не пад націскам замест літар **о, э** пішацца літара **а** (у тым ліку і на канцы іншамоўных слоў пасля галосных): *дом* -- *дамы, горад* – *гарады, рэкі* – *рака, цэны* – *цана, рэбры* – *рабро, трыа, Токіа, радэа, адажыа, імпрэсарыа, Ватэрлоа.*

Але: *радыё, восемсот.*

У некаторых словах на месцы спалучэнняў **ро, ло, рэ** не пад націскам пішуцца **ры, лы:** *бровы* – *брыво, глотка* – *глытаць, кроў* – *кывавы, дрывы* – *дрывасек, дрывотня, блохі* – *блыха, хрэсьбіны* – *хрысціць, крошка* – *крышыць, дрогкі* – *дрыжаць, скрогат* – *скрыгатаць, брод* -- *брысці.*

Літара **э** не пад націскам пішацца:

а) у пачатку і сярэдзіне іншамоўных слоў (пасля зацвярдзелых і д, т): *дэманстрацыя, жэтон, эпоха, экзамен, ігрэк.*

Але: у даўно запазычаных словах пішацца літара **а:** *адрас, рамонт, аранжарэя, далікатны;*

б) у першай частцы складаных слоў: *рэдкалесе, шэразём;*

в) у словах з корнем *сэнс*: *асэнсаваць*.

Увага: 1) ненаціскныя фіналі *эль-*, *эр-* у агульных назоўніках іншамоўнага паходжання перадаюцца праз *аль-*, *ар-*: *ініцаль*, *камп'ютар*, *прынтар*, *менеджар*, *містар*, *кратар*, а ва ўласных назоўніках нязменна: *Пітэр*, *Юпітэр*, *Гендэль*, *Манчэстэр*;

2) ва ўласных імёнах славянскага паходжання пішацца літара *а*, у імёнах неславянскага паходжання – літара *э*: *Чаранавец*, *Чарнігаў*, *Шаўчэнка*, але: *Тэгеран*, *Чэбаксары*, *Чэчня*, *Тэрэза*, *Шэкспір*;

3) **запомніце:** *брызент*, *цырымонія*, *почырк*, *зарыва і зарава*, *яблыня*, *арышт*, *чыгун*, *інжынер*, *канцылярыя*, *трывога*, *рысора*, *хрыбет*, *дрызіна*, *лодар*, *водар*, *глыбіня*, *мачаха і мачыха*, *марыва*, *чырвоны*, *тырчма* (*тарчма*), *лыжка*, *глыбокі*, *горыч*, *слодыч*, *трымцець*, *плыт*, *шыя*, *чый*, *мый*, *брый*, *крый*, *дрыль*.

Праваніс е, ё, я

Літара *ё* ў беларускай мове пішацца толькі пад націскам. Калі пры змене слова ці ў аднакаранёвых словах націск пераходзіць на іншы склад, то на месцы *ё* ў першым складзе перад націскам пішацца *я*, а ў іншых складах перад націскам і пасля націску – літара *е*: *лёд* – *лядок*, *лядовы*, *ледавік*; *зялёны* – *зелень*, *пазелянец*.

На месцы літары *е* ў першым складзе перад націскам пішацца *я*, а ў іншых складах перад націскам і пасля націску захоўваецца літара *е*: *лес* – *ляснік*, *лесніка*, *лесавік*; *свет* – *святло*, *святлейшы*, *светлаваты*; *дзявяты*, *дзясяты*, *дзясятка*, *сем* – *сямнаццаць*, *восем* – *васямнаццаць*; *пяцьдзясят*; *шэсцьдзясят* – *шасцідзясяты*; *семдзясят* – *сямідзясяты*, *восемдзясят* – *васьмідзясяты*.

У першым складзе перад націскам *е* захоўваецца і не пераходзіць ў *я*:

а) у словах іншамоўнага паходжання (з неславянскіх моў), у тым ліку і ва ўласных назвах пасля *г*, *к*, *х*: *аперацыя*, *апетыт*, *герой*, *легенда*, *калектыў*, *медаль*, *бензін*, *медуза*, *білецёр*, *Македонія*;

б) у словах *восемсот*, *семсот* (Н. скл.);

в) у словах *не*, *без*, калі яны пішуцца асобна: *не бачыць*, *без веры*.

Незалежна ад месца націску *я* захоўваецца:

а) ва ўласных імёнах, імёнах па бацьку, прозвішчах: *Якуб*, *Якубавіч*, *Якубоўскі*;

б) у тых словах, дзе *я* ўваходзіць у склад кораня ці суфікса: *цяга*, *цягнік*, *свята*, *святочны*, *пяць*, *пяцярня*, *упяцярэх*, *лямант*, *лямантаваць*, *ляскат*, *ляскатаць*, *Прыпяць*, *боязь*, *роўнядзь*, *веялка*, *зязюляня*, *дзятляня*;

в) у канчатках прыметнікаў, парадкавых лічэбнікаў і займеннікаў, а таксама назоўнікаў жаночага роду творнага склону адз. ліку: *асення надвор'е*, *трэцяя ракета*, *іхняе поле*, *жменяй*, *хваляй*. Увага: *аленем*, *мядзведзем* (творны склон адз. ліку) – *аленям*, *мядзведзям* (давальны склон мн. ліку).

Заўвага 1. У даўно запазычаных словах з неславянскіх моў у першым складзе перад націскам на месцы *е* пішацца *я*: *дзяжурны*, *каляндар*, *ялот*, *яфрэйтар*, *сяржант*, *яхідна*, *ярмолка*, *мянтуз*, *яўрэй*, *мячэць*, *ялей*.

Заўвага 2. У некаторых словах націскае **е** не пад націскам чаргуецца з **і**: *кветка – квітнець, цвет – цвісці, памерці – паміраць, здзерці – здзіраць, бляск – блішчаць, светлы – світаць, світанне, ветлівы – павітацца, усмешка – усміхацца, церці – выціраць, звон -- звінець.*

Заўвага 3. У словах *мітусня, мілагучны, вільготны, вінегрэт, міжволі, світаць, сівы, пасівець, каліва, гліняны, эліксір* і інш пішацца літара **і**.

Праваніс э, е

На канцы запазычаных слоў, а таксама ва ўласных назвах пасля зычных, акрамя **л, к**, пішацца **э**: *купэ, рэзюмэ, кабернэ, каратэ, дэкальтэ, Мерымэ, Душанбэ, Морзэ. Але: філе, піке, камюніке.*

Літара **э** ці **е** ў запазычаных словах пасля губных зычных і пасля **з, с, н** пішацца згодна з літаратурным вымаўленнем: *капэла, сэрвіс, газета, сервіз.*

Праваніс спалучэнняў галосных ў іншамоўных словах

Беларускай мове не ўласціва ў межах слова спалучэнне галосных гукаў, таму ў большасці іншамоўных слоў пры іх вымаўленні паміж галоснымі ўзнікае гук [й], напрыклад: *бі[й’о] лаг*. На пісьме падобныя спалучэнні гукаў перадаюцца літарамі **іё (ыё), ія (ыя), іе (ые), еа (эа)** і інш.

Спалучэнне **іо** ў беларускай мове пад націскам перадаецца паміж зычнымі праз спалучэнне **іё (ыё)**, а не пад націскам – праз **ія (ыя)**: *біёлаг, біялогія, патрыёт, патрыятызм, чэмпіён, чэмпіянат, кіёск – кіяскёр, аўдыя-Але: мільён, трыльён, шампіньён, Эфіопія, эфіоп.* У пачатку іншамоўных слоў пад націскам пішацца спалучэнне **іо**: *іон*, не пад націскам – **іа**: *іанізацыя*, на канцы іншамоўных слоў пішам **іа (ыа)**: *Токіа, трыа. Але: радыё.*

Спалучэнне **іа** перадаецца праз **ія (ыя)** незалежна ад націску: *варыянт, дыяметр, энтузіязм, медыя-Але: мільярд, брыльянт.*

Спалучэнне **іе** перадаецца праз літары **іе (ые)**: *гігіена, пацыент. Але: езуіт.*

Спалучэнне **ео** пад націскам перадаецца праз **ео (эо)**, а не пад націскам – праз **еа (эа)**: *ідэолаг, ідэалогія, геолаг, геалогія, відэа-.*

Спалучэнне **еа** перадаецца літарамі **еа (эа)**: *рэакцыя, Неапаль. Але: акіян.*

Спалучэнне **іо** пад націскам перадаецца праз **ё**, а не пад націскам – праз **я**: *раён, Нью-Ёрк, маёр, маярат.* У словах з першай часткай **ёд-, ёт** заўсёды пішацца **ё**: *этацыя, ётаваны, ёдаформ.*

Спалучэнне **іе** перадаецца праз **е**: *канвеер, Феербах.*

Спалучэнне **ія** перадаецца праз **я**: *Мая, Савоя.*

Праваніс прыстаўных галосных

У пачатку слова перад збегам зычных гукаў, першым з якіх з’яўляецца **м, р, л**, узнікаюць прыстаўныя галосныя **а, і**.

Літара **а** пішацца ў некалькіх словах: *амшара, амшаннік, амшэлы, аржаны, аржанішча* (можна: *іамшара, іамшаннік, іамшэлы, іржышча, іржаны*).

Літара **і** заўсёды пішацца перад збегам зычных, які пачынаецца з **м**: *імгла, імгненне, імчацца*.

Перад збегам зычных, які пачынаецца з **л, р** прыстаўны **і** пішацца, калі папярэдняе слова заканчваецца на зычны: *пад ільдом, заараць іржышча*; пасля знакаў прыпынку: *Крыгаход. Ільдзіны налятаюць адна на адну*.

Калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны, прыстаўны перад **л, р** не пішацца: *на льдзіне, луста ржанага хлеба*.

Прыстаўныя галосныя не пішуцца пасля прыставак на галосны: *памчацца, зардзецца, памкнуцца*, а таксама пасля першай часткі складанага слова: *вокамгненна*.

Праваніс і, ы, й пасля прыставак

Пасля прыставак на зычны (у тым ліку **дэз-, суб-**) каранёвае **і** пераходзіць у **ы**: *ісці – падысці, іміэлы – абыміэлы, дэзынфармацыя, субынспектар*.

Але: галосны **і** захоўваецца:

1) пасля прыставак **між-, звыш-, супер- контр-, транс-, пан-**: *міжінстытуці, звышімклівы, контрідэя, суперінтэлект панісламізм, трансіарданскі*;

2) пасля першай часткі складанага слова: *педінстытут*.

Пасля прыставак, якія заканчваюцца на галосны, на месцы каранёвай **і** пішацца **й**: *ісці – выйсці, імя – перайменаваць*.

Й пішацца ў словах з каранем **ісці, іграць, імя, іначай, імавернасць**: *пайсці, прайграць, пайменна, няйначай, неймаверна*.

Але: літара **і** захоўваецца, калі ўтварае склад: *заіка, заінтрыгаваць, заіскрыцца, заінецць, праіснаваць, праілюстраваць, праінфармаваць, неістотны*.

Праваніс галосных у складаных словах

Праваніс галосных у складаных словах залежыць ад вымаўлення слоў з адным ці двума націскамі.

Напісанне **о, а** ў першай частцы складаных слоў залежыць ад месца націску ў другой частцы: калі націск падае на першы склад другой часткі, то ў першай частцы складанага слова пішам літару **а**, калі націск падае на другі, трэці і інш. – пішам **о**: *чарнабровы, чорнавалосы, дабрабыт, добрасумленны*.

У складаных словах часткі **фота-, мота-, вела-, сама-, каля-, проці-, радыё-, што-, ста-, дзевяноста-, gros-, контр-, кіна-, кантра-, газа-, пара-, паў-** перадаюцца нязменна: *фотаконкурс, мотакрос, своечасовы, процілеглы, радыёхваля, штогод, статысячны, дзевяностагоддзе, grosмайстар, контрудар, кінатэатр, кантрамарка, газавод, параварка, паўгорада. Але: фатограф, фатаграфія, фатаграфавачь, матацыкліст, матавоз, матацыкл, поўнач, поўдзень*.

Літара **э** ў першай частцы складаных слоў пішацца незалежна ад месца націску: *рэдказубы, шэсцьсот. Але: шасцісот*.

Замест **е** ў першым складзе перад націскам пішацца літара **я**: *аленявод, стальявар. Але: семсот*.

У складаных словах з першай часткай **полі-(палі-)** літара **а** пішацца, калі націск падае на першы склад другой часткі, а літара **о** – калі на іншыя склады: *паліклініка, політэхнічны. Але: паліграфічны, паліграфіст, паліграфія.*

Запомніце правапіс

Малочнакіслы, азотнакіслы, мовазнаўства, усходазнаўства, крокамер, вокарухальны, збожжаздача, збожжасховішча, сямігодка, свабодалюбства, работадавец, робататэхніка, словаформа, славалюбства, вокамгненна, нервовахворы, моцнадзеючы, хлоравацатны, нотаграфія, множналікавы, ружовашчокі, манаграфічны, коксагазавы, коксадоменны, жывёлавод, перапончатакрылы, колерамузыка, фондасховішча, пляскатаносы, абароназдольны, познаспелы.

Спрадвечнае **я** пішацца **нязменна**: *цяжкаатлет – цяжкагрузны, мяккасардэчны – мяккашэрсны.*

Звярніце ўвагу: **а)** *кروацячэнне – крывацёк; дрoванарыхтоўка – дрывасек;*

б) *своечасовы – сваямоўны; светлавокі – светлавалосы; святлоадчувальны – святлафор; усебеларускі, усяночная, усёвед, усёзнаўства, усёабдымны; велікадушыны – вялікадзяржаўны, велікамучанік -- Вялікабрытанія.*

Праваніс галосных пасля зацвярдзелых, д і т

Пасля зацвярдзелых (**ж, ш, ч, р, ц, дж**), а таксама пасля **д, т** пішуцца галосныя **о, а, э, ы, у**: *шаптаць, почырк, жэтон, арышт, цырата, джала, інтэлігент, далікатны.*

Выключэнні: складанаскарочаныя словы (*дзяржюркалегія, медінстытут*) і словы з прыстаўкамі **звыш-, між-, контр-, пан-, транс-** (*звышімклівы, міжінстытуцкі, контрідэя, трансірданскі, панісламізм*).

Праваніс літар ў, у

Літара **у** пішацца пасля зычных, знакаў прыпынку, у пачатку сказа, у пачатку ўласных назваў: *Уночы ішоў дождж. Рэпертуар. Тамара Уладзіміраўна. І трава, і кветкі, і матылі – усё тое самае, усё жыло разам.*

Літара **ў** пішацца замест **у, л, в** пасля галосных у славянскіх словах (*кроў, воўк*) і іншамоўных не пад націскам: *лаўрэат, паўза, аўкцыён.* Не блытайце: *балкон, палкоўнік* і пад.

Злучок і двукоссе не з'яўляюцца знакамі прыпынку, таму не ўплываюць на напісанне **ў**: *жанчына-ўрач, калгас «Перамога» ўзнагародзілі.*

Заўвагі

1) у **канцы іншамоўных слоў** пішацца **у**: *фрау, шоу, Ландау, ноу-хау;*

2) у іншамоўных словах, якія заканчваюцца на **-ус, -ум**, пішацца **у**: *натарыус, шлагбаум.*

3) пад **націскам** заўсёды захоўваецца літара **у**: *аул, групоўка ультра, баул, ля урны;*

4) калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны, то ў пачатку іншамоўных слоў **пад націскам** пішацца **у, не пад націскам** – ў: *Люблінская унія, дзяржаўны ўніверсітэт*. Запомніце: **траур**.

Праваніс д –дз, т –ц

У беларускай мове цвёрдым зычным **д, т** адпавядаюць мяккія **дз', ц'**, якія пішуцца перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**, а таксама перад **ь**, перад мяккім гукам **в**: *горад – у горадзе, сяду – сядзь, два – дзве*.

Але: прыставачнае **д** і суфіксальнае **т** перад мяккім **в** захоўваюцца нязменна: *адвечны, у бітве*.

У словах іншамоўнага паходжання **д** і **т**, як правіла, не змякчаюцца: *дэкан, студэнт, тэатр, дырыжор*.

Але: перад суфіксамі і суфіксальнымі злучэннямі **–ін-, –ір-, –ёр-, –еец-, –ейск-, –ік-** (калі ён памяншальны), а таксама перад літарай **ю** зычныя **д, т** змякчаюцца: *каранцін, камандзір, аціёр, гвардзеец, гвардзейскі, білецік, нацюрморт, Цюмень*.

Праваніс падоўжаных і падвоеных зычных

Зычныя **з', с', ц', дз', ж, ш, ч, л', н'** паміж галоснымі вымаўляюцца падоўжана і на пісьме перадаюцца дзвюма літарамі: *жыццё, суддзя, жыллё, мышшу, граззю, соллю, узбярэжжа, ноччу, здарэнне*.

Падаўжэнне не адбываецца ў словах іншамоўнага паходжання: *алея, калона, каса*. **Але:** *асанна, саванна, ванна, манна, бонна, мадонна, мецца, дурра (расліна), мірра, панна, донна, Мекка, Вінніца, Жанна, Сюзанна, Іванна, Ганна*.

Дура, бона – грашовыя адзінкі; *маня* (хлусня).

На стыку прыстаўкі і караня або караня і суфікса адбываецца падваенне гукаў, якое на пісьме перадаецца дзвюма літарамі: *аддаць, бяззубы, асенні, лімонны*. **Але:** *расада, расаднік (месца, дзе вырошчваюць расаду), расол, расольнік, ростань*. **Запомніце:** *расаднік хваробы*.

Праваніс прыставак

У прыстаўках на **з-, с-** перад глухімі зычнымі пішацца **с**, перад звонкімі – **з**: *скінуць, збіць, расказаць, раззброіць, бескарыслівы, беззаганны*.

Прыстаўкі на **б-, д-** пішуцца нязменна (незалежна ад вымаўлення): *аббегчы, абскакаць, аддаць, адскочыць*.

Праваніс прыстаўных в, г

Прыстаўны **г** пішацца ў словах *гэты, гэтак, гэтулькі, гэі, го, га адгэтуль, пагэтуль, гісторыя, Ганна*.

Прыстаўны **в** пішацца:

а) перад націскным **о** ў пачатку слова і пасля прыставак: *воблака, восень, завоблачны*; **Але:** *окаць, охаць, наогул, одум, ойча*;

б) перад каранёвым у націскным у пачатку і сярэдзіне слова, а таксама ў вытворных ад іх словах, у якіх у не пад націскам: *вучань, вугал, вуглавы, навука, навук, навуцінне*;

в) у словах **вока, востры, вакол, вожык, воспа** і вытворных ад іх незалежна ад націску: *вока, вачэй, востры, вастрыць, навокал, наваколле, важаняткі, васпаваты*;

г) перад **о, у** ў сярэдзіне некаторых слоў і вытворных ад іх: *ніводзін, ніводны, цівун, Лявон, Ларывон, Радзівон, Тадэвуш, Матэвуш, Навум*.

Заўвага. Калі пачатковае **о** пераходзіць у **а**, то **в** не пішацца: *возера – азёры, вобласць – абласны*.

Літара **в** не пішацца:

а) перад пачатковымі **о, у** ў іншамойных словах, а таксама ў імёнах, прозвішчах і геаграфічных назвах: *опіум, ордэр, урна, унія, Орша, Ульяна. Але: Вольга, Вогненная зямля*;

б) перад у прыставачным і перад у, якое ўзнікла з **в**: *удзел, удвух, участак, унук (внук), учора (вчера). Але: вупраж, вуціішна, вузгалоўе, вуцілка*.

Правапіс спалучэнняў зычных

У беларускай мове ў спалучэннях **здн, рдн, стн, стл, рдц, згн** зычныя **д, т, г** выпалі, у выніку чаго гэтыя спалучэнні спраціліся, што і адлюстроўваецца на пісьме: *позна, праязны, сэра, посны, міласэрны, сонца, шаснаццаць, бразнуць, аванпосны, кампосны, кантрасны, фарпосны, баласны. Але: віскнуць, націскны. Запомніце: кантэкстуальны*.

Напісанне спалучэнняў зычных у некаторых запазычаных словах трэба запомніць: *ландшафт, пэндзаль, бухгалтар, асфальт, вакзал, дыспетчар, скрупулёзны, матч* і інш.

Спалучэнне **дт** на канцы слоў іншамойнага паходжання на пісьме перадаецца літарай **т**: *Шміт, Кранітат*.

Спалучэнне каранёвага **д** з суфіксальным **с** на пісьме перадаецца нязменна: *канадскі, суседскі*.

Каранёвыя **т, ц, ч, к** у спалучэнні з суфіксальным **с** перадаюцца на пісьме праз **ц**: *Брэст – брэцкі, шавец – шавецкі, ткач – ткацкі, мастак – мастацкі, а с і ш – праз с: Адэса – адэскі, таварыш – таварыскі*.

Каранёвыя **ж, ш, з, г, х** з суфіксальным **с** перадаюцца на пісьме праз **с**: *прыгожы – прыгоства, харошы – хараства, князь – княства, птах – птаства, многа – мноства*.

У прыметніках, утвораных ад геаграфічных назваў і назваў нацыянальнасцей, зычныя **г, к** (у неславянскіх назвах), **х, з, ж, ш** перад суфіксам **-ск-** на пісьме захоўваюцца: *гамбургскі, казахскі, узбекскі, хельсінкскі, касабланкскі, французскі, парызжскі, добрушскі*. Пры гэтым **г, х** могуць чаргавацца з **ж, ш**: *Рыга -- рыжскі, чэх – чэшскі. Запомніце: турэцкі, калмыцкі, славацкі*.

Спалучэнне каранёвага **цк** з суфіксальным **ч** перадаецца на пісьме літарамі **чч**: *Слуцк – Слуцчына, нямецкі – Нямецчына, а ск – праз шч: Віцебск –*

Віцебшчына. Спалучэнні дч, тч перадаюцца нязменна: Брэст – Брэстчына, Навагрудак – Навагрудчына.

Калі прыстаўка заканчваецца на **с**, а карань пачынаецца з **ч** або **ш**, то спалучэнне **сч**, **сшч** на пісьме перадаецца нязменна: *расчыніць(акно), расчанаць(вагоны), расчасаць, расшчодрыцца, расшчанаць(палена).*

Але: *шчасце, пяшчота, ушчуваць, ушчэнт, нішчымны, ашчадны, рошчына.*

Праваніс мяккага знака і апострафа

Змякчальны мяккі знак пішацца пасля **з, с, ц, дз, л, н** у канцы слова (*соль*), або ў сярэдзіне пасля мяккага зычнага перад наступным цвёрдым (*пісьмо, дзьмухавец*), паміж двума мяккімі зычнымі, калі пры змяненні слова другі зычны становіцца цвёрдым: *дзьме – дзьмуць, цьмяны – цьма.*

Мяккі знак таксама пішацца:

а) у **лічэбніках** *пяцьдзясят, шэсцьдзясят, пяцьсот, шэсцьсот, дзевяцьсот, мільён, мільярд;*

б) у слове *ледзьве* і постфіксе **–сьці:** *дзесьці, якісьці;*

в) у назоўніках творнага склону множнага ліку перад канчаткам **–мі:** *людзьмі, слязьмі;*

г) пасля літары **н** перад суфіксам **–чык-**, калі слова без суфікса заканчваецца на **–нь:** *каменьчык, струменьчык;*

д) пасля мяккага **н** перад суфіксам **–к-:** *вішанька, песенька;*

е) пасля мяккага **н** у прыметніках, утвораных ад назваў месяцаў і слова **восень** перад суфіксам **–ск-:** *студзеньскі, восеньскі, Чэрвеньскі раён, Ліпеньская школа;*

Увага: у кітайскіх назвах перад суфіксам **–ск-** мяккі знак не пішацца: *цянь-шанскі, кунь-лунскі.*

ё) у суфіксах **-эньк-, -еньк-, -аньк-:** *маленькі, даражэнькі, харошанькі;*

ж) у дзеясловах загаднага ладу першай асобы множнага ліку перад канчаткам **–ма** і другой асобы множнага ліку перад постфіксам **–це**, а таксама перад постфіксам **–ся:** *станьма, станьце, агледзься.*

Раздзяляльны мяккі знак пішацца пасля **з, с, ц, дз, л, н** у сярэдзіне слова перад галоснымі **е, ё, ю, я, і:** *дасье, парцье, налью.*

Але: *булён, нюанс, дзясак, дыякан.*

Апостраф пішацца перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**

а) пасля прыставак на зычны: *аб'ява, ін'екцыя, аб'інець;*

б) у сярэдзіне слова пасля цвёрдых зычных, акрамя **з, с, ц, дз, л, н:** *б'ю, п'ю, вераб'і;*

в) у складаных словах пасля частак **двух-, трох-, чатырох-:** *трох'ярусны.*

Пасля **ў** апостраф **не пішацца:** *здароўе, салаўі.*

Ужыванне вялікай літары

З **вялікай літары** пішуцца ўласныя імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, назвы планет, сузор'яў, зорак, геаграфічныя,

адміністрацыйна-тэрытарыяльныя і інш. назвы: *Антон Сяргеевіч Чарноў, Янка Купала, кошка Мурка, Сатурн, Вялікая Мядзведзіца* (сузор'е), *Шалі, Віцебск, Віцебшчына, фабрыка «Спартак», Рэспубліка Беларусь*.

Акрамя пералічаных вышэй, з **вялікай літары** пішуцца назвы гістарычных эпох (*Рэфармацыя, Адраджэнне*), прыналежаў прыметнікі з суфіксам **-ск-**, калі яны ўваходзяць у склад назваў, адпаведных назвам са словамі **імя, памяці**: *Коласаўская стыпендыя* (*стыпендыя імя Якуба Коласа*), прыналежаў прыметнікі, утвораныя ад уласных імёнаў з дапамогай суфіксаў **-ін-, -ын-, -оў-, -ёў-, -еў-, -аў-**: *Антонаў сын, Наташына паліто, Мурчыны кацяняты*. Але навуковыя і тэхнічныя тэрміны пішуцца з **малой літары**: *берталетава соль, вольтава дуга*.

З **вялікай літары** пішацца першае слова (або два першыя словы) у назвах свят, падзей, знамянальных дат: *Першае мая (1 Мая), Дзень Незалежнасці, Вялікая Айчынная вайна, Люблінская унія*, а таксама ў назвах арганізацый і ўстаноў: *Міністэрства ўнутраных спраў, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт*.

Праваніс складаных назоўнікаў

Складаныя назоўнікі пішуцца **разам**, калі ёсць злучальная галосная (*краявід, параход*), калі ўтвораны са спалучэння лічэбніка і назоўніка (*шасцідзёнка*), калі першая частка – словы **сама-, многа-, мала-, шмат-, узаема-, аўта-, вела-, мота-, фота-, кіна-, аэра-, мікра-, макра-, метэа-, контр-, агра-** (*самавызначэнне, многабор'е, маланаселенасць, шматзначнасць, узаемапавага, аўтазавод, веласпорт, мотакрос, фотарэпартаж, кінахроніка, аэраклуб, мікрараён, макрарэльеф, метэазводка, контрудар, агракультура*), агульныя назоўнікі з часткамі **паў-, поў-** (*паўяблыка, поўдзень*), складанаскарочаныя словы (*медсанбат*). **Разам** пішуцца назоўнікі з першай часткай – дзеясловам у форме 2-ой асобы загаднага ладу (*вярнідуб, сарвігалава, але: перакаці-поле, узвей-вецер*).

Праз злучок пішуцца складаныя назоўнікі без злучальнай галоснай (*школа-інтэрнат*), уласныя назвы з часткай **паў-** (*паў-Еўропы*), складаныя адзінкі вымярэння і іншамоўныя назвы прамежкавых напрамкаў свету (*тонакіламетр, але: працадзень; норд-ост*), складаныя назоўнікі з першай часткай **обер-, арт-, вэб-, унтэр-, штаб-, лейб-, віцэ-, экс-, прэс-** (*обер-лейтэнант, арт-сесія, вэб-дызайн, унтэр-афіцэр, штаб-кватэра, лейб-медык, віцэ-прэзідэнт, экс-чэмпіён, прэс-служба*) і словы **контр-адмірал, прымабалерына**, састаўныя прозвішчы, французскія імёны, геаграфічныя назвы (*Дунін-Марцінкевіч, Жан-Жак Русо, Буда-Кашалёва*).

Міні-спадніца – спадніца міні; мідзі-паліто – паліто мідзі; максі-спадніца – спадніца максі.

Праваніс складаных прыметнікаў

Складаныя прыметнікі пішуцца **разам**, калі ўтвораны ад складаных назоўнікаў, што пішуцца **разам** (*параходны*), утвораны ад словазлучэнняў

назоўнік + прыметнік, назоўнік + лічэбнік, назоўнік + займеннік (*сельскагаспадарчы, саракатрохгадовы, усебаковы*), з першай часткай **многа-, мала-, шмат-** (*мнагазначны, малавядомы, шматбаковы*).

Заўвага. Спалучэнні **прыслоўе + прыметнік (дзеепрыметнік)** пішуцца **асобна**: *дробна паколатыя арэхі, гладка паголены твар.*

Складаныя прыметнікі пішуцца **праз злучок**, калі ўтвораны 1) ад складаных назоўнікаў, якія пішуцца праз злучок (*буда-кашалёўскі*); 2) ад двух і трох раўнапраўных прыметнікаў (*беларуска-рускі, кісла-салодкі*), а таксама прыметнікі *паўночна-заходні, паўднёва-ўсходні, паўднёва-заходні, паўночна-ўсходні*. Акрамя таго, **праз злучок** пішуцца прыметнікі, утвораныя шляхам паўтарэння аднаго слова (*цёплы-цёплы*) і з першай часткай **усходне-, паўднёва-, паўночна-, заходне-**, калі яны ўваходзяць у склад уласных геаграфічных назваў (*Усходне-Еўрапейская раўніна*). **Параўнайце:** *усходнееўрапейскія краіны*. Праз злучок пішуцца прыметнікі, утвораныя ад спалучэння імя і прозвішча: *леў-талстоўскі*.

Праваніс прыслоўяў і спалучэнняў слоў, блізкіх да прыслоўяў

Праз злучок пішуцца прыслоўі:

1) з прыстаўкай **абы-** і суфіксам **–небудзь-**: *абы-як, як-небудзь*;

2) з прыстаўкай **па-** і суфіксамі **–ому, -яму, -аму, -йму, -ску, -цку, -ы:** *па-старому, па-летняму, па-нашаму, па-мойму, па-руску, па-брацку, па-чалавечы*;

3) з прыстаўкай **па-** і **парадкавым лічэбнікам**: *па-першае, па-дзiesiąтае*;

4) утвораныя шляхам паўтарэння таго самага слова: *ледзь-ледзь, крыж-накрыж*;

5) *на-гара, дэ-юрэ, дэ-факта*.

Усе астатнія прыслоўі пішуцца разам: *ушчэнт, спрадвеку, спадылба, знізу, штогод, таксама, напавер, паасобку, уголас*.

Ад прыслоўяў **неабходна адрозніваць назоўнікі з прыназоўнікамі, якія пішуцца асобна**: *вярнуўся дахаты –падышлі да хаты Алеся; павярнулі ўбок –у бок вакзала*. Назоўнікі абазначаюць прадмет, маюць пры сабе паясняльныя словы.

Пішуцца асобна спалучэнні

Пад вечар, з ранку да вечара, з вечара да ранку, з нізу да верху, з верху да нізу, усё роўна, як след, усё адно, наўрад ці, без дай прычыны, без дай рады, дзень у дзень, дзень пры дні, адзін на адзін, след у след, час ад часу, на памяць, па памяці, у пару, да пары, не ў пару, за мяжой, пад пахай, пад паху, па пахі, не ў меру, не пад сілу, не да смеху.

Асобна пішуцца спалучэнні назоўнікаў, якія пачынаюцца з галоснай, з прыназоўнікам **у:** *у абдымку, у абрэз, у абмен, у адзіночку, у адкрытую, у адно, у абхват*, а таксама спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі **без, з, да, на:** *без аглядкі, без разбору, без упынку, без толку, з ходу, з размаху, з разбегу, з налёту, да зарэзу, да ўпаду, да адвалу, на ляту, на віду, на хаду, на бягу, на скаку, на жаль, на вока, на дзіва*.

Праваніс прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц

Прыназоўнікі **з-за, з-пад, па-за, па-над** пішуцца праз злучок.

Складаныя прыназоўнікі **замест, наконт, накшталт, абапал, услед, зверху, навокал, насустрач, ззаду, наперадзе** пішуцца ў адно слова.

Перад словамі з пачатковым **у** ўжываецца варыянт прыназоўніка **у – ва**: *у школе – ва ўніверсітэце*.

Перад словамі, якія пачынаюцца збегам зычных, дзе першыя **з, с, ш, ж, м**, замест прыназоўніка з ужываецца прыназоўнік **са**: *з табою, са мною, з лесу, са шчаўя*.

Увага: неабходна адрозніваць прыназоўнік **нягледзячы на** ад дзеепрыслоўя, якое з часціцай **не** пішацца асобна: *нягледзячы на дождж, на вуліцы шмат людзей; хлопчык ішоў, не гледзячы на баках*.

Простыя вытворныя злучнікі **затое, адтаго, прычым, прытым, паколькі, пастолькі** трэба адрозніваць ад спалучэнняў прыназоўнікаў з займеннікамі: **за тое, ад таго, пры чым, пры тым, па колькі, па столькі**. Злучнік не з'яўляецца членам сказа, яго можна замяніць сінанімічным злучнікам: *Ты яшчэ малы, адтаго (можна таму) і не разумееш. – Ад таго дуба адлічы два крокі*.

Часціца **-сьці (-сь)** з займеннікамі і прыслоўямі пішацца **разам**: *хтосьці, хтось, дзесьці, дзесь*.

Часціца **што** пішацца асобна ў спалучэннях *толькі што, пакуль што, амаль што, хіба што, сама што*.

Часціцы **абы-, -небудзь, -колечы** з займеннікамі і прыслоўямі пішуцца праз злучок: *абы-хто, хто-небудзь, што-колечы*.

Часціца **-то** з назоўнікамі, займеннікамі і дзясловамі пішацца праз злучок: *сястра-то прыехала, яна-то сказала, сказаць-то сказаў*.

Часціца **-такі** пішацца праз злучок, калі стаіць пасля слоў, да якіх адносіцца: *усё-такі, зрабіў-такі* (параўнайце: *такі ўсё, такі зрабіў*).

Часціцы **бы (б), жа (ж)** пішуцца заўсёды асобна: *сказаў бы, сказала б, узяў жа, узяла ж*.

Часціца **ні** пішацца **разам**: 1) са словамі, якія без **ні** не ўжываюцца: *ніводзін, нікчэмны*; 2) з адмоўнымі займеннікамі і прыслоўямі: *ніхто, нідзе*.

Але: *ні з кім, ні аб чым*.

Ва ўсіх іншых выпадках часціца **ні** пішацца асобна.

Часціца **не** пішацца **разам**:

- 1) са словамі, якія без **не** не ўжываюцца: *незабудка, непакоіць*;
- 2) са словамі, да якіх можна падабраць сінанім без **не**: *непрыцель – вораг, невялікі – малы*;
- 3) з поўнымі дзеепрыметнікамі, пры якіх няма залежных слоў: *няскошаная трава, непрачытаная кніга*;
- 4) з прыметнікамі, поўнымі дзеепрыметнікамі і прыслоўямі, калі пры іх ёсць паясняльныя словы **вельмі, зусім, амаль, выключна, надзвычай, у**

вышэйшай ступені, у вышэйшай меры і іншыя, што выражаюць ступень якасці: *вельмі няўважлівы, зусім непрадуманая раішэнне*;

5) у дзеясловах з прыстаўкай **неда-** са значэннем непаўнаты дзеяння, неадпаведнасці норме: *недалячыць, недачуваць*;

б) з няпэўнымі займеннікамі і прыслоўямі: *нехта, недзе*.

Часціца не пішацца асобна:

1) з дзеясловамі, дзеепрыслоўямі, кароткімі дзеепрыметнікамі: *не быў, не чытаючы, трава не скошана*;

2) з поўнымі дзеепрыметнікамі, пры якіх ёсць паясняльныя словы ці ёсць або падразумяваецца супрацьпастаўленне: *не прачытаная намі кніга, не прачытаная, а прагледжаная кніга*;

3) з назоўнікамі, прыметнікамі і прыслоўямі, калі ёсць або падразумяваецца супрацьпастаўленне: *не сябар, а родны брат; не шырокі, а вузкі; дзень сёння не сонечны*;

4) з формамі вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў і прыслоўяў: *не старэйшы за..., не лепшы за..., не пазней чым ...*;

5) са словамі **не трэба, не варта, не супраць, не шкада, не толькі**;

б) у складзе ўзмацняльных адмоўяў **далёка не, нічуць не, зусім не, ніколькі не** і пад.: *далёка не смелы чалавек, зусім не горшы адказ, ніколькі не цікавы матэрыял*.

1.2.6 Марфалагічныя нормы беларускай мовы

Граматычныя катэгорыі назоўніка і правапіс склонавых канчаткаў **Род і лік назоўнікаў**

Назоўнікі маюць катэгорыю роду: *маці, краіна, рака* – жаночага роду; *бацька, закон, горад* – мужчынскага роду; *дзіця, поле, акно* – ніякага роду; *плакса, сірата, задзіра* – агульнага роду. Множналікавыя назоўнікі катэгорыі роду не маюць: *канікулы, Калінкавічы*.

Род нескланяльных агульных назоўнікаў

Да мужчынскага роду адносяцца назвы асоб мужчынскага полу і назвы жывых істот: *аташэ, кенгуру*, а таксама назоўнікі *гран-пры* (узнагарода), *карт-блани* (свабода ў дзеяннях), *сірока* (вечер), *тарнада* (смерч), *экю* (грашовая адзінка), *эскуда* (грашовая адзінка), *сулугуні, бры* (сыр), *пенальці, інкогніта, кофе*..

Да жаночага роду адносяцца назвы асоб жаночага полу: *мадам, фрау*, а таксама назоўнікі *авеню, салямі, івасі, кальрабі, цэцэ, хіндзі* (мова), *беры-беры* (хвароба), *нотабена*.

Да ніякага роду адносяцца неадусаўленыя назоўнікі: *метро, паліто, мерло, бардо*.

Род уласных назоўнікаў

Калі ўласны назоўнік скланяецца, то род вызначаем па тыпе скланення: *Сож* – мужчынскі род, *Нарач* – жаночы род.

Калі ўласны назоўнік не скланяецца, то род вызначаем па лексічным значэнні: *Місіціні* (рака) – жаночы род, *Антарыя* (возера) – ніякі род, *Сочы* (горад) – мужчынскі род.

Назоўнікі множнага ліку катэгорыі роду не маюць: *Калінкавічы, Баранавічы, Кардыльеры Гродна* (н.р.), *Гародня* (ж.р.).

Род складанаскарочаных назоўнікаў

Калі назоўнік не скланяецца, то род вызначаем па апорным слове: *ГДУ* (універсітэт) – мужчынскі род; *БТ* (тэлебачанне) – ніякі род; *ЭВМ* (машына) – жаночы род. **Выключэнне:** *ТАСС* (агенцтва) – мужчынскі род.

Калі назоўнік скланяецца, то род вызначаем па тыпе скланення: *калгас* (гаспадарка), *ЖЭС* (служба), *ЛіМ* -- мужчынскага роду, таму што скланяюцца як назоўнікі II скланення.

Назвы ***пасад, прафесій, званняў*** (за рэдкім выключэннем: напрыклад, *медсястра*) ***мужчынскага роду:*** *вядомы прафесар Рудакоўская, строгі следчы Равуцкая.*

Памятайце, што род і лік назоўнікаў не заўсёды супадаюць у рускай і беларускай мовах: *сабака, медаль* – у беларускай мове мужчынскага роду, у рускай – жаночага; *гусь, жырафа* – у беларускай мове жаночага роду, у рускай – мужчынскага; *адносіны, карункі, могілкі, лекі* – у беларускай мове толькі множнага ліку, а у рускай мове змяняюцца па ліках.

Праваніс канчаткаў назоўнікаў

Каб не памыліцца ў напісанні канчаткаў назоўнікаў, трэба ўмець вызначаць тып скланення і тып асновы.

Існуе тры тыпы скланення назоўнікаў:

1-е скланенне – назоўнікі **жаночага** роду з канчаткамі **–а, –я:** *зямля, навука;* назоўнікі **мужчынскага** роду з націскнымі канчаткамі **–а, –я:** *Кузьма, суддзя;* назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу жаночага полу: *плакса;* назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу і маюць націск на канчатку: *сірата, ляўша;*

2-е скланенне – назоўнікі **мужчынскага** роду з **нулявым** канчаткам і назоўнікі **ніякага** роду з канчаткамі **–о, –е, –я, –а, –ё:** *сын, дом, поле, неба, акно, куп'ё, польмя;*

3-е скланенне – назоўнікі **жаночага** роду з **нулявым** канчаткам: *ноч, Беларусь.*

Не ўваходзяць ні ў адзін з тыпаў скланення

1) рознаскланяльныя назоўнікі, да якіх адносяцца: **назвы маладых істот:** *цяля, дзіця, пацучаня;* тры назоўнікі на **–мя:** *імя, стрэмя, племя;* назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу **мужчынскага** полу і

маюць націск на аснове: *плакса, калека*; назоўнікі **мужчынскага** роду з канчаткамі **-а, -я** і націскам на аснове: *бацька, дзядуля*;

2) **множналікавыя** назоўнікі: *дзверы, вароты, крупы*;

3) **нескланяльныя** назоўнікі, да якіх адносяцца: **іншамоўныя** назоўнікі, якія заканчваюцца на **галосны**: *метро, паліто, алібі*; **жаночыя** прозвішчы на **зычны**: *Алена Ракутовіч, Света Корань*; **мужчынскія і жаночыя** прозвішчы на **-ых, -іх, націскны –о**: *Чарных, Мялкіх, Сянько, Глушко*; жаночыя прозвішчы на **-а, -я**, калі яны ўтварыліся ад назоўнікаў някакага роду: *Калена, Шыла*; назоўнік **маці**;

4) назоўнікі, утвораныя **шляхам пераходу прыметнікаў у назоўнікі**: *рабочы, хворы*.

Аснова назоўніка можа заканчвацца на **зычны**

1) **цвёрды**: *сад, спеў, акно, вясна*;

2) **мяккі**: *зямля, край, міліцыя*;

3) **зацвярдзелы**: *мяжа, шар, плячо*;

4) **г, к, х (заднеязычны)**: *рака, бераг, рэха*.

Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення

Н. – *краіна, зямля*;

Р. – *краіны, зямлі*;

Д. – *краіне, зямлі, сястры, дарозе, страсе, руцэ, ручцы*;

В. – *краіну, зямлю*;

Т. – *краінай(аю), зямлёй(ёю)*;

М. – супадае з **Давальным**.

Канчаткі назоўнікаў у **давальным і месным** склонах залежаць ад тыпу асновы: **-е** – пры аснове на **цвёрды і г, х**, якія чаргуюцца з **з, с**: *брыгадзе, дузе, страсе*; **-і** -- пры аснове на **мяккі**: *песні*; **-ы** – пры аснове на **зацвярдзелы**: *працы*; калі аснова заканчваецца на **к**, якое чаргуецца з **ц**, то пад **націскам** пішацца **-э**, а **не пад націскам -- -ы**: *шчацэ, шчочцы*.

Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення

Н. -- *дом, неба, акно, поле*;

Р. – *дома, поля, агню, грыпу*;

Д. – *дому, полю*;

В.=Н. (неадуш.), =**Р.**(адуш.): *дом, чалавека*;

Т. – *домам, акном, полем, агнём*;

М. – *аб доме, снезе, кажусе, агні, ветры, пяску, рэху, дыялогу, Васілю, Рыгору, Максіму(е)*.

Назоўнікі **мужчынскага** роду ў родным склоне маюць канчаткі **-а, -я**, калі абазначаюць: 1) асоб і жывых істот: *брата, арла*; 2) часткі цела і органы: *носа, зуба, але: твару*; 3) канкрэтныя прадметы, якія можна лічыць: *дома, клёна, нажа*; 4) назвы ўстаноў, арганізацый, прадпрыемстваў, вайсковых

падраздзяленняў: *завода, універсітэта, батальёна*; 5) геаграфічныя і астранамічныя паняцці, назвы населеных пунктаў і мясцовасцей: *горада Мінска, Марса, узгорка*; 6) адзінкі вымярэння: *грама, літра, тыдня, аўторка, долара*, але: *абеду, веку, ранку*; 7) назвы танцаў і гульняў, канкрэтныя навуковыя і тэхнічныя тэрміны: *вальса, футбола, круга, дзейніка*, але: *роду, ліку, склону, зместу, летапісу, тэксту*.

Канчаткі **-у, -ю** пішуцца ў назоўніках, якія абазначаюць: 1) зборныя прадметы: *лесу, дубняку*; 2) назвы рэчываў: *азоту, чаю*; 3) прасторавыя паняцці: *лугу, стэпу*; 4) з'явы прыроды: *снегу, грому*; 5) назвы пачуццяў, дзеянняў і стану: *болю, крыку, сну*; 6) назвы хвароб: *грыпу, інфаркту*; 7) грамадскія фармацыі, палітычныя і навуковыя аб'яднанні, плыні, вучэнні: *феадалізму, дарвінізму*.

Але: *хлеба, каржа, торта, каравая, гудка, глытка, аўса, жаўтка*.

У **месным** склоне назоўнікі маюць канчатак **-е** пры аснове на **цвёрды** зычны і **г, х**, якія чаргуюцца з **з, с**: *аб доме, снезе, кажусе*; **-і** – пры аснове на **мяккі**: *аб агні*; **-ы** – пры аснове на **зацвярдзелы**: *аб ветры*; **-у** – пры аснове на **к і г, х**, якія не чаргуюцца з **з, с**: *аб пяску, рэху, мозгу*, **але:** *аб малацэ*. Назвы **асоб** маюць канчаткі **-у, -ю** пры аснове на **зацвярдзелы, мяккі, г, к, х**: *аб Рыгору, герою, Алегу, настаўніку, Цімоху*. Калі аснова на **цвёрды**, то пішуцца варыянтныя канчаткі **-у** або **-е**: *аб Максіму(е)*.

Запомніце: *на двары* (каля будынка) і *на дварэ* (не ў хаце, на вуліцы), *на рагу* (вуліцы, месяца) – *розе* (у жывёлы); *на пасту* (ваенным) – *у посце* (абмежаванне); *аб моху, тварагу, арэху, шляху, мяху, пасагу*.

Канчаткі назоўнікаў 3-га скланення

Н., В. – *Беларусь, Сібір*

Р., Д., М. – *Беларусі, Сібіры*

Т. – *Беларуссю, Сібір'ю, ноччу*

У **творным** склоне апошні **зычны падаўжаецца**, калі стаіць пасля галоснага: *мышшу, меддзю*. Параўнайце: *косцю, радасцю*. Калі аснова заканчваецца на **б, р, ф**, то перад канчаткам **-ю** пішацца **апостраф**: *шыр'ю, глыб'ю, верф'ю*.

Рознаскланяльныя назоўнікі

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – імя, племя, стрэмя

Р. – імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)

Д. – імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)

В.=Н.

Т. – іменем (імя), племенем (племя), стрэменем (стрэмя)

М. – аб імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)

У форме множнага ліку **назоўнікі на -мя** маюць формы *імёны, плямёны, страмёны*.

Н., В. – *пацучаня(ё)*

Р., Д., М. – пацучаняці

Т. – пацучанём

У форме множнага ліку назвы маладых істот маюць суфікс **-ят-**: пацучаняты, ваверчаняты; але: дзеці.

Н. – бацька, Кузьма

Р. – бацькі, Кузьмы

Д. – бацьку, Кузьме

В. – бацьку, Кузьму

Т. – бацькам, Кузьмой

М. – аб бацьку, Кузьме

Назоўнікі мужчынскага роду на **-а, -я** ў давальным, творным і месным склонах маюць канчаткі **1-га** скланення, калі націск падае на канчатак: *суддзі, суддзёй, як зямлі, зямлёй* і канчаткі **2-га** скланення, калі націск падае на аснову: *дзядулю, дзядулем, як поля, полем*.

Н. – Саша

Р. – Сашы

Д. – Сашу, Сашы

В. – Сашу

Тв. – Сашам, Сашай

М. – аб Сашу, Сашы

Назоўнікі агульнага роду ў давальным, творным і месным склонах маюць канчаткі **1-га** скланення, калі абазначаюць асобу жаночага полу. Калі яны абазначаюць асобу мужчынскага полу, то змяняюцца як назоўнікі мужчынскага роду на **-а, -я**.

Праваніс канчаткаў назоўнікаў множнага ліку

У множным ліку назоўнікі ўсіх трох тыпаў скланення маюць канчаткі:

Н. -- **-ы, -і** (*вербы, хвоі, браты, вочы, косці*)

Р. -- **-оў, -ёў, -аў, -яў, нулявы, -ей, -эй** (*вербаў, хвояў, рук, сялян, братоў, агнёў, касцей, начэй*)

Д. -- **-ам, -ям** (*вербам, хвоям, вачам, касцям, братам*)

В. – як Н. або Р. (*вербы, хвоі, братоў, вучняў*)

Т. -- **-амі, -ямі, -мі, -ыма, -іма** (*вербамі, хвоямі, людзьмі, вачамі(вачмі, вачыма), плячамі(ыма), вушамі(ыма), дзвярамі(ыма), грашамі(ыма)*)

М. -- **-ах, -ях** (*аб вербах, хвоях, братах, вачах, ночах, касцях*)

Скланенне ўласных назоўнікаў

1. Жаночыя ўласныя імёны (*Таня, Ірына*) скланяюцца як назоўнікі I скланення, мужчынскія з нулявым канчаткам (*Васіль, Аляксандр*) – як назоўнікі II скланення, з канчаткам **-а (-я)** (*Вася, Жэня*) – як рознаскланяльныя.

2. Прозвішчы, якія заканчваюцца на націскны **о** або на **-іх, -ых**, не скланяюцца: *Гурло, Санько, Чарных, Мялкіх*.

3. Не скланяюцца жаночыя прозвішчы, якія заканчваюцца на зычны гук (*Андраюк Алена*) або ўтварыліся ад назоўнікаў ніякага роду (*Сала Ірына*).

4. Прозвішчы, якія маюць ненаціскны канчатак і заканчваюцца на –га, –ка, –ха (*Сарока, Саладуха*):

– мужчынскія адносяцца да рознаскланяльных: *Сароку Івану, Сарокам Іванам*;

– жаночыя – да I скланення: *Сароцы Ірыне, Сарокай Ірынай*.

5. Усе астатнія прозвішчы, якія заканчваюцца на –а, –я (*Крапіва, Пушча*) і суадносяцца з назоўнікамі жаночага роду, скланяюцца як назоўнікі I скланення.

6. Прозвішчы, якія заканчваюцца на –а, –я і не суадносяцца з назоўнікамі жаночага роду (*Карызна, Машара, Анічэнка, Бядуля*), скланяюцца толькі тады, калі належаць мужчынам.

7. Прозвішчы, якія маюць форму прыналежных прыметнікаў (*Фамін, Фаміна, Сакалоў, Сакалова, Пятроўскі, Пятроўская*), скланяюцца як прыналежныя прыметнікі.

8. Славянскія прозвішчы на –оў, –ёў, –аў, –еў, –ын, –ін у творным склоне маюць канчатак –ым, а неславянскія прозвішчы і геаграфічныя назвы – канчатак –ам: *Сяргеем Кіравым, Чарльзам Дарвінам, горадам Лоевам*.

Утварэнне ступеняў параўнання прыметнікаў і правапіс суфіксаў

Правапіс суфіксаў прыметнікаў

Дзве літары **нн** пішуцца ў прыметніках, утвораных ад асноў на –**н** з дапамогай суфікса –**н-**: *камень – каменны, вагон – вагонны*; утвораных ад асноў на –**мя**: *імя – іменны, цэмя – цэмянны, але: палымяны*; з суфіксамі –**енн**, –**энн**: *вогненны, задуменны*.

Адна літара **н** пішацца ў суфіксах –**ан-**, –**ян-**, –**ін-**, –**ын-**: *драўляны, сярэбраны, курыны, арліны* і ў слове *сцюдзёны*.

У **прыналежных** прыметніках, утвораных ад назоўнікаў **мужчынскага і ніякага** роду, пішуцца суфіксы –**еў-**, –**аў-**, –**оў-**, –**ёў-**: *Пецеў, Васілёў, бацькаў, Тамашоў*; ад назоўнікаў **жаночага** роду -- **-ін-**, **-ын-**: *Наташын, бабулін*.

Утварэнне ступеней параўнання прыметнікаў

Яксныя прыметнікі ўтвараюць ступені параўнання – вышэйшую і найвышэйшую.

Простая вышэйшая ступень параўнання ўтвараецца шляхам далучэння да асновы суфіксаў –**ейш-**, –**эйш-**, –**ш-**: *смачны – смачнейшы, прыгожы – прыгажэйшы, добры – лепшы, вялікі – большы, малы – меншы, дрэнны – горшы*.

Складаная вышэйшая ступень параўнання ўтвараецца з дапамогай слоў **больш**, **менш** + **прыметнік**: *больш смачны, менш прыгожы*.

Простая найвышэйшая ступень параўнання ўтвараецца ад **формы вышэйшай** ступені з дапамогай прыстаўкі **най-**: *найпрыгажэйшы, найлепшы*.

Складаная найвышэйшая ступень утвараецца з дапамогай слоў **самы, найбольш, найменш + прыметнік**: *самы прыгожы, найменш вядомы, найбольш плённы*.

Заўвага. Некаторыя якасныя прыметнікі ўтвараюць **толькі складаныя формы** ступеней параўнання: *ветлівы – больш ветлівы, самы ветлівы*.

Зусім не ўтвараюць формы ступеней параўнання прыметнікі, якія абазначаюць: 1) **колькасна нязменную якасць**: *жывы, жанаты, мёртвы*; 2) **масць жывёлы**: *гняды, буры*; 3) **колер прадмета праз адносіны да іншых прадметаў**: *васільковы, бронзавы, блакітны*; 4) **складаныя прыметнікі**: *цёмна-сіні, пяцінаварховы*.

Увага: у беларускай мове ў словазлучэннях з формамі ступеней параўнання **залежнае** слова ставіцца ў **вінавальным** склоне з прыназоўнікам **за**: *брат маладзейшы за сястру, ліса спрытнейшая за ваўка*. Ужываюцца таксама параўнальныя звароты са злучнікамі **чым, як**: *мы дужэйшыя, чым ты думаеш; ураджай сёлета большы, як летась*.

Скланенне і правапіс лічэбнікаў, ужыванне з назоўнікамі

Адрознівайце скланенне лічэбнікаў **два** (м. і н. род) і **дзве** (ж. род): *двух, дзвюх; двум, дзвюм; двумя, дзвюма; аб двух, дзвюх*.

У лічэбніках ад **адзінаццаці** да **дваццаці** і **трыццаць** пішацца **цц**. У форме творнага склону перад канчаткам **-ю** падаўжаецца **ц** у лічэбніках **пяць**, ад **дзевяці** да **дваццаці** і **трыццаць**: *пяццю, дзесяццю, сямнаццаццю*. **Запомніце:** *дзвюма, двумя, трыма, чатырма, шасцю, сямю, васьмю*.

У **складаных** колькасных лічэбніках ад **пяцідзсяці** да **васьмідзсяці** і ад **двухсот** да **дзевяцісот** пры скланенні змяняюцца **абедзве часткі**: *дзвесце, двухсот, двумстам, двумастамі, аб двухстах*.

Лічэбнікі **сто** і **сорак** маюць дзве формы: Н. і В. – *сто, сорак*; Р., Д., Т., М. – *ста, сарака*.

Лічэбнікі **дзевяноста, паўтара** (м. і н. род), **паўтары** (ж. род) **не змяняюцца**.

Пры скланенні **састаўных** колькасных лічэбнікаў змяняецца **кожнае слова**: *шэсцьсот восемдзсят пяць, шасцісот васьмідзсяці пяці, шасцістам васьмідзсяці пяці, шасцюстамі васьмюдзсяццю пяццю, аб шасцістах васьмідзсяці пяці*.

Састаўныя **парадкавыя** лічэбнікі на **-тысячны, -мільённы, -мільярды** пішуцца ў **адно слова**: *статысячны* (але *сто тысяч*), *двухмільённы* (але *два мільёны*). Калі **першая** частка такіх слоў запісана **лічбай**, то ставіцца **злучок**: *10-тысячны, 2-мільярды*.

Адрознівайце скланенне **колькасных і зборных** лічэбнікаў:

Н. *тры, трое*

Р. *трох, траіх*

Д. *тром, траім*

В. *тры* або *трох*, *траіх*

Т. *трыма*, *траімі*

М. *аб трох*, *аб траіх*

Ужыванне лічэбнікаў з назоўнікамі

Пры лічэбніках **два**, **дзе**, **тры**, **чатыры** назоўнікі, прыметнікі, дзеепрыметнікі, парадкавыя лічэбнікі, займеннікі ўжываюцца ў **назоўным склоне множнага ліку**: *два газетныя экзэмпляры*, *тры мае сястры*.

Пры колькасных лічэбніках ад **пяці** і далей назоўнікі ўжываюцца ў **родным склоне множнага ліку**: *пяць кніг*, *дваццаць гадоў*.

Пры **дробавых** лічэбніках назоўнікі маюць форму **роднага склону адзіночнага ліку**: *дзе пятыя дарогі*, *пяць восьмых метра*, *паўтары тоны*.

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – *дзе трэція дарогі*, *паўтара метра*

Р. – *дзвюх трэціх дарогі*, *паўтара метра*

Д. – *дзвюм трэцім дарогі*, *паўтара метрам*

В. =Н.

Т. – *дзвюма трэцімі дарогі*, *паўтара метрамі*

М. – *аб дзвюх трэціх дарогі*, *паўтара метрах*

Зборныя лічэбнікі ўжываюцца з 1) **множналікавымі назоўнікамі**: *двое сутак*, *трое штаноў*; 2) **назвамі маладых істот**: *трое дзяцей*, *чацвёрта парасят*; 3) **назоўнікамі і асабовымі займеннікамі**, якія абазначаюць **асоб мужчынскага полу**: *двое мужчын*, *трое студэнтаў*; 4) са словамі **людзі**, **коні**, **гусі**, **свінні**: *двое гусей*, *трое коней*, *дзвяцера чалавек*.

Пры абазначэнні **адлегласці** лічэбнік ужываецца ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **за**: *за два крокі*, *за дзвесце метраў*, *за пяць кіламетраў*.

Для выражэння **прыблізнай колькасці** выкарыстоўваюцца: а) **адваротны парадак слоў**: *метраў пяць*, *кіламетры чатыры*; б) **два лічэбнікі**: *тры-чатыры метры*, *пяць-шэсць дзён*; в) прыназоўнікі **пад**, **з**, **за**, **каля** ў спалучэнні з формай пэўнага склону: *яму пад семдзесят*, *каля двух метраў*, *дзён з пяць*, *дні за тры*.

Пры абазначэнні **часу** лічэбнік ужываецца з прыназоўнікам **а**: *а пятай гадзіне*, *а палове на шостую*.

Парадкавыя лічэбнікі, якія ў спалучэнні з назоўнікам абазначаюць **дату**, ужываюцца ў форме **роднага склону**: *першага верасня*, *дваццаць пятага сакавіка*. У назве **свята** лічэбнік мае форму **назоўнага склону**: *Першае мая*, *Восьмае сакавіка*.

Скланенне і правапіс займеннікаў

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – *я*, *ты*, *яна*, *свой*, *свая*, *хто*, *што*, *чый*, *колькі*

Р. – *мяне*, *цябе*, *яе*, *свайго*, *сваёй*, *каго*, *чаго*, *чыйго*, *колькіх*

Д. – *мне*, *табе*, *ёй*, *свайму*, *сваёй*, *каму*, *чаму*, *чыйму*, *колькім*

В. – мяне, цябе, яе, свой або свайго, сваю, каго, што, чый або чыйго, колькі або колькіх

Т. – мной(мною), табой(табою), сваім, сваёй(сваёю), кім, чым, чым, колькімі

М. – (аб, аба) мне, табе, ёй, сваім, сваёй, кім, чым, чым, колькіх

Н. – самы, сам, ---

Р. – самага, самога, сябе

Д. – самаму, самому, сабе

В. – самы або самага, самога, сябе

Т. – самым, самім, сабой(сабою)

М. – аб самым, самім, сабе

Розніца ў напісанні словазлучэнняў **не хто іншы – ніхто іншы; не што іншае – нішто іншае** тлумачыцца асаблівасцямі ў іх значэнні. З часціцай **не** гэтыя спалучэнні маюць значэнне **супрацьпастаўлення**: *Гэта быў не хто іншы, як мой бацька. Чалавека цікавіла не што іншае, як мясцовыя звычаі. У хату ўвайшоў Пятрусь, а не хто іншы.* Адмоўныя займеннікі ў падобных спалучэннях ужываюцца ў сказах, дзе ўжо ёсць адмоўе: *Ніхто іншы не мог дапамагчы. Нішто іншае яго не цікавіла.*

Правіпіс асабовых канчаткаў і суфіксаў дзеясловаў

Змяненне дзеясловаў па асобах і ліках называецца **спражэннем**. У залежнасці ад характару асабовых канчаткаў выдзяляюцца **першае і другое** спражэнні.

Спражэнне можна вызначыць па **інфінітыве**: да **2-га** спражэння адносяцца:

а) дзеясловы на **-іць, -ыць** (акрамя аднаскладовых: *жыць, шыць*): *любіць, касіць, смажыць*;

б) дзеясловы на **-ець** (акрамя *хацець*), калі **е** выпадае ў 1-ай асобе адзіночнага ліку: *варцець – я варчу, ненавідзець – я ненавіджу* (параўнайце: *чарнець – я чарнею, бялець – я бялю – I спражэнне*);

в) а таксама **гнаць, залежаць, належаць, дрыжаць, баяцца, спаць, стаяць, ляжаць, маўчаць, глядзець**.

Усе астатнія дзеясловы адносяцца да **1-га** спражэння: *хацець, шыць, чытаць*.

Канчаткі дзеясловаў I і II спражэнняў

лік	асоба	I спражэнне	II спражэнне
адзіночны	1	-у, -ю	-у, -ю
	2	-еш, -эш, -аш	-іш, -ыш
	3	-е, -э, -а	-іць, -ыць

множны	1	-ом, -ём	-ам, -ем	-ім, -ым
	2	-ацё, -яцё	-аце, -еце	-іце, -ыце
	3	-уць, юць		-аць, -яць

Правапіс галосных у канчатках дзеясловаў **1-га** спражэння залежыць ад **асновы і месца націску**:

а) пасля зацвярдзелых зычных у **форме 1 асобы множнага ліку пад націскам** пішуцца галосныя **о, э**: *бяр^ом, бяр^эш, сяч^ом, сяч^эш*; **не пад націскам – а**: *каж^ам, піш^ам, каж^аце, піш^аце*;

б) пасля мяккіх зычных і пасля галосных у **форме 1-ай асобы множнага ліку пад націскам** пішацца **ё**: *цвіц^ём, вядз^ём*; **не пад націскам – е**: *се^ем, дрэм^лем*;

в) у **форме 2-ой асобы множнага ліку ў першым пераднаціскным складзе** пішацца літара **я**: *жы^вяце, ір^вяце, цві^цяце*. Каб не памыліцца ў напісанні гэтай формы, неабходна спачатку паставіць дзеяслоў у 1-ай асобе множнага ліку, дзе выразна праяўляецца націскны і ненаціскны канчатак: *взя^ѐм – вез^яце, мы^ѐм – мы^ѐце*.

Трэба **адрозніваць канчаткі** дзеясловаў 1-ай і 2-ой асобы множнага ліку **абвеснага і загаднага ладу**: *бяр^ом, жы^вѐм, бяж^ым, бер^аце, жы^вяце, беж^ыце – абвесны лад; бяр^эм, жы^вем, бяж^ым, бяры^{це}, жы^віце, бяж^ыце – загадны лад*.

Увага: дзеясловы **бегчы, есці, даць** адносяцца да **рознаспрагальных**: *я – бя^гу, ем, дам; ты – бяж^ыш, ясі, дасі; ён – бяж^ыць, есць, дасць; мы – бяж^ым, ямо (ядзім), дамо (дадзім); вы – беж^ыце, ясце, дасце; яны – бягуць, ядуць, дадуць*.

Напісанне суфіксаў **–ава-, -ява-, -ва-** ў дзеясловах залежыць ад таго, на што заканчваецца дзеяслоў у **форме 1-ай асобы адзіночнага ліку**: калі на **–ую, -юю**, то ў неазначальнай форме і ў прошлым часе пішуцца суфіксы **–ава-, -ява-**: *святкую – святкаваць, святкаваў, маюю – маляваць, маляваў*; калі на **–ваю**, то суфікс **–ва**: *загадваю – загадваць, загадваў, пераконваю – пераконваць, пераконваў*.

Суфіксы **–іва-, -ыва-** пішуцца **пасля збегу зычных**, апошнімі з якіх бываюць **л, н, р**: *падтрымліваць, праветрываць*.

Калі інфінітыў закончанага трывання на **–іць** мае папярэдні галосны, то ў незакончаным трыванні перад суфіксам **–ва-** замест **і** пішацца **й**: *супакоіць – супакойваць, прыклеіць – прыклеіваць*.

У прыставачных дзеясловах, калі націск падае на склад перад суфіксам **–ва-**, захоўваецца ці аднаўляецца **націскное о**: *падскочыць – падскокваць, адпрасіцца – адпрошвацца*.

Перад суфіксамі **прошлага часу –л-, -ў-** захоўваюцца галосныя, якія ўжываюцца перад **–ць** у інфінітыве: *належаць – належ^аў, належала, дагледзець – дагледзеў, дагледзела*. **Параўнайце**: *кніга належ^ыць брату, сястра дагледзіць дзіця* – формы **3-й** асобы адзіночнага ліку **цяперашняга часу**.

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе: утварэнне, ужыванне, пераклад

Утварэнне, ужыванне і правапіс дзеепрыметнікаў

Дзеепрыметнікі ўтвараюцца ад асноў дзеяслова. Дзеепрыметнікі **незалежнага стану** **прошлага часу** ўтвараюцца ад **асновы інфінітыва** пры дапамозе суфікса **-л-**: *пажаўцець – пажаўцелы, зарасці – зарослы. Непажадана ўжываць* формы з суфіксамі **-ўш-, -ш-**: *падросшы, парыжэўшы*, паколькі яны супадаюць з аманімічнымі дзеепрыслоўямі: *Праросшы парастак убіраўся ў сілу. – Праросшы, парастак убіраўся ў сілу.*

Дзеепрыметнікі **залежнага стану** **прошлага часу** ўтвараюцца ад асновы **інфінітыва пераходных дзеясловаў закончанага трывання** пры дапамозе суфіксаў: **-н-** -- пры аснове на **а, я**: *апрацаваць – апрацаваны, засеяць – засеяны*; **-ен-, -ан-** -- пры аснове на **зычны** і на галосныя **і, ы, е**: *з'есці – з'едзены, пазычыць – пазычаны, забяліць – забелены, дагледзець – дагледжаны*; **-т-** -- пры аснове з **аднаскладовай** каранёвай марфемай: *выліць – выліты, апрануць – апрануты*.

Нехарактэрны для беларускай мовы дзеепрыметнікі **незалежнага стану цяперашняга часу** з суфіксамі **-уч-, -юч-, -ач-, -яч-**, а таксама дзеепрыметнікі **залежнага стану цяперашняга часу** з суфіксамі **-ем-, -ім-**: *кантралюючыя і кантралюемыя органы* (трэба: *кантрольныя і падкантрольныя органы*).

У беларускай мове **адсутнічаюць зваротныя** дзеепрыметнікі: нельга ўжываць формы тыпу *развіваючыся краіны, прагаладаўшыся дзеці*.

Каб пазбегнуць непажаданых форм дзеепрыметнікаў, трэба карыстацца: 1) **ужывальнымі формамі дзеепрыметнікаў**: *увядшыя кветкі – завялыя кветкі*; 2) **прыметнікамі і назоўнікамі**: *падаючая звезда – знічка, тоскуючы вгляд – тужлівы погляд*; 3) **дзеясловамі ці дзеепрыслоўямі**: *я не п'ючы – я не п'ю; ідуць людзі смотрелі в ёй сторону – ідучы, людзі глядзелі ў яе бок*; 4) **даданымі сказамі**: *одинокая свеча, горевшая на столе... --- адзінокая свечка, якая гарэла на стале...*

Утварэнне і правапіс дзеепрыслоўяў

Дзеепрыслоўі **незакончанага трывання** ўтвараюцца ад асноў **цяперашняга часу** дзеясловаў **незакончанага трывання** з дапамогай суфіксаў **-учы, -ючы** (калі дзеяслоў **1-га** спражэння) і **-ачы, -ячы** (калі дзеяслоў **2-га** спражэння): *бягуць – бегучы, чытаюць – чытаючы, ляжаць – лежачы, стаяць – стоячы*.

Але: *баяцца – баючыся, дрыжаць – дрыжучы, крычаць – крычучы, спаць – сплючы*.

Дзеепрыслоўі **закончанага трывання** ўтвараюцца ад асноў **прошлага часу** дзеясловаў **закончанага трывання** з дапамогай суфіксаў **-ўшы** (пры аснове на **галосны**) і **-шы** (пры аснове на **зычны**): *сагнаў – сагнаўшы, апёк – апёкшы*.

Ад зваротных дзеясловаў утвараюцца зваротныя дзеепрыслоўі: *мыюцца – мыючыся; памыўся – памыўшыся; вітацца – вітаючыся; павітаўся – павітаўшыся.*

Увага: дзеепрыслоўі, утвораныя ад дзеясловаў **незакончанага** трывання з дапамогай суфіксаў **-ўшы, -шы:** *бегшы, мыўшы, касіўшы*, лічацца парушэннем літаратурнай нормы (трэба: *бегучы, мыючы, косячы*).

1.2.7 Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове

У словазлучэннях выразна выяўляецца нацыянальная спецыфіка мовы. Так, у беларускай мове дзеясловы са значэннем ветлівасці тыпу *дзякаваць, выбачаць, дараваць* утвараюць словазлучэнні з назоўнікамі (займеннікамі) у форме давальнага склону: *выбачайце мне, дараваць сябру.*

Дзеясловы са значэннем руху тыпу *ісці, бегчы, плыць*, а таксама волевыяўленчыя (*наслаць, адправіць, выправіць*) спалучаюцца з назоўнікамі (займеннікамі) у форме вінавальнага склону з прыназоўнікамі **па, у** (з назвамі грыбоў і ягад): *пайсці ў грыбы, наслаць па доктара.*

Дзеясловы са значэннем думкі, маўлення, пачуцця тыпу *гаварыць, казаць, распытваць, разважаць, думаць, клапаціцца* спаалучаюцца з назоўнікамі (займеннікамі) у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **пра:** *думаць пра будучае, разважаць пра твор, клапаціцца пра дзяцей.*

Дзеясловы тыпу *смяяцца, жартаваць, рагатаць, насміхацца, здэкавацца, кніць* кіруюць назоўнікамі (займеннікамі) роднага склону з прыназоўнікам **з:** *жартаваць з сябра, здэкавацца з палоннага.*

Дзеясловы *хварэць, захварэць* ужываюцца з назоўнікамі вінавальнага склону з прыназоўнікам **на:** *хварэць на грып, захварэць на адзёр.*

Дзеясловы *ажаніць, ажаніцца* ўжываюцца з назоўнікамі (займеннікамі) творнага склону з прыназоўнікам **з(са):** *ажаніцца з Вольгай, ажаніў сына з суседкай.*

Дзеясловы і аддзеяслоўныя назоўнікі са значэннем пачуцця жалю, смутку, тугі кіруюць назоўнікамі ў форме меснага склону з прыназоўнікам **па:** *сумаваць па школе, туга па радзіме.*

Дзеясловы і назоўнікі са значэннем дзеяння ўжываюцца з назоўнікамі меснага склону з прыназоўнікам **па:** *хадзіць па пакоі, вандроўка па гістарычных мясцінах.*

У беларускай мове шмат іншых спецыфічных словазлучэнняў: *пісаць на адрас, вызначыць на смак, смуткаваць з прычыны, адрознівацца значэннем, малы памерам, паводле закона, паехаць да брата, дом на два паверхі, стаяць ля (каля) акна, некалькі разоў на тыдзень, на карысць каму, падобны да каго, не выканаць праз ляноту, загадчык аддзела, заляцацца да дзяўчыны, ехаць у млын, чытаць сам сабе, узяць шлюб, скасаваць шлюб, даглядаць дзіця і інш.*

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова : юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У Хрышчановіч. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
3. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
4. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.
5. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: зацверджаны Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. – Мінск: Дыкта, 2009. – 160 с.

1.3 ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

1.3.1 Слова і яго лексічнае значэнне

Слова – найменшая сэнсавая адзінка мовы, гук або комплекс гукаў, які мае значэнне і называе паняцце: *сум* – тужлівы, маркотны настрой, *сом* – вялікая драпежная рыба з вусамі, *сым* – спалучэнне гукаў, якое не мае сэнсу, таму яго нельга назваць словам.

Змест слова складае яго **лексічнае значэнне**, г.зн. **суаднесенасць слова з адпаведным паняццем, з’явай рэчаіснасці**. Слова з адным лексічным значэннем называецца **адназначным**, з двума і больш – **мнагазначным**: **заглавак** – назва кнігі, часопіса, артыкула; **задача** – 1) заданне, якое рашаецца шляхам вылічэнняў, захоўваючы пэўныя ўмовы; 2) тое, што неаходна выканаць, зрабіць; 3) мэта, якой хочучь дасягнуць.

Лексічнае значэнне можа быць **нематываваным** (адвольным): *нос, кніга* і **матываваным** (усведамляецца пры ўдзеле іншага слова): *вятрак, гарлачык, піва*.

Словы могуць ужывацца ў **прамым і пераносным значэннях**.

Пераноснае значэнне ўзнікае на аснове прамога, калі падабенства або блізкасць прадметаў, з’яў і дзеянняў дазваляюць супастаўляць, параўноўваць іх: *чорны колер* – чорныя думкі, *залатыя завушніцы* – залатыя валасы, *хвост яшчаркі* – хвост калоны, *пачаўся дыктант* – праверыў дыктант, *Рудольф Дызель* – магутны дызель, *лімон* (дрэўца) і *лімон* (плод).

1.3.2 Класіфікацыя лексікі па паходжанні

Спрадвечная лексіка беларускай мовы ўключае **агульнаславянскія словы** (*ліпа, хмель, галава, ткаць, дзесяць*), **усходнеславянскія** (*жаваранак, кошка, дзядзька, пляменнік, дзевяноста*), **уласнабеларускія** (*дрыгва, сумёт, каліва, ветразь*).

Сярод **запазычаных слоў** адрозніваюць: 1) іншамоўныя словы, якія поўнасцю асвоены беларускай мовай і абазначаюць паняцці нашага жыцця: *цукар, бурытын, лімон, студэнт, аўтобус*; 2) іншамоўныя словы, якія поўнасцю асвоены беларускай мовай, але абазначаюць паняцці з жыцця іншых народаў (экзатызмы): *вігвам, іглу, сакля, фрау, паранджа*; 3) іншамоўныя словы, якія зусім не асвоены беларускай мовай (варварызмы): *акей, хэлоў, хенде хох, адзьё, персана грата*; 4) інтэрнацыянальныя словы: *атам, вектар, бактэрыя, вірус, дэмакратыя, эвалюцыя*.

1.3.3 Класіфікацыя лексікі па ўжыванні

Слоўнікавы склад мовы характарызуецца не толькі колькасцю слоў, але і шырынёй іх выкарыстання. Аснову мовы складаюць **агульнаўжывальныя**,

усім добра вядомыя словы, якія ўваходзяць у лексікон кожнага чалавека: *дзіця, бяроза, праца, радасць*.

У процілегласць ім існуюць словы, якімі карыстаюцца не ўсе, а толькі некаторыя носьбіты мовы, якія жывуць у межах пэўнай тэрыторыі або ўтвараюць замкнутую сацыяльную ці прафесійную групу. Такія словы складаюць **лексіку абмежаванага ўжывання**. Сюды ўключаюць: 1) **дыялектныя словы**, ужыванне якіх абмежавана пэўнай тэрыторыяй: *картопля* (бульба), *рамон* (рамонак), *юргіня* (вяргіня), *матацыкла* (матацыкал), *лісапета* (веласіпед); 2) **спецыяльныя словы**, якія падзяляюцца на а) *тэрміны* (абазначаюць навуковыя і тэхнічныя паняцці, служаць сродкам іх лагічнага азначэння): *паралель, мерыдыян, атам, малекула, адвакат, следчы, пракурор*; б) *прафесіяналізмы* (ужываюцца ў гутарковай мове людзей пэўных прафесій як паўафіцыйныя назвы з мэтай больш дэталёвай дыферэнцыяцыі асобных прадметаў і паняццяў, якія ў агульнанароднай мове не дэталізуюцца і не дыферэнцыруюцца): *шапка* (загаловак), *лапкі* (дзюкосе), *майна* (уверх), *віра* (уніз); 3) **жарганізмы** (словы, якімі карыстаюцца пэўныя сацыяльныя групы людзей у вуснай гутарковай мове замест агульнаўжывальных слоў): *хвост* (запазычанае), *шпора* (шпаргалка), *майданічык* (злодзей, які крадзе ў цягніках).

У мове існуюць два пласты слоў – актыўныя ва ўжытку, здольныя абслугоўваць усе сферы дзейнасці людзей, і словы малаўжывальныя, якія належаць да пасіўнай лексікі. У залежнасці ад прычын, якія выклікалі пераход слоў у пасіўны лексікон, вылучаюць **архаізмы і гістарызмы**.

Архаізмы – гэта ўстарэлыя назвы такіх прадметаў, з’яў і паняццяў, якія існуюць і ў наш час, але для іх абазначэння выкарыстоўваюцца іншыя словы: *лемантар* – буквар, *атрамант* – чарніла, *вуглякоп* – шахцёр.

Гістарызмы – гэта назвы такіх прадметаў, з’яў і паняццяў, якія перасталі існаваць на тым ці іншым этапе гісторыі беларускага народа: *земства, батрак, рэкрут, аршын, фунт, лапці, андарак*.

У склад пасіўнага слоўніка ўваходзяць і словы, якія яшчэ не набылі агульнай вядомасці і дастаткова шырокага выкарыстання – **неалагізмы**: *капірайтар, гаджэт, імідж, аўдытар, брокер*.

1.3.4 Сінонімы, дублеты, варыянты, антонімы, амонімы, паронімы

Амонімы – словы аднолькава гукавага складу, якія не маюць нічога агульнага ў сямантыцы: *корт* – *тканіна* і *корт* – *пляцоўка для гульні*.

Адрозніваюць амонімы: 1) лексічныя (словы адной і той жа часціны мовы, якія супадаюць у гучанні і напісанні, але адрозніваюцца значэннем): *гасцінец* – *падарунак* і *гасцінец* – *дарога*; 2) фанетычныя (аднолькава гучаць, але парознаму пішуцца): *казка* – *каска*, *грып* – *грыб*; 3) графічныя (аднолькава пішуцца, але парознаму гучаць): *каса* – *каса*, *прыклад* – *прыклад*; 4) марфалагічныя (словы розных часцін мовы, якія супадаюць у асобных граматычных формах): *ліпкі* (назоўнік) і *ліпкі* (рпрыметнік); 5) міжмоўныя

(словы блізкароднасных моў): *дыван* (бел.) – *ковёр* (руск.), *диван* (руск.) – *канапа* (бел.); *час* (бел.) – *время* (руск.), *час* (руск.) – *гадзіна* (бел.).

Сінонімы – блізкія значэннем словы, якія па-рознаму гучаць і пішуцца: *думаць, меркаваць, разважаць, мысліць*.

Вылучаюць сінонімы: 1) семантычныя (адрозніваюцца адценнем значэння): *педагог, настаўнік, выкладчык*; 2) стылістычныя (адрозніваюцца сферай ужывання): *вандроўнік* (нейтр.) і *пілігрым* (кніжн., уст.); 3) семантыка-стылістычныя (адрозніваюцца і адценнем значэння, і сферай ужывання): *пісаць – крэмаць, крычаць – галёкаць*.

Дублеты – аднолькавыя значэннем словы: *крумкач – груган, экспарт – вываз, адвакат – абаронца*.

Варыянты – словы, якія маюць адно лексічнае значэнне, але адрозніваюцца асобнымі літарамі, марфемамі, граматычнымі формамі, націскам: *рэформенны – рэформавы, фінансаваць – фінансіраваць*.

Паронімы – словы, якія маюць блізкае гучанне, але адрозніваюцца значэннем: *квадрат* (роўнастаронні прамавугольнік) і *квадрант* (чацвёртая частка круга); *эканоміка* (стан народнай гаспадаркі) і *эканомія* (ашчаднасць, беражлівасць).

Антонімы – словы, якія абазначаюць лагічна процілеглыя, але суадносныя паняцці: *купіць – прадаць, пачынаць – заканчваць, святло – цемра, багаты – бедны, справа – злева*.

Адрозніваюць аднакаранёвыя антонімы: *праўда – няпраўда, надводны – падводны* і рознакаранёвыя: *праўда – хлусня, радасны – сумны, дэмакратычны – рэакцыйны*.

1.3.5 Тэрмін і тэрміналогія

Тэрмін – гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў: *анексія* – гвалтоўнае далучэнне (захоп) дзяржавай тэрыторыі іншай дзяржавы або народнасці, а таксама гвалтоўнае ўтрыманне народнасці ў межах чужой дзяржавы; *анклаў* – частка тэрыторыі адной дзяржавы, якая цалкам абкружана сушапутнай тэрыторыяй іншай дзяржавы або некалькіх іншых дзяржаў; *ананімнае пісьмо* – пісьмо, аўтар якога невядомы; *нагляд* – адна з форм дзейнасці дзяржаўных праваахоўных органаў па выкананні законнасці.

Тэрміналогія – 1) сукупнасць тэрмінаў адной галіны ведаў (адной навукі ці навуковага накірунку), якая адлюстроўвае адпаведную сукупнасць паняццяў: *медыцынская тэрміналогія, спартыўная тэрміналогія, юрыдычная тэрміналогія*; 2) сукупнасць усіх тэрмінаў адной мовы: *тэрміналогія беларускай мовы, тэрміналогія рускай мовы*; 3) навука пра тэрміны (тэрміназнаўства). Тэрміналогію разглядаюць як сукупнасць тэрмінаў, якая склалася стыхійна і адлюстроўвае гістарычна сфарміраваныя паняцці якой-небудзь галіны навукі ці тэхнікі, наогул – спецыяльнай сферы дзейнасці чалавека.

Тэрмінасістэма – упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў, якія адэкватна выражаюць сістэму паняццяў тэорыі, што апісвае некаторую спецыяльную сферу ведаў ці дзейнасці чалавека.

1.3.6 Спецыфіка тэрмінаў

Асаблівасць тэрмінаў заключаецца ў тым, што значэнне звычайнага слова можа быць растлумачана, а значэнне, сутнасць тэрміна павінна быць вызначана: *пакаранне – мера ўздзеяння за зробленае злачынства, правіннасць; кара* (ТСБМ, т.3, с.610) і *пакаранне – прадугледжаная крымінальным законам мера дзяржаўнага прымусу, якая ўжываецца судом ад імя дзяржавы да асобы, вінаватай ва ўчыненні злачынства, выказвае адмоўную ацэнку злачынцу і яго дзеянням і прычыняе асуджанаму пэўныя страты і абмежаванні з мэтай яго выпраўлення і перавыхавання, прадухілення ўчынення новых злачынстваў як асуджаным, так і іншымі асобамі* (ЮЭС, с. 371).

Асноўная прыкмета тэрміна – *дэфініцыя*. Дэфініцыі бываюць наступных відаў:

– *пераліковыя* – азначэнне тэрміна пры дапамозе пераліку асоб, дзеянняў і г.д. Напрыклад: *вандалізм – апаганьванне будынкаў, псаванне маёмасці на грамадскім траспарце ці ў іншых грамадскіх месцах;*

– *апісальныя*. Напрыклад: *адміністрацыйным правапарушэннем (учынкам) прызнаецца проціпраўнае, вінаватае (наўмаснае ці неасцярожнае) дзеянне або бяздзеянне, якое робіць замах на дзяржаўны ці грамадскі парадак, правы і свабоды грамадзян, на ўсталяваны парадак кіравання, за якое заканадаўствам прадугледжана адміністрацыйная адказнасць;*

– *рода-відавыя*. Напрыклад: *намер – адна з формаў віны.*

Функцыянальнае прызначэнне тэрміна – коратка, дакладна і адназначна выражаць навуковае паняцце, служыць сродкам яго атаясамлівання і адрознівання ў спецыяльным ужыванні. Для паспяховай рэалізацыі гэтай функцыі тэрмін, які ўяўляе сабой адзінства формы і зместу, павінен задавальняць некаторым важным патрабаванням: 1) адэкватнасць: змест паняцця, якое абазначана тэрмінам, павінен адпавядаць сучасным навуковым ведам пра адпаведны аб'ект; 2) дакладнасць: змест і аб'ём тэрмінуемага паняцця павінны строга адрознівацца ад іншых паняццяў у дадзенай мікрасістэме; гукавы комплекс тэрміна не павінен утрымліваць элементаў, якія могуць няправільна арыентаваць у адносінах зместу і аб'ёму тэрмінуемага паняцця; 3) адназначнасць (монасемія): любы гукавы комплекс павінен быць замацаваны толькі за адным паняццем, полісемія тэрміна – з'ява недапушчальная; 4) адзінаафармленасць: паняцце павінна выражацца адным гукавым комплексам, полінайменнасць – з'ява збыткова.

Акрамя гэтага, да тэрмінаў прад'яўляюцца дадатковыя патрабаванні: 1) адны і тыя ж прыкметы паняццяў павінны выражацца ў розных тэрмінах аднымі і тымі ж моўнымі знакамі (словамі, тэрмінаэлементамі); 2) гукавыя комплексы, што выражаюць аднатыпныя паняцці, павінны будавацца па адной

і той жа структурна-семантычнай мадэлі. Інакш кажучы, тэрміны, звязаныя на ўзроўні паняццяў, павінны быць звязаны і структурна, словаўтваральна.

Пры строгім і паслядоўным выкананні пералічаных патрабаванняў да тэрміна выразна праявіцца важнейшая ўласцівасць – займаць пэўнае, строга акрэсленае месца ў тэрмінасістэме.

Кожны тэрмін з'яўляецца адзінкай пэўнай тэрмінасістэмы, абмежаванай адной галіной навукі. Тэрміны ў межах пэўнай сістэмы – члены адной сям'і. Яны залежаць адзін ад аднаго, кожны мае сваё месца. Тэрмін выяўляе сваю адназначнасць і атрымлівае яе менавіта праз прыналежнасць сваю да дадзенай сістэмы: *канстытуцыя – асноўны закон дзяржавы, які мае вышэйшую юрыдычную сілу і вызначае грамадскі дзяржаўны лад, выбарчую сістэму, прынцыпы арганізацыі і дзейнасці дзяржаўных органаў і асноўныя правы і абавязкі грамадзян (юрыдычны тэрмін) і канстытуцыя – будова арганізма, склад цела (медыцынскі тэрмін).*

Мнагазначнасць як з'ява, шырока прадстаўленая ў агульнай лексіцы, знаходзіць сваё пашырэнне і ў тэрміналогіі:

адтэрмінаваць – 1) вызначыць тэрмін на больш позні час; 2) працягнуць тэрмін;

апісаць – 1) зрабіць апісанне чаго-небудзь; 2) завяшчаць;

мемарандум – 1) дыпламатычны дакумент, у якім дэталёва выкладаецца сутнасць якога-небудзь пытання; 2) у гандлёвых адносінах пісьмо з напамінам аб чым-небудзь; 3) дакладная запіска або тлумачальная пісьмовая даведка якой-небудзь установы; 4) пералік у полісах (асабліва марскіх) небяспек, страхаванне ад якіх не прымаецца.

Тэрміны могуць мець дублеты, варыянты, уступаць у антанімічныя і нават аманімічныя адносіны.

Тэрміны-дублеты – адзінкі, якія поўнасцю супадаюць у значэнні і ўжыванні, вызначаюцца гранічнай семантычнай раўназначнасцю. У структурным плане вылучаюцца тры віды дублетных адносін:

1) дублетнасць слоў: *даходы – дывідэнты; няўстойка – штраф; адвакат – абаронца, пракурор – абвінаваўца;*

2) дублетнасць слоў і словазлучэнняў: *чартэр – дагавор фрахтавання; апатрыды – асобы без грамадзянства;*

3) дублетнасць словазлучэнняў: *рэгрэсіўны іск – адваротнае патрабаванне; кваліфікаванае злачынства – кваліфікаваны від злачынства.*

Дублеты ўзнікаюць пры паралельным выкарыстанні: 1) двух іншамоўных тэрмінаў: *фундатар – спонсар; кадзіраванне – шыфраванне; цана – тарыф; кантралёр – рэвізор – аўдытар;* 2) іншамоўнага і ўласнага тэрміна: *экспарт – вываз; імпорт – увоз; правазнаўства – юрыспрудэнцыя; абавязацельства – гарантыя;* 3) аднаслоўнага тэрміна і апісальнай назвы: *чартэр – дагавор фрахтавання; цэсія – уступка патрабавання;* 4) поўнай назвы і яе кароткага варыянта: *дзяржаўны стандарт – дзяржстандарт; крыптаграфічны дакумент – крыптаграма; ваенкамат – ваенны камісарыят; МУС – Міністэрства ўнутраных спраў.*

Тэрміны-варыянты – разнавіднасці таго самага тэрміна, якія адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі ці словаўтваральнымі элементамі, сродкамі выражэння граматычных адносін, але не маюць ніякіх семантычных адценняў і поўнасьцю супадаюць сваім значэннем: *рэкламаваць – рэкламіраваць; рынкавы – рыначны*.

Тэрміны могуць абазначаць супрацьлеглыя паняцці. У кожнай галіне навукі, тэхнікі выдзяляюцца антонімы: *вага брута – вага нета; адпраўнік – атрымальнік; актыў – пасіў; дэ-юрэ – дэ-факта*.

Антонімы ў тэрміналогіі падзяляюцца на лексічныя і словаўтваральныя.

Лексічныя антонімы – гэта рознакаранёвыя словы з процілеглым значэннем: *адвакат – пракурор; злачынства – пакаранне; знешні – унутраны*.

Словаўтваральныя антонімы – гэта словы з супрацьлеглымі афіксамі ці антанімічнымі часткамі слоў: *парны – няпарны; законны – незаконны; уваход – выхад, камерцыйны – некамерцыйны; увоз – вываз*.

Сярод тэрмінаў-амонімаў адрозніваюць міжгаліновыя і міжсістэмныя.

Міжгаліновыя амонімы – гэта тэрміны, якія ўваходзяць у розныя тэрмінасістэмы, маюць аднолькавае фанетычнае афармленне, але абазначаюць розныя паняцці:

канстытуцыя – асноўны закон дзяржавы, які мае вышэйшую юрыдычную сілу і вызначае грамадскі дзяржаўны лад, выбарчую сістэму, прынцыпы арганізацыі і дзейнасці дзяржаўных органаў і асноўныя правы і абавязкі грамадзян (юрыдычны тэрмін) і канстытуцыя – будова арганізма, склад цела (медыцынскі тэрмін);

навела – закон, які дапаўняе або часткова замяняе дзеючыя кодэксы законаў (юрыдычны тэрмін) і навела – кароткая апавесць ці апавяданне звычайна пра якую-небудзь адну падзею з нечаканым фіналам (літаратурна-навуковы тэрмін).

Міжсістэмныя амонімы ўзнікаюць у тых выпадках, калі адно і тое ж слова з бліжэйшым значэннем уваходзіць у сістэму агульналітаратурнай лексікі, а з аддаленым значэннем – у тэрмінасістэму:

прагал – незарослае дрэвамi месца ў лесе; палянка; голае, пазбаўленае покрыву месца на якой-небудзь паверхні (агульнаўжывальнае слова) і прагал – сітуацыя, калі грамадскія адносіны, што ўваходзяць у сферу прававога рэгулявання, застаюцца неўрэгуляванымі канкрэтнымі нормамі права (юрыдычны тэрмін).

1.3.7 Утварэнне тэрмінаў

Тэрміны, як і звычайныя словы літаратурнай мовы, утвараюцца паводле законаў і на аснове законаў літаратурнай мовы. Аднак *утварэнне тэрмінаў мае і свае асаблівасці*: 1) тэрміны ствараюцца як найменні паняццяў, звязаных з вузкай галіной і прызначаных служыць сродкам зносін прафесіяналаў, а звычайныя словы ствараюцца для патрэб усяго грамадства; 2) тэрміны заўсёды ўтвараюцца свядома, яны не з’яўляюцца, а прыдумваюцца, ствараюцца па

меры ўсведамлення іх неабходнасці; 3) кожны новы тэрмін фіксуецца ў навуковых працах, слоўніках; 4) тэрмін патрабуе дэфініцыі (азначэння).

Вылучаюць некалькі спосабаў утварэння тэрмінаў:

1) сінтаксічны – утварэнне тэрмінаў шляхам пабудовы рознага тыпу спалучэнняў: *судовы працэс, ахова грамадскага парадку, надбайнае захоўванне агнястрэльнай зброі*;

2) марфалагічны, у якім адрозніваюць: а) суфіксальны: *патрыятызм, законны, арбітражны*; б) прыставачны: *антыкарупцыйны, незаконны*; в) прыставачна-суфіксальны: *падсудны, падзаконны*; г) бясуфіксны: *арышт, захоп*; д) аснова- і словаскладанне: *землекарыстанне, праваахова*; е) складана-суфіксальны: *аднаразовы, аднагалосна, високааплатавы*; ё) складанаскарочаны: *ЗАЦС, ДАІ, зарплата, дзяржбанк*. Шырока выкарыстоўваюцца складаныя тэрміны са звязанымі кампанентамі, запазычанымі з а) грэчаскай мовы: *логія- (крыміналогія); нама- (ад potos – закон) – (намаканон – зборнік царкоўных канонаў і грамадзянскіх законаў, якія датычылі быту і сямейнага права Візантыйскай імперыі); нарка- (наркаманія); такса- (ад toksikon – яд) – (таксікаманія); графа- (графалогія); полі (палігамія); клепта (клептаманія); дактыла- (дактыласкапія)*; б) лацінскай мовы: *авія-, аква-, вібра-, мілі-, мульты-, санты-, уні-, -фікацыя, -цыд: авіякампанія, акваторыя, віброграф, міліметр, мультуплекс, сантыграм, уніфікацыя, суіцыд*;

3) семантычны – за кошт пераасэнсавання значэння агульналітаратурнага слова: *жалезны ліст, прагалы*;

4) запазычанне тэрмінаў з іншых моў: *аўдытар, аўкцыён, абаліцыя (з лац.), апатрыды, аналогія (з грэч.), бартар, маркетынг, кантэйнер (з англ.), валюта, вэксаль, штраф (з ням.), акцыя, бензін, бетон, купюра (з фр.), банк, мафія, фірма (з іт.)*;

5) выкарыстанне агульналітаратурных слоў у якасці тэрмінаў без змены іх значэння: *муж, жонка, дзеці (юрыд.)*.

1.3.8 Лексіка-граматычная і генетычная характарыстыка тэрмінаў

Тэрміны паводле будовы суадносяцца са словамі і словазлучэннямі.

Тэрміны-словы прадстаўлены: 1) назоўнікамі: *допыт, закон, следчы*; 2) прыметнікамі (як правіла, у спалучэнні з назоўнікам): *крымінальны, судовы, працэсуальны*; 3) дзеясловамі: *вызначаць, кампенсаваць, судзіць*; 4) прыслоўямі (рэдка): *дакладна, беражліва, ашчадна, рэгрэсіўна*.

Тэрміны-словазлучэнні надзвычай шырока прадстаўлены ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Сярод іх вылучаюцца свабодныя і несвабодныя словазлучэнні.

У тэрмінах са свабодным спалучэннем слоў кожны кампанент па-за тэрмінам можа ўступаць у сувязь з іншымі словамі: *цывільнае права, крымінальнае права, канстытуцыйнае права*.

У несвабодных словазлучэннях можна выдзеліць кампанент, які ізалявана можа і не быць тэрмінам: *бацькоўская фірма, джэнтльменскае пагадненне*.

Тэрміны-словазлучэнні бываюць двухкампанентныя: *судовы працэс, адкліканне суддзяў, дэпутацкая недатактыльнасць, дагавор перавозкі*; трох-, чатырох-, пяцікампанентныя: *абмен жылымі памяшканнямі; марская арбітражная камісія; акты органаў дзяржаўнага кіравання; незаконны выраб, збыт і захоўванне спіртных напіткаў*.

Адрозніваюць прыназоўнікавыя і беспрыназоўнікавыя словазлучэнні: *падатак на зямлю; папраўчыя работы без пазбаўлення волі; абскарджанне дзеянняў службовых асоб; звычайнае права*.

Тэрміналагічная лексіка паводле паходжання падзяляецца на ўласную і іншамоўную.

Уласныя тэрміны ўключаюць 1) агульнаўжывальныя словы, якія сталі тэрмінамі ў выніку працэсу тэрміналагізацыі: *прагалы, справа, скарб*; 2) вытворныя тэрміны, ці дэрываты: *дагавор, адтэрміноўка, калегіяльнасць*; 3) агульнаўжывальныя словы – яны ж тэрміны: *маці, бацька, бабуля*.

Іншамоўныя тэрміны запазычваюцца з розных моў: лацінскай: *арандатар, калегія*; грэчаскай: *апатрыды, аналогія*; англійскай: *прэсінг, чартар*; нямецкай: *апцыён, штраф*; французскай: *акцыя, купюра*; італьянскай: *мафія, банк*.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова : юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У. Хрышчановіч. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
3. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
4. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.4. ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

Моўны стыль (грэч. *stylos* – палачка для пісьма ў старажытнасці і Сярэднявеччы) – сукупнасць моўных сродкаў, ужыванне якіх залежыць ад характару, мэтаў і зместу выказвання. Стыль – гэта функцыянальная разнавіднасць мовы, форма яе грамадскага выкарыстання.

На аснове функцый і сфер зносін вылучаюць **мастацкі, навуковы, публіцыстычны, афіцыйна-справавы, гутарковы стылі**. Кожны стыль характарызуецца пэўным наборам моўных сродкаў з аднатыпнай эмацыянальна-экспрэсіўнай і функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай. Існуюць пэўныя заканамернасці выкарыстання моўных сродкаў, наяўнасць ці адсутнасць гэтых сродкаў (напрыклад, для афіцыйна-справавога стылю характэрна выкарыстанне канцылярскіх штампаў і не ўласцівыя словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, як у мастацкім).

Існаванне стыляў абумоўлена багаццем мовы, яе сінанімікай. У сучасных нацыянальных мовах любое выказванне можна перадаць па-рознаму. Чым больш развітая мова, чым багацейшыя яе сінанімічныя рэсурсы, тым больш разнастайныя спосабы перадачы інфармацыі.

Гутарковы стыль абслугоўвае сферу бытавых зносін і часцей выкарыстоўваецца ў форме вуснага маўлення (у пісьмовай форме ў тэкстах мастацкага, радзей публіцыстычнага стылю). Для яго характэрны нязмушанасць, суб'ектыўнасць, дыялагічнасць, эмацыянальнасць, адсутнасць строгай лагічнасці, выкарыстанне няпоўных сказаў, экспрэсіўна-эмацыянальнай лексікі, пытальных і пабуджальных сказаў, невербальных сродкаў (жэстаў, мімікі, разнастайных рухаў). Адрозніваюць дзве разнавіднасці размоўнага стылю: *размоўна-бытавы і размоўна-афіцыйны*.

Мастацкі стыль вызначаецца сваёй унікальнасцю: ён выконвае агульную для ўсіх стыляў камунікацыйную функцыю, выкарыстоўвае сродкі ўсіх стыляў, для яго характэрна эстэтычная функцыя. Мастацкая мова характарызуецца эмацыянальнасцю, экспрэсіўнасцю, разнастайнымі сродкамі выражэння – метафара, параўнанне, эпітэт і інш. Мастацкі стыль спалучае аб'ектыўнасць і суб'ектыўнасць, маналог і дыялог, агульнаўжывальную лексіку і разнастайныя вобразна-выяўленчыя сродкі.

Публіцыстычны стыль выкарыстоўваецца ў газетах, грамадска-палітычных і літаратурна-мастацкіх часопісах, на радыё, тэлебачанні і г.д. Важнейшымі яго асаблівасцямі з'яўляюцца папулярнасць, інфармацыйнасць, вобразнасць, палемічнасць. Задача гэтага стылю – фарміраваць светапогляд чытача, абуджаць грамадзянскія якасці асобы. Асноўныя функцыі – паведамленне і ўздзеянне. Адрозніваюць *газетна-публіцыстычны, радыётэлежурналісцкі, аратарскі падстылі*.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

2. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.5 НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

1.5.1 Асаблівасці навуковага стылю

Навуковы стыль абслугоўвае навуковую дзейнасць грамадства і выкарыстоўваецца пераважна ў пісьмовай форме ў навуковай літаратуры (манаграфіях, дакладах, артыкулах, дысертацыях, справаздачах аб навукова-даследчай працы і інш.). Усе моўныя сродкі навуковага стылю накіраваны на тое, каб лагічна, дакладна і зразумела перадаць змест, таму адно з асноўных патрабаванняў стылю – лагічнасць, а таксама дакладнасць, абстрактнасць, аб'ектыўнасць.

Мэта навуковых тэкстаў – зафіксаваць, захаваць, перадаць, данесці да чытача аргументаваную інфармацыю ў пэўнай галіне ведаў, выкладзеную лагічна, ясна, дакладна і аб'ектыўна.

Аснову навуковага стылю складаюць **агульналітаратурныя словы**, стылістычна нейтральныя (міжстылёвыя). Міжстылёвая лексіка аб'ядноўвае словы, якія аднолькава свабодна могуць выкарыстоўвацца ў любым тыпе выказвання.

Пэўную частку лексікі тэкстаў навуковага стылю складаюць **словы агульнанавуковага выкарыстання (міжнавуковыя тэрміны)**, якія ўжываюцца ў навуковых працах самых розных галін ведаў: *аналіз, сінтэз, дослед, працэс, пошук, гіпотэза, сістэма, мадэль, тэорыя, узаемасувязь, даказаць, абгрунтаваць*. Заўважым, што сярод слоў гэтай групы шмат іншамоўных і нават інтэрнацыянальных, паколькі гэта словы лацінскага ці грэчаскага паходжання.

Вузкаспецыяльныя тэрміны – гэта ўласна навуковыя тэрміны, якія выражаюць сістэму паняццяў пэўнай галіны ведаў, большасць з такіх тэрмінаў не выходзяць за межы вузкапрафесійных зносін: *злачынная нядбайнасць, пракурорскі нагляд, калегіяльнасць суда, экстрадыцыя, яўка з пакаяннем* (юрыдычныя тэрміны); *базідыяльныя грыбы, біякамунікацыя, апакарпны плод, рутакветныя, арніталогія, штучная мутацыя, чаравіканадобны пялёстак* (біялагічныя тэрміны); *інтэгральнае злічэнне, алгебраічнае складанне, лагарыфмічная функцыя, сістэма раўнанняў з частковымі вытворнымі, прывядзенне дробаў да супольнага назоўніка* (матэматычныя тэрміны); *сімвал кіравання прыладай, сістэма вылічальная інтэрактыўная, цыкл звароту да памяці, ранг матрыцы, абход графа, рэзідэнтны абсяг* (тэрміны па інфарматыцы).

Навуковы стыль характарызуецца вышэйшай ступенню абстрактнасці, абагульняльнасцю, наяўнасцю як лексічных, так і іншых сродкаў выражэння (схемы, карты, атласы, табліцы, умоўныя знакі).

Асноўная форма навуковага стылю – маналог, але вылучаюць і розныя віды навуковага дыялога: інтэлектуальная гутарка, навуковая дыскусія, манаграфія, пабудаваная паводле схемы дыялога.

1.5.2 Жанры навуковага стылю

Надзвычай адметныя жанры навуковага стылю: *манаграфія, артыкул, тэзіс, рэфэрат, анатацыя, падручнік, вучэбны дапаможнік, слоўнік, даведнік, дысертацыя* і інш.

Навуковыя тэксты будуюцца ў адпаведнасці з законамі жанру.

Артыкул, напрыклад, пачынаецца з выкладу гісторыі пытання, абгрунтавання актуальнасці тэмы, аб'екта даследавання, вызначэння мэт і задач; у галоўнай частцы выкладаюцца факты, назіранні, а трэцяя частка – вывады, што з'яўляюцца вынікам таго, аб чым было заяўлена ў асноўнай частцы; заключны этап артыкула – спіс літаратуры, у асобных выпадках – ілюстрацыі, дадатак у выглядзе слоўніка і пад.

Канспект – кароткі запіс зместу лекцыі, прамовы, твора. Гэта разнавіднасць тэксту, якая ствараецца ў выніку перапрацоўкі пачутай інфармацыі. Мэта канспектвання – выяўленне, сістэматызацыя і абагульненне найбольш каштоўнай інфармацыі. Асноўнае правіла канспектвання – зразумець логіку падачы інфармацыі, запісаць істотнае. Агульнапрынятыя спосабы канспектвання: 1) адбор інфармацыі з улікам яе навізны і значнасці (у выніку змяншаецца аб'ём інфармацыі), даслоўны запіс фармулёўкі азначэнняў, правілаў, законаў, асноўных характарыстык; 2) перафармулёўка пачутага – шляхам занатоўвання апорных слоў і словазлучэнняў, тэрмінаў, запісаў у форме тэзісаў, скарачэння слоў.

Як падрыхтаваць канспект артыкула

Уважліва прачытайце тэкст, канспект якога трэба падрыхтаваць.

Перачытваючы кожны абзац, выдзяляйце ў ім асноўную думку (пры гэтым да кожнага абзаца можна задаваць пытанне “Пра што гаворыцца ў гэтай частцы тэксту?”).

Адказ на такое пытанне да кожнага абзаца і дасць асноўныя палажэнні тэксту.

Фармулюючы асноўныя думкі кожнага абзаца, ілюструючы іх прыкладамі, атрымліваем канспект артыкула.

Пры перадачы зместу можна кіравацца словамі аўтара. Калі ж трэба перафармуляваць аўтарскую думку, важна захаваць яе, не сказіць сэнс.

Рэцэнзія – аналіз і ацэнка твора. Пры падрыхтоўцы рэцэнзіі трэба не толькі ўважліва прачытаць твор, але і пазнаёміцца з творамі, блізкімі па тэматыцы, праблеме, каб аб'ектыўна і добразычліва ацаніць зробленае аўтарам.

Рэцэнзія мае пэўную структуру, кампазіцыю і складаецца з агульнай даведкі, інфармацыі пра твор (акрэсліваецца жанр, тэма, праблематыка, галіна ведаў, да якой адносіцца твор);

характарыстыкі структуры, кампазіцыі;

агульнай ацэнкі твора;

аналізу частак (раздзелаў): разглядаюцца асноўныя ідэі, палажэнні аўтара, яго аргументы, ход і логіка разважанняў, якасць ілюстрацыйнага матэрыялу, мова твора;

заключнай ацэнкі, вывадаў, палажэнняў, прапановаў.

Для сувязі паміж часткамі рэцэнзіі можна выкарыстаць наступныя сінанімічныя рады: *тэма, пытанне, праблема, задача, мэта, разважанне, сцвярджэнне, думка, ідэя; пункт погляду, пазіцыя, тэорыя, канцэпцыя; з'ява, заканамернасць, працэс, тэндэнцыя; асаблівасць, спецыфіка, адметнасць, уласцівасць, рыса; аргумент, доказ, сітуацыя, становішча, абставіны, варункі; вывад, вынік, заключэнне.*

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
2. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.6 АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

1.6.1 Афіцыйна-справавы стыль і яго функцыянальна-камунікатыўныя характарыстыкі

Мова дзяржаўных актаў, пастаноў, законаў, статутаў, міжнародных пагадненняў, дакументацыя ўстаноў, арганізацый, а таксама асабістых заяў, дакладных, даверанасцей і г.д. мае агульныя рысы, якія абумоўлены функцыянаваннем у адміністрацыйна-прававой дзейнасці. Тэксты, рэалізаваныя ў сферы гэтай камунікатыўнай дзейнасці, адносяцца да афіцыйна-справавога стылю. Моўныя асаблівасці гэтага стылю знаходзяцца ў прамой залежнасці ад жанру і зместу дзелавага дакумента, абумоўлены яго задачамі і патрабаваннямі – выразіць волю заканадаўца, прадпісаць паводзіны, давесці што-небудзь да ведама каго-небудзь.

У складзе афіцыйна-справавога стылю даследчыкі выдзяляюць наступныя падстылі: 1) уласна заканадаўчы (закон, указ, грамадзянскія і крымінальныя акты, статуты); 2) дыпламатычны (нота, мемарандум, камюніке, пагадненне, канвенцыя); 3) адміністрацыйна-канцылярскі (акт, распараджэнне, загад, дзелавыя паперы, заява, характарыстыка, аўтабіяграфія, даверанасць, распіска).

У навуковай літаратуры прынята падраздзяляць жанры дзелавой мовы на вусныя і пісьмовыя. Афіцыйна-справавы стыль рэалізуецца пераважна ў пісьмовай форме. Гэта віды дакументацыі, не зарыентаваныя на вусную форму выкладу, напрыклад, указ, загад, пастанова, інструкцыя, справавыя пісьмы, кодэксы і г.д. Для вуснай формы справавых зносін характэрны такія жанры справавой мовы, як дзелавая размова: кадравая, праблемная, арганізацыйная, творчая, прыём наведвальнікаў і іншыя яе разнавіднасці (перагаворы, прэзентацыі, справавая тэлефонная размова, прэс-канферэнцыя, сход акцыянераў і г.д.). Спецыфічным жанрам вусных справавых зносін можна лічыць справавую спрэчку, дыскусію, палеміку, дэбаты, інструктаж, выступленне на судовым працэсе і г.д. Некаторыя з іх хоць і абапіраюцца на раней падрыхтаваны (часткова ці поўнасю) пісьмовы тэкст, аднак маюць прыкметныя адрозненні: аўтары імкнуцца пазбягаць спецыфічных кніжных зваротаў афіцыйна-справавога стылю і выкарыстоўваюць элементы жывога размоўнага стылю, таму што сухая канцылярская мова цяжкая для вуснага ўспрыняцця (У.В. Анічэнка).

Для афіцыйна-справавога стылю характэрны дзве функцыі: інфармацыйная (паведамленне) і пабуджальная (уздзеянне). Так, даведка заключае ў сабе інфармацыю, загад – наказ (што трэба зрабіць), а пратакол – адначасова і інфармацыю (*Слухалі*), і загад (*Пастанавілі*). Паспяховасць выканання гэтых функцый залежыць ад наступных якасцей:

доказнасць праяўляецца перш за ўсё ў наяўнасці дакладных, бясспрэчных фактаў, лічбавых паказчыкаў, у выкарыстанні стандартных фармулёвак, пазбаўленых двухсэнсоўнасці, паралельных сінтаксічных канструкцый, якія аблягчаюць успрыняцце тэксту;

аб'ектыўнасць і нейтральнасць выкладу фактаў (паколькі звязаны з прававымі нормамі жыцця грамадства);

інфармацыйнасць і ў той жа час **кароткасць**, якія падмацоўваюцца наяўнасцю дадатковых неабходных звестак, што ідуць, напрыклад, як дадатак да афіцыйнага пісьма;

лагічнасць, яснасць, адсутнасць двухсэнсоўнасці, пераканаўчасць, эканомія моўных сродкаў;

адсутнасць эмоцый, наяўнасць своеасаблівага этыкету, які мае надзвычай важнае значэнне для афіцыйнай карэспандэнцыі, якая з'яўляецца асноўным сродкам сувязі прадпрыемства, установы і г.д. з навакольным светам. Напрыклад, клічнік пасля звароту падкрэслівае значнасць і афіцыйнасць пісьма: *Паважаныя калегі!* Выкарыстанне пачочных канструкцый са значэннем эмоцый пазбаўляе выклад катэгарычнасці. Параўн.: *Мы вымушаны Вам адказаць. – На жаль, мы вымушаны Вам адказаць.*

У адпаведнасці з этыкетам замест займенніка я выкарыстоўваюцца пасіўныя канструкцыі: *Я выканаў – мною выканана.* Рэдка ўжываецца займеннік ён. Параўн.: *Да нас прыехаў прафесар Іваноў. Прафесар зараз прачытае нам лекцыю...* Займеннік вы заўсёды выкарыстоўваецца са значэннем пашаны, павышанай увагі: *Як Вам ужо вядома, мы вельмі зацікаўлены ў Вашай прадукцыі;*

стандартнае размяшчэнне матэрыялу, нярэдка абавязковасць формы. Адметнай рысай стылю з'яўляецца высокая ступень стандартызацыі, якая закранае як форму дакумента, так і моўныя сродкі. У афіцыйна-справавым стылі шырока выкарыстоўваюцца так званыя канцылярскія штампы. **Штамп** – моўны зварот, які шматразова паўтараецца, шаблонны, трафарэтны, зацяганы выраз з цьмянай экспрэсіўнасцю: *дагаворныя бакі, узяць на кантроль* і г.д.

1.6.2 Паняцце дакумента

Справаводства – гэта дзейнасць, якая ахоплівае пытанні дакументавання і арганізацыі работы з дакументам у працэсе выканання кіруючых функцый. Справаводства – адна з найважнейшых частак працы кожнай установы, арганізацыі, прадпрыемства. У іх практычнай дзейнасці выкарыстоўваюцца розныя сістэмы справаводства, але для іх абавязковым з'яўляецца вядзенне адміністрацыйнага справаводства (агульнага справаводства). Справаводчая дзейнасць грунтуецца на *адзінай дзяржаўнай сістэме справаводства (АДСС)*. АДСС – гэта навукова ўладкаваны комплекс асноўных палажэнняў, нормаў, правілаў і рэкамендацый, якія азначаюць і рэгламентуюць працэс справаводства, пачынаючы з моманту паступлення альбо стварэння дакумента і да яго здачы ў архіў.

Як было адзначана вышэй, справаводства дапамагае ажыццяўляць кіруючыя функцыі. Працэс кіравання ўключае наступныя асноўныя тыпавыя аперацыі: збор і апрацоўку дакументаў інфармацыі, падрыхтоўку рашэння, прыняцце і дакументаванне рашэння, давядзенне рашэння да выканаўцаў,

выкананне рашэння, кантроль выканання, збор інфармацыі аб выкананні, захаванне і пошук інфармацыі.

Кіраўнічы апарат ажыццяўляе свае функцыі галоўным чынам пры дапамозе выкарыстання універсальных афіцыйна-распарадчых дакументаў, якія дзейнічаюць незалежна ад спецыфікі дзейнасці ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі і дзяржаўнага кіравання.

Асноўным відам справавога тэксту з’яўляецца дакумент. *Дакумент – адпаведным чынам складзеная, падпісаная і засведчаная справавая папера, з дапамогай якой афармляюцца розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян.*

Ёсць і іншае азначэнне дакумента: *матэрыяльны аб’ект з інфармацыяй, замацаванай створаным чалавекам спосабам для перадачы ў часе і прасторы* (Документы и делопроизводство. Справочное пособие. М., 1991. – С. 5).

Дакумент мае прававое і гаспадарчае значэнне і можа служыць пісьмовым доказам, а таксама крыніцай разнастайных звестак пазнавальнага характару. Дакументы даюць магчымасць узнавіць факты дзейнасці ўстановы, арганізацыі або прадпрыемства, знайсці ў закончаных і здадзеных у архіў справах такія звесткі, якія маюць значэнне для аператыўнай работы і для гісторыі. Дакумент – своеасаблівы матэрыял, “сыравіна для апрацоўкі”). Ён павінен быць дабраякасным, а інфармацыя павінна здабывацца хутка і прадуктыўна.

Патрабаванні да дакументаў:

1. Дакумент павінен выдавацца паўнапраўным органам або асобай у адпаведнасці з іх кампетэнцыяй.
2. Дакумент не павінен супярэчыць дзеючаму заканадаўству і дырэктыўным указанням вышэйшых органаў.
3. Дакумент павінен быць дакладным і адпавядаць заданням канкрэтнага кіраўніцтва, г.зн. грунтавацца на фактах і змяшчаць канкрэтныя і рэальныя ўказанні.
4. Дакумент павінен быць складзены па ўсталяванай форме.
5. Дакумент павінен быць бездакорна адрэдагаваны і аформлены.

Знешні выгляд дакумента – прамое сведчанне стылю працы кіравання, дысцыпліны і асабістай культуры супрацоўнікаў. Калі дакументы выкананы нядабайна, значыць ва ўстанове нізкая культура працы.

Класіфікацыя дакументаў:

1. Распарадчыя дакументы (пастановы, распараджэнні, рашэнні, загады і інш.).
2. Арганізацыйныя дакументы (статуты, палажэнні, інструкцыі).
3. Арганізацыйна-распарадчыя дакументы (пракаолы, план, справаздача, кантракт, дамова).
4. Інфармацыйна-даведачныя дакументы (даведкі, дакладныя і тлумачальныя запіскі, зводкі, агляды, акты, лісты, тэлеграмы і тэлефанаграмы).
5. Асабістыя дакументы (заява, аўтабіяграфія, даручэнне, распіска).

6. Справавыя лісты (ліст-запытанне, ліст-просьба, ліст-зварот, ліст-прапанова, ліст-папярэджанне, ліст-напамін, ліст-запрашэнне, суправаджальны ліст).

7. Фінансавыя і ўліковыя дакументы.

Дакументы могуць класіфікавацца паводле зместу (*простыя і складаныя*, у залежнасці ад таго, адно ці некалькі пытанняў ахоплівае іх змест), *паходжання* (*афіцыйныя, ці службовыя, і асабістыя*), *тэрміновасці* (*тэрміновыя і нетэрміновыя*). Па *форме* дакументы падзяляюцца на *агульныя, стандартныя і тыпавыя*. *Агульнымі з'яўляюцца* дакументы, якімі афармляюцца розныя дзеянні і адносіны, напрыклад, заявы, загады, службовыя лісты. На кожны раз тут складаецца новы дакумент. *Стандартныя* запаўняюцца ў пэўнай паслядоўнасці і па строга абавязковых правілах. Гэта – даручэнні на атрыманне таварна-грашовых каштоўнасцяў, камандзіровачныя пасведчанні, даведкі пра зароботную плату, з месца жыхарства і пад. Для *тыпавых* дакументаў, апрача формы, органы кіравання вызначаюць і прыкладны змест. Паводле *спосабу адлюстравання аперацый* дакументы бываюць *асноўныя (першасныя) і зводныя*.

Кожны дакумент складаецца з асобных элементаў – *рэквізітаў* (*аўтар, адрасат, подпіс, дата і г.д.*). Сукупнасць рэквізітаў, пэўным чынам размешчаных у дакуменце, складае яго *фармуляр*.

1.6.3 Групы афіцыйна-справавой дакументацыі

Асабістыя дакументы

Калі афіцыйна звяртаюцца да службовай асобы, ва ўстанову, грамадскую арганізацыю, пішуць *заяву*. Зверху справа ў заяве пішацца пасада службовай асобы, яе прозвішча, імя, імя па бацьку. Праз адзін-два радкі пасярэдзіне ліста пішуць слова *Заява*. З чырвонага радка пачынаецца тэкст заявы. Калі да заявы дадаюцца дакументы, іх пералічваюць у канцы асноўнага тэксту. На заяве ўнізе злева ставяць дату, а справа – подпіс.

У *аўтабіяграфіі* каратка расказваюць пра свой жыццёвы шлях, таму гэта папера пішацца ад імя 1-ай асобы. У пачатку тэксту трэба назваць сваё прозвішча, імя, імя па бацьку, час і месца нараджэння, сказаць пра заняткі бацькоў. Пасля гэтага каратка гавораць пра асноўныя жыццёвыя падзеі. У канцы тэксту ставяць дату і подпіс.

Даверанасць можа выдавацца ўстановай або службовай ці прыватнай асобай. У даверанасці называюцца: 1) установа, якая давярае, або прозвішча, імя, імя па бацьку таго, хто давярае; 2) пасада, прозвішча, імя, імя па бацьку таго, каму давяраюць; 3) што і адкуль неабходна атрымаць; 4) дата і подпіс. Унізе даверанасці, выдадзенай установай, падпісваецца кіраўнік і ставіць пячатку. Калі даверанасць дае прыватная асоба, яе подпіс завяраецца на месцы вучобы ці працы.

Распарадчыя дакументы

1. Пастанова вызначана як “прававы акт, які прымаецца вышэйшымі органамі кіравання ў мэтах вырашэння найбольш важных задач, якія стаяць перад дадзенымі органамі, і ўсталявання стабільных нормаў правілаў паводзін”.

2. Рашэнне як распарадчы дакумент з’яўляецца прававым актам, які прымаецца калегіяльным органам (калегія міністэрстваў, навуковы савет і г.д.).

3. Распараджэнне -- акт кіравання дзяржаўнага органа, які мае ўладны характар і абавязковую сілу для грамадзян і ўстаноў, якім распараджэнне адрасавана (Савет міністраў, калегійныя органы дзяржаўнага кіравання, адміністрацыя прадпрыемстваў і ўстаноў).

4. Загад – акт, выдадзены кіраўнікамі міністэрстваў, выканкамаў, кіраўнікамі ўстаноў і прадпрыемстваў. Загад выдаецца для вырашэння асноўных аператыўных задач, якія стаяць перад дадзеным органам. Па юрыдычнай прыродзе загад можа быць нарматыўным актам кіравання, які змяшчае нормы права, рэгулюе пэўныя сферы грамадскіх зносін, і актам прымяненне нормаў права (напрыклад, аб назначэнні на пасаду).

Загад з’яўляецца самым распаўсюджаным відам распарадчага дакумента. Ён выдаецца па пытаннях стварэння, ліквідацыі, рэарганізацыі ўстановы, інструкцый, правілаў і іншых дакументаў, якія патрабуюць зацвярджэння, па ўсіх пытаннях унутранага жыцця ўстановы, а таксама па кадравых пытаннях прыёму, перамяшчэння, звальнення супрацоўнікаў. Пры дапамозе загада кіраўнік ставіць асноўныя задачы перад супрацоўнікамі, указвае шляхі вырашэння прынцыповых пытанняў. Загад абавязковы для ўсіх супрацоўнікаў дадзенай установы ці галіны.

Падрыхтоўка асноўных відаў распарадчых дакументаў у асноўным аналагічная. Яна ўяўляе сабой дастаткова складаны працэс, які мае адрозненні ў канчатковай стадыі афармлення дакументаў. Можна выдзеліць наступныя стадыі падрыхтоўкі дакумента:

- вывучэнне сутнасці пытання;
- падрыхтоўка праекта дакумента;
- абмеркаванне дакумента;
- падпісанне.

Для пастановы і рашэння дадаюцца стадыі абмеркавання і прыняцця гэтых дакументаў на паседжанні калегійнага органа.

Падрыхтоўка распарадчага дакумента можа быць даручана аднаму ці некалькім структурным падраздзяленням альбо асобным службовым асобам. Пры распрацоўцы праектаў складаных і вялікіх распарадчых дакументаў могуць стварацца працоўныя групы (камісіі), прыцягвацца навукоўцы ці кваліфікаваныя спецыялісты з ліку практычных супрацоўнікаў. Галоўная ўмова, якая забяспечвае якасць дакумента, – дастатковая кампетэнтнасць асоб, якія яго рыхтуюць. Чым вышэйшы ўзровень дакумента, тым вышэйшыя патрабаванні, якія прад’яўляюцца да яго складальнікаў (прафесіяналізм, глыбіня ведаў пытання, агульны культурны ўзровень, уменне перадаваць думкі).

Тэкст распарадчага дакумента часцей за ўсё складаецца са ўзаемазвязаных частак – канстатуючай і распарадчай. Канстатуючая частка з’яўляецца ўводзінамі ў сутнасць разглядаемага пытання, прызвана растлумачыць, чым выкліканы распараджэнні. У ёй могуць быць пералічаны факты, дадзена ацэнка. Нярэдка ў гэтай частцы даецца пераказ акта вышэйшага органа, у выкананне якога выдаецца дадзены распарадчы дакумент. У гэтым выпадку вызначаюцца від акта, яго аўтар, поўная назва, нумар і дата, г.зн. прыводзяцца яго пошукавыя даныя. Канстатуючая частка неабавязковая, яна можа і адсутнічаць, калі няма неабходнасці даваць тлумачэнні.

Калі распарадчая частка ўключае розныя па характары дзеянні некалькіх выканаўцаў, яна дзеліцца на пункты, якія нумаруюцца арабскімі лічбамі. У кожным пункце ўказваецца выканаўца – у давальным склоне; дзеянне, якое прадпісваецца для выканання, -- у форме інфінітыва; тэрмін выканання павінен быць рэальным, адпавядаць аб’ёму працы па разглядаемых пытаннях.

Арганізацыйныя дакументы

Статуты – звод правілаў, якія рэгулююць дзейнасць устаноў, правы і абавязкі ў пэўнай сферы дзяржаўнага кіравання ці гаспадарчай дзейнасці.

Палажэнні – нарматыўныя акты, якія вызначаюць парадак утварэння, структуру, функцыі, кампетэнцыю, абавязкі і арганізацыю работы органаў дзяржавы.

Інструкцыі – прававыя акты, якія выдаюцца органамі дзяржаўнага кіравання з мэтай устанаўлення правілаў, якія рэгулююць арганізацыйныя пытанні, навукова-тэхнічныя, тэхналагічныя, фінансавыя і іншыя спецыяльныя бакі дзейнасці ўстаноў. Інструкцыі выдаюцца таксама для тлумачэння і вызначэння парадку прымянення заканадаўчых актаў і распарадчых дакументаў.

Інфармацыйна-даведачныя дакументы

Да гэтага віду дакументаў адносяцца акты, даведкі, тлумачальныя і дакладныя запіскі, тэлефанаграмы.

1.6.4 Справавыя лісты

Сучасныя формы перапіскі склаліся каля 150 гадоў назад. Радзіма іх – Англія. Менавіта адтуль вядуць пачатак асноўныя правілы этыкету складання карэспандэнцыі. Выкананне гэтых правілаў сведчыць аб ветлівасці, павазе да партнёра.

Справавы ліст прынята пісаць на бланку ўстановаў, дзе ўжо маюцца яе рэквізіты. Знешні выгляд бланка – своеасаблівая візітная картка, таму да яго афармлення неабходна адносіцца вельмі акуратна. Чым больш афіцыйны бланк, тым больш афіцыйным павінен быць стыль ліста.

На канверце спачатку пішуць *Каму*, а потым *Куды*. Адрас атрымальніка пішацца двойчы: на канверце з правага боку знізу і зверху злева на лісце. Калі ліст укладваецца ў канверт з празрыстым акенцам, то адрас пішацца адзін раз – злева ўверсе на лісце, а сам ліст складваецца такім чынам, каб адрас атрымальніка апынуўся ў акенцы.

Пасля адраса неабходна напісаць прозвішча адрасата з ініцыяламі: спачатку ініцыялы, потым прозвішча. Калі ў адрасата ёсць званне ці тытул, лепш замест звароту “Спадар”, “Спадарыня” ўказаць яго. Ва ўсіх заходнееўрапейскіх краінах, як і ў ЗША, апускаць тытул як ў вусным, так і ў пісьмовым маўленні лічыцца няветлівым. Аднак пісаць і гаварыць “Спадар + тытул + прозвішча” прынята толькі ў Германіі. Словы “Спадар” і “Спадарыня” не прынята ўжываць без прозвішча, але можна скараціць да “Сп.”, а званні і тытулы лепш пісаць поўнасю.

Пасля неабходна напісаць назву фірмы, дзе працуе адрасат, яе паштовы адрас у наступным парадку: нумар дома, вуліца, назва горада, паштовы індэкс, краіна.

Структура справавога ліста

Справавыя лісты пішуцца на спецыяльных бланках, якія адпавядаюць стандарту і маюць усталяваны комплекс абавязковых кампанентаў – рэквізітаў. Рэкамендуецца наступны іх склад:

1. Назва арганізацыі-адпраўшчыка.
2. Указанні на спасылку: ініцыялы складальніка ліста ці машыністкі, лічбавыя ці літарныя абазначэнні фірмы, аддзела.
3. Дата напісання ліста. У нашай краіне прыняты запіс лічбамі, напрыклад: 23.09.2015. У міжнароднай практыцы такі запіс не ўжываецца, таму назву месяца неабходна пісаць літарамі.
4. Адрас атрымальніка ліста.
5. Нумар тэлефона і факса.
6. Банкаўскія рэквізіты.
7. Уступны зварот: *“Паважаны спадар + прозвішча”*. У афіцыйных лістах да асоб, якія займаюць дастакова высокую пасаду, не звяртаюцца на “ты”, нават калі ведаюць іх асабіста. У нашай краіне пасля ўступнага звароту ставіцца коска, за мяжой – клічнік.
8. Указанне на агульны змест ліста. Найбольш сучасным лічыцца спосаб, пры якім тэма ліста падкрэсліваецца ці пішацца цалкам вялікімі літарамі.
9. Асноўны тэкст ліста. Калі ў лісце шмат старонак, усе, акрамя першай, павінны быць пранумараваны.
10. Заключная формула ветлівасці. Ліст, які пішацца ў адказ, павінен змяшчаць тую ж формулу ветлівасці, што і дасланы.
11. Подпіс.
12. Указанне на дадаткі.
13. Указанне на рассылку копій.
14. Прозвішча, імя, імя па бацьку выканаўцы.

15. Спасылка на зыходны нумар і дату паступіўшага дакумента ў абавязковым парадку ўказваецца на дакументах-адказах.

Тыпы справавых лістоў

Ліст-просьба. Просьбу фармулююць дакладна і ясна, па магчымасці коратка. Неабходна падкрэсліць асабістую зацікаўленасць і загадзя падзякаваць за выкананне.

Ліст-наведамленне. Дасылаецца з ветлівасці, у знак падзякі за хуткі адказ, як выражэнне гатоўнасці да супрацоўніцтва.

Ліст-напамін. Дасылаецца ў тых выпадках, калі з дапамогай тэлефонных перамоў ці асабістых кантактаў не ўдалося атрымаць пажаданы вынік своечасова. Мэта такога ліста – тактычна нагадаць аб неабходнасці выканаць узятыя на сябе абавязкі.

Ліст-пацвярджэнне. Часцей за ўсё з’яўляецца гарантыяй раней дадзеных абяцанняў. Такі ліст з’яўляецца выражэннем ветлівасці і глыбокай павагі да партнёра.

Ліст-прэтэнзія. З’яўляецца афіцыйным папярэджаннем, змяшчае падставы для прад’яўлення прэтэнзіі, самі прэтэнзіі і канкрэтныя патрабаванні.

Ліст-прабачэнне. Звычайна змяшчае выклад прычын, па якіх раптоўна парушаецца папярэдня дамоўленасць.

Гарантыйны ліст. Накіроўваецца як абавязацельства аплаты за пакупку і г.д. Ліст заканчваецца фразай: “*Аплату гарантуем*” і ўказаннем банкаўскіх рэквізітаў. Такі ліст абавязкова мае два подпісы – кіраўніка і галоўнага бухгалтара.

Цыркулярныя лісты. Іх мэта – данесці інфармацыю аднаго зместу да некалькіх адрасатаў.

Моўныя асаблівасці справавых лістоў

Справавыя лісты валодаюць прававой значнасцю, таму іх стыль павінен адпавядаць пэўным патрабаванням:

- тэкст ліста павінен быць дакладным, ясным і лаканічным;
- тэкст павінен быць выкладзены граматычна ў адпаведнасці з дзеючымі правіламі арфаграфіі і пунктуацыі, у афіцыйна-справавым стылі.

Мова афіцыйных дакументаў – гэта своеасаблівы набор клішэ, штампаў, стандартаў, якія вызначаюцца вядомай уніфікацыяй. Стандартызаваныя словазлучэнні дапамагаюць успрымаць тэкст, дазваляюць паскорыць падрыхтоўку афіцыйнага ліста. Так, напрыклад, для справавых лістоў з’яўляецца тыповым наступны пачатак сказаў: *У сувязі з ... . Згодна вашай просьбе ... .*

У афіцыйным лісце неабходна дакладна і коратка выкладаць сутнасць справы, захоўваючы нейтральнасць тону.

Справавыя лісты рэкаментуюцца складаць толькі па адным пытанні. Пры складанні ліста неабходна спачатку зрабіць “лагічную схему” яго зместу. У якасці прыкладу можна выкарыстоўваць узоры службовай перапіскі.

Найбольш рацыянальнай бачыцца структура тэксту, якая складаецца з дзвюх частак: у першай выкладаюцца матывы, якія сталі прычынай для складання ліста; у другой – просьбы, рашэнні, распараджэнні.

Выклад кожнага новага аспекта зместу неабходна пачынаць з новага абзаца. Разбіваючы тэкст афіцыйнага ліста на абзацы, мы паляпшаем яго ўспрыманне адрацатам.

Моўныя канструкцыі справавых лістоў

Выразы, якія пацвярджаюць атрыманне ліста, дакументаў, тавараў:

- *Мы атрымалі Ваш ліст ад ...;*
- *Ваш ліст атрыманы намі ...;*
- *Паведамляем Вам, што мы атрымалі Ваш ліст ад ...;*
- *Пацвярджаем атрыманне + назоўнік у родным склоне (ліста, новага прэйскуранта і г.д.).*

Выражэнне падзякі:

- *Дзякуем Вам за + назоўнік у вінавальным склоне (... Ваш ліст);*
- *Мы Вам вельмі ўдзячны за + назоўнік у вінавальным склоне (...Ваш своечасовы адказ); Загадзя дзякуем за + назоўнік у вінавальным склоне (...Ваш удзел);*
- *Мы былі б Вам удзячны, калі б Вы + дзеяслоў (даслалі нам ...).*

Выразы, якія тлумачаць матывы:

- *У парадку аказання дапамогі...;*
- *У сувязі з цяжкім становішчам ...;*
- *У сувязі з правядзеннем сумеснай працы...;*
- *У адпаведнасці з ...;*
- *У мэтах узмацнення аховы дзяржаўнай маёмасці ...;*
- *У адказ на вашу просьбу...;*
- *Спасылаючыся на + назоўнік у вінавальным склоне (Вашу тэлеграму...);*
- *На падставе + назоўнік у родным склоне (гандлёвага пагаднення...);*
- *У адказ на + назоўнік у вінавальным склоне.*

Выражэнне просьбы:

- *Просім ... (...Вас праверыць ход выканання работ, прыняць меры...);*
- *Прашу ... (паведаміць аб выкананні).*

Пацвярджэнне:

- *З удзячнасцю пацвярджаем ... (атрыманне Вашага запрашэння).*

Напамін:

- *Нагадваем, што ... (у адпаведнасці з ... Вы абавязаны ...).*

Паведамленне:

- *Паведамляем, што .. (на жаль, не можам Вам выслаць ..., затрымка адбылася ў сувязі з...);*

Паведамляем, што ... (Ваша прапанова прынята).

Гарантыя:

- *Аплату ..., якасць ..., тэрмін выканання ... гарантуем.*

Прапанова:

- *Мы можам прапанаваць Вам ...;*
- *Прапануем Вам ...;*
- *Мы можам рэкамендаваць Вам ... .*

Запрашэнне:

– *Запрашаем ... (прадстаўніка Вашай установы наведць ..., ... Вас прыняць удзел у ...).*

Адмова і адхіленне прапановы:

– *Ваша прапанова адхілена па наступных прычынах ...;*

– *Дасланы Вамі праект не можа быць прыняты па наступных прычынах*

....

Інтэрпрэтацыя дзеянняў другога боку:

– *Зусім не зразумела, чаму ...;*

– *Дадзеныя Вамі гарантыі не выконваюцца. Такая затрымка можа прывесці ... .*

Заклучныя словы:

– *Просім прабачыць нам за затрымку з адказам (за памылку);*

– *Спадзяёмся, што наша просьба будзе выканана;*

– *Просім Вас не затрымліваць адказ.*

Калі аўтар – асоба юрыдычная, то дзеянні перадаюцца ад 3-й асобы адзіночнага ліку, напрыклад: *Арганізацыя гарантуе; Прадпрыемства прапануе;* ад 3-й асобы множнага ліку, напрыклад: *Дырэкцыя, прафкам звяртаюць увагу;* ад 1-ай асобы множнага ліку, напрыклад: *Просім ...; Паведамляем ...; Гарантуем ... .*

Калі аўтар – асоба фізічная, то дзеянні перадаюцца ад імя 1-ай асобы адзіночнага ліку, напрыклад: *Прашу ...; Паведамляю ...; Даводжу да Вас;* ад 1-ай асобы множнага ліку, напрыклад: *Вінішваем ...; Падтрымліваем ...; Мы атрымалі ....*

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.]; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

2. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.7 КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

1.7.1 Паняцце культуры маўлення. Камунікатыўныя якасці маўлення

Тэрмін «культура маўлення» азначае якасць маўлення і навуку аб якасці маўлення. Асноўнымі кампанентамі культуры маўлення з'яўляюцца правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, выразнасць, дарэчнасць.

Правільнасць маўлення прадугледжвае захоўванне носьбітамі мовы літаратурнай нормы, што забяспечвае адзінства моўных сродкаў і ўзаемаразуменне паміж тымі, хто вядзе гаворку. Правільнасць маўлення цесна звязана з такім паняццем як «норма».

Дакладнасць маўлення заключаецца ў адпаведнасці сэнсу слоў, выказванняў рэаліям, сітуацыям ці ў выкарыстанні пэўных слоў з пэўнымі, уласцівымі ім значэннямі, якія зафіксаваны ў слоўніках, лінгвістычных даведніках. Дакладнасць маўлення цесна звязана з лексічнай нормай, што рэгулюе правільнасць выбару слова (слоў) для пэўнага кантэксту. Дакладнасць прафесійнага маўлення абумоўлена такімі фактарамі, як валоданне сінанімічным багаццем беларускай мовы, уменне размяжоўваць паранімы, амонімы, а таксама дыферэнцыраваць значэнні мнагазначных слоў.

Лагічнасць маўлення прадугледжвае пабудову несупярэчлівага, паслядоўнага выказвання, у якім асобныя часткі лагічна звязаны паміж сабой.

Дарэчнасць маўлення ўвасабляе адметны выбар моўных сродкаў у адпаведнасці з тэмай, сітуацыяй, мэтай выказвання, стылем, умовамі праяўлення маўленчай дзейнасці і г.д.

Выразнасць маўлення вызначаецца і дасягаецца найперш праз якаснае ўжыванне моўных сродкаў (наяўнасць трапных сінонімаў, параўнанняў, метафар, перыфраз і іншых вобразна-выяўленчых элементаў, што дапамагаюць зацікавіць слухачоў, даць ацэнку, павысіць узровень успрымання інфармацыі).

Чысціня вызначае мэтазгоднасць увядзення ва ўжытак асобных лексічных адзінак, што маюць абмежаваную сферу рэалізацыі (дыялектызмы, жарганізмы, прастамоўныя лексемы), або адносяцца да слоў, выкарыстанне якіх у беларускай мове непажадана (русізмы, паразітычныя гукі і словы, запазычаны тыпу *чао*, *о'кей* і інш).

Багацце маўлення выяўляецца ў разнастайнасці выкарыстання моўных сродкаў і ў адсутнасці ці вельмі рэдкім паўтарэнні адных і тых жа слоў ці выразаў.

1.7.2 Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення

Тэхніка маўлення – сукупнасць навыкаў і прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца з мэтай дасягнення найлепшага гучання маўлення і дазваляюць прамоўцу з максімальнай эфектыўнасцю ўздзейнічаць на слухача.

Тэхніка маўлення ўключае: правільнае маўленчае дыханне; пастаўлены голас; добрую дыкцыю, інтанацыю; выразнае вымаўленне (артыкуляцыю).

Авалоданне правільнай тэхнікай маўлення дазваляе прамоўцу не адчуваць стомленасці пры шматгадзіннай нагрузцы на маўленчы апарат, наладжваць максімальны кантакт са слухачамі, дабівацца высаякаснага маўлення.

Выразнасць вуснага маўлення – якасць, якая дазваляе з дапамогай галасавых сродкаў надаць выказванню дадатковую сэнсавую і эмацыянальную афарбоўку.

Падчас прафесійна-камунікатыўных кантактаў выкарыстоўваюцца **вербальныя** (слоўныя, моўныя) і **невербальныя** (нямоўныя) **сродкі зносін**. Да невербальных сродкаў уздзеяння адносяцца: міміка, жэсты, манеры, поза.

1.7.3 Падрыхтоўка да публічнага выступлення

Публічнае маўленне – гэта вуснае выступленне перад масавым слухачом; від кантактаў, сувязей з іншымі людзьмі, які ўяўляе сабой працэс перадачы і прыёму інфармацыі.

Да асноўных фактараў паспяховага публічнага выступлення адносяцца:

выбар тэмы ў адпаведнасці з агульнай падрыхтоўкай і практычным вопытам прамоўцы, маўленчай сітуацыяй і інтарэсамі слухачоў;

фармулёўка тэмы (яркая, вобразная, запамінальная, дакладная);

вызначэнне агульнай і канкрэтнай мэт выступлення;

падбор матэрыялаў (тэарэтычныя і эмпірычныя крыніцы, СМІ, інтэрнэт, ілюстрацыйны матэрыял);

аналіз выбранага матэрыялу (вызначэнне ўласнай пазіцыі, фармулёўка сваіх думак, асэнсаванне прапанаваных ідэй з пазіцыі слухачоў);

складанне плана; кампазіцыя маўлення (прынцыпы паслядоўнасці, лагічнасці, эканоміі, узмацнення; суадноснасць састаўных частак);

метады падачы матэрыялу (індуктыўны, дэдуктыўны, гістарычны, метады аналогіі і інш.);

моўнае афармленне публічнага выступлення;

аргументацыя (лагічныя і камунікатыўныя аргументы, доказы);

авалоданне матэрыялам выступлення;

кантакт са слухачамі (інтэлектуальны, візуальны, эмацыянальны, фаназійны).

1.7.4 Маўленчы этыкет і культура зносін

Маўленчы этыкет – выпрацаваныя правілы маўленчых паводзін, сістэма маўленчых формул.

Веданне правілаў маўленчага этыкету дазваляе чалавеку адчуваць сябе ўпэўнена, натуральна ў любой маўленчай сітуацыі, пры любых прафесійна-дзелавых абставінах. Захаванне маўленчага этыкету людзьмі лінгваінтэнсіўных прафесій (настаўнікамі, юрыстамі, журналістамі, палітыкамі, кіраўнікамі і інш.) спрыяе ўмацаванню і павышэнню ўзроўню маўленчай культуры ўсіх носьбітаў

мовы, дапамагае пры выкананні прафесійных абавязкаў, устанаўленні кантактаў з калегамі, партнёрамі, чыноўнікамі.

Маўленчы этыкет мае нацыянальную спецыфіку, вызначаецца сацыяльным статусам чалавека, яго прафесіяй, узростам, полам, характарам, маўленчай сітуацыяй, умовамі зносін (публічнае выступленне, прэзентацыя, канферэнцыя, дзелавая сустрэча, кансультацыя і інш.).

Формулы маўленчага этыкету ўключаюць **звароты** (спадар, спадарыня, спадарства, шаноўныя), **падзякі** (вельмі ўдзячны Вам), **знаёмства** (будзем знаёмы), **прывітанне** (маё шанаванне), **развітанне** (да сустрэчы; бывайце), **прабачэнне** (даруйце, калі ласка; прабачце), **віншаванне** (са святам), **згоду**, **пацвярджэнне** (так; але; дамовіліся), **пажаданне** (смачна есці; спору ў працы), **ветлівасць** (як здароўе? як маешся?).

Культура маўленчых паводзін фарміруецца ў комплексе з маральнымі нормаў і этычнымі прынцыпамі грамадства; ветлівасцю, карэктнасцю, далікатнасцю, абавязковасцю, сціпласцю – усім тым, што складае змест паняцця *культура дзелавых зносін*.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

ЧАСТКА 2. ЗАДАННІ ДЛІ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

2.1 ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ ДЛІ СТУДЭНТАЎ ФІЗІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
2. Вымаўленне галосных.
3. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў.
4. Адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення і іх прычыны.

Пытанні для самаправеркі

1. Прыгадайце асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
2. Пералічыце найбольш пашыраныя адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення, назавіце прычыны.

Практычныя заданні

1. *Выпішыце словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае. Назавіце прычыны.*

Анізатрапія, аб'ём, валентнасць, вібрацыя, вольт, генерацыя, дыфузія, зарад, кандэнсатар, лінза, малекула, паверхня, паліва, раўнавага, рухавік, святло, хібнасць, часціца, ціск, электраёмісты.

2. *Выпішыце словы, у якіх спалучэннем літар ДЗ, ДЖ перадаюцца два гукі. Растлумачце свой выбар.*

Актыўнае асяроддзе, аджыць, адзначыць, зараджаныя часціцы, падзямелле, свярдзёлак, узаемадзеянне, удзельная вільготнасць, ядзерная адзінка.

3. *Вызначце, якія гукі абазначае літара і.*

Абразіў, анізатрапія, вынаходніцтва, дыфузія, іанізацыя, імавернасць, маятнік, роўнаімавернасць, шумаізаляцыя, энергія.

4. *Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце. Параўнайце вымаўленне губных зычных гукаў у рускай і беларускай мовах.*

Верфь, восемьсот, голубь, дробь, сыпь, семьдесят.

5. *Спішыце словы. Укажыце ў дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя зычныя і спалучэнні зычных.*

Абсталяваны, ад сістэмы, барацьба, вадкія крышталі, кручэнне, лічба, стужка, святлівы газ, пясчаны, просьба, часціца, у раскладцы.

6. *Укажыце колькасць гукаў і літар у прапанаваных словах. Назавіце словы, у якіх колькасць гукаў і літар не супадае, растлумачце свой выбар.*

Выяўляць, градацыя, капілярныя з'явы, катыён, паглынальнік, рэкамбінацыя, рэчыва, рэактар, сінхранізацыя, транзістар, шчыльнасць, электрадуга, ядро.

7. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Назавіце словы, у якіх адлюстраваны характэрныя асаблівасці беларускай мовы (аканне, яканне, дзеканне, цеканне, наяўнасць афрыкатаў, гука [ў], падоўжаных зычных і інш.).*

Может быть, вы помните, как в пьесе Горького «Варвары» на вопрос Дробязгина: «А добродетели тайные бывают?» – стареющий циник Цыганов отвечает: «Они, должно быть, всегда таковы... Я не видел явных добродетелей».

С гораздо большим основанием подобного рода ответ мог бы быть дан на вопрос: «А бывают ли в природе неявные (скрытые) проявления электромагнитных сил?» Здесь со спокойной совестью можно утверждать: почти всегда мы имеем дело с неявными проявлениями этих сил, хотя, правда, каждый из нас может сказать, что он встречался и с явными проявлениями.

Положительные и отрицательные заряды, точнее, положительно и отрицательно заряженные частицы, за редкими исключениями оказываются связанными друг с другом, образуя нейтральные тела. Причем связь эта обычно осуществляется в самых глубинах материи – в атомах. Лишь здесь непосредственное взаимодействие с помощью кулоновских сил является определяющим. Но это взаимодействие запрятано настолько глубоко, что обнаружить его можно только с помощью сложных физических приборов. В остальных же случаях мы преимущественно встречаемся с электромагнитными взаимодействиями между нейтральными системами (атомами и молекулами). Это взаимодействие связанных зарядов, при котором электромагнитные силы уже не выступают в такой простой форме, как в законах Кулона и Ампера. Поэтому такие проявления электромагнитных сил мы будем называть неявными. Случаи, когда в природе на наших, так сказать, глазах заряженные тела взаимодействовали бы по Кулону, а токи – по Амперу, сравнительно редки. Не случайно ведь на протяжении многих веков уже после возникновения цивилизации люди жили в окружении сил электромагнитной природы, не подозревая, что упругость, трение и т. д.— это разные выражения одних и тех же в своей основе сил.

(В. Григорьев, В. Мякишев. “Занимательной физика: силы в природе”)

8. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Старажытны горад

Хто з нас не імкнуўся пабываць у гэтым старажытным горадзе, і хто не любавайся яго храмамі, выдатнымі творамі рук і сэрца нашых продкаў.

Вось над зліццём дзвюх рэк, на замчышчы, вымалёўваецца белы, з дзвюма званіцамі Сафійскі сабор. Полацкая Сафія. Каменны цуд XI стагоддзя.

Сафійскі сабор у Полацку – першы прыклад помніка, і ў ім адлюстраваліся рысы, уласцівыя мастацтву полацкай зямлі. Сафійскі сабор –

сама гісторыя горада. Ён многа разоў перабудоўваўся. На працягу стагоддзяў сабор быў храмам-крэпасцю, а аб яго мury не раз разбівалі галовы ворагі зямлі Полацкай.

А вось сабор Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Ён пабудаваны доўгімі Іаанам, і ў гэтым храме адбіліся асаблівасці доўліства XII стагоддзя – невялікія памеры, прастасць плана, манументальнасць.

Славіцца сабор Спаса-Еўфрасіннеўскі сваімі фрэскамі. Прыгледзьцеся да адной. Магчыма, гэта сама Еўфрасіння Полацкая. Гэта яна пісала летапісы і арыгінальныя творы, стварала асяродкі асветы ў Полацкім княстве.

Праз невялікія акенцы прабілася ў храм сонца, і фрэскі загарэліся бяжым чырванню і ржавым золатам. Нібы праз залаціста-карычневую, празрыстую вадку лясных рэк глядзяць на нас з фрэсак вялікія задумленыя вочы продкаў.

(Паводле “ЛіМ”)

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:

- 1) вагацца;
- 2) смяешся;
- 3) не мог;
- 4) з людзьмі;
- 5) палескі.

2. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:

- 1) прароцтва;
- 2) скеміць;
- 3) хуткасць;
- 4) цвёрды;
- 5) з лесу.

3. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:

- 1) хрэсьбіны;
- 2) схітрыць;
- 3) бессмяротны;
- 4) медінстытут;
- 5) сняданак.

4. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:

- 1) не чуць;
- 2) згінаць;
- 3) праз жыта;
- 4) смех;
- 5) дарадчык.

5. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:

- 1) вішанька;
- 2) з вясны;
- 3) футбол;
- 4) выязджаць;
- 5) святло.

6. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) па кладцы;
- 2) скібіна;
- 3) з лютагая;
- 4) мадзьяр;
- 5) ураджай.

7. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) сядзьце;
- 2) скінуць;
- 3) без слоў;
- 4) зжаты;
- 5) ткацкі.

8. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) дождж;
- 2) пяшчота;
- 3) на вяровачцы;
- 4) звычка;
- 5) не вывучыў.

9. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) сяржант;
- 2) дзяўчынка;
- 3) сшытак;
- 4) не толькі;
- 5) ледзьве.

10. *Адзначце словы з падоўжаным [ш]:*

- 1) аднадушша;
- 2) смяешся;
- 3) сшытак;
- 4) з шафай;
- 5) шчасце.

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Прадмет і задачы арфаграфіі. Прынцыпы беларускага правапісу.
2. Правапіс галосных.
3. Правапіс зычных.
4. Правапіс мяккага знака і апострафа.
5. Правапіс вялікай і малой літар.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце прадмет і задачы арфаграфіі.
2. Прыгадайце асноўныя прынцыпы беларускага правапісу.
3. Пералічыце апошнія змены ў правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Практычныя заданні

Устаўце прапушчаныя галосныя. Растлумачце правапіс.

Адажы_, адапт_р, альма-мат_р, д_таль, д_струкцыя, др_жанне, ж_лацін, кат_т, кандэнсат_р, орд_н, радэ_, р_камбінацыя, Токі_, т_орыя, т_рмометр, ц_нтралізм, шпат_ль.

Аб_ртон, б_з вагаў, б_зупынны, вугл_кіслы, ген_рацыя, дз_вяты, дз_журства, кал_ндар, н_ідзе, н_рухомы, н_глейкі, пов_зь, по_с, прамен_праламленне, св_ткаваць, св_тлівы, с_мнаццаць, св_рдзёлак, _фрэйтар.

2. *Устаўце і, ы або й. Растлумачце правапіс.*

Аб_граць, ад_граць, гіпер_ніцыятыўны, дэз_нфармацыя, за_сці, з_мправізаваць, звыш_нфляцыя, контр_дэя, між_нстытуцкі, пан_сламізм, па_сці, спад_спаду, перад_нфарктны, суб_нспектар, супер_нтэлект, транс_ндыйскі.

3. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў галосных.*

Барионный, геофизический, диод, иезуит, ионизация, Иоффе, йога, катион, медиазвезда, Нью-Йорк, потенциальный, плеяда, хаотичность.

4. *Устаўце прапушчаныя літары. Растлумачце правапіс галосных у складаных словах.*

Б_мбасховішча, ваг_нарамонтны, дз_с_цігодка, к_негадоўля, м_латабоец, м_намалекульны, м_тазгодна, п_ўкіламетра, п_лікрышталічны, р_ўнавагавы, р_ўнаімавернасць, сл_ватворчасць, с_ракагоддзе, ст_працэнтны, с_мікласнік, т_лебачанне, шт_дзённы, ш_сцісоты.

5. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных.*

Аккумуляция, баластный, застланный, кампостный, напряжение, немилосердно, масса, мстительный, солнечный, сердцевина, усиление, фарпостный.

6. *Спішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, апостраф ці мяккі знак. Растлумачце правапіс.*

Аб_ёмны, Альф_еры, аб_інец, ад_ютант, барац_ба, вел_мі, восен_скі, двух_ярусны, дзес_ці, дз_мухавец, ёмістас_ць, замяшчэн_не, з_ява, ін_екцыя, кан_юнктура, карэн_чык, кастан_еты, Лавуаз_е, ледз_ве, мадз_яр, міл_ён, піс_мо, разан_скі, стан_це, уз_яднанне, фантан_чык, чэрвен_скі, чань-чун_скі, шмат_ёмісты.

7. *Устаўце ў словы літару у або ў. Растлумачце іх правапіс.*

Аберацыя падо_жная, абразі_, вага _я_ная, вільготнасць _дзельная, гарача_стойлівасць, з'ява _нікальная, за _ладзіслава, ка_чук, но_-ха_, со_с, па_за, Цемірта_.

8. *Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс вялікай або малой літары.*

(В, в)ялікдзень, (В, в)ялікае (К, к)няства (Л, л)ітоўскае, (Г, г)ерой (Б, б)еларусі, (Г, г)еоргіеўскі (К, к)авалер, (Д, д)зень ведаў, (К, к)алегія (М, м)іністэрства культуры, (К, к)рыж (Е, е)ўфрасінні (П, п)олацкай, (К, к)урган (С, с)лавы, (Л, л)ютаўская рэвалюцыя, (Л, Л)есавік, (М, м)інскі абласны (С, с)авет дэпутатаў, (П, п)расвятая (Т, т)ройца, (П, п)рэзідэнт (Р, рэспублікі) (Б, б)еларусь, (П, п)рэзідэнт хакейнага клуба “Гомель”, (Я, я)нтарны пакой.

9. *Прачытайце тэкст, устаўце прапушчаныя літары і растлумачце свой выбар. Перакажыце тэкст.*

Мікалай Капернік

Яго нататкі напісаны своеасаблівым тайнапісам і расшыфро_ваюцца вось ужо амаль пяць стаго_яў.

Мікалай Капернік (1473-1513) стварыў сістэму светабудовы, дзе ў цэнтры было Сонца, вакол якога рухаліся З_мля і іншыя планеты: М_ркурый і В_нера бліжэй да Сонца, чым З_мля, а Марс, Юпіт_р і Сатурн – далей. Сістэма Пталамея, з Зямлёй у цэнтры свету, якая панавала ў навуцы паўтары тысячы гадоў, была звергнута.

Сістэма Пталамея здавалася Каперніку занадта складанай і н_вартай гармоніі. Ён веда_, што яшчэ за дзве тысячы гадо_да яго знаходзіліся людзі, якія не лічылі З_млю цэнтрам (С, с)усвету. Сістэма Каперніка, названая гел_цэнтрычнай, змяшчала ў цэнтры Сонца, вакол якога рухаліся планеты; адной з іх была З_мля.

Упершыню свае думкі пра будову свету Капернік выказаў усяго на дзевяці старонках маленькага рукапісу пад назвай “Малы кам_нтар”, якая ўпершыню была прадстаўлена толькі ў 1887 г.

Канонік Мікалай лячыў людзей (нездарма ён тры гады вывучаў медыцыну ў Падуі), імкнуўся палегчыць жыццё сялян, змагаўся з рабаўніцкім (Т, т)эўтонскім ордэнам. Вялікі трактат з выкладам яго поглядаў на будову (С, с)усвету выйшаў у свет толькі ў год яго смерці. Яму не давялося ўбачыць сваю кнігу.

(www.great-opening.com/by/nikolay-kopernik.html)

10. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце, праваніс якіх слоў заснаваны на фанетычным прыцыпе, а якіх – на марфалагічным. Выбар абгрунтуйце.*

Волны вероятности

Итак, частица в квантовой механике – это совсем не обычный шарик, пусть даже сверхмалых размеров. Она не имеет одновременно определенных значений координат и импульсов; она обладает волновыми свойствами.

Что же это за волны? Надо ожидать, что они не могут быть волнами классической механики, такими, например, как звуковые волны. Волна, связанная с электронами или фотонами, не состоит из множества частиц. Об этом уже говорилось.

Может быть, тогда сама частица состоит из волны? Может быть материя, слагающая электрон, распределена в пространстве в виде волны: образует некоторый волновой пакет?

Нет, это тоже не так. Волна при встрече с препятствиями раздробляется на отдельные пучки, которые обратно уже не собираются вместе. А электрон-то ведь не дробится ни при каких условиях и всегда обнаруживается как целое.

Решение проблемы, причем решение неожиданное для всех физиков, было найдено Максом Борном. Связанная с электроном волна не есть обычная материальная волна классической физики. Это волна вероятности! Амплитуда волны (точнее – ее квадрат) определяет не плотность материи электрона в данном месте пространства, а вероятность того, что электрон будет здесь найден, если провести соответствующий эксперимент. В микромире мы поразительным образом сталкиваемся с вероятностными законами движения отдельных частиц.

В мире больших тел действуют законы механики Ньютона, однозначно определяющие малейшие детали поведения тел. А вот электрон и другие элементарные частицы, как выяснилось, в своем движении управляются иными законами. Эти законы не диктуют электрону строго однозначное поведение.

Например, если электрон пролетает сквозь щель, то из теории нельзя однозначно определить, полетит ли он налево или направо. Можно только найти сравнительное значение вероятностей этих событий.

Открытие вероятностных (или статистических) законов движения отдельных элементарных частиц – один из самых удивительных результатов, когда-либо полученных наукой. До сих пор были уверены, что статистические законы относятся только к описанию систем из очень большого числа частиц.

(В. Григорьев, В. Мякишев. “Занимательной физика: силы в природе”)

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце словы, у якіх трэба ўставіць літару Я:

- 1) пов_зь;
- 2) б_зрадасны;
- 3) кац_лок;
- 4) м_даль;
- 5) б_зупынны.

2. Адзначце словы, у якіх пішацца літара О:

- 1) в_страносы;
- 2) р_значасовы;
- 3) ск_раход;
- 4) п_ўкіламетра;
- 5) ч_рнабровы.

3. Адзначце словы, у якіх пішацца літара І:

- 1) за_скрыцца;
- 2) звыш_ндустрыя;
- 3) спад_спаду;
- 4) дэз_нфармаваць;
- 5) суб_нспектар.

4. Адзначце словы, у якіх пішацца прыстаўная літара:

- 1) _усны;
- 2) _Орша;
- 3) _унук;
- 4) _окіс;
- 5) _унія.

5. Адзначце словы, у якіх пішацца літара Ў:

- 1) юныя_краінскіячытачы;
- 2) рака_са;
- 3) паклікалі_ладзіка;
- 4) ма_зер;
- 5) святочна-_рачысты.

6. Адзначце словы, у якіх пішацца апостраф.

- 1) аб_нець;
- 2) на ўзгор_і;
- 3) Савел_еў;
- 4) салаў_і;
- 5) ін_екцыя.

7. Адзначце словы, якія пішуцца з вялікай літары:

- 1) (Т, т)анталавы пакуты;

- 2) (Я, я)нтарны пакой;
- 3) (Т, т)ыдзень гульні і цацкі;
- 4) сям'я (Г, г)лушакоў;
- 5) сучасныя (З, з)ёлкіны.

8. *Адзначце словы, у якіх пішацца літара Е:*

- 1) вугл_кіслы;
- 2) дзе_прыслоўе;
- 3) кон_гадоўля;
- 4) кул_мёт;
- 5) пал_водства.

9. *Адзначце словы, якія напісаны правільна:*

- 1) металл;
- 2) група;
- 3) павелічэнне;
- 4) кантрасны;
- 5) баластны.

10. *Знайдзіце арфаграфічную памылку. Правільны варыянт запішыце.*

Мабыць, памыляюцца тыя пісменнікі, якія бачаць у восені толькі адно заміранне жыцця.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Назоўнік: асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.
2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах.
3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе.
4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.

Пытанні для самаправеркі

1. Пералічыце асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.
2. Раскажыце пра ўтварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў. Прывядзіце прыклады.
3. Прыгадайце асаблівасці ўжывання асабовых, азначальных, адмоўных і няпэўных займеннікаў.
4. Раскажыце пра скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі.
5. Што вы памятаеце пра ўжыванне суфіксаў дзеясловаў?
6. Прыгадайце асаблівасці ўтварэння дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў у беларускай мове і спецыфіку іх ужывання. Якія вы ведаеце спосабы перадачы дзеепрыметнікаў у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў пры перакладзе на беларускую мову?
7. Назавіце асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання прыслоўяў. У чым адрозненне ад рускай мовы?

Практычныя заданні

1. *Складзіце сказы, ужываючы прапанаваныя назоўнікі са значэннем мужчынскага і жаночага роду.*
Доктар, лектар, манюка, старшыня, суддзя.
2. *Пастаўце назоўнікі ў творным склоне, складзіце з імі сказы і запішыце.*
Коля, Валянціна, Скарына, Калешка, Бядуля, Гомель, Сож, Нарач, Беларусь.
3. *Пастаўце прапанаваныя назоўнікі ў родным склоне. Растлумачце выбар канчаткаў.*
Аналіз, вольт, дыёд, зарад, ізатоп, катыён, магніт, нуклон, разрад, рэзананс, шлях.
4. *Утварыце ад прапанаваных назоўнікаў прыметнікі. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных.*

Беларус, завод, інстытут, калмык, латыш, мастак, паляшук, сірата, студэнт, таджык.

5. *Утварыце ўсе магчымыя ступені параўнання прыметнікаў.*

Вялікі, кепскі, светлы, смачны, цёплы.

6. *Утварыце ўсе магчымыя ступені параўнання прыслоўяў.*

Весела, павольна, прыгожа, хутка, шчыльна.

7. *Прачытайце сказы, знайдзіце і выпраўце памылкі (утварэнне і ўжыванне ступеняў параўнання прыметнікаў і прыслоўяў). Правільныя варыянты запішыце.*

Самы разумнейшы ў групе Васіль. Сын вышэй за бацьку. Вочы ў Марыі былі яшчэ больш блакітныя, чым у Андрэя. Найбольш цяжэйшым мне падаўся першы экзамен. Стаць настаўнікам была мая самая найвялікшая мара. Больш усяго дзедзі любілі летнія канікулы. Самы большы яблык вырашылі пакінуць матулі. Сяброўства даражэй багацця.

8. *Прачытайце тэкст. Выпішыце займеннікі. Зрабіце іх марфалагічны разбор. Перакладзіце тэкст на рускую мову. Да якога стылю адносіцца тэкст? Назавіце асноўныя марфалагічныя асаблівасці стылю ў дадзеным тэксце.*

Насычаная пара

Пару, якая знаходзіцца ў стане дынамічнай раўнавагі з вадкасцю, называюць насычанай. Насычаная пара валодае ўласцівасцямі, якія адрозніваюцца ад уласцівасцей ідэальнага газу. Па-першае, ціск насычанай пары пры ідэальнай тэмпературы не залежыць ад яе аб'ёму. Колькасць малекул, якія пераходзяць з вадкасці ў пару праз адзінку плошчы яе паверхні за адзінкавы прамежак часу, залежыць толькі ад тэмпературы і з'яўляецца пастаяннай велічынёй. Колькасць малекул, што пераходзяць з пары ў вадкасць, залежыць ад канцэнтрацыі пары, а значыць ад яе ціску. Таму пры памяншэнні аб'ёму пары яе ціск адразу павялічваецца, што вядзе да ўзрастання колькасці малекул, якія пераходзяць у вадкасць. У выніку колькасць малекул пары змяншаецца і праз некаторы прамежак часу ўсталёўваецца ранейшы ціск. Пры павелічэнні аб'ёму пары яе ціск наадварот памяншаецца. Разам з гэтым і памяншаецца колькасць малекул, якія пераходзяць з пары ў вадкасць. У выніку колькасць малекул, якія пакідаюць паверхню вадкасці, перавышае колькасць малекул, што вяртаюцца ў вадкасць. Раўнавага зноў аднаўляецца пры дасягненні першапачатковага ціску.

(*Фізіка: вуч. дапам. для 10-га кл. Мн., 2013.*)

9. *Адзначце сказы з памылкамі пры ўжыванні займеннікаў.*

Мой нізкі паклон *табе*, мая зямля, на якой я з'явіўся на свет. Спаткаць *цябе* хачу на гэтым раздарожжы і словы вымавіць пяшчоты і каханя. Я падару *цябе* ў дзень нараджэння тваіх любімых чайных руж букет. Ён пакінуў *сябе*

толькі самыя патрэбныя рэчы. Усім сябрам ты не дагодзіш, а толькі сам сабе пашкодзіш. Сашка сам сябе і радасць, і гора.

10. *Запішыце лічэбнікі словамі. Складзіце з імі сказы.*

1/5, 5/8, 243, 1425, 100000.

11. *Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні з лічэбнікамі. Адкажыце, чым адрозніваецца ўжыванне гэтых лічэбнікаў ад адпаведных у рускай мове.*

Три хороших журнала, четыре лишних дня, в двухстах метрах от дома, два долгих года, в полутора километрах от железной дороги, двухлетний гусь, три высоких тополя, в трехстах метрах от деревни, половина шестого утра, ему чуть более двадцати лет.

12. *Перакладзіце на беларускую мову дзеясловы. Растлумачце выбар суфікса -ава- ці -ірава-.*

Ангажировать, базировать, визировать, деградировать, зондировать, информировать, контролировать, лоббировать, нервировать, парировать, редактировать, цитировать.

14. *Ад прапанаваных дзеясловаў утварыце ўласцівыя беларускай мове формы дзеепрыметнікаў. Складзіце сказы з адзіночнымі дзеепрыметнікамі і дзеепрыметнымі зваротамі.*

Адрамантаваць, змесці, выстаўляць, кіраваць, памаладзець, пакласці, хваляваць, утвараць.

15. *Адзначце сказы з памылкамі ва ўжыванні дзеепрыслоўяў і дзеепрыслоўных зваротаў. Запішыце правільныя варыянты.*

Рыба гуляла на волі, яшчэ не шукаючы глыбокіх ям. Бусліха, выказвая мацярынскую радасць, рассыпала звонкі клёкат. Ехаўшы да бацькоў, Максім думаў аб нечым сваім. Рыхтуючыся да экзамену, у нас былі незразумелыя пытанні. Каршун кружыўся на адным месцы, выглядаючы сваю ахвяру. Касіўшы, бацька знайшоў незвычайнае птушынае гняздо. Слухаючы простыя і шчырыя словы брыгадзіра, у сялян склалася добрае ўражанне аб ім. Мядзведзь, грозна буркаючы, не спяшаючыся, пацягнуўся ў лес.

16. *Перакладзіце тэкст на рускую мову. Вызначце, да якога стылю адносіцца тэкст. Назавіце асноўныя марфалагічныя асаблівасці стылю ў дадзеным тэксце.*

ЗАКОН КУЛОНА

Законы взаимодействия неподвижных электрических зарядов изучает электростатика. Основной закон электростатики был экспериментально установлен французским физиком Шарлем Кулоном (1736 – 1806) в 1785 г. В опытах Кулона измерялись силы взаимодействия заряженных шаров. опыты показали, что модуль силы $\vec{F}^{\text{э}}$ взаимодействия двух точечных неподвижных заряженных тел прямо пропорционален произведению

абсолютных значений зарядов q_1 и q_2 и обратно пропорционален квадрату расстояния r между телами:

$$F_3 = k \frac{|q_1||q_2|}{r^2}.$$

Сила $\vec{F}_3$ направлена вдоль прямой, соединяющей заряженные тела. Она является силой отталкивания при одинаковых знаках зарядов q_1 и q_2 и силой притяжения при разных знаках.

Взаимодействие неподвижных электрических зарядов называют *электростатическим* или *кулоновским* взаимодействием.

В международной системе за единицу заряда принят *кулон* (Кл). *Кулон* – это заряд, проходящий за 1 с через поперечное сечение проводника при силе тока 1 А.

Коэффициент пропорциональности k в выражении закона Кулона в системе СИ равен $k = 9 \cdot 10^9 \text{ Н} \cdot \text{м}^2 / \text{Кл}^2$.

Вместо коэффициента k часто используется коэффициент, называемый *электрической постоянной*. Электрическая постоянная ϵ_0 связана с коэффициентом k выражением

$$k = \frac{1}{4\pi\epsilon_0}.$$

Отсюда следует $\epsilon_0 = \frac{1}{4\pi k};$

$$\epsilon_0 = \frac{1}{4 \cdot 3,14 \cdot 9 \cdot 10^9 \frac{\text{Кл}^2}{\text{Н} \cdot \text{м}^2}} \approx 8,85 \cdot 10^{-12} \frac{\text{Кл}^2}{\text{Н} \cdot \text{м}^2}.$$

С использованием электрической постоянной закон Кулона имеет вид

$$F_3 = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \frac{|q_1||q_2|}{r^2}.$$

(*physics.kgsu.ru*)

17. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Брэсцкая крэпасць

Гэта пачалося на досвітку дваццаць другога чэрвеня тысяча дзевяцьсот сорок першага года. Гітлераўскія войскі раптоўна напалі на нашу краіну. У тую ж раніцу на Брэсцкую крэпасць і на горад абрушыўся агонь варожай артылерыі. З неба пасыпаліся бомбы. Але авалодаць крэпасцю адразу, як меркавала нямецкае камандаванне, ворагу не ўдалося. Гітлераўскія часці, якія фарсіравалі Буг і ўварваліся ў горад, на кожным кроку сустракалі жорсткае супраціўленне.

Мужна абаранялася Брэсцкая крэпасць. Яе нешматлікі гарнізон змагаўся да апошняй магчымасці. Гітлераўцы прымянілі тут сваё самае новае ў той час узбраенне. Звышмагутныя гарматныя ўстаноўкі пасылалі адзін за адным фугасныя снарады.

Нават ворагі не маглі не дзівіцца мужнасці і гераізму абаронцаў крэпасці.

Знясіленыя ранами, голадам і смагай героі Брэсцкай крэпасці трымаліся аж да дваццатых чыслаў ліпеня. Пра гэта сведчаць надпісы на сценах. Вось адзін з іх. Ён знойдзены ў падвале каземата паўночна-заходняй часткі цытадэлі.

Невядомы герой напісаў, сабраўшы, відаць, апошнія сілы: “Паміраю, але не здаюся. Бывай, Радзіма!”.

(Паводле В. Вольскага)

Праверачная тэставая работа

1. Адзначце лічэбнікі, якія запісаны правільна:

- 1) паўтара кілаграма;
- 2) сямісот грамаў;
- 3) двумястамі ўдзельнікамі;
- 4) пяцьдзсятыя гады;
- 5) васьмюдзсяццю гектарамі.

2. Адзначце правільна ўтвораныя і запісаныя дзеепрыметнікі:

- 1) прывезяны;
- 2) завостраны;
- 3) выпіхнуты;
- 4) знясілены;
- 5) засенныя.

3. Адзначце словы з памылкамі:

- 1) гарацкі;
- 2) дэпутацкі;
- 3) таджыкскі;
- 4) палесскі;
- 5) мастацкі.

4. Адзначце словазлучэнні, у якіх дапушчаны памылкі ў дапасаванні да роду назоўнікаў:

- 1) сонечны Тбілісі;
- 2) абавязковая перапіс;
- 3) адзначыў доктар Пятрова;
- 4) з ціхоней Косцікам;
- 5) выгнутае брыво.

5. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба ўжываць займеннік нехта:

- 1) ___ наперад не знае, што каго чакае.
- 2) “Ой, цябе баіцца ___!” – голасна адазвалася Марына.
- 3) “Нічога не відаць. Але ___ўсё ж павінен прыйсці”, - меркаваў Віталь.
- 4) З нас ___ нахлебнікам прыроды не жадае быць.
- 5) Хтось палюе на сініцу, ___ ловіць жураўля.

6. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба ўжываць займеннік сябе:

- 1) Ён настойліва выбіваўся ў людзі, сам прабіваў ___ дарогу.

2) “Маладзіца, што ты такое кажаш! Ён жа пра ___ зусім не думае!” – катэгарычна заявіла цётка Маня.

3) Ён часам адчуваў, што нават ___ не разумее, а што ўжо было казаць пра іншых.

4) Неяк няўпэўнена яна ___ адчувала ў гэтай вялікай зале.

5) Толькі самому ___ трэба дзякаваць за ўчарашняе.

7. Адзначце сказы, у якіх дзеепрыслоўі ўтвораны і ўжыты правільна:

1) Каршун кружыўся на адным месцы, выглядаючы сваю ахвяру.

2) Касіўшы, бацька знайшоў незвычайнае птушынае гняздо.

3) Слухаючы простыя і шчырыя словы брыгадзіра, у сялян склалася добрае ўражанне аб ім.

4) Мядзведзь, грозна буркаючы, не спяшаючыся, пацягнуўся ў лес.

5) Лабановіч ціхенька падышоў да акна і, пастукаўшы пальцамі па шыбе, схавалася.

8. Адзначце сказы з граматычнымі памылкамі:

1) Я меў у жыцці найвялікшае шчасце кахаць.

2) Старэйшыя мяне сёстры ўжо даўно замужам.

3) Рукі, у якія ўелася столькі зямлі, – найчысцейшыя рукі на свеце.

4) Старэйшага за сябе чалавека беларусы здаўна называлі дзядзькам.

5) Мікола Гусоўскі наш самы найбуйнейшы паэт-лацініст.

9. Адзначце сказы з граматычнымі памылкамі:

1) Бабулька Васілёва самая найдабрэйшая ў вёсцы.

2) Прызнаюся: няма для мяне найшчаслівейшых хвілін, як тыя, калі еду да маці.

3) Вольга больш сястры дапамагае летам па гаспадарцы.

4) Ніжэй апусцілася сонца.

5) Думкі ў час маладосці былі надзвычай светлыя.

10. Знайдзіце сказ з памылкай ва ўжыванні ступеней параўнання прыметніка або прыслоўя. Запішыце правільны варыянт формы слова.

1) Наша дружба мацнейшая за смерць.

2) З узгорка ўзяўшы разбег, ручаі звіняць званчэй.

3) Старшыя браты губы прыкусілі, а меншы смяецца.

4) Стаіць за ракою новы палац, лепшы за панскі.

5) Добрая слава даражэйшая за багацце.

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах.

2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.

Пытанні для самаправеркі

1. На якія тыпы паводле сувязі кампанентаў падзяляюцца словазлучэнні? Прывядзіце прыклады.

2. Прыгадайце асаблівасці кіравання ў беларускай мове. Прывядзіце прыклады і параўнайце з рускай мовай.

3. Пералічыце, абапіраючыся на ілюстрацыйны матэрыял, асноўныя выпадкі каардынацыі дзейніка і выказніка ў беларускай мове. Параўнайце з рускай мовай.

Практычныя заданні

1. Вызначце віды сувязі паміж кампанентамі ў тэрміналагічных словазлучэннях. Ахарактарызуйце словазлучэнні паводле галоўнага кампанента.

Абсалютная вільготнасць, атмасферны ціск, адкрыццё закону, беспаветраная прастора, гравітацыйная маса, дадатны зарад, колькасць цеплыні, насычаная пара, рэактыўны рух, рознасць ціскаў, палярызаваны нейтрон, сума зарадаў, патэнцыяльная энергія, заўсёды выконваецца, мае ўласцівасць.

2. Устаўце замест пропускаў патрэбныя прыназоўнікі. Абгрунтуйце свой выбар.

Пажартавалі () сяброў, паслалі () яблыкi, паедзеш () грыбы, ажаніцца () Таццянаю, кпіць () суседа, створаны () ўзор, жыць () суседстве, падобны () бацькі, некалькі разоў () тыдзень, выбраць () свой густ.

3. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Звярніце ўвагу на адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах.

Старше своего друга, поблагодарили учительницу, извините меня, смеяться над лугом, не может простить себя, женюсь на ней, читать по вечерам, метрах в сорока, думаем о матери, подошли к озеру, больной чахоткой, яблоки вкуснее груш, дом в пять этажей, по случаю праздника, уход за больным, заведующий библиотекой, по моему мнению, по всем направлениям, пойти за хлебом, похожий на дедушку, нестерпимая боль, в полутора километрах от города, жёлтый цыплёнок, вступить в брак, заведующий клубом.

4. *Прачытайце і знайдзіце сказы з памылкай у дзеяслоўным кіраванні, у каардынацыі дзейніка і выказніка. Запішыце сказы правільна.*

Усюды былі безліч насякомых. З таго часу прайшлі семдзесят гадоў. Матуля адправіла мяне за госцем, які павінен быў прыехаць праз дваццаць хвілін. Андрэй падзякаваў Вольгу Пятроўну. У шалашы стаіліся чацвёрта віхрстых падшывальцаў. Нехта здзекваўся над гэтым чалавекам. Некалькі чалавек стаяла на вакзале, чакаючы чарговага цягніка ў бок Мінска. Два апошніх месяцы яны не бачыліся. Ён вырашыў ажаніцца на Аліне. Мільярд сняжынак насіліся ў завейнай гушчыні вечара.

5. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Прааналізуйце выпадкі каардынацыі дзейніка і выказніка ў межах дадзенага тэксту. Назавіце словазлучэнні, якія адрозніваюцца ў рускай і беларускай мовах будовай. Назавіце асноўныя сінтаксічныя асаблівасці стылю ў дадзеным тэксце.*

Наличие электрического заряда у частицы

Общеизвестно, что все тела состоят из мельчайших частиц. Любое тело можно разделить на молекулы, молекулы на атомы, а атомы, в свою очередь, делятся на еще меньшие составляющие, которые уже являются неделимыми.

Класс наименьших неделимых частиц называли элементарными частицами. Изначально это были протон, электрон и нейтрон.

Однако позже удалось установить, что количество элементарных частиц намного больше, и что протон, электрон и нейтрон не являются неделимыми и основополагающими стройматериалами Вселенной. Они сами могут разлагаться на составляющие и превращаться в другие виды частиц.

Поэтому название «элементарная частица» в настоящее время включает довольно большой класс частиц, меньших по размеру, чем атомы и ядра атомов. При этом частицы могут иметь самые различные свойства и качества.

Однако, такое свойство, как электрический заряд, бывает только двух типов, которые условно называли положительным и отрицательным. Наличие заряда у частицы – это ее свойство отталкиваться или притягиваться к другой частице, которая тоже несет на себе заряд. Направление взаимодействия при этом зависит от типа зарядов.

Одноименные заряды отталкиваются, разноименные притягиваются. При этом сила взаимодействия между зарядами очень велика в сравнении с гравитационными силами, присущими всем без исключения телам во Вселенной.

В ядре водорода, для примера, электрон, несущий отрицательный заряд, притягивается к ядру, состоящему из протона и несущему положительный заряд, с силой в 1039 раз большей, чем сила, с которой тот же электрон притягивается протоном за счет гравитационного взаимодействия.

Частицы могут нести на себе заряд или не нести, в зависимости от типа частицы. Однако «снять» заряд с частицы невозможно, точно так же, как невозможно и существование заряда вне частицы.

Кроме протона и нейтрона заряд несут на себе некоторые другие виды элементарных частиц, однако неограниченно долго существовать могут только эти две частицы.

Остальные заряженные частицы существуют очень малое время (порядка 10⁻¹⁰ секунды или менее) и превращаются в другие виды частиц.

(www.nado5.ru/e-book/ehlektricheskii-zaryad-i-ehlementarnye-chasticy)

6. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Дзяцінства кампазітара

Пятага мая 1819 года на Міншчыне, недалёка ад Смілавіч, у сям’і Манюшкаў нарадзіўся хлопчык, якому далі імя Станіслаў.

Дзяцінства будучага кампазітара прайшло на ўлонні прыроды, сярод беларускіх сялян. Вечарамі хлопчык хадзіў у вёску і прагна слухаў песні, якія спявалі, вяртаючыся з поля, дзяўчаты. Мелодыі, вядома, адрозніваліся ад тых, якія іграла на фартэпіяна яго маці. Хлопчыка вабіла своеасаблівая гармонія сялянскіх песень, іх задушэўнасць. Стась запамінаў гэтыя песні, і яны сталі тым зернем, з якога пазней вырасла опера “Галька”.

Вельмі радаваўся Стась, калі бацькі бралі яго з сабой у госці да дзядзькі Дамініка. Дзядзька жыў у Смілавічах, у палацы, які раней належаў Міхаілу Агінскаму. Стася асабліва вабіў старадаўні гадзіннік, які, заведзены невядомай рукой, у поўнач адзвоньвае дзівосную мелодыю. Хлопчыку вельмі хацелася пачуць яе. Аднойчы, калі ўсе заснулі, ён устаў з ложка, крадком прабраўся да гадзінніка і сціх у чаканні. Раптам Стасю здалося, што пакой напаўняецца таямнічымі гукамі. Аднекуль разам з месячным святлом плыў казачны перазвон курантаў. Той самы перазвон, які многа год пазней загучаў у паланезе з трэцяга акта оперы “Страшны двор”.

(Паводле С. Александровіча)

Праверачная тэставая работа

1. *Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце правільна.*

- 1) Большы сын вельмі падобны да маці.
- 2) Цяпер, калі не асцерагацца, можна захварэць на грып.
- 3) Гады зрабілі сваю справу: яна даўно даравала сястру.
- 4) Я часта хадзіў з братам ў лес па дровы.
- 5) Летам мы бегалі з сябрамі ў грыбы і ягады.

2. *Знайдзіце сказ, у якім дапушчана памылка ў каардынацыі дзейніка і выказніка. Запішыце правільную форму ўжывання выказніка.*

- 1) Сто тысяч яблыняў і груш вырасла ў бацькавым садзе.
- 2) Шмат вуснай творчасці нашага народа запісана фалькларыстамі.
- 3) Апошнім прыплёўся Карусь Дзівак з Магдаю.
- 4) Цярпліва чакалі сваёй пары круглае лісце пралесак.
- 5) Кацярына з сястрой сядзелі на лавачцы каля сваёй хаты.

3. *Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце правільна залежнае слова разам з прыназоўнікам.*

- 1) Ён быў зусім не падобны да брата.
- 2) На самым узлеску кідаліся ў вочы два магутных дубы.
- 3) Доктар, убачыўшы Ганну ўпершыню, зразумеў, што яна хвора на сэрца.
- 4) Маўклівы курган узвышаўся да нябёсаў, шызы ад палыну, ліловы ад верасу, сівы ад павуцінны.
- 5) Тры прыгожыя ліпкі абступілі крынічку з усіх бакоў.

4. *Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце залежнае слова ў патрэбнай склонавай форме разам з прыназоўнікам.*

- 1) Маці ніяк не магла нацешыцца з сына.
- 2) Дзяўчынка асцярожна ступала па пяску.
- 3) У бацькі хутка дзень нараджэння, і дзеці надумалі спячы да гэтага свята пірог.
- 4) Малады доктар першы раз у жыцці рабіў аперацыю старому чалавеку, хвораму на горла.
- 5) Іваноў хрыплым голасам крыкнуў, каб хутчэй паслалі за механікам.

5. *Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце правільна залежнае слова разам з прыназоўнікам.*

- 1) Вольга хуценька пабегла па доктара.
- 2) Не кожны можа пасмяяцца над непрыемнасцямі.
- 3) За сталом сядзелі тры строгія экзаменатары, а на стале былі акуратна раскладзены білеты.
- 4) Ён заўсёды купляў дзве свежыя газеты, каб перагледзець апошнія навіны.
- 5) Цэлая калона машын пайшла праз скрыжаванне дарог з захаду на ўсход.

ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання.
2. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання.

Пытанні для самаправеркі

1. Што такое лексіка? Як называецца раздзел мовазнаўства, які вывучае лексіку?
2. Што вы ведаеце пра лексічнае значэнне слова? Ахарактарызуйце паняцці адназначнасці і мнагазначнасці слова. Якое значэнне слова з'яўляецца прамым, якое пераносным? Што вы ведаеце пра амонімы, сінонімы, антонімы, паронімы, дублеты?
3. На якія групы падзяляецца лексіка паводле паходжання?
4. Што вы ведаеце пра гістарызмы, архаізмы і неалагізмы?
5. На якія групы падзяляецца лексіка паводле сферы ўжывання?

Практычныя заданні

1. *Знайдзіце і выпраўце памылкі ў сказах. Назавіце прычыны (парушана лексічная спалучальнасць, парушана дакладнасць ужывання слова і інш.).*

1. Ён апрытомнеў, узяў яе галаву за скроні, пагладзіў папяловыя валасы.
2. Гэты водар настолькі моцны і жаданы, што, здаецца, прыносіць з сабою шолахі асенняга лісця ў яблычным садзе.
3. А ты ляжыш на пляжы і поўнымі грудзмі ўдыхаеш една-салёны пах водарасцей, выкінутых на бераг марскім прыбоем.
4. Знайшлося месца аптэкарскаму кіёску, дзе прадаваліся таксама настоі і адвары гаёвых траў.
5. Ад вострых вавёркавых зубак чулася шкрабаценне, быццам дзесьці ў запечку гаспадарылі мышы.

2. *Замяніце ўстарэлыя словы сінанімічнымі словамі сучаснай беларускай мовы, пары слоў запішыце.*

Атрамант, веча, вакацыі, губерня, гута, дойдзід, іспыты, кайстра, лемантар, чада.

3. *Суаднясіце словы з іх значэннямі. Звярніце ўвагу на мову, з якой прыйшлі словы. Назавіце характэрныя асаблівасці запазычанняў.*

1	Апостраф (гр.)	А	Недасведчаны ў якой-небудзь галіне чалавек.
2	Араторыя (іт.)	Б	Выпадковы, які не паддаецца абагульненню
3	Буф (фр.)	В	Надрадковы знак у выглядзе коскі
4	Ваяжор (фр.)	Г	Прэснае пячэнне, звычайна слаістай структуры, якое здольна замяняць хлеб і доўга захоўваць свае якасці.
5	Галета (фр.)	Д	Двухсэнсоўнасць, двухсэнсоўны намёк, выкрутас.

6	Гафт (польск.)	Е	Камічны, забаўны
7	Прафан (лац.)	Ё	Магчымы пры пэўных умовах, акалічнасцях
8	Эвентуальны (лац.)	І	Падарожнік
9	Казуальны (лац.)	К	Буйны музычны твор, для хору, салістаў-певакоў і аркестра.
10	Эківок (фр.)	Л	Від ажурнай вышыўкі

4. *Растлумачце значэнне іншамоўных слоў. Па характэрных прыкметах вызначце, з якіх моў прыйшлі да нас запазычанні. Знайдзіце беларускія адпаведнікі.*

Аналіз, абсцыса, вібрацыя, генезіс, генерацыя, дэфармацыя, інверсія, катод, люмінесцэнцыя, рэзістар.

5. *Складзіце міні-слоўнік студэнцкага жаргону.*

6. *Выпішыце з прапанаванага тэксту тэрміны і вызначце іх паходжанне. Перакладзіце тэкст на рускую мову.*

У 1802 г. прафесар фізікі Пецярбургскай медыка-хімічнай акадэміі В.У. Пятроў атрымаў электрычную дугу. Ён выявіў, што калі далучыць да полюсаў вялікай электрычнай батарэі два кавалачкі драўнянага вугалю, прывесці іх у судотык, а затым трохі расунуць на невялікую адлегласць, то паміж канцамі вуглёў утворацца яркае полымя, а самі канцы вуглёў распяляцца дабяла, выпускаючы асляпляльнае святло. Упершыню электрычная дуга была прымененаў 1876 г. рускім інжынерам П.М. Яблчкавым для вулічнага асвятлення. (*Фізіка: вуч. дапам. для 10-га кл. Мн., 2013.*)

7. *Да наступных фразеалагізмаў падбярыце беларускія адпаведнікі. Растлумачце значэнне.*

За семь вёрст киселя хлебать, на свой аршин мерить, одним махом, писать аршинными буквами, семи пядей во лбу.

8. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Зрабіце яго сціслы лексічны аналіз.*

Тепловое движение молекул

При повышении температуры усиливается тепловое движение молекул, меняются свойства вещества. Твердое тело тает, превращаясь в жидкость, жидкость испаряется, переходя в газообразное состояние. Соответственно, если температуру понижать, то будет уменьшаться и средняя энергия теплового движения молекул, а соответственно, процессы изменения агрегатного состояния тел будут происходить в обратном направлении: вода будет конденсироваться в жидкость, жидкость будет замерзать, переходя в твердое состояние. При этом мы всегда говорим о средних значениях температуры и скорости молекул, так как всегда присутствуют частицы с большими и меньшими значениями этих величин.

Молекулы в веществах движутся, проходя определенное расстояние, следовательно, совершают некую работу. То есть, мы можем говорить

о кинетической энергии частиц. Вследствие их взаимного расположения существует также и потенциальная энергия молекул. Когда идет речь о кинетической и потенциальной энергии тел, то мы говорим о существовании полной механической энергии тел. Если кинетической и потенциальной энергией обладают частицы тела, следовательно, можно говорить о сумме этих энергий, как о самостоятельной величине.

(<http://www.nado5.ru/e-book/teplovoe-dvizhenie-vnutrennyaya-ehnergiya>)

9. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Палац у Ружанах

Найважнейшай славу тасцю пасёлка Ружаны, што ў Пружанскім раёне Брэстчыны, з'яўляюцца рэшткі вялікага архітэктурнага комплексу на пагорку побач з рачулкай. Гэта руіны колішняга палаца, помніка XVI-XVIII стагоддзяў. Гісторыя тых збудаванняў непадзельна звязана з радавамі вядомых магнатаў Сапегаў, якія ў мінулыя стагоддзі ўпарта сапернічалі з Радзівіламі і Агінскімі за дзяржаўныя тытулы, палітычны ўплыў і ўладу ў Вялікім княстве Літоўскім і Рэчы Паспалітай. Сапегам належалі палацы не толькі ў Ружанах, але і ў Дзятлаве, Дзярэчыне і іншых мясцінах Беларусі. Ёсць звесткі, што ўжо ў пачатку XVI стагоддзя яны мелі ў Ружанах багатыя ўладанні. Сюды ў госці да Яна Сапегі прыязджаў нават польскі кароль Жыгімонт Стары.

Ружанскі палацавы комплекс – вынік працы не аднаго пакалення майстроў і архітэктараў. Ён узводзіўся і перапрабляўся на працягу амаль трох стагоддзяў. Галоўны двухпавярховы крыжападобны корпус палаца будаваўся ў асноўным у XVI стагоддзі, хоць работы працягваліся яшчэ і ў пачатку XVII стагоддзя. Пачаткова палац меў тры вежы, якія надавалі яму выгляд замка. У цэнтры будынка размяшчаліся парадныя залы і вестыбюль з лесвіцай на другі паверх, у бакавых частках – жылыя пакоі і рабочыя кабінеты, архіў і бібліятэка. Пад палацам знаходзіліся двухпавярховыя скляпеністыя падвалы. Кожны каралеўскі візіт прыносіў уладальнікам новыя дароўныя граматы пашыраў багацці, у гонары памяць аб чым у вялікай параднай зале ўстанаўліваліся мармуровыя дошкі з адпаведнымі надпісамі.

У 1698 годзе войскі шляхецкіх канфедэратаў разбурылі Ружаны, а збудаванні палаца моцна пашкодзілі. Аднаўляўся палац ужо ў першай палове XVIII стагоддзя. Пашкоджаныя вежы разабралі, а вакол галоўнага параднага фасада ўзвялі новыя збудаванні, што надавала палацу большую велічнасць і прыгажосць. Ва ўсходнім корпусе размясціўся прыдворны тэатр, у заходнім – карцінная галерэя. Уезд на парадны двор вёў праз трохпалётную трыумфальную браму. Тут жа былі разбіты аранжарэі і дэкаратыўныя алеі сквера. Усе гаспадарчыя і дапаможныя пабудовы вынесены за межы ансамбля, куды выходзілі бакавыя вароты. На стылі архітэктурнага комплексу адбіліся рысы позняга барока і класіцызму.

З найбольш важных культурных каштоўнасцей палаца варта адзначыць вялікую бібліятэку, багаты рукапісны архіў, а галоўнае – тэатр.

З 1786 года пры палацы працавалі невялікая фабрыка шаўковых паясоў, шпалераў, абрусаў з гербамі і суконная фабрыка. Апошняя праіснавала амаль да паловы XX стагоддзя.

Аднак ужо ў канцы 80-х гадоў палац у Ружанах пачаў траціць сваё значэнне, а яго гаспадары перабраліся ў Дзярэчын.

Цудоўныя будынкi архітэктурнага комплексу выкарыстоўваліся пад жыллё і цэхавыя памяшканні суконнага прадпрыемства. Унутраная планіроўка, а часткова і фасады палаца ўвесь час змяняліся: гэтага вымагала вытворчасць. Для фабрычнай каналізацыі былі выкарыстаны падвалы, а ў некаторых з іх сушыліся сыравіна і прадукцыя. На першым паверсе галоўнага корпуса жылі гаспадары фабрыкі, а на другім – месціліся склады. Будынкi ніколі капітальна не рамантаваліся.

У жніўні 1914 года ад пажару, што пачаўся ў драўлянай прыбудовы, згарэў галоўны корпус колішняга палаца. Але невялікая ткацкая фабрыка існавала тут да 1944 года, пакуль яе не спалілі немцы падчас адступлення з горада. У мураваных флігелях пры параднай браме да 1965 года размяшчаўся кафельны цэх. Затым усе будынкi некалі цудоўнага архітэктурнага ансамбля былі закінуты, і час стварыў свой разбуральны прысуд.

(<http://slovo.ws/dikt/bel/11/004.html>)

Праверачная тэставая работа

1. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў пераносным значэнні:

- 1) з'есці булку;
- 2) траціць сумленне;
- 3) залаты характар;
- 4) узважыць слова;
- 5) адарваны гузік.

2. Адзначце выпадкі, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў пераносным значэнні:

- 1) упала кропля;
- 2) горкі агурок;
- 3) мора шчасця;
- 4) малюнкi будучага;
- 5) бачыць жыццё.

3. Адзначце сінанімічныя рады:

- 1) твар, аблічча, фізіяномія;
- 2) есці, сталавацца, гасцяваць;
- 3) адзінкавы, адзінокі, адзіны;
- 4) таямніца, таемнасць, сакрэт;
- 5) грэцкі, грэчаскі, грэчавы.

4. Адзначце сінанімічныя рады:

- 1) разумны, мудры, таленавіты;
- 2) дрэнны, кепскі, нікчэмны;
- 3) мароз, замаразкі, марозіць;
- 4) носчык, носьбіт;
- 5) імгненне, момант, міг.

5. Устанавіце адпаведнасць паміж выдзеленымі парамі слоў і іх сэнсавай характарыстыкай. Адзначце нумар правільнага адказу.

А <i>Работа сэрца – друкаваная работа</i>	1	Амонімы
Б <i>Жылое асяроддзе – абжыты асяродак</i>	2	Мнагазначнае слова
В <i>Актыўная пазіцыя – пасіўная пазіцыя</i>	3	Паронімы
Г <i>Беспадстаўны вывад – беспрычынны смех</i>	4	Сінонімы
	5	Антонімы

6. Адзначце амонімы:

- 1) быць у адчай – знаходзіцца ў роспычы;
- 2) падатлівы характар – падатлівы метал;
- 3) кармавыя буракі – кармавыя часткі суднаў;
- 4) чорныя ключкі – хакейныя ключкі;
- 5) зачасаць валасы – зачасаць бярвяно.

7. Устанавіце адпаведнасць паміж выдзеленымі парамі слоў і іх сэнсавай характарыстыкай. Адзначце нумар правільнага адказу.

<i>Крытычны артыкул – крытычны ўзрост</i>	1	Амонімы
<i>Натуральная велічыня – штучная тканіна</i>	2	Мнагазначнае слова
<i>Рэцэпт варкі грыбоў – рэцэпт на парашкі</i>	3	Паронімы
<i>Удасканаліць музыкальны слых – палепшыць вытворчы працэс</i>	4	Сінонімы
	5	Антонімы

8. Адзначце нумары сказаў, у якіх парушана лексічная спалучальнасць слоў.

- 1) Усе дзверы і вокны разгорнуты насцеж.
- 2) На сталe ляжала разгорнутая кніга.
- 3) Перад вачыма раскінуліся бязмежныя палеткі.
- 4) Бязмежнае акно займала амаль палову сцяны.

9. Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх сінонімамі. Адказ запішыце.

А Са скрыпам	1	Я гром з яснага небе
Б Як слова сказаць	2	За адным скрыпам
В Нібы снег	3	Абіваць парогі
Г Стукацца ў дзверы	4	З горам папалам
	5	У імгненне вока

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА. ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ СЛОЎНІКІ І ДАВЕДНІКІ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
2. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі.
3. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.
5. Тыпы слоўнікаў. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках.
6. Гісторыя беларускай тэрміналагічнай лексікаграфіі.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія лексічныя адзінкі адносяцца да спецыяльнай лексікі?
2. Якая розніца і што аднолькавага паміж агульнаўжывальным словам і тэрмінам? Чым тэрміны адрозніваюцца ад прафесіяналізмаў?
3. Дайце сціслую лексіка-граматычную і генетычную характарыстыку тэрмінаў.
4. Пералічыце асноўныя спосабы ўтварэння тэрмінаў.
5. Назавіце асноўныя этапы развіцця беларускай тэрміналогіі.
6. Якія беларускія тэрміналагічныя слоўнікі вам вядомы?

Практычныя заданні

1. *Складзіце алгарытм “Як правільна карыстацца тэрміналагічным слоўнікам”.*
2. *Перакладзіце на беларускую мову тэрміны. З дапамогай адпаведнага слоўніка растлумачце іх значэнне. Складзіце з імі сказы.
Аберрацыя, адсорбцыя, вольт, геофізіка, дыод, імпульс, конденсатор, латэнтнасць, нейтрон, хемілюмінесценцыя.*
3. *Пры дапамозе іншамоўных частак **ін-, макра-, мона-, полі-, рэ-** запішыце вядомыя вам тэрміны.*
4. *Запішыце дзесяць вядомых вам з галіны фізікі тэрмінаў, размеркаваўшы іх па структуры на дзве групы – тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні.*
5. *Стварыце ўласны англа-беларускі слоўнік фізічных тэрмінаў.*
6. *Падрыхтуйце наведанне на тэму “Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе”.*

7. *Выпішыце з прапанаванага тэксту тэрміны і словазлучэнні тэрміналагічнага характару, растлумачце іх значэнне, назавіце мову, з якой яны запазычаны. Перакладзіце тэкст на рускую мову.*

Віды самастойнага газавага разраду і іх прымяненне

У залежнасці ад напружанасці электрычнага поля, ціску, газы, формы і рэчыва электродаў адрозніваюць наступныя віды самастойнага газавага разраду: тлеючы, дугавы, каронны і іскравы.

Тлеючы разрад характарызуецца невялікай сілай току (дзясяткі міліампер), адносна высокім напружаннем (дзясяткі і сотні вольт), нізкім ціскам газу (дзясятыя долі міліметра ртутнага слупка). Тлеючы разрад шырока выкарыстоўваюць у розных газасветлавых трубках, якія прымяняюцца для светлавой рэкламы і дэкарацый, у лямпах дзённага святла, неонавых лямпах.

Дугавы разрад уяўляе сабой слуп газу, які ярка свеціцца. Ён характарызуецца вялікай сілай току (дзясяткі і сотні ампер) і параўнальна невялікім напружаннем (некалькі дзясяткаў вольт). Дугавы разрад з'яўляецца магутнай крыніцай святла. Яго выкарыстоўваюць у асвятляльных устаноўках, для зваркі і рэзкі металаў, электролізу расплаваў, для плаўкі сталі ў прамысловых электрапечах і інш.

Каронны разрад узнікае паблізу завостранай часткі правадніка пры атмасферным ціску пад уздзеяннем вельмі неаднароднага электрычнага поля. Ён суправаджаецца слабым свячэннем, якое нагадвае карону і характэрным трэскам. Каронны разрад выкарыстоўваюць у электрычных фільтрах для ачысткі прамысловых газаў ад цвёрдых і вадкіх прымесей.

Іскравы разрад назіраюць пры высокім напружанні. Ён суправаджаецца яркім свячэннем газу, гукавым эфектам, які ствараецца рэзкім павышэннем ціску. Прыкладам іскравага разраду ў прыродзе з'яўляецца маланка.

(Фізіка: вуч. дапам. для 10-га кл. Мн., 2013.)

8. *Прачытайце тэкст і перакладзіце яго на беларускую мову. Выпішыце з дадзенага тэксту спачатку агульнанавуковую тэрміналогію, затым – вузкасפעцыяльную.*

Как была “взвешена” электромагнитная волна

Второй опыт, доказывающий влияние гравитации на свет, имеет вполне земной характер и масштабы.

Читатель знает, что для того, чтобы услышать передачу радиостанции, нужно настроить приемник на ее волну. А вот такая мысль, вероятно, возникала не у всех: не нарушится ли настройка, если взобраться с приемником на высокую гору или опуститься в низину? «Конечно, не нарушится», – скажете вы. Какую же роль может играть такой подъем или спуск? Вот какую: сначала настройка велась на одном уровне, а потом, когда приемник был поднят, электромагнитные волны от передатчика к приемнику пойдут вверх, преодолевая силы земного тяготения. Опыт показывает, что действительно они при этом будут терять энергию и одновременно будет уменьшаться их частота. Конечно, у обычных приемников и передатчиков настройка настолько груба, что заметить такое явление невозможно. Однако недавно физикам удалось отыскать сверхточно настроенные приемники и передатчики. Не думайте, что

речь идет об устройствах обычного радиотехнического типа; в данном случае и приемник, и передатчик представляли собой особые кристаллы, в состав которых входили атомы с ядрами, способными испускать и поглощать электромагнитные волны очень большой энергии – так называемые γ -кванты с очень точно фиксированной частотой. В опытах Мёссбауэра, поставленных по этой схеме, оказывалась достаточной разность уровней в десяток метров, чтобы заметить «ускорение» падающего вниз луча. Эти, отметим, кстати, рекордные по точности опыты являются прямым доказательством того, что свет «весит», что на электромагнитные волны, как и на все другие виды материи, оказывает влияние гравитация.

Спектральные линии света, идущего от звезд, немного сдвинуты в сторону красного конца спектра, причем этот сдвиг тем заметнее, чем больше масса звезды. Это, в сущности, тот же опыт Мёссбауэра, только в космическом масштабе. Он иногда применяется для измерения массы звезд. Этот эффект, как и искривление лучей, проходящих вблизи массивных тел, был предсказан Эйнштейном.

(<http://p-energy.ru/node/133>)

9. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Крыж-святыня

У кожнага народа ёсць святыні, якімі мацней за жыццё даражылі мудрыя прашчурны і якія, нібыта нязгасныя паходні, асвятляюць шляхі іх нашчадкаў.

Для беларускага народа такой святыняй з’яўляецца крыж Еўфрасінні Полацкай.

Еўфрасіння Полацкая – святая апякунка і першаасветніца нашага народа. Усё сваё жыццё яна прысвяціла служэнню Богу і людзям: перапісвала старадаўнія рукапісы і казанні, вучыла грамаце дзяцей, лячыла хворых. А яшчэ будавала божыя храмы. Адзін з іх – Спаса-Еўфрасіннеўская царква – і па сённяшні дзень стаіць у Полацку.

Па заказе Еўфрасінні полацкі майстар-залатар Лазар Богша зрабіў надзвычай прыгожы шасціканцовы крыж. Паданне сведчыць, што крыж свяціўся ў самай непрагляднай цемні, хворым вяртаў здароўе, знявераным і знясіленым – надзею на лепшае жыццё.

У час другой сусветнай вайны крыж кудысьці знік. І дагэтуль невядома, дзе знаходзіцца народная святыня. Але абавязкова наступіць дзень, калі крыж Еўфрасінні Полацкай вернецца на Беларусь і зноў будзе мацаваць нашу веру ў будучыню, асвятляць нам шлях да людскасці і хараства.

(Паводле У. Ягоўдзіка)

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Паняцце функцыянальнага стылю.
2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.

Пытанні для самаправеркі

1. Што называюць стылем мовы?
2. Што пакладзена ў аснову класіфікацыі стыляў?

Практычныя заданні

1. Складзіце алгарытмы “Як скласці тэкст мастацкага стылю”, “Як скласці тэкст публіцыстычнага стылю”, “Як скласці тэкст гутарковага стылю”. Афарміце іх у выглядзе творчай прэзентацыі і прадстаўце групе.

2. Вызначце стылі тэкстаў. Назавіце моўныя, лексічныя і сінтаксічныя сродкі, якія надаюць кожнаму тэксту стылёвую адметнасць. Тэксты №№ 1,4 перакладзіце на беларускую мову, захоўваючы яе сінтаксічныя асаблівасці.

1. Молекулярно-кинетическая теория даёт возможность понять, почему вещество может находиться в газообразном, жидком и твёрдом состояниях.

В газах расстояние между атомами или молекулами в среднем во много раз больше размеров самих молекул. Например, при атмосферном давлении объём сосуда в десятки тысяч раз превышает объём находящихся в нём молекул. Газы легко сжимаются, при этом уменьшается среднее расстояние между молекулами, но молекулы не сдавливают друг друга.

Молекулы с огромными скоростями – сотни метров в секунду – движутся в пространстве. Сталкиваясь, они отскакивают друг от друга в разные стороны подобно бильярдным шарам. Слабые силы притяжения молекул газа не способны удержать их друг возле друга. Поэтому газы могут неограниченно расширяться. Они не сохраняют ни формы, ни объёма. Многочисленные удары молекул о стенки сосуда создают давление газа.

(<http://phscs.ru/physics9/structure>)

2. 3 часоў антычнасці да эпохі Адраджэння магнітныя з’явы выкарыстоўваліся або як сродак забаўкі, або як карысная прылада для ўдасканалення навігацыі. Праўда, у Кітаі бусоль выкарыстоўвалася для навігацыі яшчэ да нашага часу. У Еўропе яна стала вядомая толькі ў 13 стагоддзі, хоць упершыню згадваецца ў працах сярэднявечных аўтараў. Першым эксперыментатарам, які заняўся магнітамі, быў Пётр Перэгрын з Марыкура (13 стагоддзе). Ён эксперыментальным шляхам устанавіў існаванне магнітных палюсоў, прыцягненне разнайменных палюсоў і адштурхоўванне аднайменных. Разразаючы магніт, ён выявіў немагчымасць ізаляваць адзін полюс ад другога. Ён вытачыў сфероід з магнітнага жалезняку і спрабаваў эксперыментальна паказаць аналогію ў магнітных адносінах паміж гэтым

сферыдам і зямлёй. Гэты эксперымент пасля яшчэ больш відавочна паказаў Гільберт у 1600 годзе.

(www.vipstd.ru/journal)

3. Колькі гадоў таму дубу, ніхто з лукашоўцаў не памятае. Стаіць ён на правым беразе Нёмана і сваімі шатамі глядзіцца ў яго празрыстую ваду. Увосень лісце падае на халодныя хвалі і плыве далёка ўніз па цячэнню. Вясною была вялікая паводка. Дзяды глядзелі на яе і гаварылі, што ніколі не памяталі такой вады. Нёман ператварыўся ў шырачэзную, як акінуць вокам, раку. Калі вада ледзь не зраўнялася з берагам, дуб задрыжаў не на жарты, бо ўжо некалькі гадоў назад паводкавая вада лізнула халоднымі хвалямі карэнні дуба. Пад вечар вада спала і дуб выратаваўся.

(https://slovo.ws/dikt/bel/09/057.html)

1. ОБЩЕСТВО С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ «Башмак»
(ООО «Башмак»)

РАСПОРЯЖЕНИЕ

«11» ноября 2014 г.

№ 128

г. Тольятти

О замене регистрационного знака на автомобиле Toyota Celica

В связи с плохой читаемостью регистрационных знаков на автомобиле Toyota Celica, усложняющей их идентификацию,

ОБЯЗЫВАЮ:

1. Водителя Краснощекова Е.М. оформить замену регистрационного знака на автомобиле Toyota Celica № Н965АР.
2. Бухгалтера Пяткину В.Н. внести изменения в данные бухгалтерского учета на основании отметки в паспорте транспортного средства автомобиля.
3. Контроль за исполнением распоряжения возложить на начальника отдела обеспечения Думова Г.А.

Директор

Е.Л. Булка

(http://delo-ved.ru/obraztsy-dokumentov /rasporyazenie-obrazes-oformleniya.html)

5. Неўзабаве ў мужчын пайшла гаворка пра цэны на збожжа, пра зямлю і леснікову службу.

– Добра вам, служывым людзям, – казаў Яўхім, звяртаючыся да Міхала Амброжчыка і Яся Пальчыка. – Праца, яно, вядома, нялёгкая, але заробак ёсць пэўны, а мы, мікалаеўцы, душымся на пяску.

– Зайздросціць вельмі такскма няма чаго, – адказаў гаспадар. – Не ўнарвіш якому чорту – пішы прапала, загоняць у якое балота ці зусім з торбай пусцяць. Іншая рэч сваё: хоць пясок, хоць якая зямелька, але ты сам гаспадар, сам сабе пан.

– Ат, швагер, не прыбядняйся, – прамовіў Карусь Дзівак. – Кавалак хлеба і да хлеба ты маеш, а што больш трэба чалавеку?

– Так-то яно так, – не згаджаўся Міхал, – але ўсё ж, чалавеча, кепска, калі сядзіш на чужым суку... Часам той хлеб упоперак горла становіцца...

(Паводле С. Александровіча)

3. Напішыце тэксты мастацкага, публіцыстычнага, гутарковага стыляў на тэму “Беларускія краявіды”.

4. Прачытайце тэкст і перакажыце яго.

Князеўна-чараўніца

У Тураве захавалася паданне пра князеўну-чараўніцу. Калі князеўна жыла і як яе звалі, ніхто не ведае. Сваімі чарамі яна выратоўвала тураўцаў і ад варожых нападаў, і ад розных няшчасцяў.

Як толькі ганцы прыносілі ў горад трывожныя весткі аб набліжэнні варожага войска, князеўна выходіла ў чыстае поле. З сабой яна брала меч і белую хустку. Паглядзіць у той бок, адкуль набліжаюцца ворагі, і падкіне ўгору меч. І адразу вырастае перад ёю густы, непраходны чарот вышэй чалавечага росту.

Тады падкіне князеўна ўгору белую хустку. І як толькі апусціцца хустка на зямлю, то адразу ўзнімецца над полем белы туман.

Ніяк не прабрацца туды ворагам скрозь высокі ды густы чарот. І ніяк ім не знайсці дарогі скрозь белы туман, не ўбачыць ім Турава.

(Паводле В. Вольскага)

НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Функцыі навуковага стылю.
2. Моўныя сродкі навуковага стылю.
3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.
4. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне.
5. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.

Пытанні для самаправеркі

1. Ахарактарызуйце навуковы стыль па наступнай схеме: 1) сфера выкарыстання; 2) форма праяўлення; 3) асноўная функцыя; 4) стылёвыя адзнакі; 5) моўныя сродкі.
2. Назавіце асноўныя жанры навуковага стылю. Раскажыце пра структуру навуковых тэкстаў розных жанраў.
3. Што вы ведаеце пра афармленне цытат і спасылак.

Практычныя заданні

1. *Прачытайце тэксты. Вызначце стыль. Назавіце сродкі сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту (лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, пабочныя словы і інш.), паказчыкі ступені аб'ектыўнасці навуковай інфармацыі і выражэння суб'ектыўнасці думкі. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю. Перакладзіце тэксты на рускую мову.*

1. Пры даволі высокіх тэмпературах або пад уздзеяннем электрамагнітнага выпраменьвання адбываецца іанізацыя газу. Цалкам або часткова іанізаваны газ, у якім канцэнтрацыя дадатных і адмоўных зарадаў практычна супадае, называюць плазмай. Плазма – самы распаўсюджаны стан рэчыва ў Сусвеце.

У залежнасці ад ступені іанізацыі адрозніваюць часткова іанізаваную і цалкам іанізаваную плазму. У залежнасці ад скорасці хаатычнага руху зараджаных часціц адрозніваюць халодную і гарачую плазму. Прыкладам халоднай плазмы з'яўляецца плазма, якая ўтвараецца пры ўсіх відах электрычнага разраду ў газах. Зоркі ўяўляюць сабой гіганцкія згусткі гарачай плазмы. Плазма запаўняе касмічную прастору паміж зоркамі і галактыкамі. Шчыльнасць плазмы ў касмічнай прасторы вельмі малая, у сярэднім адна часціца на кубічны сантыметр. У адрозненне ад гарачай плазмы зорак тэмпература міжзоркавай плазмы вельмі нізкая.

(Фізіка: вуч. дапам. для 10-га кл. Мн., 2013.)

2. Аксіяматычны падыход

Гістарычна ўраўненні Максвела ўзніклі ў выніку абагульнення розных эксперыментальных адкрыццяў. Аднак з аксіяматычнага пункту гледжання іх можна атрымаць пры дапамозе наступнай паслядоўнасці крокаў:

1) пастуліраванне:

- закон Кулона (сіла F , якая дзейнічае на пробны зарад q , з боку нерухомага зараду Q);
- інварыянтнасць зараду ў розных інерцыяльных сістэмах адліку;
- прынцып суперпазіцыі.

2) пераўтварэнне. Пры дапамозе пераўтварэнняў Лорэнца атрымліваецца значэнне для вектара сілы F , якая дзейнічае на пробны зарад з боку зарада Q , які раўнамерна рухаецца з хуткасцю u . Атрыманае значэнне супадае з сілай Лорэнца.

3) дывергенцыя і ротар, вылічаныя ад электрычнага (E) і магнітнага (B) складнікаў сілы, даюць ураўненні Максвела для кропкавага зараду. З дапамогай прынцыпу суперпазіцыі яны запісваюцца для адвольнага размеркавання зарадаў і токаў. У заключэнне пастуліруецца прыдатнасць гэтых ураўненняў і да паскоранага руху зарадаў.

(http://www.wikiwand.com/be/Ураўненні_Максвела)

2. Напішыце рэферат на тэму “Жанры навуковага стылю”. Складзіце да свайго рэферата бібліяграфічны спіс выкарыстанай літаратуры ў адпаведнасці з існуючымі патрабаваннямі.

3. Прачытайце афарызмы. Перакладзіце іх на беларускую мову і аформіце рознымі спосабамі ў выглядзе цытат. Растлумачце спосабы афармлення цытат. Складзіце тэкст, ідэя якога заключана ў адным з прапанаваных афарызмаў.

Науки делятся на две группы – на физику и собирание марок (Эрнест Резерфорд).

Я физик и имею право на сохранение энергии (Хуго Штейнхаус).

Когда видишь уравнение $E = mc^2$, становится стыдно за свою болтливость (Станислав Ежи Лец).

Энергия любит материю, но изменяет ей с пространством во времени (Сигизмунд Врублевский).

4. Растлумачце, што вы разумееце пад тэрмінам “анатацыя”? Назавіце віды анатацый і тыпы пісьмовых прац, да якіх яны ствараюцца? Напішыце анатацыю да навуковага артыкула “Дуальная інварыянтнасць назіраемых у галілееўскі інварыянтнай электрадынаміцы” (Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. № 2, 2011). Правядзіце структурна-семантычны аналіз артыкула.

5. Перакладзіце тэксты на беларускую мову. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю. Вызначце стыль (падстыль).

Источники звука – колеблющиеся тела

В результате самых разнообразных многочисленных экспериментов удалось установить, что звук возникает вследствие колебания тел.

Источниками звука являются тела, которые колеблются. Эти колебания передаются молекулами воздуха и наше ухо, воспринимая эти колебания, интерпретирует их в понятные нам ощущения звука.

Проверить это не сложно. Возьмите стеклянный или хрустальный бокал и поставьте его на стол. Легонько стукните по нему металлической ложечкой. Вы услышите длинный тонкий звук. Теперь дотроньтесь рукой до бокала и стукните еще раз. Звук изменится и станет намного короче.

А теперь пусть несколько человек обхватят руками бокал максимально полностью, вместе с ножкой, стараясь не оставить ни одного свободного участка, кроме совсем маленького места для удара ложечкой. Вновь ударьте по бокалу. Вы почти не услышите никакого звука, а тот, что будет – получится слабым и очень коротким. О чем это говорит?

В первом случае после удара бокал свободно колебался, его колебания передавались по воздуху и достигали наших ушей. Во втором случае большая часть колебаний поглощалась нашей рукой, и звук стал гораздо короче, так как уменьшились колебания тела. В третьем случае практически все колебания тела моментально поглотились руками всех участников и тело почти не колебалось, а следовательно, звука почти не издавало.

То же самое касается всех иных экспериментов, которые вы можете придумать и провести. Колебания тел, передаваясь молекулам воздуха, будут восприниматься нашими ушами и интерпретироваться мозгом.

(<http://www.nado5.ru/e-book/istochniki-zvuka-zvukovye-kolebaniya>)

6. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Паданне аб Чорнай даме

Больш за чатыры стагоддзі жыве ў Нясвіжы, гэтым маляўнічым кутку нашай зямлі, надзвычай паэтычнае паданне аб Чорнай даме.

Нясвіжскі замак. Нястомныя гадзіннікі, якія пятнаццаць гадзін таму адзванілі поўнач, зноў парушаюць цішыню велічных маўклівых пакояў, і, быццам нарадзіўшыся з гэтага шматгалосага рэха, на лесвіцы чуюцца лёгкія жаночыя крокі. Бліжэй... Нарэшце зграбная постаць пекнай панны ў старадаўняй сукні з чорнага аксаміту з'яўляецца ў дзвярах. Цяжка ўздыхнуўшы, Чорная дама Нясвіжскага замка ўступае ў Каралеўскую залу, залітую блакітным святлом месяца.

Каго шукае ў пустых пакоях прывід Барбары Радзівіл? З кім марыць спаткацца светлавалосая прыгажуня, у выразных вачах якой знайшлі прытулак адчай і туга? Не, не па кароне плача Чорная дама – плача яна аб сваім загубленым жыцці і нязгасным каханні, непадуладным нават смерці...

(Паводле А. Сторажвай)

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю.
2. Функцыі афіцыйна-справавога стылю.
3. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.
4. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення.
5. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Ахарактарызуйце афіцыйна-справавы стиль па наступнай схеме: 1) сфера выкарыстання; 2) форма праяўлення; 3) асноўная функцыя; 4) стылёвыя адзнакі; 5) моўныя сродкі.
2. Назавіце асноўныя віды афіцыйна-справавых тэкстаў.
3. Раскажыце пра кампазіцыю афіцыйна-справавых тэкстаў.

Практычныя заданні

1. *Перакладзіце словы на беларускую мову. Назавіце сферу іх выкарыстання.*

Адресат, адресант, бланк, деловое письмо, делопроизводство, извещение, исходящий документ, контрольный лист, нормативные документы, описание, поисковые данные документа, регистрационный номер документа, резолюция на документе, трафаретный документ, формуляр документа.

2. *Аформіце такія дакументы, як заява, аўтабіяграфія, распіска, даверанасць.*

3. *Падрыхтуйце наведамленне на тэму “Справавыя лісты: асаблівасці іх мовы і кампазіцыі”. Пры падрыхтоўцы і адказе выкарыстайце кластар.*

4. *Напішыце інфармацыйны, суправаджальны і гарантыйны справавыя лісты.*

5. *Зрабіце структурны і лексіка-граматычны аналіз прапанаваных тэкстаў. Вызначце іх стыль. Тэкст №2 перакладзіце на беларускую мову.*

1. ЗАГАД МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ 30 сакавіка 1998 г. № 175

АБ ЗАЦВЯРДЖЭННІ ІНСТРУКЦЫІ ПА СПРАВАВОДСТВУ Ў АПАРАЦЕ МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

З мэтай забеспячэння рацыянальнага вядзення справаводства, якаснага і своєчасовага выканання арганізацыйна-распарадчых дакументаў загадваю:

1. Зацвердзіць і ўвесці ў дзеянне з 30 сакавіка 1998 г. Інструкцыю па справаводству ў апарате Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (дадаецца).

2. Упраўленню спраў (Мінкевіч П.А.) арганізаваць вывучэнне Інструкцыі з супрацоўнікамі цэнтральнага апарата Міністэрства.

3. Кіраўнікам структурных падраздзяленняў Міністэрства забяспечыць строгае выкананне Інструкцыі ўсімі работнікамі падраздзяленняў.

4. Лічыць страціўшым сілузагад Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 4 мая 1993 г. № 139.

5. Кантроль за выкананнем гэтага загаду ўскласці на намесніка Міністра Б.В.Іванова.

Міністр

В.І. СТРАЖАЎ

2. ПОСТАНОВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ И ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

22 октября 2010 г. N 45

ОБ УТВЕРЖДЕНИИ ИНСТРУКЦИИ О ПОРЯДКЕ РАЗРАБОТКИ И УТВЕРЖДЕНИЯ ИНСТРУКЦИИ ПО ОБРАЩЕНИЮ С ОТХОДАМИ ПРОИЗВОДСТВА

На основании части первой пункта 2 статьи 18 Закона Республики Беларусь от 20 июля 2007 года "Об обращении с отходами" Министерство природных ресурсов и охраны окружающей среды ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Утвердить прилагаемую Инструкцию о порядке разработки и утверждения инструкции по обращению с отходами производства.

2. Настоящее постановление вступает в силу после его официального опубликования.

Министр

В.Г.

Цалко

6. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Правадзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў. Вызначце стыль.

Хороший вкус человечества

Проблема гравитации вновь – и на этот раз с принципиально новых позиций – была рассмотрена 234 года спустя после окончательного установления Ньютоном закона всемирного тяготения. Для того чтобы сделать здесь новый шаг, оказалось необходимым пересмотреть самые фундаментальные представления – представления о пространстве и времени. В сущности, продвинуться в понимании природы тяготения означало построить новое физическое мировоззрение. И сейчас, задним числом, мы можем поражаться, что такая гигантская работа – а это был, без преувеличений, переворот в физике – могла быть совершена практически одним человеком. Правда, этого человека звали Альберт Эйнштейн. Пожалуй, не будет преувеличением сказать, что ни одна физическая теория никогда не вызывала такого бурного, даже страстного интереса в самых широких кругах как

физиков, так и не физиков, как теория относительности Эйнштейна. О ней писали не только в научных журналах и книгах. Не было в двадцатые годы, должно быть, ни одной газеты, ни одного журнала – включая детские журналы и журналы мод, – в котором бы не появилось отзвука этого чисто научного события. Правда, справедливости ради следует отметить, что число писавших о теории относительности всегда значительно превосходило число понимавших эту теорию. Но сам факт огромного интереса массы людей к проблемам гравитации, о которых вчера никто из них не задумывался, несомненно, весьма примечателен. В чем же здесь дело? Ведь созданная Эйнштейном общая теория относительности (о сущности этой теории нам еще предстоит подробно говорить) не имела, да и сейчас не имеет никакого прикладного, практического значения. Она не помогла сконструировать ни одной машины, никого не накормила и не одела – и тем не менее об Эйнштейне и его теории говорили, спорили и продолжают говорить больше, чем о любом другом ученом, может быть и очень много сделавшем для удовлетворения практических нужд людей. Дело здесь, конечно, не в «моде» и не в рекламе, и не в том даже, что теория поразила людей своей смелостью и кажущейся парадоксальностью. По-видимому, определяющую роль сыграло здесь то, что теория относительности колоссально раздвинула научные горизонты, затронула фундаментальнейшие философские вопросы естествознания, ставя на повестку дня такие совершенно новые для тогдашней физики проблемы, как, например, проблему связи между пространством и материей. По выражению Инфельда, человечество проявило хороший вкус, должным образом оценив все величие работ Эйнштейна по теории относительности.

(В. Григорьев, В. Мякишев. “Занимательной физика: силы в природе”)

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Тураў

Там, дзе вольна нясе свае воды Прыпяць, у краі дрымучых палескіх лясоў размясцілася мястэчка Тураў. Сівыя камяні Турава памятаюць вельмі многа. Густа скрыжавала тут свае шляхі гісторыя.

Вось што кажа легенда. Было гэта даўно. І бары былі ў той час гусцейшыя, і балоты – багністыя ды непраходныя. І прыйшоў сюды аднойчы з вялікім войскам князь Тур. Прышоў таму, што было ў гэтым краі шмат звяроў, рыбы і ўсялякага птаства. І вырашыў ён пабудаваць тут горад. Па імя князя і назвалі горад Туравам.

Упершыню Тураў згадваецца ў “Аповесці мінулых часоў” пад 980-м годам. У канцы першага тысячагоддзя горад стаў цэнтрам Тураўскага княства, славіўся рознымі рамёствамі. Тут апрацоўвалі жалеза, дрэва і косць, рабілі посуд з гліны, шылі абутак, выштукоўвалі цудоўныя ўпрыгожванні з каштоўных металаў. І сабе хапала, і гандлявалі з Кіевам, Блізкім Усходам, Сярэдняй Азіяй, Прыбалтыкай.

У Тураве жыў і працаваў слаўны старажытнарускі пісьменнік-прапаўеднік Кірыла Тураўскі. З веку ў век перапісваліся яго творы, дайшлі да

нас прытчы і павучанні, якія вызначаюцца характэрам і велічнасцю паэтычных вобразаў.

(Паводле К. Камейшы)

Праверачная работа

1. Тэрмін – гэта

- а) слова, узнікшае выпадкова, нематываванае;
- б) спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў;
- в) сукупнасць усіх слоў адной галіны навукі.

2. Тэрмінасістэма – гэта

- а) сукупнасць тэрмінаў адной галіны ведаў (адной навукі ці навуковага накірунку), якая адлюстроўвае адпаведную сукупнасць паняццяў;
- б) сукупнасць усіх тэрмінаў адной мовы;
- в) упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў, якія адэкватна выражаюць сістэму паняццяў тэорыі, што апісвае некаторую спецыяльную сферу ведаў ці дзейнасці чалавека.

3. Прыгадайце спосабы ўтварэння тэрмінаў.

4. Пералічыце функцыянальныя стылі беларускай мовы.

5. Адзначце стыль, асноўная функцыя якога – паведамленне, канстатацыя бясспрэчных фактаў, якія маюць практычнае значэнне ў адносінах паміж людзьмі, установамі, грамадзянамі і дзяржавай; рэгламентацыя правоў, правілаў, дзеянняў і г.д.:

- а) навуковы;
- б) публіцыстычны;
- в) афіцыйна-справавы.

6. Адзначце стыль, важнейшымі асаблівасцямі якога з'яўляюцца папулярнасць, інфармацыйнасць, вобразнасць, палемічнасць:

- а) гутарковы;
- б) публіцыстычны;
- в) мастацкі.

7. Адзначце стыль, для якога характэрны суб'ектыўнасць, дыялагічнасць, эмацыянальнасць, адсутнасць строгай лагічнасці, выкарыстанне няпоўных сказаў, экспрэсіўна-эмацыянальнай лексікі, пытальных і пабуджальных сказаў, невербальных сродкаў.

- а) гутарковы;
- б) публіцыстычны;
- в) мастацкі.

8. *Анатацыя – гэта*

- а) аналіз і ацэнка твора;
- б) кароткая характарыстыка арыгінала, якая перадае змест у выглядзе пераліку асноўных пытанняў, а часам дае і крытычную ацэнку;
- в) кароткае выкладанне маўлення, артыкула, кароткі вывад.

9. *Прыгадайце жанры навуковага стылю.*

10. *Пералічыце асабістыя дакументы.*

2.5 ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ФАКУЛЬТЭТА ФІЗІЧНАГА Выхавання

* Сістэма рэйтынгавай ацэнкі ведаў студэнтаў, якая прымяняецца ў дадзеных заданнях, матывуе студэнтаў да сістэмнай працы, дазваляе стымуляваць навучальную дзейнасць студэнтаў, а таксама павышае аб'ектыўнасць выніковай адзнакі. Выніковая адзнака вылічваецца па формуле: $B = Ax10/M$, дзе B - выніковая адзнака, M - максімальная магчымая колькасць балаў па ўсіх тэмах, A - агульная колькасць балаў, набраных студэнтамі за семестр.

УВОДЗІНЫ Ў ДЫСЦЫПЛІНУ “БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)”. МОВА І СОЦЫУМ (25 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання.
- 2 Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.
- 3 Функцыі мовы ў грамадстве.
- 4 Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Прыгадайце асноўныя функцыі мовы ў грамадстве.
2. Пералічыце асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы.

Практычныя заданні

1. Падрыхтуйце вуснае наведамленне на тэму “Мова і соцыум”:
  - а) Функцыі мовы ў грамадстве” (5 б.)
  - б) Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў (5 б.)
2. Падбярыце з перыядычнага друку тэкст на беларускай мове (альбо перакладзіце тэкст на беларускую мову), у якім закранаюцца праблемы геалогіі, геаграфіі, геаэкалогіі (аб’ём тэксту – 1-2 друкаваныя старонкі фармату А4).
3. Знайдзіце ў тэксце з папярэдняга задання і выпішыце словы, якія ілюструюць наступныя асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы (па 5 прыкладаў на кожную рысу) (10 б.):
  - 1) дзеканне (напрыклад: дзве – два, яздзе – язда);
  - 2) цеканне (напрыклад: пяць – пяты),
  - 3) наяўнасць злітных афрыкат [дз’], [дж] (напрыклад: мядзведзь, дзверы, хаджу);
  - 4) фрыкатыўны [г] (напрыклад: гульня, вага);

5) зацвярдзелыя зычныя (напрыклад: *федэрацыя*, *катэгорыя*, *перыяд*, *дэвіз* – параўн. рус. *федерация*, *категория*, *период*, *девиз*);

6) прыстаўныя галосныя (напрыклад: *пад ільдом*, *цвік іржавы*, *з аржаного хлеба*);

7) поўнагалосныя спалучэнні (напрыклад: *кароткі* (параўн. рус. *краткий*), *нораў* (параўн. рус. *нрав*), *вораг* (параўн. рус. *враг*);

8) чаргаванні [г]//[з’], [к]//[ц], [х]//[с’] (напрыклад: *нага* – *на назе*; *рука* – *у руцэ*);

9) зацвярдзенне губных [б], [п], [м], [ф] на канцы слоў і перад мяккімі (напрыклад: *поступ*, *сем*, *б’е* ([б’]е), *сын* – параўн. рус. *поступь*, *семь*, *бьёт*, *сынъ*);

10) наяўнасць гука [ў] (напрыклад: *спартыўны*, *рукавы* (рукаў)).

4. *Прачытайце тэкст. Вызначце, якія крытэрыі выкарыстоўваюцца пры вызначэнні паняцця «родная мова» (крытэрыі паходжання, самаідэнтыфікацыі, знешняй ідэнтыфікацыі, кампетэнцыі, функцыянальнасці) (1 б).*

«Родная мова» – выраз не строга тэрміналагічны. Ён хутчэй адносіцца да сферы нацыянальнай псіхалогіі і этнічнага самаўсведамлення народа, чым да лінгвістыкі. Але эвалюцыя міжнацыянальных адносін у XX ст. паставіла гэта паняцце ў цэнтр многіх тэарэтычных і практычных задач, звязаных з праблемамі суверэнітэту народаў, нацый і этнасаў, іх нацыянальна-культурнага развіцця, выбару дзяржаўнай мовы і моў міжнацыянальных зносін, вызначэння статусу і функцый моў народнасцей, што не маюць дзяржаўнай аўтаноміі, і г.д. У выніку такі ясны выраз, як «родная мова», канцэптually ўскладніўся і, пакінуўшы межы этналогіі і псіхалінгвістыкі, набыў паліталагічнае гучанне і міждысцыплінарны статус.

Вынікам гэтага сталася тое, што «родная мова» пачала акрэслівацца парознаму ў залежнасці ад зыходных метадалагічных пазіцый, агульных і прыватных тэарэтычных канцэпцый і нават палітычных прыхільнасцей. Існуе нямала спроб яго азначэння і характарыстык. Вось некаторыя з іх. Родная мова – тая, што першай засвоена ў дзяцінстве ў сямейным асяроддзі і што застаецца зразумелай усё жыццё. Родная – мова, якой чалавек валодае максімальна глыбока і поўна, на якой яму лягчэй, хутчэй і прасцей мысліць, больш зручна і прывычна, чым на якой-небудзь іншай, выказваць свае думкі і пачуцці. Родная мова спасцігаецца чалавекам адначасова з развіццём здольнасці мысліць. Гэта хутчэй прысваенне мовы, а не яе асваенне, вывучэнне.

Самая істотная ўласцівасць роднай мовы – даваць магчымасць асабе ідэнтыфікаваць сябе і ў адпаведнасці з гэтым атрымаць усе характарыстыкі гэтага стану: лёгкасць, хуткасць, прастату, зручнасць, звычайнасць карыстання роднай мовай як формай сацыяльнага быцця.

Роднай называюць і мову нацыі, засвоеную з дзяцінства. Гэта мова бацькоў, мова свайго народа. Пры двухмоўі і шматмоўі – гэта мова штодзённых зносін. Існуе думка, што пры дасканалым веданні дзвюх моў і

аднолькава лёгкім валоданні імі ў любых абставінах можна гаварыць пра дзве родныя мовы.

Варта звярнуць увагу, наколькі розныя прыкметы і ўласцівасці пакладзены ў аснову раскрыцця гэтага паняцця – ад мовы, успрынятай у дзяцінстве, да сукупнасці ўсіх відаў і форм знакавых сістэм, якімі карыстаецца чалавек ва ўмовах сучаснай цывілізацыі. Паказальна і тое, што ўсе гэтыя прыкметы навукова і сацыяльна значымыя пры пошуку адказу на пытанне, што такое родная мова.

Аднак з усіх рысаў, асаблівасцей, прыкмет, функцый роднай мовы, што адзначаюць розныя даследчыкі, трэба вылучыць дзеля іх асаблівай значнасці тры функцыі: мыслення, выражэння думкі і самаідэнтыфікацыі. Усё астатняе ў мове, якую чалавек лічыць сваёй роднай (час і спосаб валодання ёю, ступень яе разумення, штодзённасць зносін, пазнавальныя магчымасці, назапашванне ведаў у памяці, эмацыянальнасць, здольнасць служыць сродкам сацыяльнай барацьбы і г.д.), падпарадкавана тром гэтым яе функцыянальным прыкметам.

Зыходзячы з гэтых меркаванняў, паняццю «родная мова» можна даць наступнае азначэнне: роднай называецца мова, на якой чалавек мысліць без дастатковага самакантролю, з дапамогай якой лёгка і натуральна выражае свае думкі ў вуснай і пісьмовай слоўнай форме, якая служыць падмуркам яго этнічнага самаўсведамлення, яго этнічнай і нацыянальнай самаідэнтыфікацыі.

(Міхневіч, А.Я. // Асіпчук, А.М., Маршэўская, В.В., Садоўская, А.С. Беларуская мова. Прафесійная лексіка)

5. Прачытайце ўрывак. Якую ролю ў жыцці чалавека выконвае слова? У чым аўтар бачыць вытокі роднага слова? (1 б.)

Роднае слова. Яно ўваходзіць у наша жыццё з вуснаў маці яшчэ ў маленстве. У ціхім журчанні матчыных песень-калыханак, у яе пяшчотных ласках мы пачынаем улоўліваць яго своеасаблівыя формы і гучанне.

Потым у бесклапотным дзяцінстве яно уводзіць нас у дзівосны навакольны свет. Як чароўны ключ, адкрывае нам роднае слова разнастайныя цуды і таямніцы жыцця, уносіць нас у прывабную і захапляючую далячынь падзей у бабульчынах казках і легендах.

Затым у школе мы сустракаемся з ім на старонках кніг. Клапатлівыя настаўнікі расчыняюць перад намі дзверы ў гэтае бяскрайняе мора родных слоў. Па яго прасторах мы накіроўваемся ў далёкія вандраванні. Перад намі паўстае наша вялікая краіна. Мы чуем шум яе гарадоў, магутны гул нашых фабрык, заводаў і электрастанцый. Мы ўглядаемся ў прасторы калгасных палёў, у далёкія абшары лясоў. За бясконцымі шарэнгамі родных слоў у кнігах перад нашым зрокам праходзіць уся зямля, яе разнастайная прырода, яе шматвяковая гісторыя, розныя народы, іх звычаі і лёс.

Пасля мы забіраемся ў бяздонныя глыбіні гэтага мора слоў, адкрываючы там багацейшыя скарбніцы думак нашага народа, яго культуры. Мы ўваходзім у велічныя палацы навукі, дзе за разнастайнымі спалучэннямі слоў паступова ўлоўліваем усю складанасць і бясконцасць сусвету, захапляемся магутнасцю і вынаходлівасцю розуму людзей.

Незвычайнае хараство і зладжанасць чуецца нам у гучанні роднага слова. Яно то ласкавае і пяшчотнае, як подых летняга ветру, то шырокае і плаўнае, як далячынь палёў і азёрныя блакіты, то звонкае і пералівістае, як празрыстыя крыніцы і песні птушак, то суровае і грознае, як навальнічныя хмары.

(Асіпчук, А.М., Маршэўская, В.В., Садоўская, А.С.
Беларуская мова. Прафесійная лексіка)

6. Вызначце правільныя адказы тэставага задання (3 б.):

1. Галоўнай, дыферэнцыяльнай прыкметай чалавека з'яўляецца:

- 1) членараздзельная мова;
- 2) верхнія і ніжнія канечнасці;
- 3) язык, зубы;
- 4) мозг;
- 5) мысленне.

2. Устаноўце адпаведнасць паміж функцыямі мовы і іх сэнсавай характарыстыкай.

А. Камунікатыўная	1. Мова – сродак, які забяспечвае магчымасць думаць і пазнаваць свет.
Б. Пазнавальная	2. Мова – сродак уздзеяння на пачуцці і думкі людзей.
В. Эстэтычная	3. Мова – прымета, сімвал нацыі, сродак этнічнай кансалідацыі.
Г. Этнічная	4. Мова – сродак узаемаадносін паміж людзьмі.
	5. Мова – сродак выражэння эмоцый, пачуццяў, настрою.

3. Паводле матэрыялістычнай тэорыі, узнікненне мовы тлумачыцца наступным чынам:

- 1) мова – дар Бога;
- 2) мова – вынік сумеснай дзейнасці першабытных людзей;
- 3) мова – здольнасць чалавека пераймаць гукі навакольнага асяроддзя;
- 4) мова – наяўнасць інстынктыўных гукавых комплексаў;
- 5) мова – праяўленне эмоцый.

ПАХОДЖАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ ЯЕ РАЗВІЦЦЯ (28 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Паходжанне беларускай мовы.
- 2 Старабеларуская літаратурная мова 14– 16 ст.
- 3 Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова 19 – пач. 20 ст.
- 4 Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў 20–пач. 21 ст.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце асноўныя этапы развіцця беларускай мовы.
2. Назавіце літаратурныя помнікі, характэрныя для кожнага з гістарычных этапаў развіцця беларускай мовы.

Практычныя заданні

1. Падрыхтуйце вуснае паведамленне на тэму “Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця”:

- а) Паходжанне беларускай мовы (5 б.)
- б) Старабеларуская літаратурная мова 14– 16 ст. (5 б.)
- в) Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова 19 – пач. 20 ст. (5 б.)
- г) Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў 20 – пач. 21 ст. (5 б.)

2. Растлумачце значэнне іншамовных слоў. Па характэрных прыкметах вызначце, з якіх моў прыйшло запазычанне. Знайдзіце беларускія адпаведнікі (5 б.).

Аўтаномія, біясфера, гідрасфера, дэмпінг, дыяспара, дыскрымінацыя, інтэграцыя, сейсмічнасць, стратасфера, суверэнітэт, экасістэма.

3. Вызначце правільныя адказы тэставага задання (3 б.):

1. Беларуская мова належыць да:

- 1) індаеўрапейскай моўнай сям’і, балтыйскай групы, усходнеславянскай падгрупы;
- 2) кітайска-цібецкай моўнай сям’і, славянскай групы, усходнеславянскай падгрупы;
- 3) індаеўрапейскай моўнай сям’і, славянскай групы, усходнеславянскай падгрупы;
- 4) індаеўрапейскай моўнай сям’і, славянскай групы, заходнеславянскай падгрупы.

2. Устанавіце адпаведнасць

1. Ф. Багушэвіч.	А. «Малая падарожная кніжыца».
2. М. Смяцкі.	Б. «Беларуская граматыка для школ».
3. М. Гусоўскі.	В. Зборнік «Дудка беларуская».
4. Ф. Скарына.	Г. «Граматыка».
5. Б. Тарашкевіч.	

3. Новая беларуская літаратурна-пісьмовая мова сфарміравалася на аснове:

- 1) кніжных традыцый;
- 2) народных гаворак;
- 3) рускай мовы;
- 4) польскай мовы.

МОЎНАЯ ІНТЭРФЕРЭНЦЫЯ І ЯЕ ВІДЫ. АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ І ПРЫЧЫНЫ ІХ ПАРУШЭННЯ (68 б.)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму.
- 2 Віды інтэрферэнцыі.
- 3 Паняцце моўнай нормы.
4. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
- 5 Вымаўленне галосных.
6. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў.
7. Адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення і іх прычыны.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце асноўныя віды моўнай інтэрферэнцыі.
2. Назавіце прычыны ўзнікнення моўнай інтэрферэнцыі.
3. Прыгадайце асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
4. Пералічыце найбольш пашыраныя адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення, назавіце прычыны.

Практычныя заданні

1. *Падрыхтуйце вусны адказ на наступных пытаннях (20 б.):*
  - а) Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму.
  - б) Віды інтэрферэнцыі.
  - в) Паняцце моўнай нормы.
  - г) Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.
2. *Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў да наступных відаў моўнай інтэрферэнцыі (па ўзоры) (4 б.):*
  - а) Фанетычная – горад (город), удачу (удачу), пры двары (при дворе), у Парыжы (в Париже), прэстыжнай (престижной).
  - б) Марфалагічная – зала (зал – м.р.), паслухаўшы (выслушав), чатыры гады (четыре года), медалём (медалью – ж.р.), хутчэй (быстрее).
  - в) Сінтаксічная – прыйшоў (да чаго?) да высновы (пришел (к чэму?) к выводу); з дакладам (пра што?) пра адраджэнне (с докладом (о чэму?) о возрождении); кангрэс (па чым?) па адраджэнні (конгресс (по чэму?) по возрождению); да (чаго?) удзелу (к (чэму?) участию).
  - г) Словаўтваральная – рэфармавання (реформирования), фізічнай (физической), арганізацыйнымі (организационными), выключалі (исключали), прынцыповым (принципиальным).
3. *Перакладзіце спалучэнні слоў на беларускую мову (3 б.).*

Дневной свет, нестерпимая боль, золотая медаль, высокая насыпь, маленький жеребенок, полевая ромашка, дорожная пыль, сладкая земляника,

овсяная крупа, березовые дрова, железная дверь, свежие овощи, спелая ежевика, черная бровь, горькая полынь, розовый шиповник, целебный источник, красная гвоздика, злая собака, черный кофе, стройный тополь, свежий воздух, высокий стебель, красный пион, окружающая среда.

4. *Данішыце канчаткі прыметнікаў (2 б.).*

Паляўніч... сабака, чаргов... перапіс, чорн... чарніла, прыгож... Нарач, сонечн... Баку, малад... прафесар Сонцава.

5. *Запішыце па-беларуску (2 б.).*

День длиннее ночи; железо легче золота; сестра старше брата; озеро глубже реки, земляника вкуснее клубники.

6. *Праверачны тэст (3 б.).*

1. *На тэрыторыі Беларусі назіраецца двухмоўе*

- 1) беларуска-англійскае;
- 2) беларуска-рускае;
- 3) беларуска-польска-рускае;
- 4) беларуска-іспанскае;
- 5) беларуска-літоўска-ўкраінскае.

2. *Устанавіце адпаведнасць паміж відамі інтэрферэнцыі і іх сэнсавай характарыстыкай.*

А. Марфалагічная	1. Выклікаецца адрозненнямі ў будове словазлучэнняў, простых і складаных сказаў.
Б. Сінтаксічная	2. Звязана з наяўнасцю спецыфічных фанетычных рыс у кожнай мове.
В. Фанетычная	3. Звязана з разыходжаннем у граматычным афармленні рускіх і беларускіх лексем.
Г. Словаўтваральная	4. Выклікаецца наяўнасцю разыходжанняў ва ўласналексемным і семантычных аспектах моў.
Д. Лексічная	5. Выклікаецца несупадзеннем словаўтваральных фармантаў аднакаранёвых беларускіх і рускіх слоў.

3. *Трасянка – гэта*

- 1) змешванне нормаў рускай і беларускай моў;
- 2) папераменнае выкарыстанне розных моў;
- 3) механічнае змешванне ў розных прапорцыях элементаў рускай і беларускай моў;
- 4) ужыванне элементаў украінскай мовы;
- 5) праблема пераклучэння з аднаго моўнага кода на іншы.

7. *Выпішыце словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае (2 б.).*

Аўтаномія, біясфера, водападзел, дэградацыя, дыяспара, жывёлагадоўля, захад, землятрус, іміграцыя, ірыгацыя, выпаральнасць, крыніца, краязнаўства, мерыдыян, мацярык, радовішча, раянаванне, надвор'е, раўнадзенства.

8. *Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце. Параўнайце вымаўленне губных зычных гукаў у рускай і беларускай мовах (1 б.).*

Восемь, верфь, голубь, дробь, насыпь, степь.

9. *Выпішыце словы, у якіх спалучэннем літар ДЗ, ДЖ перадаюцца два гукі (2 б.).*

Узаемадзеянне, аджыць, узбуджальнасць, паджылкі, дзейнічаць, падзямелле, адзінаборства, замаруджваць, тыдзень, пашкоджанне.

10. *Спішыце словы. Укажыце ў дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя зычныя і спалучэнні зычных (4 б.).*

Бацвінне, вільготнасць, адкрыццё, усход, ветразь, пячаны, ад пачатку, парыжскі, на кладцы, касьба, матчын, малацьба.

11. *Укажыце колькасць гукаў і літар у прапанаваных словах (4 б.).*

Аўтаномія, аэрафотаздымка, біясфера, водападзел, дэмпінг, дыяспара, земляробства, надвор'е, ізатэрмы, крыніца, поўнач, ядро.

12. *Затранскрыбіруйце тэкст №11. Падкрэсліце словы, у якіх колькасць гукаў і літар не супадае. Растлумачце (10 б.).*

13. *Прачытайце і перакажыце тэкст (1 б.).*

Старажытны горад

Хто з нас не імкнуўся пабываць у гэтым старажытным горадзе, і хто не любавалася яго храмамі, выдатнымі творамі рук і сэрца нашых продкаў.

Вось над зліццём дзвюх рэк, на замчышчы, вымалёўваецца белы, з дзвюма званіцамі, Сафійскі сабор. Полацкая Сафія. Каменны цуд XI стагоддзя.

Сафійскі сабор у Полацку – першы прыклад помніка, і ў ім адлюстраваліся рысы, уласцівыя мастацтву полацкай зямлі. Сафійскі сабор – сама гісторыя горада. Ён многа разоў перабудоўваўся. На працягу стагоддзяў сабор быў храмам-крэпасцю, а аб яго муры не раз разбівалі галовы ворагі зямлі Полацкай.

А вось сабор Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Ён пабудаваны доўгімі Іаанам, і ў гэтым храме адбіліся асаблівасці доўлідства XII стагоддзя – невялікія памеры, прастасць плана, манументальнасць.

Славіцца сабор Спаса-Еўфрасіннеўскі сваімі фрэскамі. Прыгледзьцеся да адной. Магчыма, гэта сама Еўфрасіння Полацкая. Гэта яна пісала летапісы і арыгінальныя творы, стварала асяродкі асветы ў Полацкім княстве.

Праз невялікія акенцы прабілася ў храм сонца, і фрэскі загарэліся бяскрывай чырванню і ржавым золатам. Нібы праз залаціста-карычневую, празрыстую ваду лясных рэк глядзяць на нас з фрэсак вялікія задуменыя вочы продкаў.

(Паводле “ЛіМ”)

14. *Перакладзіце тэкст №2 на беларускую мову. Назавіце словы, у якіх адлюстраваны характэрныя асаблівасці беларускай мовы (аканне, яканне,*

дзекаанне, цеканне, наяўнасць афрыкатаў, гука[ў], падоўжаных зычных і інш) (10 б.).

АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ (35 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Правапіс галосных.
- 2 Правапіс зычных.
- 3 Правапіс мяккага знака і апострафа.
- 4 Правапіс вялікай і малой літар.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце асноўныя арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
2. Асаблівасці беларускай арфаграфіі ў параўнанні з рускай.

Практычныя заданні

1. Устаўце прапушчаныя галосныя. Растлумачце правапіс (4 б.).

а) Ж_раp, ж_лацін, р_спубліка, Р_марк, д_галь, гард_роб, д_легат, орд_н, т_орыя, т_атр, кат_т, т_рмометр, ц_нтралізм, шпат_ль, форт_ль, карц_р, орд_р, менедж_р, альма-мат_р, крат_р.

б) зел_нь, сн_гі, дз_вяты, дз_сяты, с_мнацаць, н_рухомы, б_зупынны, воз_ра, в_села, дз_журства, кал_ндар, _фрэйтар, с_ржант, н_ідзе, б_з жартаў, пов_зь, св_ткаваць, м_сяц, по_с, Б_сядзь, в_лікадз_ржаўны.

2. Устаўце і, ы або й (3 б.).

Аб_граць, ад_граць, гіпер_ніцыятыўны, дэз_нфармацыя, за_сці, з_мправізаваць, звыш_нфляцыя, між_нстытуцкі, пан_сламізм, па_сці, контр_дэя, спад_лба, спад_спаду, перад_нфарктны, суб_нспектар, супер_нтэлект, транс_ндыйскі.

3. Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў галосных (2 б.).

Агайо, иоганнегсбургский, ионит, иезуитский, йога, ион, медиозвезда, Нью-Йорк, пиар, плеяда.

4. Устаўце прапушчаныя літары. Растлумачце правапіс галосных у складаных словах (3 б.).

М_латабоец, б_мбасховішча, р_ўнапраўе, сл_ватворчасць; шт_дзённы, ваг_нарамонтны, в_стракамбінацыйны, выс_каідэйны, гал_ўнакамандуючы, к_рманарыхтоўка, к_негадоўля м_тазгодна, р_дказубы, ш_равокі, ар_хападобны, кр_дытаздольнасць, т_лебачанне, ш_сціствольны, ш_сцісоты,

п_цідзёнка, дз_с_цігодка, с_мікласнік, в_сьмігадовы, в_сьмісоты, дз_вяціградусны, с_ракагоддзе, двухсотм_травы.

5. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных (2 б.).*

Баластны, застланый, картатетчык, мстительны, немилосердно, перевозчик, разостланый, солнечный, сердцевина, солнцеподобный, сердечко.

6. *Утварыце ад прапанаваных назоўнікаў прыметнікі. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных (3 б.).*

Завод, інстытут, таджык, паляшук, сірата, дэпутат, калмык, мастак, латыш, беларус.

7. *Спішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, апостраф ці мяккі знак. Растлумачце іх правапіс (3 б.).*

Барац_ба, піс_мо, Вяз_ма, Куз_ма, вос_мы, проц_ма, дз_мухавец, стан_це, намыл_це, дзес_ці, чамус_ці, якіс_ці, вел_мі, Альф_еры, бразіл_скі, урал_скі, лепел_скі, Мангальф_е, карэн_чык, аген_чык, Тэнардз_е, Дз_юі, мадз_яры, кастан_еты, Тэн_ер, кан_ён, Тасін_і, Н_ю-Ёрк, кан_як, Карбюз_е, Лавуаз_е, раз_янскі, Арсен_еў, Афанас_евіч, Кандрац_еў, аб_інец, уз_яднанне, ад_ютант, ін_екцыя, кан_юнктура, шмат_ёмісты.

8. *Устаўце ў словы у або ў. Растлумачце іх правапіс (1 б.).*

Хацела_зьяць, сонца_зімку, ка_чук, ма_зер, ма_р, па_за, ра_нд, по_ны, кро_, а_чына, а_торак, Цемірта_, ток-шо_, но_-ха_на_краіне, за_краінцаў, за_ладзіміра, каля_ладзіслава, да_сяслава, стра_с, со_с.

9. *Падкрэсліце прыстаўныя зычныя гукі. Растлумачце іх правапіс (2 б.).*

Вокісел, воклік, вокрык, вопыт, вопіс, вобземлю, востраў, Вогненная Зямля, Вольга, наваколле, уваччу, вастрыць, вуліца, вунь, вус, вусны, вуха, вучань, наводзіць, вузлы, вусаты, чарнавусы, вучыцца, навукa, педвучылішча, вушамі, завушніцы, лапавухі, залатавуст, Урал, Узбекістан, Украіна, Ушачы, Уэльс.

10. *Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс вялікай або малой літары (2 б.).*

(П, п)расвятая (Т, т)ройца, (П, п)рэзідэнт (Р, рэспублікі) (Б, б)еларусь, (П, п)рэзідэнт хакейнага клуба “Гомель”, (Г, г)ерой (Б,б)еларусі, (Г, г)еоргіеўскі (К, к)авалер, (Д, д)зень ведаў, (В, в)ялікдзень, (Л, л)ютаўская рэвалюцыя, (Я, я)нтарны пакой, (К, к)алегія (М, м)іністэрства культуры, (М, м)інскі абласны (С, с)авет дэпутатаў.

11. *Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў да асноўных арфаграфічных нормаў беларускай літаратурнай мовы (5 б.).*

12. Перакладзіце тэкст №4 на беларускую мову. Прааналізуйце тэкст. Вызначце, правапіс якіх слоў заснаваны на фанетычным прынцыпе, а якіх – на марфалагічным (5 б.).

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Назоўнік (30 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Назоўнік як часціна мовы.
- 2.Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў.
- 3 Правапіс канчаткаў назоўнікаў.
- 4 Правапіс складаных назоўнікаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Несупадзенне ў родзе, ліку і склоне.
2. Асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.

Практычныя заданні

1. Складзіце сказы, ужываючы прапанаваныя назоўнікі са значэннем мужчынскага і жаночага роду (1 б.).

Доктар, прафесар, старшыня, манюка, суддзя.

2. Пастаўце назоўнікі ў творным склоне, складзіце з імі сказы і запішыце (4 б.).

Віця, Галіна, Скарына, Манюшка, Бядуля, Гомель, Сож, Нарач, Беларусь.

3. Утварыце імёны па бацьку (3 б.).

Аляксандр, Мікалай, Станіслаў, Іван, Андрэй, Ігар.

4. Пастаўце назоўнікі ў родным склоне (5 б.).

Аматар, адпачынак, бег, вальс, дыван, залік, намеснік, глядач, прыхільнік, баскетбол, хакей, спрыт, настрой.

5. Знайдзіце ў падрыхтаваным вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў (6 б.) назоўнікаў 1-га, 2-га і 3-га скланенняў. Выпісаныя назоўнікі 2-га скланення пастаўце ў форме роднага і меснага склонаў. Зрабіце марфалагічны разбор назоўнікаў кожнага са скланенняў.

6. Выканайце тэставыя заданні (11 б.)

Варыянт 1 (А-3):

1. Адзначце назоўнікі:

1) камюніке; 2) нешта; 3) дзясятка; 4) увечары; 5) сем.

2. *Адзначце канкрэтныя назоўнікі:*

1) мысленне; 2) дождж; 3) птаства; 4) ружа; 5) ластаўка.

3. *Адзначце назоўнікі першага скланення:*

1) возера; 2) пад'ём; 3) адліга; 4) страху; 5) хадзьба.

4. *Адзначце назоўнікі жаночага роду:*

1) калега; 2) какава (напой); 3) сабака; 4) таполя; 5) шчаня.

5. *Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць канчатак - а:*

1) асіннік; 2) нос; 3) мільён; 4) ячмень; 5) баскетбол.

6. *Адзначце назоўнікі, якія ў форме меснага склону адзіночнага ліку маюць канчатак - е:*

1) край; 2) селянін; 3) вольха; 4) рэха; 5) сяло.

7. *Адзначце назоўнікі, якія маюць форму толькі адзіночнага ліку:*

1) карэнне; 2) карань; 3) чалавек; 4) змрок; 5) садавіна.

8. *Адзначце назоўнікі, якія ў форме назоўнага склону множнага ліку маюць канчатак - ы:*

1) грамадзянін; 2) ноч; 3) мох; 4) горад; 5) камень.

9. *Адзначце правільна напісаныя назоўнікі:*

1) завязь; 2) лідэр; 3) Нью-Ёрк; 4) савана; 5) дэзынфармацыя.

10. *Адзначце назоўнікі, утвораныя суфіксальным спосабам:*

1) падаконне; 2) драбяза; 3) гадоўля; 4) прыўзнятасць; 5) токар.

11. *Знайдзіце ў сказе назоўнік у форме меснага склону адзіночнага ліку і запішыце гэты назоўнік у пачатковай форме.*

Снегавы пыл заблішчаў на сонцы, вецер падхапіў яго, закруціў над платформай і памчаў за вагоны.

Варыянт 2 (І-Т):

1. *Адзначце рэчыўныя назоўнікі:*

1) шоўк; 2) туман; 3) цукар; 4) аспірын; 5) завея.

2. *Адзначце зборныя назоўнікі:*

1) лісце; 2) моладзь; 3) золата; 4) зерне; 5) крапіва.

3. *Адзначце назоўнікі трэцяга скланення:*

1) гусь; 2) гар; 3) кроп; 4) верф; 5) шыр.

4. Адзначце назоўнікі мужчынскага роду:

1) палын; 2) жэрабя; 3) медаль; 4) шафа; 5) мазоль.

5. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць канчатак -у:

1) твар; 2) авёс; 3) Нёман; 4) конкурс; 5) пад'ём.

6. Адзначце назоўнікі, якія ў форме меснага склону адзіночнага ліку маюць канчатак -у:

1) Мележ; 2) Шамякін; 3) садавод; 4) хірург; 5) зямляк.

7. Адзначце назоўнікі, якія маюць форму толькі множнага ліку:

1) успаміны; 2) крупы; 3) дзверы; 4) грудзі; 5) моры.

8. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону множнага ліку маюць нулявы канчатак:

1) зорка; 2) завод; 3) поле; 4) асаблівасць; 5) прэмія.

9. Адзначце правільна напісаныя назоўнікі:

1) Растоў на Доне; 2) паў-Еўропы; 3) норд-ост; 4) макрарэльеф; 5) максіспадніца.

10. Адзначце назоўнікі, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

1) прыцемкі; 2) непаўналеце; 3) міжрадкоўе; 4) пасадка; 5) пералетак.

11. Устанавіце адпаведнасць паміж выдзеленымі назоўнікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. Стаць прафесіяналам – шчасце.	1. Дзейнік
Б. Жыццё пражыць – не поле перайсці.	2. Выказнік
В. Над лугам стаяў малочны туман.	3. Азначэнне
Г. Жыта звесіла шыю.	4. Акалічнасць
	5. Дапаўненне

Варыянт 3 (У-Я):

1. Адзначце адушаўлёныя назоўнікі:

1) вучнёўства; 2) нябожчык; 3) гном; 4) таварыства; 5) патрыёт.

2. Адзначце абстрактныя назоўнікі:

1) лямант; 2) шашлык; 3) ліпняк; 4) гіпноз; 5) сумежжа.

3. Адзначце рознаскланяльныя назоўнікі:

1) мужчына; 2) ляўша (Алена); 3) імя; 4) птушаня; 5) маці.

4. Адзначце назоўнікі мужчынскага роду:

1) Токія; 2) мікада; 3) цэцэ; 4) журы; 5) Хакайда.

5. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць розныя канчаткі ў залежнасці ад лексічнага значэння:

1) хлеб; 2) гардэроб; 3) лістапад; 4) ранак; 5) ясень.

6. Адзначце назоўнікі, якія ў форме давальнага склону адзіночнага ліку маюць канчатак - і:

1) Ілья; 2) Пеця; 3) накіп; 4) старшыня; 5) пыл.

7. Адзначце нескланяльныя назоўнікі:

1) Маладзечна; 2) брокалі; 3) ЛіМ (газета); 4) выканкам; 5) Радзюк (жаночае прозвішча).

8. Адзначце назоўнікі, якія ў форме творнага склону множнага ліку могуць ужывацца з варыянтнымі канчаткамі - амі (- ямі) і - мі (- ыма):

1) дзверы; 2) ружа; 3) конь; 4) косць; 5) арэх.

9. Адзначце правільна напісаныя назоўнікі:

1) вярні-дуб; 2) перакаці-поле; 3) кілаватгадзіна; 4) працадзень; 5) блокпост.

10. Адзначце назоўнікі, утвораныя складана-суфіксальным спосабам:

1) жыццялюбства; 2) натураплата; 3) пчалаводства; 4) самалётабудаўнік; 5) нафтаздабыча.

11. Устаноўце адпаведнасць паміж назоўнікамі і спосабамі іх утварэння. Адказ запішыце.

А. Бязлессе	1. Суфіксальны
Б. Верхалаз	2. Нульсуфіксальны
В. Перафарміраванне	3. Прыставачна-нульсуфіксальны
Г. Сельсавет	4. Складана-нульсуфіксальны
Д. Збор	5. Абрэвіяцыя

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Прыметнік (15 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Прыметнік як часціна мовы.
- 2.Лексіка-граматычныя разрады прыметнікаў.
- 3 Утварэнне ступеней параўнання прыметнікаў.
- 4 Правапіс складаных прыметнікаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў
2. Прыналежныя прыметнікі, іх утварэнне.

Практычныя заданні

1. *Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў прыметнікаў розных лексіка-граматычных разрадаў (якасныя, адносныя, прыналежныя) (6 б.).Ад якасных прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя ступені параўнання. Зрабіце марфалагічны разбор трох прыметнікаў розных лексіка-граматычных разрадаў.*

2. *Выканайце тэставыя заданні (9 б.)*

Варыянт 1 (А-З):

1. *Адзначце прыметнікі:*

1) дзвесце; 2) пазалеташні; 3) двухмесячны; 4) учора; 5) воўчы.

2. *Адзначце якасныя прыметнікі:*

1) фіялетава; 2) жончын; 3) дарослы; 4) вараны (конь); 5) драўляны.

3. *Адзначце прыметнікі, ужытыя ў вышэйшай ступені параўнання:*

1) найвесеялейшы; 2) большы; 3) самы чароўны; 4) менш складаны; 5) мацнейшы.

4. *Адзначце прыметнікі, якія ўтвараюць ступені параўнання:*

1) пясчаны; 2) сярэбраны; 3) вясёлы; 4) службовы; 5) чысты.

5. *Адзначце прыметнікі, якія ў форме давальнага склону адзіночнага ліку маюць канчаткі - аму (- ому):*

1) рыжы; 2) дарагі; 3) позняя; 4) палявое; 5) віцебская.

6. *Адзначце правільна напісаныя прыметнікі:*

1) матуліна; 2) восеньскі; 3) палымянны; 4) чмялінны; 5) снежаньскі.

7. Адзначце правільна напісаныя складаныя прыметнікі:

1) трохметровы; 2) дрэва-апрацоўчы; 3) стогадовы; 4) высакапробны; 5) ваенна-ўліковы.

8. Адзначце прыметнікі, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) звышмагутны; 2) ультракароткі; 3) праўдзівы; 4) бульбяны; 5) дзіцячы.

9. Знайдзіце ў сказе кароткі прыметнік і запішыце яго.

Калі ўзяўся за гуж, не кажы, што нядуж.

Варыянт 2 (I-T).

1. Адзначце адносныя прыметнікі:

1) пяцітонны; 2) сумленны; 3) Міхасёў; 4) вячэрні; 5) вучэбны.

2. Адзначце спалучэнні, у якіх адносныя прыметнікі ўжыты ў значэнні якасных:

1) лёгкая прамысловасць; 2) жалезная воля; 3) залатое лісце; 4) мяккі зычны; 5) дубовы стыль.

3. Адзначце прыметнікі, якія ў прастай форме вышэйшай ступені параўнання маюць суплетыўныя асновы:

1) малы; 2) добры; 3) белы; 4) дрэнны; 5) блізкі.

4. Адзначце якасныя прыметнікі, якія зусім не ўтвараюць ступеней параўнання:

1) стромкі; 2) халасты; 3) цёмна-чырвоны; 4) барадаты; 5) радасны.

5. Адзначце прыметнікі, якія ў форме роднага і творнага склонаў адзіночнага ліку маюць варыянтныя канчаткі:

1) сёлетняя; 2) мілы; 3) густыя; 4) летняе; 5) сакавітая.

6. Адзначце правільна напісаныя прыметнікі:

1) купецкі; 2) кандыдатскі; 3) гарадскі; 4) таварыскі; 5) страшэны.

7. Адзначце правільна напісаныя складаныя прыметнікі:

1) дабрасумленны; 2) прыродна-гаспадарчы; 3) новагруцкі; 4) кісла-салодкі; 5) паўночна-заходні.

8. Адзначце прыметнікі, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

1) авечы; 2) надвоблачны; 3) блішчасты; 4) падаконны; 5) адзіны.

9. Устаноўце адпаведнасць паміж выдзеленымі прыметнікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. У квецені рушыць маладая вясна.	1. Дапаўненне
Б. Усходы жыта густыя.	2. Акалічнасць
В. Госцю я заўсёды рад.	3. Азначэнне
	4. Іменная частка выказніка
	5. Выказнік

Варыянт 3 (У-Я):

1. *Адзначце прыналежныя прыметнікі:*

1) сельскі; 2) птушыны; 3) Аленчын; 4) дзядзькаў; 5) керамічны.

2. *Адзначце спалучэнні, у якіх прыналежныя прыметнікі ўжыты ў значэнні адносных:*

1) сабаліная шапка; 2) арліны погляд; 3) брылёўскі твор; 4) мележаўскі стыль; 5) салдацкія боты.

3. *Адзначце спалучэнні з правільна ўжытымі прыметнікамі:*

1) вышэйшы брата; 2) малодшы сяржант; 3) маладзейшы за сястру; 4) вялікшы, чым дрэва; 5) старшыя класы.

4. *Адзначце якасныя прыметнікі, якія ўтвараюць толькі складаныя формы ступеней параўнання:*

1) працяглы; 2) васільковы; 3) гняды; 4) гераічны; 5) неабсяжны.

5. *Адзначце прыналежныя прыметнікі, якія ў вінавальным склоне адзіночнага ліку маюць кароткую форму:*

1) дзедаў (унук); 2) Васева (радасць); 3) маміна (сястра); 4) бацькаў (брат); 5) бабуліна (цяля).

6. *Адзначце правільна напісаныя прыметнікі:*

1) славакскі; 2) каўкаскі; 3) Чэрвеньскі (раён); 4) казанскі; 5) нявіжскі.

7. *Адзначце правільна напісаныя складаныя прыметнікі:*

1) Паўднёва-Кітайскае (мора); 2) граматамны; 3) паўднёваафрыканскі; 4) 13-павярховы; 5) перадцянь-шанскі.

8. *Адзначце прыметнікі, утвораныя складана-суфіксальнымі спосабамі:*

1) жыццярадасны; 2) буйнаблочны; 3) вечназялёны; 4) мелкаводны; 5) самаадвольны.

9. *Устанавіце адпаведнасць паміж прыметнікамі і спосабамі іх утварэння. Адказ запішыце.*

А. Высокакваліфікаваны.	1. Асноваскладанне
Б. Прысядзібны.	2. Словаскладанне
В. Чатырохкласны.	3. Прыставачны
Г. Светла-зялёны.	4. Прыставачна-суфіксальны
Д. Інтэрнацыянальны.	5. Складана-суфіксальны

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе (46 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Займеннік, лічэбнік, прыслоўе як часціны мовы.
- 2.Лексіка-граматычныя разрады.
3. Правапіс прыслоўяў.
4. Асаблівасці ўжывання

Пытанні для самаправеркі

1. Асаблівасці ўжывання асабовых, азначальных, адмоўных і няпэўных займеннікаў
2. Скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі.

Практычныя заданні

1. Растлумачце правапіс прыслоўяў (5 б.).

Назаўтра, назаўсёды, удвая, дабяла, наўдалую, ушчыльную, насмерць, не на жыццё, а на смерць, угару, увысь, штовечар, у адкрытую, па меры; на памяць, у абхват, у абдымку, без упынку, да ўпаду, на хаду, з размаху, усё роўна.

2. Прачытайце тэкст №12. Выпішыце займеннікі. Зрабіце іх марфалагічны разбор (5 б.).

3. Запішыце лічэбнікі словамі (1 б.).

1/5, 5/8, 243, 1425, 100000.

4. Выпішыце сказы з тэксту №14, дзе сустракаюцца лічэбнікі. Запішыце лічэбнікі словамі, растлумачце правапіс. Вызначце разрад лічэбнікаў (4 б.).

5. Выканайце тэставыя заданні (9 б.)

Варыянт 1 (А-3):

1. Адзначце займеннікі:

1) цэлы; 2) я; 3) яно; 4) многа; 5) наш.

2. Адзначце зваротны займеннік:

1) мой; 2) хто; 3) сам; 4) сябе; 5) яны.

3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме давальнага склону:

1) яму; 2) ты; 3) гэтаму; 4) нечае; 5) нічога.

4. Адзначце займеннікі з націскам на першым складзе:

1) нікога; 2) некага; 3) нічыё; 4) нечы; 5) некаторы.

5. Адзначце правільна напісаныя займеннікі:

1) ніхто; 2) абы-чый; 3) ні-чый; 4) хтосці; 5) чыйсьці.

6. Запішыце займеннік **я** ў форме вінавальнага склону.

7. Запішыце займеннік **сябе** ў форме давальнага склону.

8. Запішыце займеннік **такі** ў форме творнага склону.

9. Запішыце займеннік **кожныя** ў форме роднага склону.

Варыянт 2 (І-Т):

1. Адзначце займеннікі:

1) ніхто; 2) жвавы; 3) усякі; 4) гэтулькі; 5) багата.

2. Адзначце ўказальныя займеннікі:

1) нішто; 2) гэтакі; 3) ён; 4) столькі; 5) той.

3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме творнага склону:

1) самаю; 2) самому; 3) самых; 4) нікім; 5) тых.

4. Адзначце займеннікі, якія складаюцца з трох марфем:

1) нічыйго; 2) ён; 3) хто-небудзь; 4) той; 5) абы-што.

5. Адзначце правільна напісаныя займеннікі:

1) чаго-сьці; 2) з абы-якім ; 3) ні з-чым; 4) штось; 5) абы-з якім.

6. Запішыце займеннік **нейкі** ў форме давальнага склону.

7. Запішыце займеннік **чыё** ў форме творнага склону.

8. Запішыце займеннік **нічыё** ў форме роднага склону.

9. Запішыце займеннік **якісьці** ў форме меснага склону

Варыянт 3 (У-Я):

1. Адзначце займеннікі:

1) які-небудзь; 2) каторы; 3) абы-як; 4) колькі?; 5) штораз.

2. Адзначце займеннікі, у якіх аснова ў назоўным склоне не супадае з асновай ва ўскосных склонах:

1) тая; 2) самы; 3) я; 4) чый; 5) мы.

3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме меснага склону:

1) нічыйго; 2) ні аб чым; 3) чаго; 4) (аб) нічым; 5) маю.

4. Адзначце займеннікі, у якіх каранёвая марфема складаецца з адной літары:

1) цябе; 2) ніхто; 3) нас; 4) вы; 5) некаму.

5. Адзначце сінтаксічныя адзінкі, у якіх ужыты правільна напісаныя займеннікі:

1) да самага вечара; 2) самому шчыраму сябру; 3) гэта быў не хто іншы, як сусед; 4) ніхто іншы не мог так спяваць, як салавей; 5) неабходна трымаць сабе ў руках.

6. Перакладзіце займеннік **кое-какой** на беларускую мову і запішыце.

7. Перакладзіце займеннік **кое-кто** на беларускую мову і запішыце ў форме роднага склону.

8. Устаноўце адпаведнасць паміж выдзеленымі займеннікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. У яго памяці ажылі ўспаміны.	1. Дапаўненне
Б. Неўзабаве бацькі заўважылі яго.	2. Недапасаванае азначэнне
В. Мы працуем старанна.	3. Іменная частка выказніка
Г. Птушкі радавалі сваімі галасамі.	4. Дапасаванае азначэнне
Д. Прыгоды бываюць усякія.	5. Дзейнік

9. Устаноўце адпаведнасць паміж выдзеленымі займеннікамі і часцінамі мовы, значэнні якіх займеннікі набываюць у сказе. Адказ запішыце.

А. Мікола сабе толькі маўчыць.	1. Назоўнік
Б. Вясёлка – гэта радасць свету.	2. Клічная часціца
В. Чаго смеху поўная хата?	3. Узмацняльная часціца
Г. Гэта ўсхвалявала Алесю.	4. Прыслоўе
Д. Якое зорнае неба!	5. Указальная часціца

6. Выканайце тэставыя заданні (11 б.).

1. Адзначце лічэбнікі, у якіх пішацца літара *е*:

1) с..мдзсят, 2) с..мюстамі, 3) дзес..цера, 4) дз..вяты, 5) дзес..церых.

2. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца мяккі знак:

1) дзевяц..сот, 2) дз..вюм, 3) (у) вас..мі, 4) шас..цісоты, 5) сем...

3. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца дзве літары *цц*:

1) пятна..аць, 2) пя..ю, 3) два..аць, 4) дзевя..ю, 5) пя..істам.

4. Адзначце лічэбнікі, у якіх пішацца літара *а*:

1) за двум.. зайцамі, 2) тры в..сьмых, 3) на двухст..х старонках, 4) (у) дв..іх кацянят, 5) в..семсот метраў.

5. *Адзначце сказы, у якіх парушаны граматычныя нормы беларускай мовы:*

- 1) Пяць доўгіх вёрстаў вельмі стамілі нашых падарожнікаў.
- 2) Тры пятых соткі агарода былі засаджаны памідорамі.
- 3) Каля двух гадзін давялося чакаць цягніка.
- 4) Трое ладных падсвінкаў гадавалася ў бацькавым хляве.
- 5) Больш за паўтары месяцы не было навін з фронту.

6. *Адзначце лічэбнікі, якія пішуцца разам:*

- 1) трыста_сорак, 2) дзевяць_сот, 3) пяці_дзесяты,
- 4) трох_тысячны, 5) дзвесце_дваццаць.

7. *Адзначце лічэбнікі, якія запісаны правільна:*

- 1) паўтара кілаграма, 2) пяцьдзесятыя гады, 3) шасцісот грамаў,
- 4) васьмюдзесяццю цэнтнерамі, 5) двумастамі ўдзельнікамі.

8. *Адзначце лічэбнікі, запісаныя няправільна:*

- 1) сямьюдзесяццю працэнтамі, 2) васьмы рад, 3) пяць васьмых частак,
- 4) трымастамі рублямі, 5) двумастамі чатырма ўдзельнікамі.

9. *Адзначце словазлучэнні, у якіх ужываюцца зборныя лічэбнікі:*

- 1) 3 (афіцэры), 2) 5 (свінні), 3) 9 (ваўчаняты), 4) 4 (суседкі), 5) 2 (клёны).

10. *Знайдзіце словазлучэнне з памылкай у напісанні лічэбніка. Запішыце лічэбнік правільна.*

- 1) дваццаццю сямю турыстамі,
- 2) пяцьсоты спартсмен,
- 3) абедзве дзяўчыны,
- 4) тры чацвёртыя ўраджаю,
- 5) з трымастамі сарака пяццю рублямі.

11. *Знайдзіце сказ з памылкай ва ўжыванні лічэбніка. Запішыце правільна спалучэнне “лічэбнік + назоўнік”.*

- 1) На ганку забавлялася чацвёра кацянят.
- 2) У хату ўвайшлі двое салдат.
- 3) Трое жанчын дапамаглі маці выкапаць бульбу.
- 4) Дзевяцера маіх аднакласнікаў збіраюцца паступаць у медыцынскую акадэмію.
- 5) Нас было пяцёра.

7. *Выканайце тэставыя заданні (11 б.)*

1. У кожным радзе слоў падкрэсліце прыслоўі.

- а) першы, першынства, упершыню, першынстваваць, першынец;
- б) весялосць, весяліцца, весела, вясёлы, вяселле;
- в) сяброўства, сябраваць, сябар, па-сяброўску, сябына;
- г) маўчанне, моўчкі, маўчаць, маўкліва, маўклівы;
- д) гучны, гучанне, гукаць, гучна, гучнасць;
- е) лёгка, лёгкасць, улегцы, палёгка, лягчэй.

2. *Што абазначае прыслоўе? Выберыце правільны адказ.*

- а) прымету прадмета;
- б) прымету прадмета паводле дзеяння;
- в) прымету дзеяння або прымету іншай прыметы ці прадмета;
- г) прадмет.

3. *Пазначце словазлучэнні, у якіх прыслоўе абазначае прымету дзеяння:*

- а) вельмі рухавы; б) вандраваць увесну; в) трохкі падсілкавацца; г) чай па-кітайску; д) падскокваючы ўверх; е) яшчэ весялей.

4. *Пазначце словазлучэнні «прыслоўе + прыметнік».*

- а) жыць па-людску; б) незвычайна здзіўлены; в) па-асабліваму радасны;
- г) дарога дадому; д) заўжды неспакойны; е) старанна ўпрыгожаны.

5. *З якімі часцінамі мовы могуць спалучацца прыслоўі ў словазлучэнні?*

- а) з назоўнікам; б) з прыметнікам; в) з лічэбнікам; г) з займеннікам; д) з дзеясловам і яго формамі; е) з прыслоўем.

6. *У ролі якіх членаў сказа ўжыты прыслоўі ў наступным сказе? Выберыце правільны адказ.*

Дарога наперадзе накрыж разыходзілася.

- а) выказніка і акалічнасці; б) акалічнасці; в) акалічнасці і азначэння; г) выказніка; д) дапаўнення і азначэння.

7. *Якім членам сказа з'яўляецца выдзеленае прыслоўе? Выберыце правільны адказ.*

У Алесі дзве касы, нібы з шоўку паясы. Іх Алеся заплятае, расчасаўшы іх спярша.

- а) акалічнасць; б) азначэнне; в) у саставе выказніка; г) у саставе акалічнасці; д) выказнік.

8. *Чым адрозніваюцца прыслоўі ад іншых самастойных часцін мовы? Выберыце правільныя адказы.*

- а) адказваюць на пытанні які? каторы? чый?
- б) не змяняюцца (не скланяюцца і не спрагаюцца);
- в) змяняюцца па асобах і ліках (спрагаюцца);
- г) могуць спалучацца ў словазлучэнні з дзеясловамі і яго асобымі формамі, прыметнікамі і назоўнікамі;

д) з'яўляюцца ў сказе дапаўненнямі.

9. Якое сцверджанне правільнае?

Вакол луг як луг, а у самай сярэдзіне – пятаком дрыгва.

а) прыслоўе, ужытае ў сказе, з'яўляецца акалічнасцю;

б) прыслоўі, што ўжыты ў сказе, з'яўляюцца акалічнасцямі;

в) прыслоўі, што ўжыты ў сказе, выконваюць сінтаксічную ролю акалічнасці і азначэння.

10. Вызначце **сінтаксічную ролю прыслоўя**, ужытага ў сказе.

Па даўно не езджанай дарозе, што пятляе па-над прыпяцкім борам, крочылі два чалавекі.

а) акалічнасць; б) выказнік; в) у саставе азначэння; г) у саставе выказніка;

д) азначэнне.

11. Вызначце **сэнсава-граматычную ролю прыслоўяў** у тэксце. Выберыце правільныя адказы.

Добра летам было Валодзьку. Добра ўсюды, але, можа, нікуды не вабіла яго так, як у хмызняк за сялом. Ен прыходзіў сюды ледзь не кожны вольны дзень, часам і не адзін раз. У іншыя дні, здаралася, забываўся пра дом, пра маці, пра яе наказы, пра ўсё на свеце, толькі змрок, ніто ўпаўзаў між кустоў і рабіў хмызняк незразумела страшным, выганяў яго дахаты.

а) служаць для сувязі сказаў у тэксце;

б) робяць мову больш дакладнай і выразнай;

в) перадаюць месца дзеяння і час, калі яно адбываецца;

г) перадаюць паслядоўнасць дзеянняў;

д) ужываюцца для перадачы стану душы чалавека.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы (23 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Дзеяслоў як часціны мовы.
2. Ужыванне суфіксаў дзеясловаў.
3. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як формы дзеяслова.
4. Асаблівасці ўжывання дзеяслоўных формаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў пры перакладзе на беларускую мову
2. Спецыфіка спражэння дзеясловаў.

Практычныя заданні

1. *Перакладзіце на беларускую мову дзеясловы. Растлумачце выбар суфікса -ава- ці -ірава- (5 б.).*

Дэградіровать, цитіровать, інфарміровать, кантраляваць, рэдактаваць, ангажыраваць, нервіраваць; візіраваць, паріраваць, лоббіраваць, зондіраваць, базіраваць.

2. *Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце 10 дзеясловаў і выканайце наступныя практыкаванні (5 б.):*

- а) змяніце ў выпісаных дзеясловаў трыванне;
- б) утварыце ўсе магчымыя формы дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўя.

3. *Выканайце тэставыя заданні (13 б.)*

Варыянт 1 (А-З):

1. *Адзначце дзеясловы:*

- 1) хадзьба; 2) ісці; 3) жаданне; 4) жадаць; 5) святлець.

2. *Адзначце інфінітывы:*

- 1) пісаць; 2) збіраць; 3) дапамагчы; 4) несці; 5) глядзі.

3. *Адзначце дзеепрыметнікі:*

1) развітваючыся; 2) дагледжаны; 3) здзіўляюцца; 4) пажаўцелае; 5) збіраць.

4. *Адзначце дзеепрыслоўі:*

1) сумняваючыся; 2) прывітаў бы; 3) збудаваўшы; 4) прынёсшы; 5) напішы.

5. Адзначце дзеясловы, ад якіх утвараюцца дзеепрыметнікі *прошлага часу*:

1) рашаюць; 2) пасінець; 3) засеяць; 4) вязуць; 5) узняць.

6. Адзначце дзеяловы *цяперашняга часу*:

1) чуем; 2) збудуюць; 3) з'ясі; 4) стаіць; 5) узважаю.

7. Адзначце дзеясловы *першай асобы*:

1) носіш; 2) разважаю; 3) люблюеця; 4) зелянеюць; 5) друкуемся.

8. Адзначце *рознаспрагальныя дзеясловы*:

1) прыедуць; 2) есці; 3) гляджу; 4) даць; 5) бегчы.

9. Адзначце *правільна напісаныя і ўжытыя дзеяслоўныя формы*:

1) завезены; 2) чытая; 3) змолаты; 4) прааналізаваўшы; 5) пастрыжанны.

10. Адзначце дзеясловы, утвораныя *прыставачным спосабам*:

1) дняваць; 2) пахваліць; 3) бяліць; 4) увабраць; 5) узбегчы.

11. Утварыце ад дзеяслова **зжаць** дзеепрыметнік і запішыце.

12. Утварыце ад дзеяслова **выконваюць** дзеепрыслоўе і запішыце.

13. Запішыце назву часціны мовы, у якую перайшоў дзеепрыметнік **вядомы** (пісьменнік).

Варыянт 2 (І-Т):

1. Адзначце *граматычныя катэгорыі дзеяслова*:

1) асоба; 2) склон; 3) час; 4) лад; 5) стан.

2. Адзначце *зваротныя дзеясловы*:

1) абмяркоўваць; 2) сустракаем; 3) гняздзіцца; 4) прачытаем; 5) перапісвацца.

3. Адзначце *сказы з дзеясловамі незалежнага стану*:

1) Вучні рыхтуюць прэзентацыю; 2) Рэферат дапрацоўваецца старшакласнікам; 3) Абітурыенты наведваюць курсы; 4) Праблема абмяркоўвалася на сходзе; 5) Сцежка ў маленства віруе між бяроз.

4. Адзначце дзеясловы *загаднага ладу*:

1) ведаў бы; 2) лі; 3) няхай цвітуць; 4) думай; 5) давайце слухаць.

5. Адзначце дзеясловы, ад якіх утвараюцца дзеепрыслоўі *закончанага трывання*:

1) стварыць; 2) носяць; 3) пішуць; 4) адчыніць; 5) спаткаць.

6. *Адзначце формы дзеясловаў будучага складанага часу:*

1) карміцьму; 2) будзем спадзявацца; 3) быў памкнуўся; 4) наведваюць; 5) будзеш лічыць.

7. *Адзначце безасабовыя дзеясловы:*

1) світае; 2) распаўсюджваю; 3) вернемся; 4) верыцца; 5) давай завітаем.

8. *Адзначце дзеясловы першага спражэння:*

1) шыць; 2) сядзець; 3) ляцець; 4) хацець; 5) адчуваць.

9. *Адзначце правільна напісаныя дзеясловы:*

1) падкідываць; 2) засаджваць; 3) стрымліваць; 4) падпісваць; 5) правеіваць.

10. *Адзначце дзеясловы, утвораныя шляхам складання:*

1) перагаворвацца; 2) відазмяняць; 3) прытупваць; 4) узаемадзейнічаць; 5) удвоіць.

11. *Запішыце дзеяслоў **віць** у форме другой асобы адзіночнага ліку зааднага ладу.*

12. *Запішыце канчатак дзеяслова **сустракаемся** ў форме другой асобы множнага ліку.*

13. *Утварыце ад дзеяслова **развітацца** дзеепрыслоўе і запішыце.*

Варыянт 3 (У-Я):

1. *Адзначце неспрагальныя формы дзеяслова:*

1) паставіў бы; 2) спяваючы; 3) жыць; 4) пераспелы; 5) успомнім.

2. *Адзначце дзеяслоўныя формы, утвораныя ад асновы інфінітыва:*

1) намаляваў; 2) кіпяці; 3) перамагла б; 4) абсыпаны; 5) пакінуўшы.

3. *Адзначце дзеяслоўныя формы, утвораныя ад асновы цяперашняга (будучага простага) часу:*

1) прынесены; 2) збудуе; 3) працуй; 4) чытаючы; 5) навастрыўшы.

4. *Адзначце сказы, у якіх дзеясловы ўмоўнага ладу ўжываюцца са значэннем іншых ладоў:*

1) Жадаў бы я ўбачыць родныя краявіды; 2) Хутчэй бы наступіла вясна!; 3) Куды б ні завялі шляхі, памятай пра бацькоўскі дом; 4) Толькі б спыніўся дождж!; 5) А ты, матуля, прылегла б на гадзіну.

5. Адзначце дзеепрыслоўі, утвораныя ад асновы прошлага часу дзеясловаў:

1) прывёўшы; 2) разважаючы; 3) высахшы; 4) спёкшы; 5) насунуўшы.

6. Адзначце сказы, у якіх дзеясловы цяперашняга часу ўжываюцца са значэннем іншых часоў:

1) Люблю водар лета; 2) Бывала, жыву з надзеяй; 3) З цеплынёй успамінаю настаўнікаў; 4) Праз некалькі тыдняў едем у бібліятэку; 5) Расплятае восень залатыя косы.

7. Адзначце дзеясловы, якія ў форме другой асобы множнага ліку маюць канчаткі - аце (- яце):

1) ісці; 2) касіць; 3) сабраць; 4) крычаць; 5) рваць. А8. Адзначце дзеясловы другога спражэння: 1) даглядаць; 2) дагледзець; 3) зжаць; 4) сядзець; 5) касіць.

9. Адзначце правільна ўжытыя склонавыя формы назоўнікаў пры пераходных дзеясловах:

1) не звяртаць увагі; 2) зрабіць заданняў; 3) не скасіў траву; 4) не здаваў залікі; 5) папрашу сшытка.

10. Адзначце дзеясловы, утвораныя суфіксальна-постфіксальным спосабам:

1) падсвістваць; 2) каласіцца; 3) вітацца; 4) кучаравіцца; 5) красціся.

11. Запішыце канчатак дзеяслова **даць** у форме другой асобы множнага ліку будучага простага часу.

12. Запішыце дапаможны дзеяслоў (у пачатковай форме), які ўдзельнічае ва ўтварэнні складанай формы прошлага часу.

13. Устаноўце адпаведнасць паміж інфінітывамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. Нам не забыць тых дзён.	1. Дапаўненне
Б. Чытаць гэты твор – асалода.	2. Азначэнне
В. Настаўнік папрасіў вучняў паліць кветкі.	3. Акалічнасць
Г. У Алесі была думка закончыць працу заўтра.	4. Выказнік
Д. Васіль пусціў каня пасвіцца.	5. Дзейнік

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ (60 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Асноўныя віды сувязі слоў ў словазлучэннях.
- 2 Асаблівасці кіравання ў беларускай мове.

Пытанні для самаправеркі

1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах.
2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.

Практычныя заданні

1. *Вызначце віды сувязі паміж кампанентамі ў тэрміналагічных словазлучэннях. Ахарактарызуйце словазлучэнні паводле галоўнага кампанента (3 б.).*

Бег з перашкодамі, перажываць за каго-небудзь, паветраны гімнаст, ранішня гімнастыка, гол у адказ, гонка з пагоняй, прага перамогі, браць удзел.

2. *Прачытайце словазлучэнні. Перакладзіце іх на беларускую мову. Назавіце асаблівасці гэтага перакладу (5 б.).*

Старше своего, поблагодарили учительницу, смеяться над неумекой, не может простить себя, извините его, женюсь на ней, читать по вечерам, метрах в сорока, яблоки вкуснее груш, дом в пять этажей, по случаю праздника, уход за больным, заведующий библиотекой, по моему мнению, по всем направлениям.

3. *Спішыце. Устаўце замест пропускаў патрэбныя прыназоўнікі (10 б.).*

- пажартавалі () сяброў
паслалі () яблыкі
паедзеш () грыбы
жаніцца () Таццянаю
кпіць () суседа
створаны () ўзоры
жыць () суседстве
падобны () бацькі
некалькі разоў () тыдзень
выбраць () свой густ

4. *Прачытайце і знайдзіце сказы з памылкай у дапасаванні або кіраванні. Запішыце гэтыя сказы правільна (5 б.).*

З таго часу прайшлі пяцьдзсят гадоў.

Каця адправіла мяне за госцем, які павінен быў прыехаць праз 10 хвілін.

Іван падзякаваў Ірыну Віктараўну.

Нехта здекваўся над гэтым чалавекам.

Два апошніх месяцы яны не бачыліся.
Ён вырашыў ажаніцца на Тацяне.

5. Прачытайце і перакажыце тэкст (2 б.).

Дзяцінства кампазітара

Пятага мая 1819 года на Міншчыне, недалёка ад Смілавіч, у сям’і Манюшкаў нарадзіўся хлопчык, якому далі імя Станіслаў.

Дзяцінства будучага кампазітара прайшло на ўлонні прыроды, сярод беларускіх сялян. Вечарамі хлопчык хадзіў у вёску і прагна слухаў песні, якія спявалі, вяртаючыся з поля, дзяўчаты. Мелодыі, вядома, адрозніваліся ад тых, якія іграла на фартэпіяна яго маці. Хлопчыка вабіла своеасаблівая гармонія сялянскіх песень, іх задушэўнасць. Стась запамінаў гэтыя песні, і яны сталі тым зернем, з якога пазней вырасла опера “Галька”.

Вельмі радаваўся Стась, калі бацькі бралі яго з сабой у госці да дзядзькі Дамініка. Дзядзька жыў у Смілавічах, у палацы, які раней належаў Міхаілу Агінскаму. Стася асабліва вабіў старадаўні гадзіннік, які, заведзены невядомай рукой, у поўнач адзвоньвае дзівосную мелодыю. Хлопчыку вельмі хацелася пачуць яе. Аднойчы, калі ўсе заснулі, ён устаў з ложка, крадком прабраўся да гадзінніка і сціх у чаканні. Раптам Стасю здалося, што пакой напаўняецца таямнічымі гукамі. Аднекуль разам з месячным святлом плыў казачны перазвон курантаў. Той самы перазвон, які многа год пазней загучаў у паланезе з трэцяга акта оперы “Страшны двор”.

(Паводле С. Александровіча)

6. Перакладзіце тэкст № 5 на беларускую мову. Назавіце словазлучэнні, якія адрозніваюцца у рускай і беларускай мовах будовай (10 б.).

7. Перакладзіце тэксты №12, №14 на рускую мову. Вызначце стыль. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю (10 б.).

8. Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 словазлучэнняў з рознымі відамі сувязі (15 б.):

ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (31 б.)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная).
- 2 Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання.
- 3 Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Пытанні для самаправеркі

1. Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка
2. Адрозненне тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі.

Практычныя заданні

1. Замяніце ўстарэлыя словы сінанімчнымі словамі сучаснай беларускай мовы, пары слоў запішыце (10 б.).

Атрамант, веча, вакацыі, гута, губерня, дойдзі, іспыты, кайстра, лемантар, паходня.

2. Складзіце міні-слоўнік студэнцкага жаргону (2 б.).

3. Да наступных фразеалагізмаў падбярыце беларускія адпаведнікі. Растлумачце значэнне (6 б.).

Бросіць на произвол судьбы, вертеться как белка в колесе, вагон и маленькая тележка, сыпать соль на рану, ушки на макушке, не робкого десятка, сломя голову.

4. Прачытайце і перакажыце тэкст (3 б.).

Якая, вы думаеце, самая цікавая кніга на свеце? Адразу не адкажаце, не здагадаецеся. Гэтая кніга – зямля, на якой мы жывём і якая з першых год нашага жыцця штогод вучыць нас гісторыі, мове. Штодня і штотрады адкрывае нам усё новыя і новыя словы, значэнне і сэнс якіх мы вучымся спазнаваць і разумець.

Жывое асяроддзе акружае нас: жывёлы, птушкі, самыя малыя істоты, а таксама расліны, кветкі, дрэвы. І ўсе яны маюць свае імёны. Тысячы і мільёны назваў існуюць на зямлі. Кожная яе мясціна мае сваю назву.

Чалавеку дорага месца, дзе ён нарадзіўся, адкуль пачаўся род і яго сям'я, і ўсе сляды, справы, памяць, што пакінулі аб сабе яго продкі. Усё гэта, як нашу найдаражэйшую спадчыну, беражэ памяць зямлі, нясе праз гады, праз вякі ў імёнах, у назвах, у словах, у паданнях і легендах.

(Паводле В. Віткі)

5. Перакладзіце тэкст №3 на беларускую мову. Знайдзіце тэрміны, вызначце іх сінтаксічную функцыю.

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА. ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ СЛОЎНІКІ І ДАВЕДНІКІ (45 б.)

Пэралік вывучаемых пытаньняў

- 1 Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна.
- 2 Тэрміналогія. З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.
- 3 Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.

Пытанні для самаправеркі

1. Узаемасувязь тэрміналагічнай і агульнаўжывальнай лексікі (тэрміналагізацыя і дэтэрміналагізацыя).
2. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі (прадуктыўныя спосабы і сродкі).

Практычныя заданні

1. Перакладзіце на беларускую мову тэрміны, растлумачце іх значэнне. Назавіце мову, з якой яны запазычаны. Складзіце з імі сказы (5 б.).

Бумеранг, победа, парус, соревнования, попытка, пример, препятствие, любитель, рюкзак, упражнение, участник.

2. Пры дапамозе іншамоўных частак бія-, гіпа-, макра-, неа-, мона-, полі- запішыце вядомыя вам тэрміны (5 б.).

3. Запішыце вядомыя вам спартыўныя тэрміны, размеркаваўшы іх па структуры на дзве групы – тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні (5 б.).

4. Выпішыце з тэксту № 10 тэрміны і словазлучэнні тэрміналагічнага характару, растлумачце іх значэнне (5 б.).

5. Прачытайце тэкст №10, выпішыце спачатку агульнанавуковую тэрміналогію, затым – вузкасפעцыяльную (5 б.).

6. Вызначце стылістычную сферу выкарыстання прыведзеных фразеалагізмаў, растлумачце іх значэнне. Падбярыце аднаведнікі з рускай мовы (5 б.).

Глядзець як вока; на вырак лёсу кінуць; круціцца як у віры; ахвярны казёл; вярэдзіць душу; гуза шукаць; не з баязлівых; прачуханца даць.

7. Прачытайце і перакажыце тэкст (5 б.).

На самых ранніх этапах развіцця чалавецтва барацьба за існаванне дыктавала свае законы. Фізічная сіла і спрыт на паляванні, вайне і пры размеркаванні здабычы адыгрывалі вельмі важную ролю. Абарыгены ў Аўстраліі і па гэты дзень захавалі як метады палявання пераслед антылопы або кунгуру бегам – пакуль жывёла не стоміцца. Фізічная форма падтрымлівалася,

акрамя таго, і трэніроўкамі. Аўстралійскія абарыгены пастаянна практыкаваліся ў стральбе з лука і кіданні бумеранга, саборнічалі ў бегу і скачках, гулялі ў нейкае падабенства мяча. У індзейскіх плямёнаў Амерыкі карысталіся папулярнасцю кіданне мяча на трапнасць, бег на далёкія адлегласці, узяцце цяжараў – камянёў рознай вагі. Сярод ацтэкаў, мая, інкаў атрымала распаўсюджванне групавая гульня з каўчукавым мячом, у якой кожная каманда імкнулася закінуць мяч у кальцо, прымацаванае да слупа ці сцяны. Чым не папярэднік сучаснага баскетбола! Першабытныя плямёны Афрыкі ў фізічным выхаванні дзяцей выкарыстоўвалі фехтаванне на палках, барацьбу, бег з грузам, разгойдванне на ліянах. Плямёны бушменаў адрозніваліся выключнай цягавітасцю. Іх саборніцтвы ў бегу па пагорыстай мясцовасці часам працягваліся ўвесь дзень. Дзякуючы такой трэніроўцы паляўнічыя маглі пераследваць здабычу на рпацягу многіх гадзін, а затым і дастаўляць цяжкі груз дадому.

(<http://zdorovosport.ru/history.html>)

8. *Перакладзіце на рускую мову тэкст №10. Вызначце сінтаксічную функцыю тэрмінаў ў дадзеным тэксце (10 б.).*

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ (30 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Паняцце функцыянальнага стылю.
- 2 Класіфікацыя функцыянальных стыляў.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія сінтаксічныя сродкі надаюць стылёвую адметнасць?
2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў (навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны, мастацкі, размоўны).

Практычныя заданні

1. *Вызначце стылі тэкстаў. Назавіце моўныя, лексічныя і сінтаксічныя сродкі, якія надаюць кожнаму тэксту стылёвую адметнасць. Тэкст № 4 перакладзіце на беларускую мову, захоўваючы яе сінтаксічныя асаблівасці (10 б.).*

1. Вада ў арганізме чалавека

Вада для чалавечага арганізма - гэта другое па значнасці рэчыва пасля кіслароду. У арганізме маладога мужчыны вада складае каля 60% агульнай масы цела, у арганізме жанчыны – 50%. Страта 9-12% вады прыводзіць да смерці.

Вада мае вялікае значэнне для фізічнай дзейнасці, выконваючы наступныя асноўныя функцыі:

1. Транспарт рэчываў. Вадкая частка крыві – плазма – на 90% складаецца з вады. У плазме знаходзяцца эрытрацыты, якія дастаўляюць да тканін кісларод; гармоны, якія рэгулююць абменныя працэсы і цягліцавую дзейнасць; пажыўныя рэчывы; прамежкавыя прадукты метабалізму і г.д.

2. Вадкасці арганізма ўтрымліваюць спецыяльныя рэчывы (буферныя злучэння), якія забяспечваюць сталасць ўнутранай асяроддзя (напрыклад, нармальнае кіслотна-шчолачную раўнавагу пры адукацыі лактата);

3. Цеплаабмен. З потым адбываецца аддача цяпла, якое ўтвараецца пры выкананні фізічнай нагрузкі.

(<http://svyatayavoda.org/s2.html>)

2. Колькі гадоў таму дубу, ніхто з лукашоўцаў не памятае. Стаіць ён на правым беразе Нёмана і сваімі шатамі глядзіцца ў яго празрыстую ваду. Увосень лісце падае на халодныя хвалі і плыве далёка ўніз па цячэнню. Вясною была вялікая паводка. Дзяды глядзелі на яе і гаварылі, што ніколі не памяталі такой вады. Нёман ператварыўся ў шырачэзную, як акінуць вокам, раку. Калі вада ледзь не зраўнялася з берагам, дуб задрыжаў не на жарты, бо ўжо некалькі гадоў назад паводкавая вада лізнула халоднымі хвалямі карэнні дуба. Пад вечар вада спала і дуб vyrатаваўся.

(<http://mykonspekts.ru/1-105803.html>)

3. Гіпадынамія (паніжаная рухомасць) – парушэнне функцый арганізма (апорна-рухальнага апарата, кровазвароту, дыхання, стрававання) пры абмежаванні рухальнай актыўнасці, зніжэнні сілы скарачэння цягліц. Распаўсюджанасць гіпадынаміі ўзрастае ў сувязі з урбанізацыяй, аўтаматызацыяй і механізаваннем працы, павелічэннем ролі сродкаў камунікацыі.

Гіпадынамія з’яўляецца следствам вызвалення чалавека ад фізічнай працы. Асабліва ўплывае гіпадынамія на сардэчна-сасудзістую сістэму – слабее сіла скарачэнняў сэрца, памяншаецца працаздольнасць, зніжаецца тонус сасудаў. Негатыўны ўплыў аказваецца і на абмен рэчываў і энергіі, памяншаецца кровазабеспячэнне тканін. У выніку непаўнавартаснага расшчаплення тлушчаў кроў становіцца «тлустай» і павольней цячэ па сасудах, – забеспячэнне пажыўнымі рэчывамі і кіслародам памяншаецца. Следствам гіпадынаміі могуць стаць атлусценне і атэрасклероз.

(<https://ru.wikipedia.org/wiki>)

4. Загад Міністэрства спорту і турызму Рэспублікі Беларусь 4 снежня 1997 года № 1546

АБ ЗАЦВЯРДЖЭННІ класіфікацыі фізкультурна-спартыўных збудаванняў РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ; планава-разліковых паказчыкаў колькасці тых, хто займаецца, і рэжымаў эксплуатацыі фізкультурна-аздараўленчых і спартыўных збудаванняў

У мэтах удасканалення работы фізкультурна-аздараўленчых і спартыўных збудаванняў, больш рацыянальнага і эфектыўнага выкарыстання іх для заняткаў насельніцтва фізічнай культурай і спортам загадваю:

1. Зацвердзіць класіфікацыю фізкультурна-спартыўных збудаванняў Рэспублікі Беларусь; планава-разліковыя паказчыкі колькасці тых, хто займаецца, і рэжымы эксплуатацыі фізкультурна-аздараўленчых і спартыўных збудаванняў (прыкладаюцца).

2. Лічыць страціўшымі сілу пастановы Дзяржкамспорту СССР ад 4 красавіка 1988 года № 2/2 "Аб класіфікацыі фізкультурна-спартыўных збудаванняў.

3. Кантроль за выкананнем загаду ўскласці на першага намесніка Міністра Цяцерына С.С.

Міністр

В.І.МАКЕЙЧЫК

5. – Вой! – слаба войкнула Паліна і схапіла яго за руку: – Глядзі! На тым беразе. Бачыш?

– Бачу. Рвуць камень. Бячэўнікі вядуць Дзіўная назва – бячэўнікі! Праўда? “Бурлакі то ідуць бечевай...” Памятаеш? Магчыма, адтуль такая назва і вядзецца. Каб доўга памяталі.

(<http://mykonspekts.ru/1-105803.html>)

2. *Складзіце тэксты мастацкага, публіцыстычнага, гутарковага стыляў на тэму “Здаровы лад жыцця” (10 б.).*

3. *Прачытайце тэкст і перакажыце яго (5 б.).*

Князеўна-чараўніца

У Тураве захавалася паданне пра князеўну-чараўніцу. Калі князеўна жыла і як яе звалі, ніхто не ведае. Сваімі чарамі яна выратоўвала тураўцаў і ад варожых нападаў, і ад розных няшчасцяў.

Як толькі ганцы прыносілі ў горад трывожныя весткі аб набліжэнні варожага войска, князеўна выходіла ў чыстае поле. З сабой яна брала меч і белую хустку. Паглядзіць у той бок, адкуль набліжаюцца ворагі, і падкіне ўгору меч. І адразу вырастае перад ёю густы, непраходны чарот вышэй чалавечага росту.

Тады падкіне князеўна ўгору белую хустку. І як толькі апусціцца хустка на зямлю, то адразу ўзнімецца над полем белы туман.

Ніяк не прабрацца туды ворагам скрозь высокі ды густы чарот. І ніяк ім не знайсці дарогі скрозь белы туман, не ўбачыць ім Турава.

(Паводле В. Вольскага)

4. *Перакладзіце тэкст №1 на беларускую мову. Вызначце стыль. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку (5 б.).*

НАВУКОВЫ СТЫЛЬ (43 б.)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Функцыі навуковага стылю.
- 2 Моўныя сродкі навуковага стылю.
- 3 Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.

Пытанні для самаправеркі

1. Навуковы стыль і яго асноўныя падстылі (уласна навуковы, (акадэмічны), навукова-папулярны, вучэбна-навуковы і інш.).
2. Функцыі навуковага стылю і яго адметныя лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.

Практычныя заданні

1. Прачытайце тэксты №19, 20. Назавіце сродкі сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту (лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, пабочныя словы), паказчыкі ступені аб'ектыўнасці навуковай інфармацыі і выражэння суб'ектыўнасці думкі (5 б.).

2. Напішыце паведамленне на тэму “Навуковы стыль”. Уключыце ў свой тэкст цытаты (7 б.).

3. Прачытайце афарызмы. Перакладзіце іх на беларускую мову і запішыце рознымі спосабамі. Растлумачце спосабы афармлення цытат. Складзіце тэкст, ідэя якога заключана ў адным з прапанаваных афарызмаў (10 б.).

Тренируя тело, не забывай о мозге! (Г. Ратнер)
Жизнь требует движения. (Аристотель)
Движение – кладовая жизни. (Плутарх)
Гимнастика удлиняет молодость человека. (Локк Д.)
Если не бегаешь, пока здоров, придется побегать, когда заболеешь.
(Квинт Гораций Флакк)

4. Растлумачце, што вы разумееце пад тэрмінам “анатацыя”? Назавіце віды анатацый і тыпы пісьмовых прац, да якіх яны ствараюцца? Напішыце анатацыю да навуковага артыкула “Уплыў фізічных практыкаванняў на развіццё арганізма”. Правядзіце яе структурна-смантычны аналіз (10 б.).

5. Прачытайце і перакажыце тэкст (1 б.).

Паданне аб Чорнай даме

Больш за чатыры стагоддзі живе ў Нясвіжы, гэтым маляўнічым кутку нашай зямлі, надзвычай паэтычнае паданне аб Чорнай даме.

Нясвіжскі замак. Нястомныя гадзіннікі, якія пятнаццаць гадзін таму адзванілі поўнач, зноў парушаюць цішыню велічных маўклівых пакояў, і, быццам нарадзіўшыся з гэтага шматгалосага рэха, на лесвіцы чуюцца лёгкія жаночыя крокі. Ближэй... Нарэшце зграбная постаць пекнай панны ў старадаўняй сукні з чорнага аксаміту з'яўляецца ў дзвярах. Цяжка ўздыхнуўшы, Чорная дама Нясвіжскага замка ўступае ў Каралеўскую залу, залітую блакітным святлом месяца.

Каго шукае ў пустых пакоях прывід Барбары Радзівіл? З кім марыць спаткацца светлавалосая прыгажуня, у выразных вачах якой знайшлі прытулак адчай і туга? Не, не па кароне плача Чорная дама – плача яна аб сваім загубленым жыцці і нязгасным каханні, непадуладным нават смерці...

(Паводле А. Сторажавай)

6. Перакладзіце тэксты №№ 19-20 на рускую мову. Вызначце стылі. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю (10 б.).

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ (40 б.)

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў.
2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў.
3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў.
4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю.
2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.

Практычныя заданні

1. Падрыхтуйце наведамленне на тэму “Справавыя лісты: асаблівасці іх мовы і кампазіцыі”. Пры адказе выкарыстайце такі прыём, як кластар (5 б.).

2. Напішыце інфармацыйны, суправаджальны і гарантыйны справавыя лісты (6 б.).

3. Перакладзіце словы на беларускую мову. Назавіце сферу іх выкарыстання (5 б.).

Адресат, адресант, бланк, входящий документ, деловое письмо, делопроизводство, директивный документ, извещение, индексация, исходящий документ, контрольный лист, номенклатура дел, нормативные документы, описание, поисковые данные документа, регистрационный номер документа, реестр, резолюция на документе, сопроводительное письмо, трафаретный документ, формуляр документа, циркулярное письмо.

4. Аформіце такія асабістыя дакументы, як заява, аўтабіяграфія, распіска, даверанасць (8 б.).

5. Зрабіце структурны і лексіка-граматычны аналіз прапанаванага тэксту (5 б.).

ЗАГАД МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

30 сакавіка 1998 г. № 175

АБ ЗАЦВЯРДЖЭННІ ІНСТРУКЦЫІ ПА СПРАВАВОДСТВУ Ў АПАРАЦЕ МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

З мэтай забеспячэння рацыянальнага вядзення справаводства, якаснага і своєчасовага выканання арганізацыйна-распарадчых дакументаў загадваю:

1. Зацвердзіць і ўвесці ў дзеянне з 30 сакавіка 1998 г. Інструкцыю па справаводству ў апарце Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (дадаецца).

2. Упраўленню спраў (Мінкевіч П.А.) арганізаваць вывучэнне Інструкцыі з супрацоўнікамі цэнтральнага апарата Міністэрства.

3. Кіраўнікам структурных падраздзяленняў Міністэрства забяспечыць строгае выкананне Інструкцыі ўсімі работнікамі падраздзяленняў.

4. Лічыць страціўшым сілузагад Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 4 мая 1993 г. № 139.

5. Кантроль за выкананнем гэтага загаду ўскласці на намесніка Міністра Б.В.Іванова.

Міністр

В.І.СТРАЖАЎ

6. Прачытайце і перакажыце тэкст (1 б.).

Тураў

Там, дзе вольна нясе свае воды Прыпяць, у краі дрымучых палескіх лясоў размясцілася мястэчка Тураў. Сівыя камяні Турава памятаюць вельмі многа. Густа скрыжавала тут свае шляхі гісторыя.

Вось што кажа легенда. Было гэта даўно. І бары былі ў той час гусцейшыя, і балоты – багністыя ды непраходныя. І прыйшоў сюды аднойчы з вялікім войскам князь Тур. Прышоў таму, што было ў гэтым краі шмат звяроў, рыбы і ўсялякага птаства. І вырашыў ён пабудаваць тут горад. Па імя князя і назвалі горад Туравам.

Упершыню Тураў згадваецца ў “Аповесці мінулых часоў” пад 980-м годам. У канцы першага тысячагоддзя горад стаў цэнтрам Тураўскага княства, славіўся рознымі рамёствамі. Тут апрацоўвалі жалеза, дрэва і косць, рабілі посуд з гліны, шылі абутак, выштукоўвалі цудоўныя ўпрыгожванні з каштоўных металаў. і сабе хапала, і гандлявалі з Кіевам, Блізкім Усходам, Сярэдняй Азіяй, Прыбалтыкай.

У Тураве жыў і працаваў славыты старажытнарускі пісьменнік-прапаведнік Кірыла Тураўскі. З веку ў век перапісваліся яго творы, дайшлі да нас прытчы і павучанні, якія вызначаюцца характарам і велічнасцю паэтычных вобразаў.

(Паводле К. Камейшы)

7. Перакладзіце тэкст № 3 на беларускую мову. Вызначце стыль. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю (10 б.).

2.6 ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ЭКАНАМІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ І ПРЫЧЫНЫ ІХ ПАРУШЭННЯ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
2. Вымаўленне галосных.
3. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў.
4. Адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення і іх прычыны.

Пытанні для самаправеркі

1. Прыгадайце асноўныя выпадкі вымаўлення спалучэнняў зычных.
2. Пералічыце найбольш пашыраныя адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення, назавіце прычыны.

Практычныя заданні

1. *Выпішыце словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае.*

Авансадаўца, вэксаль, спажыванне, кошт, выраб, маёмасць, канверсоўнасць, падатак, наяўнасць, уладанне, баланс, пераразмеркаванне, уз'яднанне, адсоткі, каштарыс, гандаль, працаўладкаванне, дзяржава, кіраўнік, сальда, камерцыйны.

2. *Выпішыце словы, у якіх спалучэннем літар ДЗ, ДЖ перадаюцца два гукі.*

Дзейнасць, бюджэт, дзяржава, адзначыць, паседжанне, стагоддзе, узаемадзеянне, удзельнік, адзінства, паходжанне, аджыў.

3. *Адзначце выпадкі аглушэння і азванчэння ў наступных словах.*

Падмурак, сход, прадпрыемства, нагляд, абсталяванне, сродкі, падаткаабкладаемы, знаходкі, адтэрміноўка, выраб.

4. *Спішыце словы. Укажыце ў дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя зычныя і спалучэнні зычных.*

Нерухомасць, на дошцы, спадчыннік, вартассць, грамадскі, рознічны, канкурэнтаздольнассць, завадскі, зжасць, лічба, сусветныя цэны, вучышся.

5. *Укажыце колькасць гукаў і літар у прапанаваных словах.*

Фінансаванне, грошы, справаздача, з'ява, залішнія рэзервы, рахунак, таваразнаўства, аб'ём, дзеячы, вытворчассць, мытня, сабекошт.

6. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Назавіце словы, у якіх адлюстраваны характэрныя асаблівасці беларускай мовы (аканне, яканне, дзеканне, цеканне, наяўнасць афрыкатаў, гука [ў], падоўжаных зычных і інш).*

Деньги: история возникновения

Деньги – всеобщий эквивалент стоимости товаров и услуг, входящий в состав финансовой системы каждой страны. До принятия современного вида они прошли многовековую эволюцию.

Рыночные отношения начали формироваться еще в VII-VIII тысячелетиях до н.э. В то время первобытные люди обменивались друг с другом лишними продуктами, а пропорции устанавливались в зависимости от обстоятельств. С появлением общественного разделения труда бартер постепенно становился неудобным, и наши предки начали использовать в роли денег разные предметы.

На Руси в качестве средства платежа использовали меха пушных зверей, в Древней Греции – крупный и мелкий скот: баранов, лошадей, быков. В Древней Индии, Китае, на восточном побережье Африки и Филиппинских островах – ракушки, собранные на нитку. Во времена Юлия Цезаря для этой цели использовали рабов. У жителей Бразилии валютой были перья фламинго. В Меланезии применялись свиные хвостики, а в Спарте – каменные бульжники. В некоторых странах средством платежа являлись человеческие черепа. Постепенно одни виды валют вытеснялись другими, независимо от воли людей. В период войн и революций происходил массовый регресс (в Беларуси за голову партизана немцы давали килограмм соли, считая этот продукт очень дорогим). Позже в качестве денег применялись разные виды металлов: медь, олово, свинец, железо. В Древней Греции железные прутья считались лучшим средством обмена.

Вскоре всеобщим стоимостным эквивалентом стали золотые и серебряные металлы, принимающие форму украшений. Они на тот момент больше соответствовали идеалу и были эстетически привлекательными, поэтому мгновенно вытеснили другие формы денег. В XIII веке до н.э. их стали делить на бруски определенной массы. Именно тогда появились первые весовые единицы. Очень удобным оказалось взвешивание золотого песка, долгое время выполнявшего функцию обращения в Индии, Китае, Египте и других странах.

(<http://fb.ru/article/147383/istoriya-deneg-dengi-istoriya-vozniknoveniya>).

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

У канцы XVII – пачатку XVIII стагоддзя жыла ў Нясвіжскім замку незвычайная пані-гаспадыня. Гэта была Ганна Кацярына з Сангушкаў Радзівіл. Трагічны лёс напаткаў князеўну пры жыцці. Яе бацькі памерлі рана. Ганна выхоўвалася ў кляштары ў Вільні. Па бабцы яна паходзіла з роду Радзівілаў, таму яе апекунамі прызначылі нясвіжскіх ардынатаў.

Яна была вельмі багатая, заможная нявеста. Не пытаючыся згоды, князеўну Ганну выдалі замуж за нясвіжскага князя Карала Станіслава. Маладая гаспадыня Нясвіжскага замка не паспела нацешыцца мядовым месяцам, як выбухнула страшэнная вайна. Давялося Радзівілам з’ехаць з Нясвіжа і шукаць прытулку ў іншых месцах. Там раптоўна памірае муж, а за ім пайшлі з гэтага

свету і сямёра маленькіх дзяцей. Усіх іх пахавалі ў родавым склепе-крыпце пад касцёлам у Нясвіжы. Калі смерць забрала апошнюю дачку ў дзень вяселля, маці дала слова хадзіць у чорным адзенні да скону. Кажуць, што ніхто з той пары не бачыў усмешкі на твары маці. Пасля смерці яе здань блукае па замку ў чорным адзенні, наводзячы жах на сустрэчных.

(К. Шышыгіна-Патоцкая «Паданні і легенды Нясвіжу і Радзівілаў»).

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) дабрабыт;
- 2) вучышся;
- 3) не быў;
- 4) выраб;
- 5) заява.

2. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) лішак;
- 2) звяртацца;
- 3) дэбет;
- 4) цвёрды;
- 5) з банка.

3. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) фінансаванне;
- 2) згінаць;
- 3) маёмасць;
- 4) нета;
- 5) адсоткі.

4. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) не мог;
- 2) скінуць;
- 3) звесткі;
- 4) каштарыс;
- 5) загадчык.

5. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) уласнасць;
- 2) з прадпрыемства;
- 3) спадчыннік;
- 4) выязджаць;
- 5) гандаль.

6. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) у бочцы;
- 2) вытворчасць;
- 3) банкруцтва;
- 4) выдаткі;
- 5) дзяржава.

7. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) паслугі;
- 2) рахунак;
- 3) наяўнасць;
- 4) сродкі;
- 5) завадскі.

8. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) абсталяванне;
- 2) кірмаш;
- 3) ашчадны;
- 4) збыт;
- 5) не вывучыў.

9. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) грамадскасць;
- 2) кошт;
- 3) пошліны;
- 4) не толькі;
- 5) разлік.

АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Правапіс галосных.
2. Правапіс зычных.
3. Правапіс мяккага знака і апострафа.
4. Правапіс вялікай і малой літар.

Пытанні для самаправеркі

1. У якіх выпадках у ненаціскным становішчы захоўваецца літара Э?
2. Назавіце выпадкі правапісу літары У ў замежных словах.
3. Пасля якіх зычных у беларускай мове пішацца апостраф?
4. Растлумачце правапіс вялікай літары ў назвах навучальных, навуковых устаноў і прадпрыемстваў.

Практычныя заданні:

1. *Запішыце па-беларуску.*

Акционерный банк, филиал, миллион, национальный, отчетный период, специальный, пенсионная система, киоск, район, индустриальный, аукцион, реакция, грандиозный, клиент, конвейер, акционер, потенциал, иерархия, пиар.

2. *Устаўце патрэбныя літары.*

Дыстрыб'ют...р, адр...с, інж...нер, камп'ют...р, д...вальвацыя, канц...лярыя, кр...дыт, ганд...ль, в...кс...ль, ц...ны, с...бекошт, ц...на, ш...сцьсот, апт...выя кірмашы, д...пазіты.

Дз...сяты, м...н...дж...р, б...звыплатныя п...ралічэнні, с...мнаццаць, кам...рцыйны, пап...ровыя грошы, дз...ржава, кал...ктыў, ма...масны, ап...рацыі, на...ўныя грошы, разм...рканне.

Д...брахвотны, з...латавалютны, кар...ткатэрміновы, плац...жаздольнасць, ст...тысячны, відэ...прылада, ц...наўтварэнне, д...брабыт, ф...ндааддача, ф...ндаўзброенасць, д...брачыннасць.

3. *Пастаўце у ці ў.*

Кантрольна-...ліковы, узна...ленне, кансорцы...м, кааператы..., метад ...ліку, но...-ха..., но...тбук, соцы...м, рады...с, фірма «Сузор'е» ...вайшла ... пералік пераможца...

4. *Запішыце па-беларуску, растлумачце правапіс.*

Образ жизни, эмиссия, бюджетное регулирование, ассигнования, налогообложение, планирование, платежное требование, финансирование, дистанционный надзор, инвестиционная политика, нетто, перевыполнение, передвижение кредитов, повышение.

5. *Запішыце на-беларуску, растлумачце правапіс д-дз, т-ц.*

Стандартизацыя, стоймость, тэхніцескі, камандіроўка, деловай, адзінца, дэфіцыт, твёрдая цена, теневай, дзевяць, студэнт, субсідыі, арыентіры.

6. *Паставіць, дзе трэба, мяккі знак ці апостраф.*

Беспрацоў....е, аб...ём, аб...яднанне, мен...ш, інтэграл...ны, нул..., камп...ютар, бар...ер паглынал...ны, бол...шасц..., вос...мы, сем..., шэсц...сот, двукроп...е, двух...ярусны.

7. *Запішыце на тры-чатыры поўныя назвы:*

- дзяржаўных устаноў і арганізацый Беларусі;
- ганаровых званняў і высокіх узнагарод;
- газет і часопісаў;
- ордэнаў і медалёў;

Растлумачце напісанне вялікай літары.

8. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з перакладзенага тэксту розныя выпадкі правапісу галосных і зычных.*

Эканоміка – паняцце емкае і многіплановае, мае розныя значэнні і тлумачэнні. Во-першых, эканоміка – гэта сістэма хазяйсва. В шырокім сэнсе – савакупнасць матэрыяльных і нематэрыяльных умоваў прадукцыі, матэрыяльных і нематэрыяльных благаў, іспользуемых людзьмі для перафармавання рэчыва прыроды с мэтай удовольнення сваіх патрэбнасцей, забеспячэння умоваў жыцця. Во-вторых, эканоміка – гэта савакупнасць эканамічных адносін, якія узнікаюць паміж людзьмі в працэсе іх жыццядзейнасці. В-третьих, эканоміка – гэта веданне, якое на адрэдаваным этапе перарастае в навуку о заканамернасцях хазяйсвеннай жыцця і о звязанай с імі сістэме адносін паміж людзьмі, о том, як в умовах агранічаных рэсурсаў знайсці спосабы найбольш эфектыўнага іх іспользавання для удовольнення аграмадзенных і асабных патрэбнасцей.

Чалавек трыдуіцца для того, чтобы удовольнарыць сваі патрэбнасці. Он не можа перастаць прадукцаваць, так жае как не можа перастаць патрэбляць. Паэтому прадукцаваць – гэта працэс непарывнаы, пастаянна вазобнаваляюццаы. И в этом качестве он мае названне «воспрадукцаваць». Разлучаюць два тыпа воспрадукцаваць – прастое і расшырэнае. Прастое воспрадукцаваць – гэта вазобнаваленне прадукцаваць в том жа аб'еме, в тех жа маштабах. Расшырэнае – вазобнаваленне прадукцаваць в увелічываюццаы маштабах. Прастое воспрадукцаваць – момэнт расшырэнаго, так как, прэжде чем увелічыць маштабы прадукцаваць, яго неабходнае воспрадукцаваць в пераоначалнаом аб'еме. Аднако, есць і трэты тып – стагнаруюццае воспрадукцаваць, якое асащэствляецца на сужэнаой аснове. Такой тып воспрадукцаваць характэрна для эканамічных сістэм, перажываюццаы крызса. (<http://eclib.net/65/1.html>).

9. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Цяжка сабе ўявіць сучаснае жыццё без грошаў. Грошы – гэта мера кошту, сродак плацяжу, адна з формаў назапашвання зберажэнняў. Пры

выкарыстанні грошай вытворца тавару мае магчымасць прадаць свой тавар сённа, а купіць сыравіну, напрыклад, толькі праз тыдзень. Пры гэтым ён можа прадаць свой тавар у адным месцы, а купіць патрэбны яму зусім у іншым. Такім чынам, грошы як сродак звароту пераадольваюць часавыя і прасторавыя абмежаванні пры абмене. Гэта найважнейшае вынаходніцтва чалавецтва, без якога развіццё грамадства было б немагчымым.

Даволі доўга чалавек абыходзіўся без грошай. Многія тысячагоддзі адзіным спосабам атрымаць жаданае служыў прасты абмен таварамі, гэта значыць бартар. Лішкі ўласнай вытворчасці абменьваліся на лішкі, наяўныя ў іншых. Абмен стаў насіць пастаянны, масавы характар, і рынак быў галоўным месцам грамадскага жыцця. Аднак на рынку ўсё часцей узнікалі праблемы, якія цяжка было вырашыць. Які кошт адной лыжкі? І што больш каштуе: конь ці калёсы? Людзям трэба было нешта больш кампактнае. Некаторы час разнавіднасцямі «грошай» служылі ракавінкі, шкуры, тытунь, збожжа, бабы, соль. Але і гэта было не зусім зручна. І вось з VII стагоддзя да н. э. у якасці разлікаў сталі выкарыстоўвацца высакародныя металы – золата і срэбра, якія не ржавеюць. З каштоўных металаў пачалі рабіць грошы. Пазней у залатыя і срэбныя манеты сталі дадаваць розныя металічныя сплавы. У канчатковым выніку кавалачкі металу выцеснілі ўсе астатнія «тыпы грошай». Гэты этап быў самым працяглым.

(Паводле Адзінага інтэрнет-партала эканамічнай граматычнасці насельніцтва).

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць літару О:*

1. аўкцы...н;
2. сабек...шт;
3. ідэ...логія;
4. тэ...рыя.

2. *Адзначце словы, у якіх заахоўваецца Э ў ненаціскным становішчы:*

1. кр...дыт;
2. д...пазіты;
3. дыстрыб'ют...р;
4. ганд...ль.

3. *Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць літару Я:*

1. дз...в...ты;
2. кал...ктыў;
3. с...мнаццаць;
4. ма...масць.

4. *Адзначце складаныя словы, у якіх неабходна ўставіць А:*

1. кар...ткатэрміновы;
2. ст...годдзе;

3. д...брабыт;
4. шт...год.
5. *Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць Ў:*

1. кансорцы....м;
2. дзяржа....ны;
3. ва ....ніверсітэце;
4. соцы....м.

6. *У якіх словах пры перакладзе на беларускую мову будзе адбывацца падаўжэнне гукаў.*

1. ассигнования;
2. нетто;
3. тонна;
4. жильё.

7. *У якіх словах пры перакладзе на беларускую мову неабходна напісаць ДЗ:*

1. командировка;
2. директор;
3. десять;
4. теневой.

8. *Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць апостраф:*

1. двух...ярусны;
2. беспрацоў....е;
3. пад...езд;
4. вос...мы.

9. *Адзначце словы, у якіх ёсць прыстаўная літара:*

1. ...обласць;
2. па...этам;
3. ....опера;
4. за...очны.

10. *Адзначце словы, у якіх пішацца літара І:*

1. між...нтэграцыя;
2. пера...начыць;
3. пра...гнараваць;
4. звыш....дэйны.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні.
2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання, выкарыстанне элятыўных формаў у рускай і беларускай мовах.
3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе.
4. Дзеяслоў і дзеяслоўная форма.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце назоўнікі, у якіх не супадае род у рускай і беларускай мовах.
2. Якія прыметнікі не ўтвараюць формы ступеняў параўнання?
3. Назавіце рознаспрагальныя дзеясловы.
4. Асаблівасці спалучэння лічэбнікаў з назоўнікамі.

Практычныя заданні

1. *Перакладзіце на беларускую мову, параўнайце род назоўнікаў.*
Всемирная торговля, неразборчивая подпись, авансовый отчет, балансовая прибыль, государственный заём, розничная продажа, итоговая смета, себестоимость продукции.

2. *Складзіце на два сказы з наступнымі назоўнікамі, каб яны абазначалі асоб мужчынскага і жаночага полу.*

Кіраўнік, бібліятэкар, дэпутат, стажор, стараста, дырэктар.

3. *Пастаўце назоўнікі ў форму меснага склону адзіночнага ліку.*

Амартызацыя, разлік, дырэктар, дабрабыт, самаакупнасць, вэксаль, вартасць, папера, статут, эканоміка, заява, заробак, маёмасць, гаспадарка, уласнік, гаспадар, галіна, адтэрміноўка, кошт, банк, уласнасць, адтэрміноўка.

4. *Пастаўце словы ў родным склоне адзіночнага ліку.*

Рынак, сабекошт, збыт, рахункавод, гандаль, прадпрыемства, крэдыт, век, стагоддзе, курс, улік, завод, заказ, дом, абарот, пазычальнік, падатак, выраб, продаж, будаўніцтва, пакупнік, прыбытак, попыт, баланс.

5. *Пастаўце назоўнікі ў форму творнага склону адзіночнага ліку.*

Імя, вартасць, самаакупнасць, дзейнасць, Сібір, старшыня, гандаль, нерухомасць, статут, уласнасць, мытня, верф, маёмасць, Беларусь, здольнасць, дзядзька, Об, баль, Кузьма, Саша, спагнанне, наяўнасць, сувязь, Мікіта, медзь.

6. *Ад якасных прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя формы ступеняў параўнання. Растлумачце, чаму ад некаторых слоў такія формы ўтварыць нельга.*

Новы, вялікі, беларускі, эканамічны, глыбокі, шэра-папяловы, малады, светлы.

7. *Ад наступных назоўнікаў утварыце прыналежныя прыметнікі.*
(Кіраўнік) подпіс, (Сяргей) дыплом, (дырэктар) загад, (гаспадар) дом, (Кірыл) творы, (Алена) знаходка, (мядзведзь) бярлог, (пакупнік) картка.

8. *Утварыце прыметнікі ад слоў.*
Хатынь, Цімкавічы, мастак, беларус, калмык, швед, юнак, красавік, Баранавічы, студзень, Сержань, рэлігія, эканоміка, Гомель, Чэрвень.

9. *Пастаўце наступныя займеннікі ў форму меснага склону.*
Я, столькі, іхні, чый, абы-што, ніхто, сам, нехта, ты, ён, абы- які.

10. *Запішыце словамі.* 3/5; 0,99; 1495-ы; 4 2/7; 325-тысячны.

11. *Утварыце парадкавыя лічэбнікі.* 2; 200; 18; 378 000; 1673; 600; 88.

12. *Праскланяйце лічэбнікі.* 200, сямёра, 4/11, 744-ы, трое.

13. *Перакладзіце на беларускую мову:*

Два новых завода, три новых распоряжения, тридцать два современных города, четыре последних столетия, двое руководителей, четверо пленных, пятьдесят два газетных экземпляра, два крупных предприятия, четыре военных эшелона, двадцать пятое октября, в пятнадцати метрах от железнодорожной станции.

14. *Перакладзіце словы на беларускую мову, пастаўце ў іх націскі і параўнайце формы слоў у рускай і беларускай мовах.*

Несём, несёте, бьём, бьёте, насаждаем, насаждаете, занимаемся, занимаетесь, обсуждаем, обсуждаете, работаем, работаете, побеждаем, побеждаете, принимаем, принимаете, смотрим, смотрите, финансируем, финансируете.

15. *Вызначыць спражэнне дзеясловаў, падкрэсленыя праспрагаць.*

Гандляваць, уладарыць, заваёўваць, есці, будаваць, біць, гаспадарыць, абменьваць, купляць, купіць, планаваць, губляць, набываць, прымаць, утвараць, утварыць, кіраваць, апрацоўваць, абвяшчаць, знішчаць, заахвочваць, даваць.

16. *Перакладзіце на беларускую мову.*

Всё возрастающий грохот; постаревший отец; канонада, грохотавшая где-то вдали; отпущенный пленник; в знак будущего мира; орден, принадлежавший ему; окружённый толпой; из источников, перечисленных ниже.

17. *Ад наступных дзеясловаў утварыце дзеепрыслоўі. Падбярыце адпаведныя рускія дзеепрыслоўі.*

Расказваць, рэзаць, набываць, браць, купляць, уставаць, фінансаваць, браць, успомніць, выбіраць, атаясамліваць, уззбройвацца, сагравацца, назбіраць, думаць, галадаць, адпрацаваць, кінуць.

18. *Растлумачце правапіс прыслоўяў.*

Назаўсёды, удвая, дабяла, наўдалую, ушчыльную, насмерць, не на жыццё, а на смерць, угару, увысь, штовечар, у адкрытую, па меры; на памяць, у абхват, у абдымку, без упынку, да ўпаду, на хаду, з размаху, усё роўна.

19. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, вызначце марфлагічныя асаблівасці беларускай мовы.*

Ресурсы

Источником любого производства являются ресурсы, т.е. совокупность природных, социальных и духовных элементов в процессе производства товаров, услуг и иных ценностей. Ресурсы по своему составу многообразны, их принято подразделять на четыре группы: природные, трудовые, материальные, финансовые.

Природные ресурсы составляют естественную базу производства материальных благ. В состав природных ресурсов входят: земля, ее недра, леса, вода, воздух. Человечество использует солнечную энергию, энергию приливов и отливов, ресурсы животного мира, полезные ископаемые и т.д. Часть этих ресурсов не возобновляема (нефть, газ, уголь, руда), а другая – поддается возобновлению. Так, например, за счет эффективных агрономических мероприятий можно не только восстановить, но и улучшить плодородие почвы.

Трудовые ресурсы – это экономически активная часть населения страны, обладающая физическими и духовными способностями для участия в трудовой деятельности. В рыночной экономике повышаются требования к качеству трудовых ресурсов: к их знаниям, образовательному уровню, профессиональной подготовке, здоровью.

Материальные ресурсы общества – это совокупность предметов, с помощью которых осуществляется производство. Они представляют собой основную часть производственного потенциала общества. К материальным ресурсам относятся здания, сооружения, машины, станки, механизмы, запасы сырья и материалов, дороги, мосты, средства связи и т.д. Материальные ресурсы иногда характеризуют как инвестиционные ресурсы или средства производства. Они состоят из орудий труда и предметов труда, или того, что описывается понятием «*капитал*».

Финансовые ресурсы – это валютные резервы и запасы благородных металлов, денежные сбережения домашних хозяйств и предприятий.

(С.В. Шахнович, Л.Т. Шабанов и др. «Экономическая теория. Курс лекций»).

20. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Калі наш далёкі продак падняў камень, абчасаў яго і прымайстраваў на канец палкі, каб атрымаць прыладу для паляўніцтва і вайны, ён гэтым распачаў вытворчасць зброі.

Вытворчасць прадугледжвае значную трансфармацыю аб'екта дзеля культурных мэтай. Працэс вытворчасці часта мае вынікам фізічнае змяненне

аб'екта, але ён можа быць і проста перамяшчэннем аб'ектаў; гэта, напрыклад, калі з асобных камянёў будуець мураваную сцяну. Але вытворчасць – нешта большае, чым простая трансфармацыя; гэта сістэмна арганізаваная серыя аперацый у пэўным сацыяльным і навакольным кантэксце. Вытворчасць мае таксама пэўны экалагічны аспект, вымагае наймаць рабочых, на яе ўплывае арганізацыя грамадства, на якую, у сваю чаргу, уздзейнічае вытворчасць.

Антраполагаў цікавіць не столькі вытворчы працэс сам па сабе, колькі сама сістэма вытворчасці, часткай якой гэты працэс і з'яўляецца. У розных грамадствах вытворчасць можа прымаць самыя розныя формы. У нашых умовах, напрыклад, вытворчасць зброі азначае адмысловы вытворчы працэс, які па сваёй складанасці невымерна пераўзыходзіць тэхналогію вытворчасці каменнай сякеры. Адпаведна стваральнікі ракет будуць інакш падрыхтаваны і арганізаваны, чым стваральнікі, скажам, дзіды. Больш складаная тэхналогія і наяўнасць падзелу працы – вось найперш тое, што адрознівае нас ад нашых далёкіх продкаў. (<http://pdf.kamunikat.org/5362-4.pdf>).

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце словазлучэнні з памылкамі ва ўжыванні роду назоўнікаў:

1. неразборлівая подпіс;
2. вялікая страта;
3. арыгінальнае назва;
4. сусветная гандаль.

2. Выберыце назоўнікі, якія ў месным склоне маюць канчатак –у/-ю:

1. аб кавал... ;
2. аб дырэктар...;
3. аб прадпрыемств...;
4. аб курс....

3. Адзначце правільна напісаныя лічэбнікі:

1. семьсот адзін;
2. дзвюм студэнткам;
3. шэсцьдзсят першы;
4. у тысяча дзевяцьсот пяцьдзсят чацвёртым годзе;
5. аб двухстах трох вучнях.

4. Адзначце сказы з няправільным ужываннем займеннікаў:

1. Не думаў я, што раскажу ўсё цябе.
2. Моладзь была задаволена канцэртамі і прасіла артыстаў часцей іх наведваць.
3. Зараз туды няма на чым даехаць.
4. Не смейся з людзей – смейся з сабе ці сваіх дзяцей.

5. Адзначце сказы з няправільным ужываннем ступеней параўнання прыметнікаў і прыслоўяў:

1. Беларuskія дзяўчаты самыя прыгажэйшыя на свеце.
2. Сяляне ў той перыяд сталі жыць яшчэ горш.
3. Самыя цікавыя знаходкі былі размешчаны ў мясцовым музеі.
4. Кавун смачней яблыка.

6. *Выберыце дзеясловы, якія ў 2 ас. мн.л. абв.ладу маюць канчаткі -ац'е, -яц'е:*

1. чытаць;
3. жыць;
2. несці;
4. піць.

7. *Адзначце сказы з няправільным напісаннем ці ўжываннем дзеепрыметнікаў:*

1. нескрануты скарб;
2. засведчаныя дакументы;
3. развіваючыся краіны;
4. паследуючы месяц.

8. *Адзначце сказы з няправільным ужываннем дзеепрыслоўяў ці дзеепрыслоўных зваротаў:*

1. Прачытаўшы газету, многае стала зразумелым.
2. Добра гайдаца, учапіўшыся за пругкае голле бука.
3. Убачачы Мікіту, Аленка пачырванела.
4. Пачуўшы стук, дзядуля ўстаў з ложка.

9. *Адзначце прыслоўі, якія пішуцца разам:*

1. размаўляць (на) хаду;
2. (па) другое;
3. глядзець (у)верх;
4. (так)сама прыйшоў.

10. *Якія сцверджанні правільныя?*

1. Назоўнік – гэта службовая часціна мовы.
2. Прыметнік абазначае прымету прадметаў, іх якасць ці прыналежнасць жывой істоце.
3. Дзеепрыслоўе – самастойная часціна мовы, падобная да дзеяслова і прыслоўя.
4. Займеннікі толькі паказваюць на прадметы, іх прыметы, колькасць, парадак, але не называюць іх.

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Адрозненне ў будове некаторых словазлучэнняў у рускай і беларускай мовах.

2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказах.

Пытанні для самаправеркі:

1. Акрэсліце паняцце сінтаксічнай нормы і прывядзіце прыклады спецыфічнай пабудовы беларускіх словазлучэнняў.

2. Назавіце слабыя месцы сінтаксічнай нормы ў кантэксце каардынацыі дзейніка і выказніка.

3. Чым выклікана парушэнне сінтаксічных нормаў сучаснай беларускай мовы?

Практычныя заданні

1. *Вызначце віды сувязі паміж кампанентамі ў тэрміналагічных словазлучэннях. Ахарактарызуйце словазлучэнні паводле галоўнага кампанента.*

Бягучае планаванне, арышт на ўклад, біржавая пошліна, дзяржаўныя выдаткі, прылады працы, прыбыткі арганізацыі, еўрапейская супольнасць, ахова здароўя, іск у адказ.

2. *Прачытайце словазлучэнні. Перакладзіце іх на беларускую мову. Назавіце асаблівасці гэтага перакладу.*

Послать за хлебом, жениться на соседке, ухаживать за девушкой, издеваться над слабым, извините меня за беспокойство, беспокоиться о родителях, болеть scarлатиной, ехать на мельницу, ухаживать за ребёнком, идти за грибами, вспоминать о друзьях, поехать за вещами, подойти к дубу, шутить над другом, благодарить отца, думаем о матери.

3. *Спішыце. Устаўце замест пропускаў патрэбныя прыназоўнікі.*

Пажартаваць () сябра, паслалі () яблыкі, паедзеш () грыбы, жаніцца () суседкай, кпіць () суседа, створаны () ўзор, жыць () суседстве, падобны () маці, некалькі разоў () тыдзень, выбраць () свой густ.

4. *Адзначце сказы, у якіх дапушчаны пунктуацыйныя памылкі.*

Планаванне – гэта адзін з эканамічных метадаў кіравання, які заключаецца ў распрацоўцы і практычнай рэалізацыі планаў што вызначаюць будучы стан эканамічнай сістэмы, шляхоў, спосабаў і сродкаў яго дасягнення. З прыведзенага азначэння вынікае, што планаванне з’яўляецца часткай гаспадарчага механізму, які складваецца ў краіне ў канкрэтных гістарычных умовах. Гаспадарчы механізм – сукупнасць арганізацыйных структур і

канкрэтных формаў і метадаў кіравання, а таксама прававых нормаў, з дапамогай якіх у канкрэтных умовах рэалізуюцца эканамічныя законы і працэс узнаўлення. Іншымі словамі эканамічны механізм – гэта сістэма эканамічных рычагоў і метадаў якія забяспечваюць адпаведнасць вытворчых адносінаў характару развіцця вытворчых сілаў. Звеннямі эканамічнага механізму выступаюць планаванне, цэнаўтварэнне, фінансава-крэдытныя адносіны, матывацыя працы, кіраванне, канкурэнцыя, самастойнасць суб'ектаў гаспадарання. Як частка эканамічнага механізму планаванне прымяняецца як на ўзроўні эканомікі ў цэлым, асобнай галіны або рэгіёну, так і на ўзроўні прадпрыемства.

Згодна з Расселам Л. Акафам планаванне – гэта праектаванне пажаданага будучага і эфектыўных спосабаў яго дасягнення. Па Акафу – план – гэта рашэнне, прынятае заўчасна, да пачатку дзеянняў, а планаванне – ёсць папярэдняе прыняцце рашэнняў. Далей Акаф дае больш шырокае вызначэнне «планаванне – гэта працэс прыняцця і ацэнкі цэлага шэрагу ўзаемазвязаных рашэнняў, якія папярэднячаюць (некаторай) дзейнасці ў сітуацыі, калі ёсць упэўненасць, што жаданы будучы стан не ўзнікне без вызначаных дзеянняў і што адпаведныя дзеянні павысяць верагоднасць спрыяльнага выніку».

(Лекцыі па дысцыпліне «Эканоміка галіны», БДТУ, кафедра АВіЭНМ).

5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову і пастаўце знакі прыпынку.

Переходная экономика базируется на разных типах и видах собственности разнообразных формах хозяйствования представляя собой своеобразную смесь отношений и элементов административно-командной и современной рыночной систем. Характерной чертой переходной экономики является возрастающая роль государства которое призвано активно способствовать формированию новой экономической системы.

Отношения собственности занимают центральное место в экономической системе. Собственность исторически сложившиеся отношения между людьми по поводу присвоения условий и результатов производства. Объекты собственности то по поводу чего складываются отношения собственности (земля природные ресурсы средства производства деньги ценные бумаги предметы потребления и услуги информация и др.)...

Субъекты собственности все те кто имеет возможность и право на обладание объектом собственности (физические и юридические лица государство).

Отношения собственности включают в себя пользование владение и распоряжение объектами собственности.

В экономической литературе выделяют два типа собственности частную и общественную а также различные их формы. Развитие различных форм собственности осуществляется прежде всего через: а) разгосударствление передача от государства физическим и юридическим лицам функций непосредственного управления хозяйствующими субъектами б) приватизацию приобретение физическими и юридическими лицами права частной собственности на объекты принадлежащие государству.

Способы разгосударствления и приватизации продажа предприятий государственной собственности по конкурсу выкуп арендованного имущества арендным предприятием продажа акций принадлежащих государству после акционирования продажа объектов государственной собственности безвозмездная передача части государственной собственности.

(<http://www.studfiles.ru/preview/6065597/>).

6. Прачытайце і перакажыце тэкст.

У эпоху Адраджэння назіраецца росквіт прыродазнаўчых і гуманітарных навук, навуковых адкрыццяў і тэхнічных дасягненняў. Яны ўвайшлі ў паўсядзённае жыццё людзей, аказалі істотны ўплыў на іх светапогляд, змянілі іх лад жыцця. Так, выкарыстанне сілы ветру замест мускульнай энергіі чалавека, вынаходніцтва навігацыйных прыбораў прывялі да караблебудавніцтва, засваення мораў і акеанаў, кругасветных падарожжаў, новых геаграфічных адкрыццяў, новых гандлёвых шляхоў, а ў далейшым – з'яўлення новага саслоўя – гандляроў.

Вельмі значныя наступствы ў галіне ваеннай тэхнікі мела адкрыццё і распаўсюджванне агнястрэльнай зброі. Яно не толькі змяніла стратэгію і тактыку вядзення вайны, але і зрабіла непатрэбным існаванне цэлага саслоўя – рыцараў-воінаў.

Вытворчасць шкла і яго шырокае выкарыстанне значна змяніла аблічча гарадоў, наблізіла іх да сучаснага выгляду. У архітэктуры пачалі ўжывацца больш дасканалыя стылі, больш лёгкія канструкцыі і матэрыялы.

Вынаходніцтва мікраскопа прывяло да свайго роду рэвалюцыі ў біялогіі – адкрыцця клеткі. Была знята забарона з навуковых даследаванняў цела чалавека і яго псіхікі. Урачы пачалі вывучаць будову цела, анатаміруючы трупы, мастакі – ствараць карціны з выявай непакрытага цела, пісьменнікі, паэты вывучалі пачуцці, эмоцыі чалавека. І вядома ж, найвялікшай падзеяй, своеасаблівай культурнай рэвалюцыяй, якая вызначала фарміраванне не толькі культуры Адраджэння, але і ўсёй сусветнай культуры, было кнігадрукаванне, у выніку якога больш хуткімі тэмпамі пачала распаўсюджвацца літаратура, асвета, адукацыя.

(*М.П. Саўко, М.А. Бобер, В.І. Карнацкая «Кароткі нарыс гісторыі культуры Беларусі»*).

Тэставая праверачная работа

Адзначце сказы з памылкамі ў данасаванні і кіраванні:

1. Дзяўчыне здалася, што сястра насміхаецца над яе няўдачамі.
2. Тут Васіль спадзяваўся убачыць Ганну.
3. Вера паспешна падзякавала Рыгора, развіталася з усімі і выскачыла з хаты.
4. Выбачай мяне за спазненне.

2. Адзначце словазлучэнні, у якіх няма памылак у кіраванні:

1. загадчык аддзела;
2. падобны да бацькі;

3. ажаніцца з Марынай;

4. клопат аб дзецях;

5. пайсці за хлебам.

3. *Адзначце словазлучэнні з правільным ужываннем прыназоўнікаў:*

1. мара **пра** шчасце;

2. збірацца **ў** грыбы;

3. падрыхтавацца **к** заняткам;

4. некалькі разоў **на** тыдзень;

5. паслаць **за** доктарам.

4. *Адзначце словазлучэнні з памылковым ужываннем прыназоўнікаў:*

1. чуў **на** свае вушы;

2. ажанілі **на** нялюбай;

3. **у** пяці кроках ад нас;

4. кпіць з маўчуна;

5. хадзіць **па** дарогах.

5. *Адзначце сказы, у якіх выказнік правільна дапасаваны да дзейніка:*

1. На носе чаўна ляжыць зялёная вязка свежай травы і ёмкі сноп пышнага чароту.

2. Некалькі воблакаў нерухома вісяць у бяздонным небе.

3. З-за паварота паказаліся два чалавекі.

4. Большасць экспанатаў выстаўлена ўпершыню.

5. У зарослым дрэвамi двары стаяла тры дзяўчыны.

6. *Адзначце словазлучэнні, у якіх прыназоўнік на ўжыты правільна:*

1. напісаў на стары адрас;

2. хворы на ангіну;

3. пайшоў на магазін;

4. кватэра на тры пакоі;

5. падобны на брата.

ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання.
2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстня.
3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы беларускай мовы.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія словы адносяць да лексікі абмежаванага ўжытку?
2. Чым адрозніваюцца тэрміны ад прафесіяналізмаў?
3. Як называюцца ўстарэлыя словы, якія маюць сучасныя адпведнікі?

Практычныя заданні

1. *Растлумачце значэнне іншамоўных слоў. Па характэрных прыкметах вызначце, з якіх моў прыйшло запазычанне.*

Аванс, адміністрацыя, аптымiзацыя, банк, біржа, баланс, валюта, ганарар, дырэктар, інвестыцыя, каса, павільён, прадукт, рэформа, санкцыя, нацыя, эканоміка.

2. *Падбярыце беларускія адпаведнікі да запазычаных слоў.*

Суверэнiтэт, абрэвіатура, парытэт, ліквідаваць, канфіскаваць, прыярытэт, дыскусія, рэзерв, рэстаўрацыя, табу, фундатар.

3. *Замяніце ўстарэлыя словы сiнанiмічнымi словамi сучаснай беларускай мовы, пары слоў запішыце.*

Атрамант, аэраплан, вакацыі, вуглякоп, вярста, веча, губерня, дзесяціна, іспыты, ланіты, лемантар, лікбез, лютня, магістрат, памор, радца, раме, раць, рэляцыя, сажань, чада, чало.

4. *Прачытайце сказы, знайдзіце гістарызмы і архаізмы, запішыце асобна ў слупок; побач з архаізмамi запішыце сучасныя адпаведнікі.*

1. Зрэдку праходзіла конка. (Скр.) 2. Разгорнем раменны мы шырай і вызвалім край. (К-с) 3. На полі ўспыхнула вялікая сварка, ледзь не пабілі панскага аканома. (Лыньк.) 4. Я працаваў загадчыкам нардома. (Скр.) 5. На сценах віселі старыя чаканы, двухручныя мячы, кальчугі. (Карат.).

5. *Складзіце міні-слоўнік студэнцкага жаргону.*

6. *Да наступных фразеалагізмаў падбярыце беларускія адпаведнікі. Растлумачце значэнне.*

Два сапога пара; бить баклуши; видно птицу по полету; до свадьбы заживет; куда ворон костей не заносил; куй железо, пока горячо; не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня; молодо-зелено; трепать нервы; по труду и честь.

7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце і выпішыце тэрміны.

Термин «финансы» происходит от латинского слова «finis», означающего конец, окончание. В денежных отношениях, складывавшихся между населением и государством в лице судьи, князя или короля, это слово означало завершение платежа, окончательный расчет. Но уже в XVI в. во Франции термин «финансы» применялся в более широком смысле, означая совокупность доходов и расходов. От латинского слова – *fiscus* произошел термин «фиск» – казна. Так называли платеж (корзину), в которую ссыпали деньги и материальные ценности, получаемые от населения государством в качестве налогов.

Основой функционирования человеческого общества является производство необходимых изделий и услуг. В результате производственной деятельности людей создается совокупный общественный продукт (СОП). Он состоит из двух основных частей: овеществленный прошлый труд (материальные затраты) и вновь созданный продукт, произведенный живым трудом. Совокупный общественный продукт (прежде всего его вновь созданная часть) производится в конечном счете для потребления. Но прежде чем дело дойдет до потребления, он проходит несколько стадий: производство; распределение; обмен; потребление.

На стадии производства происходит самодвижение продукта внутри предприятия от одного рабочего места к другому, от участка к участку, от цеха к цеху – до получения готового продукта. Каждый реальный продукт в каждом промежуточном звене технологической цепочки имеет свою денежную оценку. Их сумма составляет стоимость продукции на конечной стадии. После завершения производства начинается стадия распределения созданного продукта через сумму цен и выручку от реализации созданного продукта. Происходит раздвоение денежной оценки и материально-вещественного содержания – процесс появления финансов (первичная стадия распределения).

(Авилкина М.А. «Государственные финансы»).

8. Прачытайце і перакажыце тэкст. Більдзюкевіч Адам Язэпавіч (1895 – 1952) – беларускі культурна-асветніцкі дзеяч, эканаміст, педагог. Вучыўся ў Пецябургскім універсітэце. Удзельнік 1-й сусветнай вайны, атрымаў раненне і чын парутчыка. З 1920 у Вільні, займаўся аднаўленнем працы Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. У 1922 дарадца сенатара Уласава па пытаннях эканомікі і культуры. Разам з А. Уласавым заснаваў ТБШ у Радашковічах, удзельнічаў у адкрыцці Радашковіцкай беларускай гімназіі імя Ф. Скарыны і выкладаў у ёй. У 1926 віцэ-старшыня ЦК Беларускага сялянскага саюзу (БСС), старшыня Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры (БІГіК). Клапаціўся аб стварэнні сацыяльна-эканамічнай базы беларускага адраджэнскага руху. Склаў статут Беларускага кааператыўна-земляробча-прамысловага банка, уваходзіў у яго кіраўніцтва. З ініцыятывы А. Більдзюкевіча адкрыліся кааператыўна-гандлёвыя курсы, якія рыхтавалі «піянераў беларускай кааперацыі». У 1927 годзе ён разам з сястрой Касяй

набылі аўтобус і распачалі перавозку пасажыраў па маршруце Радашковічы-Вільня. У 1944 выехаў у Польшчу. Паводле некаторых звестак, дажываў у доме састарэлых. Публікаваўся пад уласным прозвішчам, крыптанімам Б. А. і псеўданімамі ў газеце «Сялянская ніва», кнігах-календарых і спэцвыпуску БГіК «3 роднай нівы» па пытаннях кааператыўнага руху, падзелу зямлі ў Заходняй Беларусі і інш. Выступаў з боку сялянства, гарадскога і сельскага спажыўца. Аўтар першага беларускага падручніка па эканоміцы «Асновы грамадзкай гаспадаркі: для сярэдняй школы і саманавучання / Адам Більдзюкевіч. – Вільня, 1926».

(Л.М. Луц. «Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Практыкум»).

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце запазычаныя словы:

1. крызіс;
2. аванс;
3. капіталізм;
4. ворыва;
5. абрус.

2. Адзначце ўласнабеларускія словы:

1. асяроддзе;
2. эканоміка;
3. сейбіт;
4. банк;
5. творца.

3. Адзначце жарганізмы:

1. грошы;
2. вартасць;
3. дырэктар;
4. універ;
5. лаба.

4. Адзначце дыялектызмы:

1. картопля;
2. каштарыс;
3. фабрыка;
4. лісапета;
5. ровер.

5. Адзначце прафесіяналізмы:

1. збытавікі;
2. самалёцікі;
3. сабекошт;

4. таваразнаўства;
5. эканаміст.
6. *Адзначце гістарызмы:*
  1. дырэктар;
  2. латы;
  3. асьміна;
  4. баярын;
  5. ланіты.

7. *Адзначце архаізмы:*
  1. цар;
  2. камандзір;
  3. чало;
  4. лемантар;
  5. іспыт.

8. *Адзначце неалагізмы:*
  1. айфон;
  2. тэлефон;
  3. вэб-дызайн;
  4. пагадненне;
  5. трафік.

9. *Адзначце фразеалагізмы:*
  1. абое рабое;
  2. тры новыя заводы;
  3. вусікі ў смятанцы;
  4. бібікі біць;
  5. шанаваць бацьку.

10. *Адзначце тэрміны:*
  1. гандаль;
  2. фінансы;
  3. менеджар;
  4. рука;
  5. дошка.

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна.
2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.
3. Беларуская тэрміналогія на сучасным этапе.
4. Спосабы ўтварэння тэрмінаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія словы з'яўляюцца тэрмінамі?
2. Якія прыкметы характэрны для тэрмінаў?
3. Прывядзіце прыклады тэрмінаў, утвораных рознымі спосабамі (лексіка-семантычны, сінтаксічны і г.д.).

Практычныя заданні

1. *Прачытайце тэрміны, раздзяліце іх на групы паводле будовы (аднаслоўныя, шматслоўныя) і па паходжанні.*

Бюджэтнае планаванне, вэксаль, беспрацоўе, маёмаснае страхаванне, справаводства, дэвальвацыя, карэспандэнцкі рахунак, справаздача, пражытачны мінімум, пакупнік, плацельшчык падаткаў, планаванне, прыватная ўласнасць.

2. *Размяркуйце дадзеныя тэрміны па групам у залежнасці ад спосабу словаўтварэння.*

Прадпрыемства, справаздача, ВУП (валавы ўнутраны прадукт), рабочы, каштарыс, фінансаванне, вытворчасць, нарада, выканкам, пагадненне, банкруцтва, пазычальнік, авансадаўца, таварыства, дабрабыт, міжгаліновы, выраб, падрахунак, карыстальнік, збыт, сабекошт, ППЗ (парытэт пакупной здольнасці), будаўніцтва, нагляд.

3. *Перакладзіце на беларускую мову тэрміны, растлумачце іх значэнне.* Отчет, прибыль, предприниматель, сберегательный банк, убыток, расчетный счет, сведения, себестоимость, таможня.

4. *Пры дапамозе суфікса -нн- утварыце новыя тэрміны.*

Ануляваць, фінансаваць, забяспечыць, планаваць, рэгуляваць, спаганяць, абслугоўваць, патрабаваць.

5. *Утварыце аднаслоўныя тэрміны ад наступных спалучэнняў слоў, удакладніце іх сэнс.*

Атрымальнік бюджэтных сродкаў, вядзенне справы, утварэнне цаны, здаць справу, дае аванс, без працы, добры быт, карыстанне зямлёй, абкладанне падаткамі, здольны да працы, акупаецца сам, вядзе рахункі, уладкаванне на працу.

6. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце і выпішыце тэрміны.*

Валютный рынок

Валютный рынок – это порядок финансовых взаимодействий, касающихся покупки-продажи иностранной валюты.

Валюта – денежная единица конкретной страны, своеобразный инструмент международных расчетов. При употреблении термина «иностранная валюта» для определенной страны имеется в виду валюта любого иностранного государства. Таким образом, иностранная валюта – это любая форма денег, являющаяся легитимным средством осуществления платежей конкретного зарубежного государства.

Валютный курс – стоимость дензнака одной страны, определяемая в денежных знаках других государств.

Покупка или продажа иностранной валюты реализуется между двумя банками, имеющими специальную лицензию НБ РБ на осуществление банковских операций в иностранной валюте, а также клиентами банка непосредственно с банком.

Строго запрещается купля-продажа иностранной валюты в обход уполномоченных финансовых структур, так как подобное действие препятствует обязательной фиксации количества иностранной валюты в пределах страны. Нарушение данного запрета не только может спровоцировать некоторые неприятные моменты в связи с нелегитимностью внебанковских манипуляций с валютой, но также чревато огромным риском стать жертвой элементарного мошенничества.

Правовой статус лица или организации, участвующих в процессах валютного рынка, определяет принадлежность к категории «резидент» или «нерезидент». Резидент – физическое лицо, которое постоянно проживает в определенной стране, а также юридическое лицо, зарегистрированное согласно законодательству данной страны и находящееся на ее территории. Нерезидент – физическое лицо, которое проживает за границей, а также юридическое лицо, зарегистрированное согласно правовым нормам иностранного государства и функционирующее на его территории.

Валютный рынок выполняет свое назначение в сфере реализации сделок на валютной бирже и в сфере соглашений покупки-продажи иностранной валюты среди банков. Функциями валютного рынка являются: моделирование оптимальных условий для сервиса международного оборота государственных денег посредством установления взаимосвязи национальных систем; установление оптимального курса валют (ориентируясь на спрос и предложение); управление валютными и кредитными рисками, а также охрана от спекулятивных манипуляций.

(<http://myfin.by/wiki/term/valyutnyj-rynok>).

7. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Банкі на тэрыторыі Беларусі

Да нядаўняга часу датай стварэння банкаўскай сістэмы ў Беларусі было прынята лічыць 3 студзеня 1922 г. – пачатак работы ў Мінску Беларускай канторы Дзяржбанка пры Наркамаце фінансаў Беларускай ССР.

Аднак праведзеныя даследаванні архіўных матэрыялаў, вывучэнне калекцый фінансавых дакументаў і каштоўных папер дазволілі атрымаць неабвержныя дакументальныя сведчанні таго, што першая банкаўская ўстанова на тэрыторыі сучаснай Беларусі з'явілася як мінімум на паўстагоддзі раней. А менавіта – 8 студзеня 1870 г., калі быў падпісаны Указ Сената Расійскай Імперыі аб заснаванні ў Гомелі гарадскога грамадскага банка. З гэтага часу і бярэ свой пачатак гісторыя станаўлення і развіцця банкаўскай сістэмы Беларусі.

У другой палове XIX ст. у Расійскай Імперыі, у тым ліку і на тэрыторыі сучаснай Беларусі, было разгорнута інтэнсіўнае чыгуначнае будаўніцтва.

Не застаўся ў баку ад працэсаў, што адбываліся, і беларускі Гомель. Пасля адмены ў Расіі прыгоннага права дзелавая актыўнасць у Гомелі заўважна ўзрасла, праз горад пачалося будаўніцтва Лібава-Роменскай чыгункі, якая злучала Украіну з Прыбалтыкай, а таксама Палескай чыгункі, якая злучала ўсю паўднёвую частку сучаснай Беларусі, Польшчу, Украіну. Усё гэта прывяло да вельмі хуткага прытоку насельніцтва. Для вырашэння надзённых пытанняў гарадскога жыцця патрэбна была паўнаватасная фінансавая ўстанова. Магчыма, гэтым і абумоўлена з'яўленне адпаведнага рашэння Сената аб заснаванні ў Гомелі гарадскога грамадскага банка.

У сувязі з развіццём будаўніцтва чыгунак у губернскіх гарадах на тэрыторыі Беларусі адчыняліся аддзяленні Дзяржаўнага банка Расійскай Імперыі (Мінск – 1881, Віцебск – 1883, Магілёў – 1883, Гродна – 1884). Акрамя фінансавання патрэб чыгуначнага будаўніцтва, губернскія аддзяленні мелі права крэдытаваць прамысловасць і гандаль, займацца абменам старых крэдытных білетаў на новыя і буйных наміналаў на дробныя і наадварот, аплочваць купоны па працэнтных паперах, прымаць грашовую наяўнасць ад юрыдычных і фізічных асоб для пераводу ў Дзяржбанк і яго канторы і аддзяленні, прымаць уклады, выдаваць пазыкі пад заклад працэнтных папер, акцый, аблігацый.

Пасля перамогі Кастрычніцкага ўзброенага паўстання УЦВК 14 (27) снежня 1917 г. прыняў Дэкрэт «Аб нацыяналізацыі банкаў». Банкаўская справа абвешчалася дзяржаўнай манаполіяй, ствараўся Народны банк РСФСР, на месцах засноўваліся яго канторы і аддзяленні. На тэрыторыі Беларусі стварэнне ўстаноў Народнага банка не атрымала шырокага развіцця ў сувязі з грамадзянскай вайной і ваеннай інтэрвенцыяй. Тым не менш ёсць звесткі, што ў сакавіку 1919 г. у сістэме Народнага камісарыята фінансаў Літоўска-Беларускай рэспублікі была заснавана Мінская акруговая кантора Народнага банка. Фактычна гэта быў орган па забеспячэнні грашовымі знакамі. Але ўжо 19 студзеня 1920 г. Народны банк РСФСР і яго мясцовыя органы, у тым ліку і Мінская акруговая кантора, былі ліквідаваны, увесь актыў і пасіў былі перададзены органам Народнага камісарыята фінансаў РСФСР. Затым 4 кастрычніка 1921 г. Дэкрэтам СНК і УЦВК быў зацверджаны Дзяржаўны банк

РСФСР. Совет Народных комиссараў БССР 3 снежня 1921 г. прыняў пастанову аб арганізацыі ў Мінску Беларускай канторы Дзяржаўнага банка (Пратакол № 32 пасяджэння Савета Народных камісараў).

(<http://www.nbrb.by/bel/today/about/history>).

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце тэрміны:

1. вытворчасць;
2. лес;
3. прамысловасць;
4. дом;
5. каштарыс.

2. Якія з прапанаваных прыкмет адпавядаюць паняццю «тэрмін»:

1. аднаслоўнасць;
2. дакладнасць;
3. вобразнасць;
4. стылістычная нейтральнасць;
5. сістэмнасць.

3. Адзначце тэрмін, які перакладаецца на беларускую мову словазлучэннем :

1. ценность;
2. отчет;
3. стоимость;
4. здравоохранение;
5. заем.

4. Адзначце антанімічныя выразы:

1. прыбытак у гандлі – звышпрыбытак у гандлі;
2. прамыя падаткі – ускосныя падаткі;
3. бюджэтныя адносіны – міжбюджэтныя адносіны;
4. набыццё сыравіны – продаж сыравіны;
5. выдаткі бюджэту – прыбытак бюджэту.

5. Адзначце тэрміны, утвораныя суфіксальным спосабам:

1. банкруцтва;
2. беспрацоўе;
3. выраб;
4. планаванне;
5. прадпрымальнік.

6. Адзначце тэрміны, утвораныя прыставачным спосабам:

1. пакупнік;

2. звышпрыбытак;
3. вытворчасць;
4. бестэрміновы;
5. дабрабыт.

7. Адзначце тэрміны, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

1. выраб;
2. падаходны;
3. беспрацоўе;
4. уласнасць;
5. выдаткі.

8. Адзначце тэрміны, утвораныя сінтаксічным спосабам:

1. тэрмін;
2. бягучае планаванне;
3. акцыянернае таварыства;
4. самаакупнасць;
5. землеўладанне.

9. Адзначце тэрміны, утвораныя лексіка-семантычным спосабам:

1. скарга;
2. крыніца;
3. артыкул;
4. пагадненне;
5. галіна.

10. З прапанаваных слоў выпішыце ўласнабеларускія тэрміны, што бытавалі спрадвеку:

1. біржа;
2. талака;
3. фабрыка;
4. скарбнік;
5. найміт.

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Паняцце функцыянальнага стылю.
2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.
3. Функцыі і моўныя сродкі навуковага стылю.
4. Кампазіцыя і рубрыкацыя навуковага тэксту.
5. Функцыі і моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.
6. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Якім чынам адбываецца члянненне стыляў.
2. Якія стылі адносяцца да кніжных.
3. Назавіце адзнакі навуковага стылю.
4. Назавіце віды анатацый і тыпы пісьмовых прац, да якіх яны ствараюцца.
5. Чым адрозніваюцца асабістыя і распарадчыя дакументы.

Практычныя заданні

1. Вызначце стылі тэкстаў. Назавіце моўныя, лексічныя і сінтаксічныя сродкі, якія надаюць кожнаму тэксту стыльваю адметнасць.

1. Гомельская вобласць з'яўляецца адным з высакаразвітых індустрыяльных рэгіёнаў Беларусі. На яго тэрыторыі размешчана болей за 300 буйных і сярэдніх прадпрыемстваў, доля якіх у аб'ёме прамысловай вытворчасці рэспублікі складае 22%. Каля 70% вырабленай прадукцыі ідзе на экспарт. Знешнегандлёвыя аперацыі ажыццяўляюцца больш як са 100 краінамі. Аб'ём выпускаемай прадукцыі Гомельскай вобласці ў разліку на 1 жыхара большы, чым у Мінску.

Вядучыя галіны прамысловасці:

- паліўная
- хімічная
- лясная
- лёгкая
- харчовая
- вытворчасць сталі і металапракату
- машынабудаванне (асабліва развіта сельскагаспадарчае машынабудаванне).

Асноўны прамысловы патэнцыял сканцэнтраваны ў гарадах Гомель, Мазыр, Жлобін, Светлагорск, Рэчыца, Добруш. Створаны свабодная эканамічная зона «Гомель-Ратон» і Гомельскі навукова-тэхналагічны парк.

(<http://www.belarus.by/by/about-belarus/geography/gomel-region>).

2. Шырокі малюнак недасяжных светаў раскрываўся перад вачамі маладога настаўніка ва ўсёй сваёй таемнасці і бязмежнасці. І чым больш мыслі

захоплівалася гэтым чароўным малюнкам і гэтымі незлічонымі светамі, раскіданымі сярод бяздонных багнаў, такіх страшных, такіх павабных, - зямля і чалавек, пагардлівы гаспадар яе, рабіліся ўсё меней і меней значнымі, нікчэмнымі. Гэта бязмежнасць зацірала зямлю, і яна гублялася ў ёй, як малюсечка пылінка. А якім малазначным, непрыемным з'яўляўся чалавек, яго клопат, яго штодзённыя драбніцы жыцця! Новыя думкі і настроі ахінулі маладога настаўніка. Але гэтыя думкі ў момант разляцеліся, як вераб'і, калі ў іх вясёлы гурток паляціць каменьчык, кінуты рукою якога-небудзь падшывальца-жэўжыка; страшны і непрыемны вобраз смерці бліснуў сярод гэтых думак маладога настаўніка і разагнаў іх. На адзін момант жыццё ў ім як бы спынілася. Па яго целе прабегла дрыготка, бо гэты вобраз смерці вынік зусім неспадзявана.

(Я. Колас. «На ростанях»).

3. Эканоміка (ад грэч. *Oikonomike* – мастацтва кіравання дамашняй гаспадаркай). У шырокім разуменні гэта сукупнасць формаў арганізацыі вытворчасці і метадаў гаспадарання, якія склаліся ў грамадстве ў працэсе выкарыстання людзьмі асноўных фактараў вытворчасці (працы, капіталу, прыродных рэсурсаў), размеркавання, абмену і спажывання матэрыяльных даброт. У больш вузкім сэнсе пад эканомікай разумеецца народная гаспадарка, якая ўяўляе сабой узаемную сістэму галін матэрыяльнай вытворчасці і невытворчай сферы. Гэтым тэрмінам называецца і навуковая дысцыпліна (галіна навукі), якая вывучае функцыянальныя ці галіновыя бокі эканомікі, уключае цэлую сістэму навуковых дысцыплін (эканоміка прамысловасці, сельскай гаспадаркі, працы; фінансы і крэдыт і інш.). Вынікі эканамічнай навукі выкарыстоўваюцца для распрацоўкі эканамічнай палітыкі і эфектыўнага гаспадарання. У гаспадарчым сэнсе эканоміка можа быць нацыянальная (канкрэтнай дзяржавы), рэгіянальная (пэўнага асобнага рэгіёна) ці сусветная.

(Паводле Электроннай бібліятэкі).

4. УКАЗ ПРЭЗІДЭНТА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

28 снежня 2015 г. № 522

Аб аб'яўленні 2016 года годам культуры

У мэтах фарміравання высокай культуры грамадства, зберажэння культурнай спадчыны і народных традыцый, выхавання ў грамадзян любові да Айчыны пастанаўляю:

1. Аб'явіць у Рэспубліцы Беларусь 2016 год годам культуры.

2. Савету Міністраў Рэспублікі Беларусь:

сумесна з аблвыканкамамі, Мінскім гарвыканкамам распрацаваць і зацвердзіць рэспубліканскі план мерапрыемстваў па правядзенні ў 2016 годзе года культуры;

забяспечыць каардынацыю дзейнасці дзяржаўных органаў, іншых арганізацый па выкананні названага плана.

3. Дадзены Указ уступае ў сілу з дня яго афіцыйнага апублікавання.

Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь

А. Лукашэнка

2. Складзіце тэксты мастацкага, публіцыстычнага, гутарковага стыляў на тэму «Выдатныя дзеячы Беларусі».

3. Перакладзіце тэкст №5 на беларускую мову. Вызначце стыль. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

4. Прачытайце і перакажыце тэкст..

Усяслаў Чарадзеі

У краі блакітных азёр, у горадзе Полацку, правіў князь Усяслаў. Пагалоска аб ім хадзіла па ўсім белым свеце. Гаварылі людзі пра Усяслава рознае. То ваўком, бывала, абярнецца, то турам, то сокалам. Аббягаў ён ды аблятаў межы свайго княства, даглядаючы яго і ахоўваючы ад ворагаў. За што і празвалі Усяслава Чарадзеём.

Прыязджалі ў Полацк гандляры з Кіева, Ноўгарада, прыходзілі воіны, каб папоўніць дружыну полацкага князя. Калі памёр бацька Усяслава, пачаў малады княжыч дружыну збіраць. Народнае паданне апавядае, што сабраў ён аж сем тысяч воінаў. І ўсе маладыя, ды і самому княжычу было тады пятнаццаць гадоў.

Мацаваў Усяслаў горад, а з ім і ўсю Полацкую зямлю. Пабудаваў у Полацку новы вялікі замак, абнёс яго высокай драўлянай сцяною, абкапаў глыбокімі равамі. Не пераскочыць, не пералезці. У самім жа замку дзіва паўстала – сабор у імя святой Сафіі, як у Кіеве і Ноўгарадзе. А калі княству пагражала небяспека, Усяслаў вымаў свой меч і смела кідаўся ў бой. Так было ў сакавіку 1067 года, калі адбылася бітва на рацэ Нямізе.

Пражыў Усяслаў Чарадзеі больш за 70 гадоў. Пры яго жыцці Полацкае княства дасягнула найбольшага росквіту і праславілася сярод іншых дзяржаў.

(<http://svgimnazia1.grodno.by>).

НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

1. Прааналізуйце дадзены навуковы тэкст, вызначце яго моўныя асаблівасці.

Тэарэтычную аснову эканамічнай навукі ўтвараюць найбольш агульныя або фундаментальныя эканамічныя веды, якія выкарыстоўваюцца пры атрыманні новых ведаў. Гэта так званыя базавыя веды, якія выкарыстоўваюцца ў эканамічным даследаванні. Да іх у першую чаргу адносяцца фундаментальныя веды аб законах эканамічнага развіцця. У тэарэтычную аснову ўключаецца сістэма найбольш агульных эканамічных катэгорый.

Эканамічная катэгорыя ёсць абмежавана шырокае паняцце, у якім адлюстроўваюцца найбольш агульныя і істотныя ўласцівасці, прыкметы, сувязі і адносіны эканамічнай рэчаіснасці. Эканамічная катэгорыя не з'яўляецца вечнай, мае гістарычны характар. Пры знікненні тых або іншых эканамічных адносін непазбежна знікае патрэба ў адпаведных катэгорыях.

У свой час нямецкі філосаф Г. Гегель высока ацаніў эканамічную навуку за яе імкненне адшукваць у міры хаосу і выпадковасцяў аб'ектыўныя законы.

Эканамічны закон ёсць неабходная, істотная, пастаянна паўтараемая сувязь і ўзаемасувязь з'яў і працэсаў эканамічнага жыцця. У параўнанні з законамi прыроды эканамічныя законы маюць шэраг асаблівасцяў. Яны аб'ектыўныя (але знаходзяцца пад уздзеяннем суб'ектыўнага фактару), выяўляюцца як тэндэнцыя, маюць мінулы (гістарычны) характар. У эканамічнай тэорыі выкарыстоўваюцца розныя прынцыпы класіфікацыі эканамічных законаў. Часта прыводзіцца «узнаўленчая сістэма», калі вылучаюцца эканамічныя законы вытворчасці, абмену, размеркавання і спажывання матэрыяльных выгод. Досыць шырока прадстаўлена «стадыйная» класіфікацыя, калі вылучаюцца ўсеагульныя, агульныя і спецыфічныя эканамічныя законы.

(Аляксей Казлоў «Эканамічная тэорыя: прадмет і метады»).

2. Прачытайце ўзоры анатацыі (1-3) і вызначце іх від: індывідуальная, інфарматыўная, бібліятэчная картка:

Анатацыя 1.

Галенчанка Г.Я., Асмалоўскі У.П.: Гісторыя Беларусі: Пытанні і адказы. – Мн: Беларусь, 1993г., 208с.

Для шырокага кола чытачоў.

Анатацыя 2.

Калінін Вальдэмар: Цыганы на Беларусі / у кнізе «3 гісторыі на «Вы». – Мн.: Мастацкая літаратура, 1994г., 351с.

У артыкуле разглядаюцца розныя версіі паходжання цыган. Аўтар прасочвае этапы існавання гэтага народа, пачынаючы з біблейскіх часоў і заканчваючы 20 ст. Асаблівая ўвага ў артыкуле адводзіцца з'яўленню і пражыванню цыган на Беларусі. Акрамя таго, аўтар аналізуе асноўныя звычкі і светапогляд гэтага народа.

Артыкул носіць навукова-папулярны характар і разлічаны на шырокае кола чытачоў.

Анатацыя 3.

Тарасаў К.: Памяць пра легенды: Постаці беларускай мінуўшчыны. – Мн.: Польша, 1993г., 270 с.: іл.

З багатай гісторыі Беларусі пісьменнік выбраў эпохі, падзеі, асобы мала даследаваныя, абкружаныя арэолам таямнічасці. Гэта далёкія часы язычніцтва, загадкавае 13 ст., калі князь Міндоўг аб'яднаў вакол Наваградка многія «чорнарускія» і літоўскія землі, паклаў пачатак ВКЛ.

У Тарасава К. – сваё пісьменніцкае, эмацыянальна афарбаванае бачанне гісторыі. Ён умее пранікнуць ва ўнутраны свет людзей, аддаленых ад нас стагоддзямі, будзь гэта асветнік Сімяон Полацкі, ці падзвіжнік Сымон Будны, ці змагар супраць уніі Афанасій Філіповіч.

Адрасуецца масаваму чытачу.

3.Прачытайце тэкст рэфератыўным відам чытання, падзяліце яго на абзацы.

1900-1914 гг. сталі важным этапам у прамысловым развіцці Беларусі. Калі ў 1900г. прамысловасць давала толькі 15 % ад усяго нацыянальнага даходу, то ў 1913г. яе доля ўзрасла на 5,4% і ўдзел у даходзе Беларусі стаў набліжацца да памеру ўдзелу ўсёй прамысловасці Расійскай Імперыі – 24 % у яе нацыянальным даходзе. Эканамічнае развіццё Беларусі на пачатку ХХ ст. з усёй перакананасцю сведчыць аб далейшым удасканаленні капіталістычных форм гаспадарання на стадыі імперыялізму ў прамысловасці, аграрным сектары, будаўніцтве, гандлі, фінансавай і іншых сферах. Але на тэрыторыі Беларусі гэтыя працэсы не змаглі набыць класічныя ўзоры і формы з-за недастатковага ў цэлым развіцця капіталізму. Беларусь і ў 1913 г. працягвала заставацца ў гаспадарцы Расійскай Імперыі аграрным раёнам. У сукупнай чыстай прадукцыі прамысловасці і сельскай гаспадаркі ўдзельная вага апошняй складала 57,5 %, а ў Імперыі – 47,5 %. Больш таго, не збылася заповітная мара Сталыпіна пра 20 гадоў унутранага і знешняга спакою, якія б змаглі перайначыць Расію, таму што пачынаўся 1914 ваенны год. Усе звёны фінансавай сістэмы Расіі ў Беларусі, якія з'явіліся дадатковай зброяй эксплуатацыі працоўнага народа і абагачэнні мясцовай і агульнарасійскай буржуазіі, выкарысталіся самадзяржаўем для мабілізацыі буйных грашовых рэсурсаў, якія накіроўваліся на ўзмацанне панавання эксплуатацараў, узмацненне дзяржавы як апарата гвалту, на падрыхтоўку імперыялістычнай вайны і яе фінансаванне. Разам з тым велічэзныя сродкі, сабраныя за кошт эксплуатацыі беларускага народа, накіроўваліся на прамое і ўскоснае фінансаванне магнатаў капіталу, іх абшарнікаў; дзяржава шляхам пакупкі каштоўных папер, выкупу чыгунак, выгадных ваенных заказаў, прэмій і субсыдый забяспечвала манаполіям максімальныя прыбыткі і пры гэтым нічога не давала працоўнаму народу, творцу ўсіх багаццяў дзяржавы. Прыстасоўваючыся да рынку, беларус імкнуўся не толькі да таго, каб пракарміць сябе, але каб атрымаць найбольшую колькасць выгады за сваю

працу. Калі яму не хапала хлеба, ён ахвотна яго купляў, бо Беларусь знаходзілася на вялікай дарозе, па якой правозіліся масы таннага хлеба; і сэнс беларускай гаспадаркі складаўся ў тым, каб вытворчасцю больш інтэнсіўных культур не толькі запоўніць недахоп у хлебе, але і атрымаць вядомага роду грашовыя лішкі. Як толькі ён адчуваў напрамак рынку, ён неадкладна прыстасоўваў да яго сваю гаспадарку, набліжаючыся да ўсё больш і больш вышэйшых і інтэнсіўных яго форм. Калі ён і не адразу трапляў на гэты шлях, то таму, што быў звязаны са ўсёй астатняй Расіяй, маючы прытым свае мясцовыя недахопы. Патрэбен быў час для выцяснення рэшткаў сярэднявечча і наяўнасць умоў капіталізацыі гаспадаркі. Праца ішла ў краіне, беднай капіталамі, у краіне, у якой горад вельмі ў малой меры стымуляваў гаспадарку, і яна павінна была шукаць выйсця сваёй энергіі за межамі рэгіёна. І беларус выходзіў з гэтых цяжкасцей з вялікім уменнем і настойлівасцю. (<http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=577557>).

4. Вярніцеся да пачатку тэксту і падрыхтуйцеся да напісання рэферата.

6. Прачытайце тры першыя абзацы. Аб чым гаворыцца ў першым абзацы? Адказаўшы на гэта пытанне, вы вызначыце тэму абзаца.

7. Чытаем другі абзац. Вызначаем яго тэму, а таксама новую інфармацыю, якая раскрывае яго тэму. Запішыце тэматычную і рэматычную часткі дадзенага абзаца.

8. Вызначаем тое ж самае ў астатніх абзацах.

9. Выпішыце тэмы абзацаў, размяшчаючы іх у калонку злева.

10. Знайдзіце ключавыя фрагменты ў гэтых абзацах і запішыце іх побач з тэмамі.

11. Прачытайце атрыманы вамі скарачаны варыянт тэксту і прааналізуйце прынцып яго пабудовы.

5. Напішыце рэферат-рэзюмэ гэтага артыкула.

6. Перакладзіце на беларускую мову тэкст № 6. У перакладзеным тэксце знайдзіце і назавіце сродкі сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту (лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, пабочныя словы), паказчыкі ступені аб'ектыўнасці навуковай інфармацыі і выражэння суб'ектыўнасці думкі.

7. Падрыхтуйце пераказ тэксту з задання №3.

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

1. Зрабіце структурны і лексіка-граматычны аналіз прапанаванага тэксту.

Пастанова
Вярхоўнага Савета Беларускай ССР
Аб парадку ўвядзення ў дзеянне закона Беларускай ССР
«Аб мовах у Беларускай ССР»

Вярхоўны Савет Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі пастанаўляе:

1. Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі «Аб мовах у Беларускай ССР» увесці ў дзеянне з 1 верасня 1990 года.

2. Для паступовага ўвядзення палажэнняў закона ва ўсе сферы грамадскага жыцця ўстанавіць наступныя тэрміны:

на працягу трох гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 11, 27, 28, 31, 32, 35;

на працягу трох-пяці гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 4, 7, 12;

на працягу пяці гадоў з моманту ўступлення ў сілу Закона ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 8, 10, 13, 14, 23;

на працягу дзесяці гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26.

3. Даручыць Савету Міністраў Беларускай ССР распрацаваць і да 1 верасня 1990 года прыняць «Дзяржаўную праграму развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР».

Старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета
БССР М. Дземянцей
Сакратар Прэзідыума Вярхоўнага Савета
БССР Л. Сыраегіна
26 студзеня 1990 года, г. Мінск

(<http://miram.livejournal.com/433570.html>).

2. Напішыце аўтабіяграфію.

3. Напішыце заяву на імя дэкана, даверанасць на атрыманне стыпендыі, распіску.

4. Складзіце аб'яву пра ўрачысты вечар.

5. Перакладзіце словы на беларускую мову. Назавіце сферу іх выкарыстання.

Аннулировать, безотлагательно, непрерывный стаж, входящий документ, выписка из приказа, вышеизложенный, деловое письмо, делопроизводство, директивный документ, извещение, индексация, исходящий документ, контрольный лист, ниженазванный, нижеупомянутый, нормативные документы, опись, получатель, принимать участие, резолюция на документе, сопроводительное письмо, трафаретный документ, формуляр документа.

6. Перакладзіце дакумент на беларускую мову.

ПРИКАЗ

О внедрении системы
управления охраной труда

В целях перехода к управлению охраной труда в соответствии с СТБ 18001–2009 «Системы управления охраной труда. Требования» согласно Республиканской целевой программе улучшения условий и охраны труда на 2006-2010 годы (постановление Совета Министров Республики Беларусь от 16.05.2005 № 905)

УТВЕРЖДАЮ:

стандарт предприятия СТП ФБ 07-2010 «Система менеджмента качества. Управление охраной труда», регламентирующий систему управления охраной труда (далее – СУОТ) ООО «Футберг»;

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. ввести в действие систему управления охраной труда с 29.11.2010;
2. специалисту по ИСО обеспечить в срок по 19.11.2010 регистрацию СТП ФБ 07-2010, его тиражирование, распространение по ООО «Футберг» и учет;
3. до срока, указанного в п.1 настоящего приказа, специалисту по ИСО совместно с инженером по охране труда и руководителями подразделений:
  - 3.1. обеспечить изучение СТП ФБ 07-2010 соответствующими работниками и провести внеочередную проверку знаний по вопросам функционирования СУОТ;
  - 3.2. провести другую необходимую работу по внедрению всех элементов СУОТ в практическую деятельность ООО «Футберг»;
4. специалисту по ИСО совместно с инженером по охране труда после реализации п.3 настоящего приказа обеспечить проведение внутреннего аудита СУОТ;
5. заместителю директора по производству – представителю высшего руководства в СУОТ после реализации п.4 настоящего приказа обеспечить проведение анализа функционирования СУОТ.

Директор

С.Н.Смалиус

(<https://yandex.by/search/?text=приказ%20о%20внедрении%20системы%20охраны%20труда>).

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Кірыла Тураўскі

Кірыла Тураўскі нарадзіўся на пачатку XII стагоддзя ў Тураве – адным з найбуйнейшых культурных цэнтраў старажытнай Беларусі – у заможнай сям’і. Дасягнуўшы паўналецця, аддаўся ў адзін з тураўскіх манастыроў, відаць святога Міколы, і неўзабаве стаў яго парафіяльным святаром. Здольны да кніжнай справы, ён гэтым часам пачаў пісаць малітвы (цыкл на ўсю сядміцу) і творы пра манаства («Слова-ўказанне, адкуль жыццё ў людзях бязжэннае», «Аб чыне чарнарызца»). Калі ў 1148 годзе кіеўскім мітрапалітам стаў Клім Смалыціч – ідэйны апанент Кірылы і прыхільнік самастойнасці Кіеўскай мітраполіі, Кірыла вымушаны быў пакінуць манастыр; у гэтым часе ён замыкаецца ў манастырскай вежы – «стаўпе», здзяйсняючы вычын (подзвіг) стоўпніцтва..

Пасля таго як Клім склаў абавязкі мітрапаліта, тураўскія месцічы і князь Юрый запрашаюць Кірылу на епіскапскую кафедру. У гэты перыяд Кірыла напісаў шэраг пропаведзяў на святы Велікоднага і Пяцідзясятнага цыклаў, а таксама іншыя казанні на хрысціянска-этычныя тэмы, асуджаючы паганства. У канцы 60-х гадоў Кірыла выступіў супраць «смуты» суздальскага ігумена, «ерэтыка» (арыяніна) Фядорца. Магчыма, да гэтага часу належыць ягоная прыравесць «Пра душу і цела», а таксама «Слова на Сабор 318 святых айцоў».

На схіле веку Кірыла пакінуў епіскапскую кафедру і пайшоў у Барысаглебскі манастыр, дзе працягваў літаратурную дзейнасць. Там ён напісаў пасланні да кіева-пячорскага ігумена Васіля. Памёр ён пасля 1184 года.

(«Гісторыя Беларусі ў пытаннях і адказах»).

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце кніжныя стылі:*

1. навуковы;
2. гутарковы;
3. афіцыйна-справавы;
4. мастацкі;
5. публіцыстычны.

2. *Якія з прапанаваных прыкмет адпавядаюць мастацкаму стылю:*

1. сцісласць;
2. дакладнасць;
3. вобразнасць;
4. экспрэсіўнасць;
5. вобразна-выяўленчыя сродкі.

3. *Вызначце, якія словы і выразы адносяцца да афіцыйна-справавога стылю:*

1. даводзіць да ведама;
2. спякотнае надвор'е;
3. накіраваць хадатайніцтва;
4. бягучае планаванне;
5. акт.

4. Вызначце, якія словы адносяцца да навуковага стылю:

1. даць адмоўны адказ;
2. студэнцтва;
3. тэарэтычныя даследаванні;
4. эканоміка;
5. бухгалтарскі ўлік.

5. Што з пералічанага адносіцца да навуковага стылю:

1. анатацыя;
2. распіска;
3. рэзюмэ;
4. даклад;
5. заява.

6. Адзначце асабістыя дакументы:

1. распараджэнне;
2. заява;
3. інструкцыя;
4. аўтабіяграфія;
5. распіска.

7. Адзначце распарадчыя дакументы:

1. пастанова;
2. справавы ліст;
3. загад;
4. распіска;
5. распараджэнне.

8. Адзначце правільныя сцверджанні:

1. Навуковы стыль абслугоўвае навуковую дзейнасць грамадства.
2. У межах навуковага стылю адрозніваюць уласна-навуковы, навукова-навучальны і навукова-папулярны падстылі.
3. Для навуковага стылю характэрна выкарыстанне канцылярскіх штампаў.
4. Для навуковага стылю ўласцівы словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі.
5. Аснову навуковых тэкстаў складаюць тэрміны.

9. Адзначце памылковыя сцверджанні:

1. Для мастацкага стылю характэрна дакладнасць.

2. У навуковым тэксце сказы, як правіла, двухсастаўныя.
3. Размоўны стыль абслугоўвае сферу бытавых зносін.
4. Публіцыстычны стыль ужываецца толькі ў друку.
5. Асноўная функцыя публіцыстычнага стылю – паведамленне і тлумачэнне навуковых фактаў.

10. *Адзначце моўныя сродкі, характэрныя для навуковага стылю:*

1. словы-назвы афіцыйных асоб і дакументаў;
2. метафары, эпітэты, параўнанні;
3. агульнанавуковыя словы;
4. тэрміны розных галін навукі і тэхнікі;
5. складаныя апавядальныя сказы розных відаў са злучнікавай сувяззю.

2.7 ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ЮРЫДЫЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

МОВА І СОЦЫУМ. АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ ФАРМІРАВАННЯ І РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Пытанні для самаправеркі

1. Што такое мова? Якія сферы жыцця яна ахоплівае?
2. У чым выяўляецца сацыяльная прырода мовы?
3. Чаму праблема паходжання мовы з'яўляецца цалкам гіпатэтычнай?
4. Якія існуюць гіпотэзы паходжання мовы? У чым іх сутнасць?
5. Якую ролю выконвае мова ў грамадстве?
6. Назавіце функцыі мовы і ахарактарызуйце іх сутнасць.
7. Як вы разумееце выраз старажытных грэкаў: “Загавары, каб я цябе ўбачыў”?
8. Якія сродкі зносін, акрамя мовы, вы ведаеце?
9. Колькі ўсяго існуе моў у свеце?
10. Як класіфікуюцца мовы свету?
11. Ахарактарызуйце месца беларускай мовы сярод іншых моў свету.
12. Пазнаёмцеся з наступнымі выказваннямі пра мову. Прааналізуйце іх:
Жыць з людзьмі, сустракацца з імі штодня і не ведаць іх мовы – я лічу недастойным людской годнасці. Апрача таго, гэта значыла б прызнацца ў сваёй бяздарнасці. Ці цяжка вывучыць яшчэ адну мову! (У. Дубоўка).
Мова не толькі сродак зносін. Яна – душа народа, аснова яго культуры. Пакуль жыве мова, жыве народ. Выбіраць мову зносін – права асобнага чалавека. Але такога права пазбаўлены народ, бо страта нацыянальнай мовы вядзе да знікнення яго як самабытнай этнакультурнай супольнасці. Кожная мова – гэта неацэнны скарб, які разам з тым належыць не толькі аднаму народу, а ўсяму чалавецтву, духоўна ўзбагачаючы яго. (Беларуская мова: энцыклапедыя).
13. Дакажыце на прыкладах неабходнасць дасканалага валодання мовай у афіцыйна-справавой дзейнасці юрыста.
14. Падрыхтуйцеся да выразнага чытання вершаў, прысвечаных роднай мове.
15. Якая падзея паўплывала на пашырэнне пісьменства ў нашым краі?
16. Калі і кім была створана славянская азбука?
17. Назавіце асветнікаў, якім належыць вялікая роля ў станаўленні пісьменства на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў XII ст.
18. Назавіце помнікі пісьменства, створаныя на беларускіх землях у XI – XIII стст.
19. Калі і ў час праўлення якога князя беларуская мова ўпершыню становіцца афіцыйнай мовай канцылярыі і справаводства ў ВКЛ?

20. Якую назву мела беларуская мова ў часы існавання ВКЛ? Пракаменціруйце свой адказ.
21. Назавіце помнікі пісьменства на старажытнабеларускай мове.
22. Што вы ведаеце пра пачатак кнігадрукавання ва ўсходніх славян?
23. Назавіце аўтара першай беларускай кнігі, надрукаванай на тэрыторыі Беларусі. Дзе гэта адбылося і калі?
24. Назавіце лінгвістычныя працы, якія зрабілі вялікі ўклад ў развіццё старажытанага беларускага пісьменства.
25. Якія гістарычныя падзеі прывялі да заняпаду старабеларускай мовы? Як гэта адбілася на духоўнай культуры Беларусі?
26. Падрыхтуйце рэферат на тэму “Славутыя імёны ў гісторыі старажытнай Беларусі”.
27. Назавіце творы, якія паклалі пачатак новай беларускай літаратурнай мовы.
28. Хто з першых беларускіх пісьменнікаў XIX ст. загаварыў пра беларускую мову як найважнейшы элемент нацыянальнай культуры?
29. Пазнаёмцеся з прадмовай да зборніка Ф. Багушэвіча “Дудка беларуская” і выкажыце ўласнае стаўленне да прадмета гаворкі.
30. Чаму царскі ўрад забараніў друкаваць кнігі на беларускай мове і калі гэта адбылося?
31. Калі была знята забарона з друкаванага беларускага слова?
32. Якія перыядычныя выданні пачатку XX ст. вы ведаеце?
33. Кім былі зроблены першыя спробы кадыфікаваць арфаграфічныя і граматычныя нормы беларускай мовы?
34. З імёнамі якіх пісьменнікаў звязаны пачатак нацыянальнага адраджэння XX ст.?
35. Што ўключала ў сябе праграма беларусізацыі?
36. Чым было выклікана правядзенне Акадэмічнай канферэнцыі 1926 г.? Якія пытанні яна разглядала?
37. Якія змены ў правапісе былі ўведзены пастановай 1933 г.?
38. Назавіце дакументы, паводле якіх ўдакладняўся беларускі правапіс пасля 1933 г.
39. Якія падзеі 80-90 гг. XX ст. абумовілі пачатак адраджэння беларускай мовы?
40. Калі быў прыняты закон “Аб мовах у Беларускай ССР”? Назавіце яго асноўныя палажэнні. Калі і якія змены былі ўнесены ў новую рэдакцыю Закона?
41. Параўнайце змест артыкулаў Канстытуцыі БССР 1927, 1978 і Рэспублікі Беларусь 1994 г., у якіх разглядаецца права на адукацыю на беларускай мове.
42. Выкажыце сваю пазіцыю да вынікаў майскага рэферэндыму 1995 г.
43. Якія змены і ўдакладненні ўведзены ў беларускі правапіс з 1 верасня 2010 г.?

АРФАЭПІЧНЫЯ І АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Практычныя заданні

4. *Пазначце, якія гукі вымаўляюцца на месцы падкрэсленых літар і спалучэнняў літар:*

а) падчас, дзед, касьба, трубка, выкладчык, займаешся, нож, разведчык, адцясніць, рыжскі, суражскі, чэшскі, просьба, кладка, на рэчцы, адцягваць, пражскі, агарод, дождж, стужка, у сутычцы, счарнець, на палічцы, на дошцы, адчысціць, луг, удоўж, цётчын;

б) грамадскі, пераможца, барацьба, латышскі, подзвіг, магчымасць, бясшумна, без зямлі, мітуслівы, вакзал, краіна, горад, белавежскі, дыспетчар, бязлітасна, салдатчына, змагаешся, скептык, лагічна, адпусціць, газетчык, на дошцы, снег, людскі.

5. *Запішыце па-беларуску:*

а) клиент, реакция, специальность, идеал, шпион, пенсионный, социолог, регион, реальность, аукцион, периодика, трио, периодичность, радиация, инициатор, материализм, район, аудиенция, диапазон, грандиозный, приоритет, иерархия, идеология, акционер;

б) авиация, археолог, библиограф, грандиозный, идеал, империализм, индустриальный, инициатор, иероглиф, коллекционер, майор, палеолит, патриотизм, период, радио, районирование, рационализм, стереотип, теория, феодализм, Эфиопия.

3. *Устаўце патрэбныя літары:*

а) канст...туцыя, д...крэт, ц...р...монія, д...сцыпліна, ст...крат, п...станова, прыг...вор, д...баты, пяцідз...сяты, карц...р, юрыспруд...нцыя, прав...знаўства, права...хоўны, права...баронца, камп...тэнцыя, сведч...нне, с...мнаццаць;

б) орд...р, в...лікадз...ржаўны, вас...мнаццаць, ст...дзённы, лід...р, гангст...р, поч...рк, характ...рыстыка, камп'ют...р, шасцідз...сяты, інж...нер, ц...р...маніял, с...л...нін, прадз...д, ст...годдзе, фюр...р.

4. *Устаўце і, ы або й:*

а) без...дэйны, дэз...нфармацыя, пера...начыць, пра...снаваць, пад...грываць, звыш...мклівы, контр...саванне, пад...сці, раз...граць, пера...маць, аб...сці, звыш...дэйны, суб...нспектар, контр...гра, за...кацца, за...нтрыгаваць, с.граць, транс...арданскі;

б) без...менны, дэз...нтэграцыя, ад...менны, перад...мперскі, звыш...ндустрыяльны, пан...сламізм, супер...нтэлект, між...нстытуцкі, аб...граць, раз...сціся, па...менна, без...мянны, за...шлі.

5. *Запішыце па тры-чатыры поўныя назвы дзяржаўных устаноў і арганізацый Беларусі, ганаровых званняў, ордэнаў і медалё, газет і часопісаў. Растлумачце ўжыванне вялікай літары.*

6. *Запішыце словы па-беларуску, растлумачце іх правапіс:*

Судья, семья, президиум, ответственностью, пауза, бесспорный, наказание, объединение, общественное воздействие, доведение до самоубийства, правосудие, судебное поручение, жилищное законодательство, конституционное право, имущественные преступления.

7. *Устаўце прапушчаныя літары.*

Захавалася ў памяці людск...й, пачцівы позірк і людск...е абыходжанне; колба з салян...й кіслатой, дайшлі да салян...га пласта; бацьк...ўскі шынель, бацьк...ўскі дом; вал...вы прадукт, вал...вы хвост; паводле ўдал...га выказвання, удал...му хлопцу; замк...выя вежы, замк...вы механізм; пасля ветран...га дня, каля ветран...га млына; з сур...в...га палатна, характар сур...вы; у працах відн...га вучонага; не цёмнай, а відн...й ноччу; выг...дная дамова, выг...дны прыпынак аўтобуса; н...мым крыкам крычаць, глядзець з н...мым папрокам.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ І СІНТАКСІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Практычныя заданні

1. *Вызначце род назоўнікаў:* маці, бацька, дзіця, плакса, бацькі, пракурор, суддзя; Баку, Хансю, Антарыа, Ківу, Кіліманджара, Лімбапо; Гомель, Рэчыца, Васілевічы, Сож, Прыпяць, Нарач; ГДУ, БДПУ, БДУІР, НАН РБ, ЧАЭС, БТ, БелТА, ТАСС, “ЛіМ”, БАМ, лясгас; шымпанзэ, аташэ, тарнада, пані, авеню, паліто, кіно.

2. *Запішыце, раскрываючы дужкі:* Лекцыю (чытаў, чытала) строг... прафесар Пятрова.

3. *Перакладзіце словазлучэнні на рускую мову.*

Аўсяныя крупы, жалезныя дзверы, свежая гародніна, яркае святло, гарачая пара, складанае пытанне, залаты медаль, едкі гар, прыкладныя паводзіны, аўтобусны прыпынак, высокая таполя, чорнае брыво, срэбраны відэлец, перакіс вадароду, вялікі пачак паперы; напісаць аб’яву, свежае паветра, няправільны дроб, навакольнае асяроддзе, дарагі шампунь, рыбныя кансервы, выпускны бал, алей з канпель, запіс зроблены сінім чарнілам.

4. *Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.*

Третья перепись, не терпит фальши, неразборчивая подпись, большой зал, потянуло гарью, уверенная поступь, дневной свет, круглая сирота, длинная шинель, нестерпимая боль, золотая медаль, высокая насыпь, маленький ребенок, полевая ромашка, дорожная пыль.

5. *Складзіце па два сказы з наступнымі назоўнікамі, каб яны абазначалі асоб мужчынскага і жаночага полу.*

Адвакат, дэпутат, стажор, стараста, дырэктар.

6. *Пастаўце назоўнікі ў форму меснага склону адзіночнага ліку.*

Крыміналістыка, юрысдыкцыя, гуманізм, чалавек, даведка, следчы, канстытуцыя, памылка, подпіс, дадатак, вытворца, старшыня, ліхвар, абачлівасць, падлік, ліст, адтэрміноўка, паляванне, пастанова, асвета, пошук, мітынг, шляхціч, земляробства, уніяцтва, імператар, гаспадарка, уласнік, гаспадар, прыгнёт.

7. *Пастаўце назоўнікі ў форму роднага склону адзіночнага ліку.*

Рукапіс, вышук, загад, учынак, айчым, урад, прыбытак, злачынства, пошук, спажывец, натоўп, прымус, апякун, калектыў, капітан, закон, падазроны, замах, учынак, дазвол, суд, кіраўнік, каштарыс, сацыялізм, авёс, авангард, хлеб, абеліск, капіталізм, стагоддзе, атрад, завод, гераізм, дом, двор, выраб, звычай, абутак, нашчадак.

8. Пастаўце назоўнікі ў форму творнага склону адзіночнага ліку.

Дзіця, імя, Беларусь, сірата, карысць, мужчына, маці, сакратар, бандэроль, маладосць, сведка, вартасць, каштоўнасць, ратаванне, якасць, катаванне, асоба, уласнасць, бацька, старшыня, Мікіта, Скарына, Фама, шыр, племя, кроў, глыб, заповедзь, Сібір, старшыня, гандаль, арцель, статут, уласнасць, мытня, верф, маёмасць, далонь, печ, дзядзька, Об, баль, Кузьма, Саша, наяўнасць, бой, Мікіта, медзь.

9. Праскланяйце (дзе магчыма) імя і прозвішча.

Аніскавец Мікалай, Бондар Канстанцін, Вараб'ёў Рыгор, Карпенка Андрэй, Гардзеенка Таццяна. Равянок Марына, Купо Аляксандр, Чарных Іван, Сарока Жэня.

10. Пастаўце назоўнікі ў патрэбнай форме.

Падручнік па (крыміналістыка, тэорыя дзяржавы і права, матэматыка, гісторыя), малюнак на (папера, сцяна, афіша, вокладка), прачытаць у (кніга), сядзець у (бібліятэка), практычныя па (логіка, філасофія, адміністрацыйнае права), стаяць на (плошча, вуліца), жыць у (Гомель, Віцебск, Рэчыца, Мінск, Жлобін, Амерыка, Цюрых, Пецярбург), выпісаць з (тэкст), апошнія дні (кастрычнік), выпускнік (універсітэт), размаўляць па (тэлефон), узнагародзіць (медаль), у паветры пахла (гар), пакой з нізкай (столь), захапляцца (Васіль Быкаў, Сяргей Кіраў), жыць пад (Лоеў, Кіравам).

11. Ад наступных прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя формы ступеняў параўнання: карысны, разумны, жалезны, стары, добры, бацькаў, мудры, цёмна-шэры, жанаты, новы, вялікі, беларускі, матчын, глыбокі, шэра-папяловы, малады, светлы. *Растлумачце, чаму ад некаторых слоў нельга ўтварыць формы ступеняў параўнання.*

12. Запішыце па-беларуску: брат старшэ сестры; день длиннее ночи; железо легче золота; озеро глубже реки; земляника вкуснее клубники; Рим – красивейший город Европы.

13. Выпраўце памылкі: увайшоў старэйшы лейтэнант; пасада маладзейшага навуковага супрацоўніка; фільм цікавей кнігі; паступіць ва ўніверсітэт – мая важнейшая задача; мёд саладзей цукру, сястра старэйшая мяне.

14. Ад назоўнікаў, што ў дужках, утварыце прыналежныя прыметнікі: (старшыня) загад, (настаўнік) аловак, (дачка) заява, (юрыст) парада, (Валодзя) подпіс, (Брыль) зборнік, (бацька) падарунак, (Надзя) дакумент, (жонка) пярсцёнак, (Сяргей) дыплом, (унучка) кніга, (Кірыл) творы, (Алена) знаходка, (мядзведзь) бярог.

15. *Утварыце адносныя прыметнікі з дапамогай суфікса –ск-:* Хатынь, Цімкавічы, Хойнікі, Калінкавічы, мастак, беларус, калмык, швед, юнак, красавік, Баранавічы, студзень, Сверхань, Гамбург, Варонеж, Бангкок, Гомель, Чэрвень.

16. *Спішыце сказы, устаўляючы літары замест кропак і раскрываючы дужкі.*

Н...хта спяшаецца, каму (-сьці) не спіцца, н...кага гоніць радасць адкрыцця, а можа, бяда і трывога. Добра на вуліцы марыць аб н...чым. Гэта не (абы-) што, а падарунак брата. Н...хто н...чога не сказаў. Дапаможа (н...) хто іншы, як бацька. Я не прынясу с...бе ў ахвяру.

17. *Пастаўце наступныя займеннікі ў форму меснага склону:* я, столькі, іхні, чый, абы-што, ніхто, сам, нехта, ты, ён, абы-які

18. *Пастаўце займеннік сябе ў патрэбную форму:* зарубіць ... на носе, стаўленне да самога ..., не чуць зямлі пад ....., выдаць ... з галавой, узяць ...ў рукі, убачыць ... ў люстэрка, сам на ... паглядаю, адчуць ... гаспадаром, удзячны ....., сам ад ... не ўцячэш.

19. *Данішыце канчаткі займеннікаў.*

Малады яшчэ сад, у сам... сіле. Прыходзілася змагацца сам... з сабой. Хапіла пад сам... завязку. Не ўдалося Тані выканаць заданне сам... . Закахайся па сам... вушы. Камар пішчаў над сам... вухам. Спытай у сам... настаўніка. Падышлі да сам... краю. Сонца ў сам... зеніце. Зроблены сам... майстрам. Паўторана сам... лепшым вучнем.

20. *Праскланяйце наступныя словазлучэнні:* 286 рублёў, сямёра вучняў, 3/5 дарогі, 744-ы дзень, паўтары сотні, сем кніг.

21. *Данасуйце лічэбнікі да назоўнікаў:* 24 (год, дзень, горад); 842 (жыхар, стол, вядро); 95 (шафа, студэнт, пашпарт); тры, трое (конь, настаўніца, цяля); паўтара, паўтары (тона, кілаграм, рубель).

22. *Запішыце лічэбнікі словамі:* паміж 2 бярозамі, праз 200 гадоў, перад 378 слухачамі, на 459 старонках, да 384 дадаць 618, 100-тысячны жыхар, да 295 дадаць 472, звыш 867рублёў, перад 984 студэнтамі, 2/5метра, ад 392 адняць 58, 10-мільённы горад.

23. *Перакладзіце на беларускую мову:* два интересных дела, три сложных расследования, два одновременно совершенных преступления, четыре нераскрытых убийства, три отягчающих вину обстоятельства, четыре сложных уголовных процесса, два разбойных нападения, три запутанных дела, двое пострадавших, четверо присутствующих, трое обвиняемых; два вооруженных нападения, двое раненых, четверо пленных, пятьдесят два газетных

экземпляра, два карательных отряда, четыре военных эшелона, двадцать пятое октября, в пятнадцати метрах от железнодорожной станции.

24. *Вызначце спражэнне дзеясловаў:* самлець, страціць, злоўжываць, выказваць, аддаць, пазбавіць, забараніць, піць, абавязаць, выклікаць, набыць, набываць, пярэчыць, валодаць, арыштаваць, пакараць, віць, атрымаць, гвалтаваць, абвясціць, абвясчаць; гандляваць, уладарыць, заваёўваць, есці, будаваць, біць, гаспадарыць, абменьваць, купляць, купіць, ваяваць, губляць, прымаць, утвараць, утварыць, кіраваць, апрацоўваць, знішчаць, заахвочваць, даваць.

25. *Праспрагайце падкрэсленыя ў папярэднім заданні дзеясловы.*

26. *Перакладзіце словы на беларускую мову, настаўце ў іх націскі і параўнайце формы слоў у рускай і беларускай мовах:* живём, живёте, ведём, ведёте, истязаем, истязаете, отдаём, отдаёте, опознаём, опознаёте, оскорбляем, оскорбляете, берём, берёте, бережём, бережёте, обвиняем, обвиняете, воспитываем, воспитываете; несём, несёте, бьём, бьёте, насаждаем, насаждаете, занимаемся, занимаетесь, обсуждаем, обсуждаете, шьём, шьёте, побеждаем, побеждаете, принимаем, принимаете, смотрим, смотрите, пльвём, пльвёте.

27. *Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні. Растлумачце праваніс суфіксаў дзеясловаў:* разглядываць вблизи, подписывать протокол, доказывать правоту, овладевать знаниями, признавать себя виновным, обессилеть совсем, выслушивать советы, предупреждать об опасности, обмениваться мнениями, задерживать преступников, завоёвывать земли, обсуждать гипотезу, возглавить отряд, пересказывать текст, вспыхивать огнём, засеять рожью, что-то комбинировать, завоевать победу, выращивать коноплю, разжигать огонь, голосовать за кандидата.

28. *Перакладзіце на беларускую мову:* люди, побывавшие на приёме; упрёки, брошенные им; из документов, принесённых ей; ослабевшие ноги; добытый протокол; осмелевшая компания; мужчина, одетый во всё черное; почерневшие лица; умоляющий голос; контролирующие органы; постаревший отец; отпущенный пленник; орден, принадлежавший ему; окружённый толпой; из источников, перечисленных ниже.

29. *Ад дзеясловаў, што запісаны ў дужках, утварыць дзеепрыметнікі, характэрныя для беларускай мовы:* (зберагчы) скарб, (прачытаць) заява, (атрымаць) спадчына, (абмеркаваць) кандыдатура, (адхіліць) прапанова, (апазнаць) злачынец, (спагнанне) падатак, (выказваць) меркаванне, (асвятліць) горад, (адпусціць) на волю; (загаіць) раны, (вызваліць) зямля, (збудаваць) вежа, (зжаць) жыта, (аглушыць) выбухам, (сфарміраваць) полк, (абжыць) мясіна, (пераапрацаваць) сыравіна, (падрыхтаваць) надзел.

30. *Ад наступных дзеясловаў утварыце дзеепрыслоўі і падбярэце, дзе магчыма, адпаведныя рускія дзеепрыслоўі:* уносіць, уключыць, абвінаваціць, узысці, увайсці, перахапіць, сістэматызаваць, падзяліць, асвятляць, ліць, пісаць, развітацца, слухаць, зачытваць, адпускаць, назіраць, старацца; расказваць, рэзаць, ганьбаваць, браць, жаць, уставаць, рассякаць, адбівацца, успомніць, выбіраць, атаясамліваць, уззбройвацца, сагравацца, назбіраць, думаць, галадаць, адпрацаваць, кінуць.

31. *Запішыце разам, асобна ці праз дэфіс:* (усё) роўна, (на) памяць, (па) беларуску, (у) адзіночку, бачыць (далёка) далёка, (дзе) небудзь прысесці, (на) жаль не атрымалася, (так) сама зрабіць, выглядаць (па) звычайнаму, (над) звычайна цяжка, (дзе) сьці паклалі, прастрэліць (на) скрозь, (на) прэдадні свята, без (дай) прычыны, працаваць (у) трох; зрабіць (па) гаспадарску, (з,с) (прад) веку, (міма) волі спыніцца, (на) урад (ці) дзевяццацца, выехалі (пад) вечар, ішлі (ў) дваіх, (па) нямецку, (не) (ў) меру, рабіць (па) новаму, аказалася (не) (пад) сілу, (з, с) пачатку года, (з) вечара (да) раніцы, сустрэкацца (што) год, разбураны (да) шчэнту, заклеены (крыж) накрыж.

32. *Перакладзіце на беларускую мову:* извините меня за беспокойство, рассуждать о будущем, болеть корью, послать за доктором, жениться на Ольге, издеваться над слабым, шутить над другом, простить брата, думать о матери, беспокоиться о детях, вступить в брак, подошли к озеру, спрашивать о сестре, ухаживать за больным, идем за грибами, расторгнуть брак, коснуться этого вопроса, высказывать своё мнение, читать про себя; послать за хлебом, жениться на соседке, ухаживать за девушкой, издеваться над слабым, беспокоиться о родителях, болеть скарлатиной, ехать на мельницу, ухаживать за ребёнком, идти за земляникой, вспоминать о друзьях, поехать за вещами, подойти к дубу, шутить над другом, благодарить отца, думаем о матери, читать о себе.

Праверачная работа

Запішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя арфаграфы і расстаўляючы знакі прыпынку. Падрыхтуйце пераказ тэксту.

Беларус і яго характар

Тыповага беларуса я досыць лё(г, х)ка адрозню сяр(д, т) іншых хаця б ён яшчэ (не) сказаў (не, ні) воднага слова. Гэта тое што ў абліччы амаль (не/ня, ні) улоўнае. Пераказаць яго ця(ж, ш)ка. Яно ў форме носа вушэй у вачніцах і разрэзе саміх вачэй у манеры рухацца жэстыкуляваць гаварыць.

Паўночны беларус ростам пераважна высокі. На поўдні часцей трапляюцца людзі сярэдняга росту больш прыземістыя затое больш каржакаватыя. У апошні час назіраецца тэндэнцыя да павышэння сярэдняга росту як і паўсюль.

Чарнявых сяр(д, т) беларусаў (не/ня, ні) шмат. Найчасцей яны сустракаюцца ў Палессі на поўдзень ад Прыпяці і чамус..ці пераважна сяр(д,

т) му(ж, ш)чын ды яшчэ ў (не/ня, ні) каторых мясцінах на Гродзеншчыне што часта вучоныя тлумачаць рэшткамі прымесі (ятвягі + -ск-)ай крыві. Пераважаюць на Беларусі валасы (светла) русыя ці нават бялявыя. (Цёмна) русых і шатэнаў менш. Адпаведна і колер вачэй часцей за ўсё блакітны шэры ці сіні.

Рысы аблічча мяккія скла(д, т) здаецца на першы погляд(д, т) крыху далікатным але гэтая далікатнасць падманвае. Праявы знешняй сілы якая ўразіць на хвіліну дый звяне замяняе тут вынослівасць жылаватасць цягавітасць. Там дзе другі можа апусціць рукі беларус будзе цягнуць. Іначай у старыя часы чалавек проста (не/ня) выжыў бы сяр(д, т) гэтых дрымучых лясоў і (не/ня, ні) абсяжных балот на гэтай скупаватай зямлі. І гар(д, т) застаўся ў яго характары на вякі. (Не/ня, ні) здарма яшчэ ў даўніну беларусы лічыліся (не/ня, ні) заменнымі на земляных і (леса) сплаўных ця(ж, ш)кіх работах. Ды і пазней гэтая праяўлялася. Напрыкла(д, т) у (не/ня, ні) сцерпна ця(ж, ш)кіх сітуацыях на вайне і ў партызаншчыне.

(Не/ня, ні) шчодрая зямля прывучыла каліс..ці беларуса да разліку ў вядзенні гаспадаркі да ашчаднасці да таго што “(не/ня, ні) што (не/ня) прападае” ўсё ідзе ў справу нават падабраны цвік нават лясіна ці калода прыплаўленая ракой. Аднак дужа памыліўся (б) той хто назваў беларуса скупым.

Беларус якраз адрозніваецца шчодрасцю заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе. Калі раней у каго на вёсцы здараўся пажар вёска талакою за пару дзён ставіла пагарэльцу новую хату дзялілася з ім жытам кожны а(д, т)сыпаў са сваіх засекаў колькі мо(г, х) каб чалавек дажыў да вясны і а(б, п)сеяўся. Потым з кожнай хаты неслі рэчы хто поцілку хто паду(ж, ш)ку хто палатно хто гар(ж, ш)кі.

Раней у час голаду іншым разам людзі з больш багатых мясцін прыходзілі на Беларусь па дапамогу. У нас вымачыць дажджом жыта уродзіцца бульба на пяску і авёс (не) будзе бульбы будуць грыбы рыба (не/ня) будзе й таго паляванне выручыць. І (не, ні)колі (не) чулі каб галадаючага а(д, т)пусцілі з хаты з пустымі рукамі. І гэтая (не/ня, ні) толькі ў час бяды але і ў звычайныя добрыя часы ўсе хто прыя..джае да нас а(д, т)значаюць як адну з галоўных рыс гасціннасць.

Рэаліст у рэальным жыцці беларус вялікі фантас(д, т) і летуценнік у марах. Ясна што цяпер ўжо ніхто (не/ня) верыць у вадзянікаў лесуноў лазнікаў і ўсё такое іншае але раней верылі. І ра(з, с)казвалі такія рэчы ў чаўне на рыбалцы або на начлезе ля вогнішча што дыбарам уставалі валасы. Менавіта таму запісаныя фалькларыстамі беларускія ка(з, с)кі (не/ня) улезлі (б) і ў сотню тамоў. І прычым такія ка(з, с)кі якія часта (не/ня) маюць адпаведных сюжэтаў у суседзяў.

(Паводле У. Караткевіча).

ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Практычныя заданні

1. Кожнай мове ўласціва сваё, толькі для яе характэрнае адлюстраванне свету. Гэта праяўляецца ў тым, што ў адной мове якая-небудзь з'ява абазначаецца апісальна, спалучэннем слоў, а ў іншай – адной лексемай. Запішыце рускія адпаведнікі да наступных слоў: адвячорак, амшара, брук, бульбянішча, канаплянішча, вятрак, знічка, рызыконт, сырадой, чыгунка, жабурынне, дабранач, дакопкі, дажынкi, заадрасаваць, здоўжыцца, здзяцінец, зняволіць, зрушыць, тук, лой, шмалец, здор, алей, лузанец, куфель, філіжанка, маладзiк, поўня, ветях, пакоша, калiва, крупнік, сцiзорык, дубэльты, камяніца, пярун, прысак, падсусед, рум, замчышча, выцінанка, нішчымніца.

2. Растлумачце значэнне слоў, якія характарызуюць побыт беларускага народа. Пры неабходнасці карыстайцеся 5-томным “Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы” (Мн., 1977-1985) ці энцыклапедыяй “Этнаграфія беларусаў” (Мн., 1989): азярод, андарак, бравэрка, весніцы, вілачнік, вышыванка, вячоркі, грачанік, драбіны, жур, зэдлік, карэц, кляновік, конаўка, кубел, медавуха, набiванка, нагавіцы, ночвы, палаці, сажалка, студня, сядзiба, талака, тартак, фіранка, цэбар.

3. Растлумачце паходжанне свайго iмя і прозвiшча, населенага пункта, дзе вы нарадзіліся ці жывяце. Паразважайце над тым, што ўплывае на характар уласных iмёнаў (гiсторыя, культура народа, рэлігія, змены сацыяльнага асяроддзя, мода на iмёны і iнш.).

4. Запішыце адпаведныя прыведзеным рускамоўныя афіцыйныя iмёны: Алесь, Сымон, Рыгор, Яўхім, Язэп, Апанас, Анiс, Антось, Пятрусь, Піліп, Данiла, Халiмон, Мiкола, Мiхась (Мiхал), Тамаш, Зміцер (Змітрок), Кастусь, Тодар, Марыля, Гелена (Гэля), Барбара, Параска, Рыпіна, Луцэя, Зося, Тэкля.

5. Вызначце лексічнае значэнне слоў-амонiмаў: апал, гасцінец, апалонік, корт, драбіны, лісiчкі, журавель, тэрмін, бугай, арфа, пугач, пiянер, каса, байка, падарожнік, свiта, лава, клуб, норка, аўсянка, бабка, махавік, ласка, склад, справа, бот, бор, лейка, дысцыплiна, нота, пара.

6. Запоўніце табліцу:

Па-беларуску	Па-руску	Па-руску	Па-беларуску
Лаяць		Лаять	
Люты		Лютый	
Сварыцца		Свариться	
Блага		Благо	
Бяседа		Беседа	

<i>Багатыр</i>		<i>Богатырь</i>	
<i>Бойка</i>		<i>Бойко</i>	
<i>Бяспечны</i>		<i>Беспечный</i>	
<i>Бескарысны</i>		<i>Бескорыстный</i>	
<i>Качка</i>		<i>Качка</i>	
<i>Нядзеля</i>		<i>Неделя</i>	
<i>Склон</i>		<i>Склон</i>	
<i>Адказаць</i>		<i>Отказать</i>	
<i>Маніць</i>		<i>Манить</i>	
<i>Убіць</i>		<i>Убить</i>	
<i>Устаць</i>		<i>Устать</i>	
<i>Люлька</i>		<i>Люлька</i>	
<i>Спор</i>		<i>Спор</i>	
<i>Час</i>		<i>Время</i>	
<i>Пытаць</i>		<i>Пытать</i>	
<i>Свет</i>		<i>Свет</i>	
<i>Мех</i>		<i>Мех</i>	
<i>Рушыць</i>		<i>Рушить</i>	

7. *Падбярэце сінонімы да наступных слоў:* абстрактны, аварыя, акупант, гарантыя, лозунг, алегорыя, рэшта, рэзюмэ, экзэмпляр, эпізод, аргумент, гіпербала, інтэрвал, рэзерв, фізіяномія, дыкцыя, рэпліка, фундамент, апладысменты, афарызм, эксперымент, красворд, дыстанцыя, жакей, шэраг, фіяска, фантом, вердыкт, рэанімацыя, антыпатыя, сурагат, селекцыя, інтэлект, мемуары, альянс, вібрацыя, арбітр, індэкс, аўдыенцыя, баланс, табу, ін'екцыя, рэфрэн, аморфны, гіпотэза, карэкцыя, лаканічны, хранометр, эталон, рэвізія, фартуна, абрэвіатура, анархія, атэлье, дыспут, іронія, кашнэ, дыплом, інцыдэнт, мініяцюры, турыст, асістэнт, вакуум, рэстаўрацыя, аналогія.

8. *Да кожнага слова падбярэце сінонім і антонім.*

праўда, прыяцель, работа, шчасце, мір, пяшчотны, гарачы, багаты, малады, будаваць, паважаць, любіць, смяяцца, улетку, блізка.

9. *Да выдзеленых слоў падбярэце антонімы:* **старая** кніга, **старая** газета, **стары** чалавек, **сухі** плашч, **сухі** хлеб, **сухі** клён, **свежае** малако, **свежае** мяса, **ясны** дзень, **яснае** пытанне, чытаць **ціха**, ісці **ціха**, **рэзкія** рухі, **прыватнае** жыццё, **ручная** праца, **ручны** звер, **наступны** радок, **вольнае** месца.

10. *Растлумачце значэнне слоў-паронімаў:* абонент – абанемент, грабар – гарбар, адрасат – адрасант, кантынент – кантынгент, рэклама – рэкламацыя, ордэн – ордэр, калона – калонія, пясчаны – пясочны, даходны – даходлівы, класны – класічны – класавы, зубны – зубчаты, залаты – залацісты, галасавы – галасісты, заповітны – заведны, ёмкі – ёмісты, асобы – асабісты, знясілець – знясіліць, бацькаўскі – бацькоўскі, жняярка – жнейка, купальшчык – купальнік, аўчарка – аўчарня, прэцэдэнт – прэтэндэнт, фабрыкат – фабрыкант, гумарэска –

гумарыстка, пісьмовы – пісьменны, эканомны – эканамічны, дзейны – дзейсны, эфектны – эфектыўны.

11. Размяркуйце словы па групах (архаізмы, гістарызмы, неалагізмы):
атрамант, аэраплан, брокер, буклі, вакацыі, вуглякоп, вырак, дэпазіт, веча, вярста, дойдзід, таварная біржа, іспыты, ланіты, лемантар, лікбез, магістрат, кансэнсус, бартэр, рамёны, саха, чада, персі, чало, яцвягі, ценявая эканоміка.

12. Запішыце 5 крылатых выразаў на беларускай мове з указаннем аўтара.

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА

1. *Запішыце 10 запазычаных юрыдычных тэрмінаў з указаннем лексічнага значэння і мовы-крыніцы.*

2. *Перакладзіце тэкст на рускую мову. Вызначце адметнасці перакладу.*

Аб'ект злачынства – гэта тое, на што замахваецца злачыннае дзеянне, чаму і каму яно нясе ці можа прынесці шкоду. Кожнае грамадска небяспечнае дзеянне робіць замах на пэўны аб'ект і прычыняе яму шкоду рэальна або ставіць яго ва ўмовы непасрэднай магчымасці прычынення шкоды. Не існуе злачынстваў, якія б не цягнулі за сабой ніякай шкоды аб'екту.

У дактрыне айчыннага крымінальнага права аб'ектам злачынства прызнаюцца грамадскія адносіны. Кожнае злачыннае дзеянне з'яўляецца грамадска небяспечным таму, што замахваецца на грамадскія адносіны, нясе ці можа прынесці ім істотную шкоду і менавіта ў сілу гэтага прызнаецца злачынствам. Ступень грамадскай небяспечнасці злачынства знаходзіць сваё выяўленне ў тым, якая шкода прычыняецца існуючым у грамадстве адносінам і якую сацыяльную каштоўнасць маюць гэтыя адносіны. Парушэнне злачынствам грамадскіх адносін выражаецца ў іх знішчэнні або змене, а ў некаторых выпадках – у пагрозе прычынення ім істотнай шкоды. Напрыклад, крадзёж прычыняе шкоду грамадскім адносінам уласнасці; целавае пашкоджанне – грамадскім адносінам, якія забяспечваюць грамадзянам іх здароўе; хабар – грамадскім адносінам у сферы дакладнага функцыянавання дзяржаўнага і грамадскага апарату.

Аб'ектам злачынства з'яўляюцца менавіта грамадскія адносіны, а не нейкія матэрыяльныя рэчы ці фізічныя асобы. Так, пры раскраданні маёмасці дзеянні злачынца накіраваны супраць існуючых у грамадстве адносін уласнасці, а не супраць канкрэтнай рэчы, якой ён завалодае. Самой рэчы шкода можа і не прычыняцца, наадварот, злачынец у большасці выпадкаў за цікаўлены ў захаванні і нават паляпшэнні яе спажывецкіх якасцей. Пры раскраданні рэч выходзіць са сферы прававога валодання ўласніка і менавіта ў парушэнні адносін уласнасці праяўляецца шкода: уласнік не мае магчымасці карыстацца рэччу. (Крымінальнае права Беларусі / Пад рэд. дацэнта А. У. Баркова)

3. *Адзначце сказы, у якіх дапушчаны пунктуацыйныя памылкі. Перакладзіце тэкст на рускую мову. Вызначце адметнасці перакладу.*

Ахавальная задача гэта асноўная сацыяльна-вызначальная функцыя крымінальнага права. Для ажыццяўлення гэтай задачы Крымінальны кодэкс Рэспублікі Беларусь вызначае якія грамадска небяспечныя дзеянні з'яўляюцца злачынствамі, замацоўвае падставы і ўмовы крымінальнай адказнасці, устаўляе пакаранні і іншыя меры крымінальнай адказнасці, што могуць быць прыменены да асоб, учыніўшых злачынствы, атаксама прымусовыя меры медыцынскага і выхаваўчага характару ў адносінах да асоб учыніўшых грамадска небяспечныя дзеянні.

Ахавальную задачу крымінальнае права выконвае шляхам усталявання і рэгулявання асобных грамадскіх адносін, якія па сваім змесце і накіраванасці маюць ахавальны характар, паколькі ўзнікаюць у сувязі з устанаўленнем пад пагрозай крымінальнай адказнасці забароны на ўчыненне злачынных дзеянняў (агульныя ахавальныя праваадносіны), а таксама адносін, якія ўзнікаюць у сувязі з учыненнем злачыннага дзеяння і магчымым прыцягненнем адпаведнай асобы да крымінальнай адказнасці (канфліктныя ахавальныя праваадносіны).

Крымінальнае права не можа выконваць сваю ахавальную задачу інакш як праз сістэму прававых адносін і іх адпаведнага рэгулявання. Задачы аховы грамадства ад злачынных па-сягненняў і рэгуляванне так званых ахавальных праваадносін існуюць і рэалізуюцца побач і адначасова. (Крымінальнае права Беларусі / Пад рэд. дацэнта А. У. Баркова)

4. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Пастаўце неабходныя знакі прыпынку. Вызначце адметнасці перакладу.

Трудовое право являясь инструментом преобразования общественных отношений содержит ряд норм с которыми эти отношения должны быть приведены в соответствие несмотря на действие препятствующих факторов. Таковыми например являются сегодня нормы законодательства о рабочем времени и времени отдыха повсеместному и неуклонному соблюдению которых противодействуют явления объективного характера излишек рабочей силы недостатки в организации производства нарушения хозяйственных связей устаревшее законодательство. Методом принуждения проводником которого выступают органы надзора и контроля за соблюдением трудового законодательства нельзя добиться выполнения тех норм права которые не отвечают реалиям жизни. Из сказанного можно сделать вывод о необходимости установления более тесных связей между законодателем и органами надзора и контроля за соблюдением законодательства о труде. Хотя на эти органы не может быть возложена функция систематической оценки эффективности действия норм трудового права они все же располагают наиболее полной и достоверной информацией о тех нарушениях трудового законодательства, которые чаще всего встречаются на практике. Информация о таких нарушениях должна оперативно доводиться до высших органов власти и управления для принятия необходимых мер. Это может быть отмена или изменение отдельных норм а в надлежащих случаях напротив их подкрепление дополнительными правовыми гарантиями увеличение санкций усиление надзора и контроля за их применением путем увеличения численности или расширения полномочий соответствующих органов. (Трудовое право / Под общ. ред. проф. В.И. Семенова).

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

1. Напішыце аўтабіяграфію, карыстаючыся прапанаванай ніжэй схемай:

- 1.Прозвішча, імя, імя па бацьку.
2. Калі і дзе нарадзіліся, у якой сям’і?
3. Бацькі (прозвішча, імя, імя па бацьку, дзе жывуць, дзе і кім працуюць).
4. Ваша вучоба, працоўная дзейнасць.
5. Грамадская дзейнасць.
6. Сямейнае становішча, звесткі пра сям’ю.
7. Іншыя звесткі (веданне замежных моў, захапленні і г.д.).

2. Карыстаючыся прапанаваным ніжэй матэрыялам, падрыхтуйце два апісанні знешнасці чалавека: 1) у мастацкім стылі; 2) у афіцыйна-справавым – апішыце чалавека, які знаходзіцца ў вышуку:

1. Пол, узрост.
2. Фігура (каржакаваты, прысадзісты, зграбны, тонкі, плячысты і г.д.).
3. Твар (круглы, авальны, выцягнуты і г.д.).
4. Валасы (светлыя, цёмныя, прамыя, кучаравыя, коратка падстрыжаныя і г.д.)
5. Вочы (форма, колер, позірк), зрэнкі, бровы, вейкі, скроні, нос, вусны, зубы, падбародак, патыліца.
6. Фізічная падрыхтоўка.
7. Рухі (спрытныя, дакладныя, нязграбныя).
8. Тэмперамент.
9. Рысы характару (маўклівы ці балбатлівы; сур’ёзны ці жартаўлівы; гаспадарлівы, старанны, працавіты, лянiвы, няздатны, легкадумны і г.д.).
10. Разумовыя здольнасці (здольны, таленавіты, павярхоўны і г.д.).
11. Адносіны да людзей (разнастайныя, складаныя, добразычлівыя, абьякавыя).
12. Адзенне (бялізна, трусікі, бюстгальтар, панталоны, камбінацыя, піжама, сукенка, спадніца, касцюм, пінжак, штаны, світар, джынсы, шкарпэткі, панчохі, камізэлька, блузка, сарочка, кашуля, купальны касцюм, гальштук, рэмень, каўнер, кішэнь, гаплік, гузік, маланка, спражка, стужка, карункі, бліскаўкі, хустка, шапка, капялюш, капюшон, брыль, вушанка, фуражка, шалік, шаль, паліто, кажух, дублёнка, куртка, плашч, футра).
13. Тканіна (шэрсць, воўна, лён, кужаль, шоўк, аксаміт, паркаль, бавоўна, скура, скуразамяняльнік, вельвет, сінтэтыка, трыкатаж).
14. Абутак (туфлі, чаравікі, боты, паўбоцікі, басаножкі, пантофлі, красоўкі, абцас, падэшва, памер).
15. Упрыгожанні (ланцужок, пярсцёнак, персцень, бранзалет, пацеркі, жэмчуг, брыльянт, срэбра, золата, каштоўныя камяні, напаякаштоўныя

камяні, бурштын, карункі, завушніцы, шпілька для гальштука); крэм, пудра, духі, памада, туш, аловак; акулеры, сумачка, парасон).

3. Карыстаючыся прапанаваным ніжэй матэрыялам, падрыхтуйце апавяданне пра сваіх родных.

I. Назвы кроўнай роднасці па прамоў лініі:

а) першай ступені – бацька (неаф. – тата), маці, сын, дачка, айчы, мачаха, пасынак, падчарка, выхаванец, выхаванка;

б) другой ступені -- дзядуля, бабуля, унук, унучка;

в) трэцяй ступені – прабабка, прадзед, праўнук, праўнучка;

II. Назвы роднасці па бакавой лініі:

а) першай ступені -- брат, сястра; пляменнік, пляменніца, дзядзька, цётка;

б) другой ступені – стрыечны брат, стрыечная сястра;

III. Назвы сваяцтва – муж, жонка, нявестка, зяць, свёкар, свякруха, цесць, цешча, дзевяр (брат мужа), залюка (сястра мужа), браціха або братавая (жонка брата), швагер (брат жонкі – русск. шурын; і муж сястры – русск. – сваяк), швагерка (сястра жонкі – русск. сваяченица), ятроўкі (жонкі двух братоў), сват, сваха, сваты.

IV. Па сувязі з абрадам хрышчэння – хросны бацька і хросная маці, хрэснік, хрэсніца, кум, кума.

V. сябар, сяброўка, таварыш, таварышка, калега, каляжанка, сусед, суседка, каханы, каханая, каханак, каханка, спадар, спадарыня, хлопчык, дзяўчынка, падлетак, хлопец, юнак, дзяўчына, малады чалавек, сталы чалавек, пажылы, стары, старая, маладзіца (маладая замужняя жанчына), кабета (жанчына сярэдніх гадоў); удавец, удава, разведзены, разведзеная, жанаты, замужам.

VI. Кахаць жанчыну, мужчыну – любіць сям'ю, працу, сястру, кнігу і г.д.;

Заляцацца да дзяўчыны – ухажіваць за дэвушкой;

Даглядаць дзіця – ухажіваць за рэбенком;

Ажаніцца з кім-небудзь – жаніцца на ком-лібо;

Узяць шлюб – вступіць у брак;

Скасаваць шлюб – расторгнуць брак;

Адзін аднаго – друг друга.

ЧАСТКА 3. ДАДАТКОВЫ МАТЭРЫЯЛ

3.1 АСНОЎНЫЯ ПАНЯЦЦІ І ТЭРМІНЫ

Аманімія – гукавое супадзенне адзінак (марфем, слоў, слова-злучэнняў і інш.), якія адрозніваюцца паміж сабой значэннем.

Антонімы – пары слоў з процілеглым значэннем.

Арфаграфічныя нормы – выбар аднаго з магчымых варыянтаў напісання слова ці яго часткі, што адпавядае прынцыпам беларускай арфаграфіі, а таксама замацаванай у моўнай практыцы грамадства традыцыі.

Арфаэпічныя нормы – захаванне патрабаванняў літаратурнага вымаўлення носьбітамі беларускай літаратурнай мовы.

Архаізмы – гэта ўстарэлыя назвы такіх прадметаў, з’яў і паняццяў, якія існуюць і ў наш час, але для іх абазначэння выкарыстоўваюцца іншыя словы.

Варыянты – словы, якія маюць адно лексічнае значэнне, але адрозніваюцца асобнымі літарамі, марфемамі, граматычнымі формамі, націскам.

Вусная мова – гукавая форма мовы, якой карыстаюцца людзі ў непасрэдных зносінах паміж сабой.

Гістарызмы – гэта назвы тых прадметаў, рэчываў, матэрыялаў, з’яў, працэсаў, якія выйшлі з актыўнага ўжытку на тым ці іншым этапе гісторыі беларускага народа:

Двухмоўе (білінгвізм) – папераменнае карыстанне дзвюма мовамі.

Дзяржаўная мова – афіцыйная мова, на якой працуюць дзяржаўныя і адміністрацыйна-гаспадарчыя органы, грамадскія арганізацыі, установы навукі, культуры, службы быту, гандлю і інш., на якой вядзецца навучанне і выхаванне ў сістэме адукацыі.

Інтэрферэнцыя – узаемапранікненне моўных элементаў у выніку кантактавання моў.

Інтанацыя – сукупнасць фанетычных сродкаў, якія служаць для афармлення фразы і асобных яе частак як адзінага цэлага, а таксама для больш дакладнай перадачы думак і пачуццяў гаворакай асобы.

Калька – памарфемны пераклад іншамоўнага слова, калі кожная яго значымая частка замяняецца марфемай мовы-рэцыпіента з тым значэннем, якое мае адпаведная марфема мовы-крыніцы.

Красамоўства, або аратарскае мастацтва, – па-мастацку апрацаванае вуснае маўленне, мэта якога – пераканаць слухачоў, узрушыць іх і схіліць да пэўных дзеянняў.

Культура маўлення – сістэма камунікатыўных якасцей маўлення (правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, выразнасць, багацце і разнастайнасць, дарэчнасць, чыстата і лаканічнасць); вучэнне пра сістэму камунікатыўных якасцей маўлення.

Лексіка – сукупнасць усіх слоў пэўнай мовы, яе слоўнікавы склад.

Лексікаграфія – раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца тыпы слоўнікаў паводле іх структуры і прызначэння

Лексікалогія – раздзел мовазнаўства, які вывучае лексіку.

Лексічныя нормы – правільны выбар слова і яго ўжыванне ў агульнавядомым значэнні і ў агульнапрынятых спалучэннях.

Літаратурная мова – апрацаваная, упарадкаваная і нармалі-заваная форма агульнанароднай мовы, прызначаная для абслугоўвання разнастайных сфер грамадскай дзейнасці чалавека.

Марфалагічныя нормы – гістарычна прынятыя ў моўным супольніцтве варыянты граматычных норм слова і мадэлі ўтварэння новых слоў.

Моўная стылізацыя – мэтанакіраванае ўзнаўленне ў мастацкіх творах моўных асаблівасцей стылю пэўнай эпохі, літаратурнага напрамку, сацыяльнага асяроддзя, індывідуальнай манеры пісь-менніка.

Неалагізмы – словы або словазлучэнні, якія з'яўляюцца ў мове для намінацыі новых прадметаў, з'яў ці для замены старых назваў прадметаў і з'яў.

Нормы літаратурнай мовы – замацаваныя ў маўленчай практыцы правілы вымаўлення, словаўжывання, пабудовы сказаў і тэкстаў.

Паранімы – словы з блізкім гучаннем, але розным лексічным значэннем.

Пісьмовая мова – графічная форма мовы, якая дазваляе кантак-таваць апасродкавана – з дапамогаю тэкстаў, сукупнасць якіх стварае нацыянальнае пісьменства.

Полісемія – уласцівасць слова мець некалькі значэнняў.

Пунктуацыйныя нормы – пастаноўка знакаў прыпынку ў пісьмовым тэксце ў адпаведнасці з правіламі, якія прызначаны для абслугоўвання патрэб пісьмовых зносін у грамадстве і кадыфікаваны ў адпаведных актах.

Сінанімія – поўнае ці частковае супадзенне значэнняў моўных адзінак.

Слова – асноўная намінацыйная адзінка, якая служыць у мове для ўтварэння сказаў з мэтай перадачы інфармацыі.

Словазлучэнне – свабоднае сэнсавое і фармальнае аб'яднанне двух і больш паўназначных слоў.

Стылістыка – раздзел мовазнаўства, які даследуе ўжыванне слоў, словазлучэнняў, сказаў паводле іх адпаведнасці зместу, мэце выказвання, а таксама сітуацыі (у вусным маўленні).

Стылістычныя нормы – правілы ўжывання стылістычна афар-баваных лексічных адзінак, граматычных форм і сінтаксічных кан-струкцый у адпаведнасці са зместам, мэтай выказвання і ўмовамі кантактавання.

Тэкст – звязнае і адносна завершанае выказванне на пэўную тэму, якое характарызуецца камунікатыўнай прызначанасцю і звычайна складаецца з групы сказаў, аб'яднаных граматычна і сэнсам.

Тэрмін – гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў.

Тэрміналогія – сістэма тэрмінаў пэўнай галіны навукі, вытворчасці, мастацтва; раздзел мовазнаўства, які займаецца вывучэннем тэрмінаў.

Тэрмінасістэма – упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў, якія адэкватна выражаюць сістэму паняццяў тэорыі, што апісвае некаторую спецыяльную сферу ведаў ці дзейнасці чалавека.

3.2 КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ФІЗІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

А

абerrация – аберацыя
волновая – хвалева
звёздная – зоркавая
осевая – восевая
остаточная – астачавая
поперечная – папярочная
продольная – падоўжная
сферическая – сферычная
хроматическая – храматычная
абразив – абразіў
абсорбент – абсарбент
абстрактный – абстрактны
абсцисса – абсцыса
агрегат – агрэгат
выпрямительный – выпрамляльны
генераторный – генератарны
зарядный – зарадны
поликристаллический –
полікрышталічны
питания – сілкавання
адаптер – адаптар
адсорбция – адсорбцыя
внутренняя – унутраная
вторичная – другасная
избирательная – выбіральная
отрицательная – адмоўная
первичная – першасная
поверхностная – паверхневая
удельная – удзельная
азимут – азімут
истинный – сапраўдны
магнитный – магнітны
аккумуляция – акумуляцыя
активность – актыўнасць
насыщенная – насычаная
начальная – пачатковая
оптическая – аптычная
остаточная – астачавая
поверхностная – паверхневая
равновесная – раўнавагавая
удельная – удзельная
автоколебания – аўтаваганні

альтиметр – альтыметр
оптический – аптычны
отражательный – адбівальны
амортизация – амартызацыя
амплитуда – амплітуда
вероятности – імавернасці
волны – хвалі
импульса – імпульсу
колебаний – ваганняў
результатирующая – выніковая
структурная – структурная
удвоенная – падвоеная
анизотропия – анізатрапія
анод – анод
атом – атам

Б

бесконечно – бясконца
беспрерывный – безупынны
беспроводный – бесправадны
блок – блок
аварийный – аварыйны
графитовый – графітавы
записывающий – запісвальны
подвижный – рухомы
регулирующий – рэгуляцыйны
возбуждения – узбуджэння
питания – сілкавання
развёртки – разгорткі
смесителя – змяшальніка
буравчик – свярдзёлак

В

вакуумметр – вакуумметр
валентность – валентнасць
величина – велічыня
видимая – бачная
данная – дадзеная
заданная – зададзеная
известная – вядомая
измеренная – вымераная
обратная – адваротная

положительная – дадатная
постоянная – сталая
производная – вытворная
произвольная – адвольная
расчётная – разліковая
случайная – выпадковая
численная – лікавая
вероятность – імавернасць
вес – вага
атомный – атамная
кажущийся – уяўная
относительный – рэлятыўная
собственный – уласная
статистический – статыстычная
удельный – удзельная
чистый – чыстая
вещество – рэчыва
активное – актыўнае
аморфное – аморфнае
взрывчатое – выбуховае
газообразное – газападобнае
горючее – палкае
жидкое – вадкае
иностранное – іншароднае
кристаллическое – крышталічнае
поглощающее – паглынальнае
постороннее – пабочнае
проводящее – праводнае
прозрачное – празрыстае
светящееся – святлівае
твёрдое – цвёрдае
ядовитое – атрутнае
взаимодействие – узаемадзеянне
взаимосвязь – узаемасувязь
взвешивание – узважванне
взрыв – выбух
видимость – бачнасць
вибрация – вібрацыя
влажность – вільготнасць
естественная – прыродная
относительная – адносная удельная –
удзельная
вложение – укладанне
волокно – валакно
вольт – вольт
воспламенение – узгаранне
временной – часавы

временный – дачасны
Вселенная – Сусвет
выгиб – выгін
выгнутый – выгнуты
выключатель – выключальнік
вычисление – вылічэнне
вязкость – глейкасць

Г

газ – газ
гасящий – тушыльны
гремучий – грымучы
невязкий – няглейкі
светильный – святлілы
светящийся – святлівы
сжатый – сціснуты
сжиженный – звадкаваны
совершенный – дасканалы
углекислый – вуглякіслы
геофизический – геафізічны
гибкость – гнуткасць
градация – градацыя
граница – мяжа

Д

давление – ціск
воздушное – паветраны
допускаемое – дапускальны
звуковое – гукавы
поверхностное – паверхневы
повышенное – павышаны
равновесное – раўнаважкі
удельное – удзельны
двигатель – рухавік
деструкция – дэструкцыя
деформация – дэфармацыя
диод – дыёд
динамика – дынаміка
диффузия – дыфузія
длительный – працяглы, доўгі
дрожание – дрыжанне
дуальность – дуальнасць
дырочный – дзіркавы

Е

единица – адзінка
внесистемная – пазасістэмная
международная – міжнародная
мнимая – уяўная
произвольная – адвольная
тепловая – цеплавая
ядерная – ядзерная
естественный – прыродны, натуральны

Ё

ёмкость – ёмістасць
взаимная – узаемная
межвитковая – міжвітковая
предельная – лімітавая

Ж

жар – гарачыня
жаростойкость – гарачаўстойлівасць
желоб – жолаб
жидкий – вадкі
жила – жыла

З

зависимость – залежнасць
закалённость – загартаванасць
замедление – запавольванне
замещение – замяшчэнне
запаздывание – спазненне
заряд – зарад
зеркальный – люстраны
отрицательный – адмоўны
положительный – дадатны
затухание – згасанне
звук – гук
звуковой – гукавы
звукоизлучатель – гукавыпраменнік
зрительный – зрокавы

И

избыток – лішак
излом – злом
изгиб – выгін

излучать – выпраменьваць
изобретение – вынаходніцтва
изотерма – ізатэрма
индукция – індукцыя
индикатор – індыкатар
интенсивность – інтэнсіўнасць
ионизация – іанізацыя
искусственный – штучны
испарение – выпарэнне, выпарванне
источник – крыніца
исходный – зыходны
исчисление – вылічэнне

К

катион – катыён
катушка – шпуля
квантитативный – квантытатыўны,
колькасны
колебания – ваганні
количество теплоты – колькасць
цеплыні
комбинирование – камбінаванне
конвекция – канвекцыя
конденсатор – кандэнсатар
коробка – скрынка
распределительная – размеркавальная
сединительная – злучальная
коэффициент полезного действия –
каэфіцыент карыснага дзеяння
косвенный – ускосны
кристаллы жидкие – крышталі вадкія
крутильный – круцільны
кручение – кручэнне

Л

латентность – латэнтнасць
легкоплавкость – легкатопкасць
лезвие – лязо
лента – стужка
линза – лінза
лупа – лупа
луч – прамень
лучепреломление –
праменепраламленне
люминесценция – люмінесцэнцыя

М

магнит – магніт
магнитосфера – магнітасфера
масса – маса
гравитационная – гравітацыйная
кажущаяся – уяўная
молярная – малярная
переменная – зменная
сосредоточенная – сканцэнтраваная
маховик – махавік
маятник – маятнік
металл – метал
благородный – высакародны
жидкий – вадкі
сверхпроводящий – звышправодны
множество – мноства
бесконечное – бясконцае
модуль – модуль
молекула – малекула
мощность – магутнасць
мультивектор – мультывектар

Н

наблюдатель – наглядальнік,
назіральнік
накаляемость – напальнасць,
награвальнасць
наклон – нахіл
касательной – датычнай
кривой – крывой
орбиты – арбіты
наличие – наяўнасць
направление – кірунак
напряжение – напружанне
нейтрон – нейтрон
вторичный – другасны
замедленный – запаволены
мгновенный – імгненны
поляризованный – палярызаваны
промежуточный – прамежкавы
сверхбыстрый – звышхуткі
ньютон – ньютан

О

обертон – абертон

обмотка – навой
обнаруживать – выяўляць
оболочка – абалонка
оборудованный – абсталяваны
ось – вось
отверстие – адтуліна
отталкивание – адштурхоўванне
оцифровка – лічбаванне
ошибка – памылка
абсолютная – абсалютная
вероятная – верагодная
допустимая – дапушчальная
систематическая – сістэматычная
статическая – статычная

П

пар – пара
насыщенный – насычаная
обработанный – апрацаваная
перегретый – перагрэтая
парамагнетизм – парамагнетызм
переключатель – пераключальнік
переменная – зменная
перемещение – перамяшчэнне
плавка – растоп
плазма – плазма
плазмотрон – плазматрон
плотность – шчыльнасць
поверхность – паверхня
поглотитель – паглынальнік
погрешность – хібнасць
абсолютная – абсалютная
накопленная – назбіраная
положение – становішча
полупроводник – паўправаднік
полярископ – палярыскоп
помехи – перашкоды
поршень – поршань
потенциал – патэнцыял
поток – плынь
преобразование – пераўтварэнне
обратное – адваротнае
проективное – праектыўнае
тождественное – тоеснае
проводник – праваднік
производство – вытворчасць

проницаемость – пранікальнасць
пространство – прастора
безвоздушное – беспаветраная
многомерное – шматмерная
протон – пратон
пружина – спружына
путь – шлях

Р

равновесие – раўнавага
равновероятность – роўнаімавернасць
равнораспределение –
роўнаразмеркаванне
разность – рознасць
разряд – разрад
расстояние – адлегласць
реактор – рэактар
реакция цепная – рэакцыя ланцуговая
резистор – рэзістар
резонанс – рэзананс
рекомбинация – рэкамбінацыя

С

свет – святло
сверхмощный – звышмагутны
сверхпроводимость –
звышправоднасць
сжатие – сцісканне
сечение – сячэнне
синхронизация – сінхранізацыя
скорость – скорасць, хуткасць
смещение – зрушэнне
сопротивление – супраціўленне
состояние – стан
агрегатное – агрэгатны
исходное – зыходны

Ц

цифровой – лічбавы
цвет – колер
цветопередача – колераперадача
цель – мэта
цепной – ланцуговы
циркуляция – цыркуляцыя

устойчивое – устойлівае
среда активная – асяроддзе актыўнае
спектр – спектр

Т

тело – цела
топливо – паліва
транзистор – транзістар
триод – трыёд
теплоёмкость – цеплаёмкасць
термодинамика – тэрмадынаміка
теплоупорность – цеплатрывальнасць
термовыключатель –
тэрмавыключальнік
тождественный – тоесны
точность – дакладнасць

У

увеличение – павелічэнне
удержание – утрыманне
усиление – узмацненне
ускорение – паскарэнне
условность – умоўнасць

Ф

фигура – фігура
формат – фармат
фотон – фатон
функция – функцыя

Х

хаотичность – хаатычнасць
хронометр – хранаметр
хрупкий – крохкі

Ч

час – гадзіна
частица – часціца
положительно и отрицательно
заряженные частицы –
дадатна і адмоўна зараджаныя часціцы
частота – частата
часть – частка

чередование – чаргаванне
черта – рыса

Ш

шаблон – шаблон
шаровидный – шарападобны
шкала – шкала
шумоизоляция – шумаізаляцыя

Щ

щель – шчыліна
щипцы – абцугі
щит – шчыт
распределительный – размеркавальны
управления – кіравання

Э

электроизмерительный –
электравымяральны
электронно-лучевой – электронна-
прамянёвы
электродвижущий – электрарухаючы
электродуга – электрадуга
электроёмкий – электраёмісты
энергия потенциальная – энергія
патэнцыяльная

Я

явление – з’ява
ядро – ядро
якорь – якар

КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ФАКУЛЬТЭТА ФІЗІЧНАГА ВЫХАВАННЯ

А

активная борьба – актыўная барацьба
аутсайдер – аўтсайдар
аритмия – арытмія

Б

бег с препятствиями – бег з перашкодамі
болельщик – заўзятар, прыхільнік
болеть (за кого–либо) – перажываць за каго-небудзь
бревно – бярвяно
бросок – кідок
брусья – бруссы
бутсы – буцы
быстрота – хуткасць

В

вдох – удых
вес – вага
взаимодействие – узаемадзеянне
взаимопонимание – узаемаразуменне
взрослые – дарослыя
владение — валоданне
вничью – унічыю
возбудимость – узбуджальнасць
возвестить – апавясціць
возраст – узрост
воодушевление – натхненне
ворота – вароты, брамка
восстановление – аднаўленне
вратарь – варатар, брамнік
время – час
выполнение – выкананне
выпрямление – выпростванне
высота – вышыня

Г

гибкость – гнуткасць
гимнаст воздушный – паветраны
гимнаст

гимнастика производственная –
вытворчая гімнастыка
гимнастика художественная –
мастацкая гімнастыка
гимнастика утренняя – ранішняя
гімнастыка
гол ответный – гол у адказ
голень – галёнка
гонка преследования – гонка з пагоняй
граница – мяжа
гребля – веславанне

Д

дальность – далёкасць
дворец – палац
действовать – дзейнічаць
длина – даўжыня
длительность – працягласць
дожимать – даціскаць
доигрывать – дагульваць
допуск (к чему) – дазвол (на што)
доска – дошка
достижение – дасягненне

Е

единоборство – адзінаборства
естественный – натуральны

Ж

жажда – смага, прага (перамогі,
барацьбы)
жертва – ахвяра
жилет – камізэлька

З

задержка – затрымка, запавольванне,
замінка
закаливание – загартоўка

замедлять – запавольваць,
замаруджваць
зачёт – залік
защита – абарона
заместитель – намеснік
замечание – заувага
замешательство – разгубленасць
замыкающий – апошні
запрет – забарона
зритель – глядач

И

игра – гульня
исход – вынік

К

касание – дотык
ковёр – дыван
кожа – скура
колебание – хістанне
количество – колькасць
копьеметатель – кап'ёкідальнік
крепление – мацаванне
крест – крыж
кровотечение – крывацёк
кромка – край
круг – кола
кувырок — кулёк

Л

ленточка – стужка
личность – асоба
ловкость – спрыт
ловушка – пастка
любитель – аматар
лямка – шлейка

М

мастер – майстар
место – месца
меткость — трапнасць

Н

награда – узнагарода

наказание – пакаранне
наклон – нахіл
наперегонки – навывперадкі
направление – кірунак, напрамак
напряжение – напружанне
нарушение – парушэнне
настройка – настрой
неделя – тыдзень

О

обзор, обозрение – агляд
обладатель – уладальнік
обозреватель – аглядальнік
обработка – апрацоўка
оборудование — абсталяванне
обруч – абруч
обувь – абутак
общество – таварыства
оружие – зброя
оскорбление – абраза, знявага
оспаривание – аспрэчванне
отдых – адпачынак
отказ – адмаўленне, адмова
отклонение – адхіленне
открытие – адкрыццё
отработка – выпрацоўка
отражение – адбіццё
отсчёт – адлік
ошибка – памылка
ощущение – адчуванне

П

парус – ветразь
первенство – першыństwo
перевес, преимущество – перавага
передвижение – перамяшчэнне
перерыв – перапынак
перчатка – пальчатка
питание – харчаванне
площадка – пляцоўка
площадь – плошча
победа – перамога
повреждение – пашкоджанне
подвижность – рухавасць
подготовка – падрыхтоўка
поддержка – падтрымка

подражание – перайманне
поисково–спасательный – пошукава–
выратавальны
полузащитник – паўабаронца
попарно – парамі
поперек – упоперак
попасть – трапіць, пацэліць
попытка – спроба
превосходство – перавага
предупреждение – папярэджанне
препятствие – перашкода
пререкание – спрэчка
применение – выкарыстанне,
ужыванне
пример – прыклад
принимать участие – браць удзел
промежуток – прамежак
прыгун – скакун
прыжок – скачок

Р

равновесие – раўнавага
расположение – размяшчэнне
распределение – размеркаванне
расстояние – адлегласць
результат – вынік
рукопожатие – поціск рукі
рюкзак – заплечнік

С

сабля – шабля
сгибание – згінанне
сдвиг – зрух
силач – асілак
скамейка – лаўка
скольжение – слізганне
скорость – хуткасць
скрещивание – перакрыжаванне
смятение – разгубленасць
соревнование – спаборніцтва
состав – склад
сопоставляцца – спаборнічаць
спасение – выратаванне
стремительность – імклінасць,
хуткасць
стройный – зграбны, статны

супертяжеловес – звышцяжкавагавік
сутолока – штурханіна, мітусня
счёт – рахунак, лік
в пользу – на карысць
сыгранность – зладжанасць,
згулянасць

Т

телосложение – целасклад
толчок – штуршок
толкатель – штурхач
точность – дакладнасць
туловище – тулава

У

увёртка – хітрыкі
увёртливость – спрыт, вёрткасць
угловой – кутні, вуглавы
удаление – выдаленне
упражнение – практыкаванне
усталость – стома, стомленасць,
зморанасць
утешительный – суцяшальны
участник – удзельнік
ушиб – удар, сіняк, выцятае месца

Ц

цепкий – учэпісты

Ч

часы – гадзіннік
четверть – чвэрць
число – колькасць

Ш

шаг–крок
шажком – дробнай хадю
шест–шост

Щ

щелчок – пстрычка

Я

яблоко мишени – яблычак

КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ЭКАНАМІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ – БУХГАЛТАРСКІ ЎЛІК

А

Авансовый отчет – авансавая
справаздача
Авансирование – авансаванне
Авансированная стоимость –
авансаваная вартасць, кошт
Авансовый платеж – авансавы
плацёж
Авансодатель – авансадаўца
Авансополучатель –
авансаатрымальнік
Авизо – авіза
Администрирование –
адміністраванне
Аккредитив – акрэдытыў
Актив бухгалтерского баланса –
актыў бухгалтарскага баланса
Акциз – акцыз
Акционерное общество –
акцыянернае таварыства
Амортизация – амартызацыя
Амортизационные отчисления –
амартызацыйныя адлічэнні
Аналитический учет – аналітычны
ўлік
Анулирование – ануляванне
Арест на вклад – арышт на ўклад
Аудит – аўдыт
Аукцион – аўкцыён

Б

Балансовая прибыль – балансавы
прыбытак
Балансовая статья – балансавы
артыкул
Банковская ссуда – банкаўская
пазыка
Безвозмездно – бязвыплатна, дармова

Безналичный расчёт – безнаяўны
разлік
Безработица – беспрацоўе
Бессрочный вклад – бестэрміновы
ўклад
Бесхозное имущество –
безгаспадарчая маёмасць
Биржевая пошлина – біржавая
пошліна
Блага – даброты
Благосостояние – дабрабыт
Благотворительные средства –
дабрачынныя сродкі
Бросовая цена – стратная цана
Брутто – брута
Бумажно –денежная валюта –
папярова – грашовая валюта
Бумажные деньги – папяровыя грошы
Бухгалтерская отчетность –
бухгалтарская справаздачнасць
Бухгалтерский учет – бухгалтарскі
ўлік
Бытовые нужды – бытавыя патрэбы
Бюджетное финансирование –
бюджэтнае фінансаванне

В

Валютная самокупаемость –
валютная самаакупнасць
Валютный счёт – валютны рахунак
Ведущая отрасль промышленности –
вядучая галіна прамысловасці
Векселедатель – вэксалядавец
Векселедержатель –
вэксалетрымальнік
Вексель – вэксаль
Вещественная стоимость – рэчыўная
вартасць
Взимание налогов – спагнанне
падаткаў
Взятка – хабар

Выписка из счетов – выписка з рахункаў
Выплата дивидендов – выплата дывідэнтаў
Выпуск ценных бумаг – выпуск каштоўных папер
Выручка – выручка
Выходное пособие – выхадная дапамога
Вычесть – вылічыць, утрымаць

Г

Гарантийное обязательство – гарантыйнае абавязацельства
Главный бухгалтер – галоўны бухгалтар
Годовой отчет – гадавая справаздача
Государственный бюджет – дзяржаўны бюджэт
Государственные расходы – дзяржаўныя выдаткі
Государственный заём – дзяржаўная пазыка
Гражданин – грамадзянін

Д

Данные – даныя
Дарственный – дароўны
Движимое имущество – рухомая маёмасць
Двойная запись – падвойны запіс
Дебет – дэбет
Делопроизводство – справаводства
Денежные средства – грашовыя сродкі
Денежный оборот – грашовае абарачэнне
Депозитарий – дэпазітарый
Депонентский счёт – дэпаненцкі рахунак
Дешёвый – танны
Добавочный капитал – дабавачны капітал
Дополнительные бухгалтерские счета – дадатковыя бухгалтарскія рахункі

Доходы организации – даходы, прыбыткі арганізацыі
Дочерняя фирма – парасткавая фірма
Душевая норма потребления – норма спажывання на душу

Е

Европейское сообщество – еўрапейская супольнасць
Единые цены – адзіныя цэны
Естественная убыль – натуральная страта

Ж

Жалоба – скарга
Жилищный фонд – жыллёвы фонд

З

За счёт – за кошт
Заемные источники формирования имущества – пазыковыя крыніцы фарміравання маёмасці
Заём – пазыка
Закупать – закупляць, закупліваць
Заявление – заява
Здравоохранение – ахова здароўя
Землепользование – землекарыстанне
Заработная плата – заработная плата, заробак

И

Избыток – лішак
Изделие – выраб
Имущество – маёмасць
Инвестиционная деятельность – інвестыцыйная дзейнасць
Иностранная валюта – замежная валюта
Износ основных средств – знос асноўных сродкаў
Исчисление – вылічэнне, падлік, падлічэнне
Итог – падрахунак
Итожить – падсумоўваць

К

Капитальное строительство –
капітальнае будаўніцтва
Качество – якасць
Колебание курса – ваганне курсу
Коммерческая цена – камерцыйная
цана
Компенсировать – кампенсаваць
Конвертируемость валюты –
канверсоўнасць валюты
Косвенный налог – ускосны падатак
Корреспонденция счетов –
карэспандэнцыя рахункаў
Кредитная карточка – крэдытная
картка
Кредитоспособность предприятия –
крэдытаздольнасць прадпрыемства

Л

Либерализация ценообразования –
лібералізацыя цэнаўтварэння
Лицевой счёт – асабовы рахунак

М

Международные стандарты
бухгалтерского учета – міжнародныя
стандарты бухгалтарскага ўліку
Межотраслевая конкуренция –
міжгаліновая канкурэнцыя
Мировое хозяйство – сусветная
гаспадарка

Н

Наличность – наяўнасць
Налог на добавленную стоимость
(НДС) – падатак на дабаўленую
вартасць
Налоговые органы – падатковыя
органы
Налогообложение –
падаткаабкладанне
Наследство – спадчына
Недвижимость – нерухомасць
Нетто – нета
Неустойка – няўстойка

Нужда – патрэба

О

Оборотные средства – абаротныя
сродкі
Обращение ценных бумаг –
абарачэнне каштоўных папер
Операционная деятельность –
аперацыйная дзейнасць
Органы государственной статистики
– органы дзяржаўнай статыстыкі
Основные средства – асноўныя сродкі
Остаточная стоимость – рэшткавая
вартасць
Отвлеченные средства – адцягненыя
сродкі
Ответный иск – іск у адказ
Отрасль – галіна
Отсрочка – адтэрміноўка
Отчёт – справаздача
Отчуждение – адчужэнне
Оценка – ацэнка, адзнака

П

Пассив бухгалтерского баланса –
пасіў бухгалтарскага балансу
Первичный учетный документ –
першасны ўліковы дакумент
Первоначальная стоимость –
першапачатковая вартасць, кошт
Перераспределение –
перамеркаванне
Переучёт – перападлік, пераўлік
Платежеспособность –
плацежаздольнасць
Подходный налог – падаходны
падатак
Покупатель – пакупнік
Покупательская способность –
пакупная здольнасць
Получатель – атрымальнік
Пользователи – карыстальнікі
Предприниматель – прадпрымальнік,
прадпрыемнік
Прибыль балансовая – прыбытак
балансавы

Прибыль в торговле – прыбытак у гандлі
Прибыльность – прыбытковасць
Привлечение капитала – прыцягненне капіталу
Принудительный труд – прымусовая праца
Приобретать – набываць
Продвижение товаров – прасоўванне тавараў
Продовольственные товары – харчовыя тавары
Продуктивность – прадукцыйнасць
Производитель – вытворца
Производство – вытворчасць
Промышленность – прамысловасць
Проценты – адсоткі, працэнты

Р

Работоспособность – працаздольнасць
Размещение эмиссионной ценной бумаги – размяшчэнне эмісійнай каштоўнай паперы
Распределение материальных благ – размеркаванне матэрыяльных даброт
Расходы организации – выдаткі арганізацыі
Расчетный счет – разліковы рахунак
Резервный денежный капитал – рэзервовы грашовы капітал
Розничная продажа – рознічны продаж
Руководитель организации – кіраўнік арганізацыі
Рынок жилья – рынак жылля
Рынок ценных бумаг – рынак каштоўных папер
Рыночный спрос – рынкавы попыт

С

Сальдо – сальда
Самокупаемость – самаакупнасць
Самофинансирование – самафінансаванне
Сберегательный банк – ашчадны банк

Сбережения – зберажэнні
Сбыт – збыт
Сведения – звесткі
Сверхприбыль – звышпрыбытак
Себестоимость продукции – сабекошт прадукцыі
Смета – каштарыс
Снабжение – забеспячэнне
Собственность – уласнасць
Спрос – попыт
Статьи бухгалтерского баланса – артыкулы бухгалтарскага балансу
Счетовод – рахункавод

Т

Таможня – мытня
Текущее планирование – бягучае планаванне
Торговля – гандаль
Трудоустройство – працаўладкаванне

У

Убыток – страта
Уставный фонд – статутны фонд
Учреждение – установа
Учредитель – заснавальнік, фундатар

Ф

Физическое лицо – фізічная асоба
Финансовое банкротство – фінансавое банкруцтва

Х

Хозяйство – гаспадарка

Ц

Целевой вклад – мэтавы ўклад
Цифры – лічбы

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА – СУСВЕТНАЯ ЭКАНОМІКА

Б

Баланс международной
задолженности – баланс
міжнароднай запазычанасці
Баланс текущих операций – баланс
бягучых аперацый
Банковские счета – банкаўскія
рахункі
Банкрот – банкрут
Бартер – бартар
Безработица – беспрацоўе
Блага – даброты

В

Валовая продукция – валавая
прадукцыя
Валовой внутренний продукт –
валавы ўнутраны прадукт
Валовой доход – валавы прыбытак
(даход)
Валютное регулирование – валютнае
рэгуляванне
Взаимные расчеты – узаемныя разлікі
Взаимозависимость государств –
узаемазалежнасць дзяржаў
Взаимопомощь – узаемадапамога
Взятка – хабар
Внедрение – укараненне
Внеоборотные активы –
пазаабаротныя актывы
Внешнеторговая квота –
знешнегандлёвая квота
Внешнеторговый оборот –
знешнегандлёвы абарот
Внешнеторговые сделки –
знешнегандлёвыя здзелкі
Внешний долг – знешні доўг (пазыка)
Внеэкономические связи –
знешнеэканамічныя сувязі
Возмещение – пакрыццё
Воспроизводство – узнаўленне
Временная нетрудоспособность –
часовая непрацаздольнасць

Вторичная занятость – другасная
занятасць
Высокодоходная деятельность –
высокадаходная дзейнасць

Г

Глобализация хозяйственных связей –
глабалізацыя гаспадарчых сувязей
Головная компания – галаўная
кампанія
Государственный заём – дзяржаўная
пазыка
Государство – дзяржава
Государственная собственность –
дзяржаўная ўласнасць
Государственный бюджет –
дзяржаўны бюджэт
Граждане грамадзяне

Д

Деловые круги – дзелавыя колы
Демографические ресурсы –
дэмаграфічныя рэсурсы
Демографический взрыв –
дэмаграфічны выбух
Денежное обращение – грашовае
абарачэнне
Денежные выплаты – грашоваыя
выплаты
Дешевый – танны
Договаривающиеся стороны –
дагаворныя бакі
Договор внешнеторговый – дагавор
знешнегандлёвы
Долгосрочность – доўгатэрміновасць
Достояние – набытак
Доходы на душу населения – даходы
на душу насельніцтва

Е

Европейский Союз (ЕС) – Еўрапейскі
Саюз (ЕС)
Европейское сообщество –
еўрапейскае супольніцтва
Еврорынок – еўрарынак

Единовременная помощь –
аднаразовая дапамога
Единое экономическое пространство
– адзіная эканамічная прастора
Единые цены – адзіныя цэны
Ежегодный – штогадовы
Ежедневный – штодзённы

З

За счет – за кошт
Заведение (учреждение) – установа
Завоевание рынка сбыта – заваяванне
рынку збыту
Заёмные средства предприятия –
пазыковыя сродкі прадпрыемства
Закупать – закупляць
Заработная плата – зароботная плата
Затраты на производство выдаткі
(затраты) на вытворчасць
Защита окружающей среды – абарона
навакольнага асяроддзя
Зона свободной торговли – зона
свабоднага гандлю

И

Импортозамещающее производство –
імпартазамяшчальная вытворчасць
Имущество – маёмасць
Иностранный капитал – замежны
капітал
Иностранные представительства –
замежныя прадстаўніцтвы
Интеграционные процессы –
інтэграцыйныя працэсы
Интернационализация хозяйственной
жизни – інтэрнацыяналізацыя
гаспадарчага жыцця
Источник дохода – крыніца даходу
Итог – падрахунак

К

Колебания курса валюты – ваганні
курса валюты
Конкурентная борьба – канкурэнтная
барацьба

Конкурентоспособность страны –
канкурэнтаздольнасць краіны
Контракт внешнеторговый – кантракт
знешнегандлёвы
Кооперация международная –
кааперацыя міжнародная
Краткосрочные займы –
кароткатэрміновыя пазыкі
Кредитный риск – крэдытная рызыка
Крупная фирма – буйная фірма
Курсовая прибыль – курсавы
прыбытак

Л

Лёгкая промышленность – лёгкая
прамысловасць
Личная собственность – асабістая
ўласнасць
Льготы – ільготы

М

Макроэкономические показатели –
макраэканамічныя паказчыкі
Макроуровень – макраўзровень
Международная интеграция –
міжнародная інтэграцыя
Международная трудовая миграция –
міжнародная працоўная міграцыя
Международное объединение –
міжнароднае аб’яднанне
Международное разделение труда
(МРТ) – міжнародны падзел
працы (МПП)
Международные товарные
соглашения – міжнародныя таварныя
пагадненні
Международные экономические
отношения – міжнародныя
эканамічныя адносіны
Межотраслевая конкуренция –
міжгаліновая канкурэнцыя
Межправительственные соглашения –
міжуродавыя пагадненні
Мелкий бизнес – дробны бізнес

Месторождение полезных
ископаемых – радовішча карысных
выкапняў
Механизм расчета – механізм разліку
Микроуровень – мікраўзровень
Мировая экономика – сусветная
эканоміка
Мировое сообщество – сусветная
супольнасць
Мировое хозяйство – сусветная
гаспадарка
Мировые деньги – сусветныя грошы

Н

Наличность – наяўнасць
Налогообложение –
падаткаабкладанне
Население – насельніцтва
Наукоемкие производства –
навукаёмістая вытворчасць
Научно–технический прогресс –
навукова–тэхнічны прагрэс
Национальное воспроизводство –
нацыянальнае ўзнаўленне
Национальный продукт –
нацыянальны прадукт
Неквалифицированный труд –
некваліфікаваная праца
Неудовлетворенный спрос –
незадаволены попыт
Новые индустриальные страны –
новыя індустрыяльныя краіны

О

Общий рынок – агульны рынак
Оборудование – абсталяванне
Обрабатывающая промышленность –
апрацоўчая прамысловасць
Оптовый сбыт – аптовы збыт
Отрасль – галіна
Отраслевая себестоимость – галіновы
сабекошт

П

Платёжеспособность –
плацежаздольнасць
Платежный баланс – плацежны
баланс
Подходный налог – падаходны
падатак
Покупательская способность –
пакупная здольнасць
Постсоциалистические страны –
постсацыялістычныя краіны
Потребительская стоимость –
спажывецкая вартасць (кошт)
Потребление – спажыванне
Потребности населения – патрэбы
насельніцтва
Право собственности на полезные
ископаемые – права ўласнасці на
карысныя выкапні
Предприятие – прадпрыемства
Предпринимательство –
прадпрымальніцтва
Прибыль – прыбытак
Привлечение инвестиций –
прыцягненне інвестыцый
Продажа – продаж
Продовольственные товары –
харчовыя тавары
Производительность труда –
прадукцыйнасць працы
Производство – вытворчасць
Производство товаров – вытворчасць
тавараў
Промышленность – прамысловасць
Прямые инвестиции – прамыя
інвестыцыі

Р

Рабочая сила – рабочая сіла
Развивающиеся страны – краіны, якія
развіваюцца
Развитые страны – развітыя краіны
Разделение труда – падзел працы
Расчетный баланс – разліковы баланс
Расчетный счет – разліковы рахунак
Руководитель – кіраўнік

С

Сбыт – збыт
Сберегательный банк – ашчадны банк
Сверхприбыль – звышпрыбытак
Сделка внешнеторговая – здзелка
знешнегандлёвая
Себестоимость – сабекошт
Сельское хозяйство – сельская
гаспадарка
Система национальных счетов (СНС)
– сістэма нацыянальных рахункаў
(СНР)
Смета – каштарыс
Снабжение – забеспячэнне
Совместительство – сумяшчальніцтва
Совместная деятельность – сумесная
дзеясць
Совокупное общественное
производство – сукупная грамадская
вытворчасць
Соглашение – пагадненне
Спрос и предложение – попыт і
прапанова
Средства производства – сродкі
вытворчасці
Сроки выплаты – тэрмін выплаты
Ссудный капитал – пазыковы капітал
Стоимость – вартасць (кошт)
Строительство – будаўніцтва
Сырье – сыравіна

Т

Таможенный союз – мытны саюз
Текущий учет – бягучы ўлік
Теневая экономика – ценявая
эканоміка
Торговое посредничество – гандлёвае
пасрэдніцтва
Торговое представительство –
гандлёвае прадстаўніцтва
Торговля – гандаль
Трудовые ресурсы – працоўныя
рэсурсы
Трудовая эмиграция – працоўная
эміграцыя
Трудоустройство – працаўладкаванне

У

Убыток – страта
Убыточность – стратнасць
Удельный вес товаров – удзельная
вага тавараў
Удешевление производства –
патанненне вытворчасці
Укрепление курса денег – умацаванне
курса грошай
Умственный труд – разумовая праца
Уровень жизни населения – узровень
жыцця насельніцтва
Условия труда – умовы працы
Услуги – паслугі
Устав – статут
Уставный фонд – статутны фонд
«Утечка мозгов» – «уцечка мазгоў»
Устойчивая валюта – устойлівая
валюта

Ф

Финансирование – фінансаванне
Фиксированные цены – фіксаваныя
цэны

Ц

Ценообразование – цэнаўтварэнне
Ценные бумаги – каштоўныя паперы
Цивилизованные страны –
цывілізаваныя краіны

Ч

Частная собственность – прыватная
ўласнасць
Человеческие потребности –
чалавечыя патрэбы

Э

Экономическая выгода – эканамічная
выгада
Экономическая деятельность –
эканамічная дзейнасць

Экономическая мощь – эканамічная
магутнасць

Экономическая политика –
эканамічная палітыка

Экономически активное население –
эканамічна актыўнае насельніцтва

Экономический раздел мира –
эканамічны падзел свету

Экономический союз – эканамічны
саюз

Экономическое господство –
эканамічнае панаванне

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ – ФІНАНСЫ І КРЭДЫТ

А

Адресность и целевой характер бюджетных средств – адраснасць і мэтавы характар бюджэтных сродкаў
Аккредитив – акрэдытыў
Активы предприятия – актывы прадпрыемства
Активные деньги – актыўныя грошы
Активы оборотные – актывы абаротныя
Аннулирование государственного долга – ануляванне дзяржаўнага доўгу
Аудиторский контроль – аўдытарскі кантроль
Аудиторская деятельность, аудит – аўдытарская дзейнасць, аўдыт
Аффилированное лицо – афіліраваная асоба

Б

Баланс финансовых ресурсов (сводный финансовый баланс) – баланс фінансавых рэсурсаў (зводны фінансавы баланс)
Банковский вексель – банкаўскі вэксаль
Банковский кредит – банкаўскі крэдыт
Банкротство – банкруцтва
Безвозмездные перечисления в бюджеты – бязвыплатныя пералічэнні ў бюджэт
Безналичный денежный оборот – безнаяўны грашовы абарот
Бизнес–план – бізнес–план
Биржевой курс – біржавы курс
Блокировка расходов бюджета — блакіроўка расходаў (выдаткаў) бюджэту
Брокерские операции коммерческих банков – брокерскія аперацыі камерцыйных банкаў
Бумажные деньги – папяровыя грошы

Бюджетополучатель (получатель бюджетных средств) – бюджэтаатрымальнік (атрымальнік бюджэтных сродкаў)
Бюджет предприятия – бюджэт прадпрыемства
Бюджет развития – бюджэт развіцця
Бюджетная организация – бюджэтная арганізацыя
Бюджетная ссуда – бюджэтная пазыка
Бюджетный кредит – бюджэты крэдыт
Бюджетное планирование – бюджэтнае планаванне
Бюджетное регулирование – бюджэтнае рэгуляванне
Бюджетный учёт – бюджэты ўлік
Бюджетное финансирование – бюджэтнае фінансаванне
Бюджетные ассигнования – бюджэты асігнаванні

В

Валовая прибыль – валавы прыбытак
Валовой внутренний продукт (ВВП) – валавы ўнутраны прадукт (ВУП)
Валютная политика – валютная палітыка
Валютная ценность – валютная каштоўнасць
Валютное ограничение – валютнае абмежаванне
Ведомственная классификация расходов бюджета – ведамасная класіфікацыя бюджэту
Вексель – вэксаль
Внебюджетные специальные фонды – пазабюджэтыя спецыяльныя фонды
Внешний долг – знешні доўг
Внешняя торговля – знешні гандаль
Внутренний долг – унутраны доўг
Вторичный рынок ценных бумаг – другасны рынак каштоўных папер

Г

Годовой отчет – гадавая справаздача
 Государственная собственность – дзяржаўная ўласнасць
 Государственные расходы – дзяржаўныя выдаткі
 Государство унитарное – дзяржава ўнітарная
 Государственная гарантия – дзяржаўная гарантыя
 Государственная облигация (ценная бумага) – дзяржаўная аблігацыя (каштоўная папера)
 Государственное финансирование – дзяржаўнае фінансаванне
 Государственные доходы – дзяржаўныя даходы
 Государственные услуги – дзяржаўныя паслугі
 Государственные нужды – дзяржаўныя патрэбы
 Государственные расходы – дзяржаўныя выдаткі
 Государственный заем – дзяржаўная пазыка
 Государственный социальный заказ – дзяржаўны сацыяльны заказ
 Государственный внебюджетный социальный фонд – дзяржаўны пазабюджэтны сацыяльны фонд

Д

Девальвация – дэвальвацыя
 Действительная стоимость – сапраўдная вартасць (кошт)
 Действительная цена – сапраўдная цана
 Делопроизводство – справаводства
 Деньги – грошы
 Денежная единица – грашовая адзінка
 Денежное обращение – грашовае абарачэнне
 Денежный оборот – грашова абарот
 Дефицит бюджета – дэфіцыт бюджэту
 Дивиденд – дывідэнт
 Дисконтная (учетная) политика – дысконтная (уліковая) палітыка
 Дистанционный надзор – дыстанцыйны нагляд

Добавочный капитал коммерческого банка – дабавачны (дадатковы) капітал камерцыйнага банка
 Добровольное страхование – добраахвотнае страхаванне
 Договор страхования (страховой полис) – дагавор страхавання (страхавы поліс)
 Документооборот – дакументаабарот
 Долгосрочные финансовые вложения – доўгатэрміновыя фінансавыя ўкладанні

Е

Евро – еўра
 Единица налогообложения – адзінка падаткаабкладання
 Единство законодательной и нормативной базы – адзінства заканадаўчай і нарматыўнай базы

З

За счёт – за кошт
 Завоевание рынка сбыта – заваяванне рынку збыту
 Заём – пазыка
 Заемщик – пазычальнік
 Замораживание средств – замарожванне сродкаў
 Здравоохранение – ахова здароўя
 Золотовалютный (золотодевизный) стандарт – золатавалютны (золатадэвізны) стандарт

И

Избыточные резервы – залішнія рэзервы
 Имущественное страхование – маёмаснае страхаванне
 Инвестиционная политика – інвестыцыйная палітыка
 Инвестиционный налоговый кредит – інвестыцыйны падатковы крэдыт

К

Казначейская система исполнения бюджетов – казначейская система выполнения бюджета
Капитальное строительство – капітальнае будаўніцтва
Капитальные вложения – капітальныя ўкладанні
Кассовое обслуживание – касавае абслугоўванне
Колебание курса – ваганне курсу
Комиссионно–посреднические операции банков – камісійна – пасрэдніцкія аперацыі банкаў
Коммерческий кредит – камерцыйны крэдыт
Конвертируемость валют – канверсоўнасць валют
Конкурентоспособность – канкурэнтаздольнасць
Корреспондентский счет – карэспандэнцкі рахунак
Косвенные налоги – ускосныя падаткі
Краткосрочные обязательства – кароткатэрміновыя абавязацельствы
Кредит международный – крэдыт міжнародны
Кредит потребительский – крэдыт спажывецкі
Кредитная карточка – крэдытная картка
Кредитный риск – крэдытная рызыка

Л

Лимитированная цена – лімітаваная цана
Личное страхование – асабістае страхаванне
Лицевой счет – асабовы рахунак

М

Масштаб цен – маштаб цэн
Межбюджетные отношения – міжбюджетныя адносіны
Межгосударственные кредиты – міждзяржаўныя крэдыты
Международные платежные средства – міжнародныя плацежныя сродкі

Меновая стоимость – менавая вартасць (кошт)
Местные налоги и сборы – мясцовыя падаткі і зборы
Минимальная бюджетная обеспеченность – мінімальна-бюджетная забяспечанасць
Монеты, банкноты, казначейские билеты – манеты, банкноты, казначейскія білеты
Минимальный размер месячной оплаты труда – мінімальны памер мясячнай аплаты працы
Мировые цены – сусветныя цэны

Н

Надзор – нагляд
Накопительная пенсионная система – накапляльная пенсійная сістэма
Наличные деньги – наяўныя грошы
Налично–денежный оборот – наяўна–грашовы абарот
Налог – падатак
Налоговая система – падатковая сістэма
Налоговые скидки – падатковыя скідкі
Налогооблагаемая (налоговая) база – падаткаабкладаемая (падатковая) база
Налогоплательщики и плательщики сборов – падаткаплацельшчыкі і плацельшчыкі збораў
Наложный платеж – накладная плата
Недвижимость – нерухомасць
Номинальная сумма – намінальная сума

О

Обеспеченность кредита – забяспечанасць крэдыту
Оборотная кассовая наличность – абаротная касаваая наяўнасць

Оборотные средства – абаротныя сродкі
Общий объем расходов – агульны аб'ём выдаткаў (расходаў)
Обязательное страхование – абавязковае страхаванне
Отраслевые и межотраслевые внебюджетные фонды – галіновыя і міжгаліновыя пазабюджэтныя фонды
Отрасль – галіна
Отчет – справаздача
Отчетный период – справаздачны перыяд
Очередность платежей – чарговасць плацяжоў

П

Паритет покупательной способности (ППС) – парытэт пакупной здольнасці (ППЗ)
Первичный рынок ценных бумаг – першасны рынак каштоўных папер
Планирование – планаванне
Платёжный баланс – плацежны баланс
Плательщик налогов – плацельшчык падаткаў
Платёжное требование – плацежнае патрабаванне
Платёжеспособность – плацежаздольнасць
Покупатель пакупнік
Политика учетной ставки – палітыка ўліковай стаўкі
Помощь – дапамога
Пособие по безработице – дапамога па беспрацоўю
Потребительная стоимость – спажывецкая вартасць (кошт)
Права заимствования – правы запазычання
Предприниматель – прадпрымальнік, прадпрыемнік
Предприятие – прадпрыемства
Прибыль – прыбытак
Приватизация – прыватызацыя
Прогнозирование – прагназіраванне

Прожиточный минимум – пражытачны мінімум
Производитель – вытворца
Производство – вытворчасць
Просроченный – пратэрмінаваны

Р

Распределение материальных благ – размеркаванне матэрыяльных даброт
Расходы бюджета – выдаткі (расходы) бюджэту
Расчет объемов доходов – разлік аб'ёмаў даходаў
Риск – рызыка
Рынок ценных бумаг (фондовый рынок) – рынак каштоўных папер (фондавы рынак)
Руководитель – кіраўнік

С

Сберегательный/депозитный сертификат – ашчадны / дэпазітны сертыфікат
Себестоимость – сабекошт
Смета – каштарыс
Снабжение – забеспячэнне
Собственность – уласнасць
Спрос – попыт
Срочные депозиты – тэрміновыя дэпазіты
Ссудный капитал – пазыковы капітал
Ставка рефинансирования – стаўка рэфінансавання
Стоимость – вартасць, кошт
Страхование от несчастных случаев – страхаванне ад няшчасных выпадкаў
Страховая сумма – страхавая сума
Страховой случай – страхавы выпадак
Субсидии – субсідыі

Т

Таможенные пошлины – мытныя пошліны
Твердая валюта – цвёрдая валюта

Текущие операции – бягучыя аперацыі
Товароведение – таваразнаўства
Торговля – гандаль
Трудовое преступление – працоўнае злачынства
Трудоспособный – працаздольны

У

Унитарное предприятие – унітарнае прадпрыемства
Убыток – страта
Устойчивость денежного обращения – устойлівасць грашовага абарачэння
Устойчивый курс – устойлівы курс

Ф

Финансирование – фінансаванне

Ц

Целевой иностранный кредит – мэтавы замежны крэдыт
Цена – цана
Ценные бумаги – каштоўныя паперы

Ч

Частичная конвертируемость – частковая канверсуемасць
Частная собственность – прыватная ўласнасць

Э

Электронные деньги – электронныя грошы

Ю

Юридическое лицо – юрыдычная асоба

КОММЕРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ – КАМЕРЦЫЙНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

А

Адресность и целевой характер бюджетных средств – адреснасць і мэтавы характар бюджетных сродкаў
Активы предприятия – актывы прадпрыемства
Активные деньги – актыўныя грошы
Активы оборотные – актывы абаротныя
Аннулирование государственного долга – ануляванне дзяржаўнага доўгу
Ассортимент товаров – асартымент тавараў
Аффилированное лицо – афіліраваная асоба

Б

Баланс финансовых ресурсов (сводный финансовый баланс) – баланс фінансавых рэсурсаў (зводны фінансавы баланс)
Банковский кредит – банкаўскі крэдыт
Банкротство – банкруцтва
Безвозмездные перечисления в бюджеты – бязвыплатныя пералічэнні ў бюджэт
Безналичный денежный оборот – безнаяўны грашовы абарот
Бизнес-план – бізнес-план
Биржевой курс – біржавы курс
Блага – даброты
Блокировка расходов бюджета — блакіроўка расходаў (выдаткаў) бюджэту
Брокерские операции коммерческих банков – брокерскія аперацыі камерцыйных банкаў
Бумажные деньги – папяровыя грошы
Бюджетополучатель (получатель бюджетных средств) –

бюджэтаатрымальнік (атрымальнік бюджетных сродкаў)
Бюджет предприятия – бюджет прадпрыемства
Бюджет развития – бюджет развіцця
Бюджетная организация – бюджетная арганізацыя
Бюджетная ссуда – бюджетная пазыка
Бюджетный кредит – бюджетны крэдыт
Бюджетное планирование – бюджетнае планаванне
Бюджетное регулирование – бюджетнае рэгуляванне
Бюджетный учёт – бюджетны ўлік
Бюджетное финансирование – бюджетнае фінансаванне
Бюджетные ассигнования – бюджетныя асігнаванні

В

Валовая прибыль – валавы прыбытак
Валовой внутренний продукт (ВВП) – валавы ўнутраны прадукт (ВУП)
Валютная политика – валютная палітыка
Валютная ценность – валютная каштоўнасць
Валютное ограничение – валютнае абмежаванне
Ведомственная классификация расходов бюджета – ведамасная класіфікацыя расходаў (выдаткаў) бюджэту
Вексель – вэксаль
Внебюджетные специальные фонды – пазабюджетныя спецыяльныя фонды
Внешний долг – знешні доўг
Внешняя торговля – знешні гандаль
Внутренний долг – унутраны доўг
Вторичный рынок ценных бумаг – другасны рынак каштоўных папер

Г

Годовой отчет – гадавая справаздача

Государственная собственность – дзяржаўная ўласнасць
Государственные расходы – дзяржаўныя выдаткі
Государство унитарное – дзяржава ўнітарная
Государственная гарантия – дзяржаўная гарантыя
Государственная облигация (ценная бумага) – дзяржаўная аблігацыя (каштоўная папера)
Государственное финансирование – дзяржаўнае фінансаванне
Государственные доходы – дзяржаўныя даходы
Государственные услуги – дзяржаўныя паслугі
Государственные нужды – дзяржаўныя патрэбы
Государственные расходы – дзяржаўныя расходы (выдаткі)
Государственный заем – дзяржаўная пазыка
Государственный социальный заказ – дзяржаўны сацыяльны заказ
Государственный внебюджетный социальный фонд – дзяржаўны пазабюджетны сацыяльны фонд

Д

Девальвация – дэвальвацыя
Действительная стоимость – сапраўдная вартасць (кошт)
Действительная цена – сапраўдная цана
Делопроизводство – справаводства
Деньги – грошы
Денежная единица – грашовая адзінка
Денежное обращение – грашовае абарачэнне
Денежный оборот – грашова абарот
Дефицит бюджета – дэфіцыт бюджэту
Дивиденд – дывідэнт
Дисконтная (учетная) политика – дысконтная (уліковая) палітыка

Дистанционный надзор – дыстанцыйны нагляд
Добавочный капитал коммерческого банка – дабавачны (дадатковы) капітал камерцыйнага банка
Добровольное страхование – добраахвотнае страхаванне
Договор страхования (страховой полис) – дагавор страхавання (страхавы поліс)
Документооборот – дакументаабарот
Долгосрочные финансовые вложения – доўгатэрміновыя фінансавыя ўкладанні

Е

Евро – еўра
Единица налогообложения – адзінка падаткаабкладання
Единство законодательной и нормативной базы – адзінства заканадаўчай і нарматыўнай базы

З

За счёт – за кошт
Завоевание рынка сбыта – заваяванне рынку збыту
Заём – пазыка
Заемщик – пазычальнік
Замораживание средств – замарожванне сродкаў
Защита информации – абарона інфармацыі
Здравоохранение – ахова здароўя
Золотовалютный (золотодевизный) стандарт – золатавалютны (золатадэвізны) стандарт

И

Избыточные резервы – залішнія рэзервы
Имущественное страхование – маёмаснае страхаванне
Инвестиционная политика – інвестыцыйная палітыка

Инвестиционный налоговый кредит –
інвестыцыйны падатковы крэдыт

К

Казначейская система исполнения
бюджетов – казначэйская сістэма
выканання бюджэтаў
Капитальное строительство –
капітальнае будаўніцтва
Капитальные вложения – капітальныя
ўкладанні
Кассовое обслуживание – касавае
абслугоўванне
Колебание курса – ваганне курсу
Комиссионно–посреднические
операции банков – камісійна–
пасрэдніцкія аперацыі банкаў
Коммерческий кредит – камерцыйны
крэдыт
Конвертируемость валют –
канверсоўнасць валют
Конкурентоспособность –
канкурэнтаздольнасць
Корреспондентский счет –
карэспандэнцкі рахунак
Косвенные налоги – ускосныя падаткі
Краткосрочные обязательства –
кароткатэрміновыя абавязацельствы
Кредит международный – крэдыт
міжнародны
Кредит потребительский – крэдыт
спажывецкі
Кредитная карточка – крэдытная
картка
Кредитный риск – крэдытная рызыка
Купля–продажа – купля–продаж

Л

Лимитированная цена – лімітаваная
цана
Личное страхование – асабістае
страхаванне
Лицевой счет – асабовы рахунак

М

Масштаб цен – маштаб цэн
Межбюджетные отношения –
міжбюджэтныя адносіны
Межгосударственные кредиты –
міждзяржаўныя крэдыты
Международные платежные средства
– міжнародныя плацежныя сродкі
Меновая стоимость – менавая
вартасць (кошт)
Местные налоги и сборы – мясцовыя
падаткі і зборы
Минимальная бюджетная
обеспеченность – мінімальна
бюджэтная забяспечанасць
Монеты, банкноты, казначейские
билеты – манеты, банкноты,
казначэйскія білеты
Минимальный размер месячной
оплаты труда – мінімальны памер
мясячнай аплаты працы
Мировые цены – сусветныя цэны

Н

Надзор – нагляд
Наличные деньги – наяўныя грошы
Налично–денежный оборот – наяўна–
грашовы абарот
Налог – падатак
Налоговые скидки – падатковыя
скідкі
Налогооблагаемая (налоговая) база –
падаткаабкладаемая (падатковая) база
Налогоплательщики и плательщики
сборов – падаткаплацельшчыкі і
плацельшчыкі збораў
Наложный платеж – накладная
плата
Недвижимость – нерухомасць
Номинальная сумма – намінальная
сума

О

Обеспеченность кредита –
забяспечанасць крэдыту
Обслуживание – абслугоўванне

Оборотная кассовая наличность – абаротная касавая наяўнасць
Оборотные средства – абаротныя сродкі
Общий объем расходов – агульны аб’ём выдаткаў (расходаў)
Обязательное страхование – абавязковае страхаванне
Оптовые ярмарки – аптовыя кірмашы
Отраслевые и межотраслевые внебюджетные фонды – галіновыя і міжгаліновыя пазабюджэтныя фонды
Отрасль – галіна
Отчет – справаздача
Отчетный период – справаздачны перыяд
Очередность платежей – чарговасць плацяжоў

П

Паритет покупательной способности (ППС) – парытэт пакупной здольнасці (ППЗ)
Первичный рынок ценных бумаг – першасны рынак каштоўных папер
Планирование – планаванне
Плательщик налогов – плацельшчык падаткаў
Платёжное требование – плацежнае патрабаванне
Платёжеспособность – плацежаздольнасць
Покупатель пакупнік
Политика учетной ставки – палітыка ўліковай стаўкі
Пособие по безработице – дапамога па беспрацоўю
Потребительная стоимость – спажывецкая вартасць (кошт)
Права заимствования – правы запазычання
Предприниматель – прадпрымальнік, прадпрыемнік
Предприятие – прадпрыемства
Прибыль – прыбытак
Приобретение сырья – набыццё сыравіны

Прогнозирование – прагназаванне
Продвижение товара на рынок – прасоўванне тавара на рынак
Прожиточный минимум – пражытачны мінімум
Производитель – вытворца
Производство – вытворчасць
Просроченный – пратэрмінаваны

Р

Распределение материальных благ – размеркаванне матэрыяльных даброт
Расходы бюджета – выдаткі (расходы) бюджэту
Расчет объемов доходов – разлік аб’ёмаў даходаў
Риск – рызыка
Рынок ценных бумаг (фондовый рынок) – рынак каштоўных папер (фондавы рынак)
Руководитель – кіраўнік

С

Сберегательный/депозитный сертификат – ашчадны / дэпазітны сертыфікат
Сбыт – збыт
Себестоимость – сабекошт
Смета – каштарыс
Снабжение – забеспячэнне
Собственность – уласнасць
Соглашение – пагадненне
Спрос – попыт
Срочные депозиты – тэрміновыя дэпазіты
Ссудный капитал – пазыковы капітал
Ставка рефинансирования – стаўка рэфінансавання
Стоимость – вартасць, кошт
Страховая сумма – страхавая сума
Страховой случай – страхавы выпадак
Субсидии – субсідыі

Т

Таможенные пошлины – мытныя
пошлины
Твердая валюта – цвёрдая валюта
Текущие операции – бягучыя
операцыі
Товароведение – таваразнаўства
Торговля – гандаль
Торгово–посреднические операции –
гандлёва–пасрэдніцкія операцыі
Трудоспособный – працаздольны

У

Унитарное предприятие – унітарнае
прадпрыемства
Убыток – страта
Устойчивость денежного обращения
– устойлівасць грашовага абарачэння
Устойчивый курс – устойлівы курс

Ф

Финансирование – фінансаванне
Фирма–изготовитель – фірма–
вытворца

Х

Хищения – крадзяжы
Хозяйственные связи – гаспадарчыя
сувязі

Ц

Целевой иностранный кредит –
мэтавы замежны крэдыт
Цена – цана
Ценные бумаги – каштоўныя паперы

Ч

Частная собственность – прыватная
ўласнасць

ЭКОНОМИКА УПРАВЛЕНИЯ – ЭКОНОМІКА КІРАВАННЯ

А

Агентские отношения – агенцкія адносiны
Активы предприятия – актывы прадпрыемства
Активные деньги – актыўныя грошы
Активы оборотные – актывы абаротныя
Акционерное общество – акцыянернае таварыства
Ассортимент товаров – асартымент тавараў

Б

Банковский кредит – банкаўскі крэдыт
Банкротство – банкруцтва
Безвозмездные перечисления в бюджеты – бязвыплатныя пералічэнні ў бюджэт
Безналичный денежный оборот – безнаяўны грашовы абарот
Безработица – беспрацоўе
Бизнес–план – бізнес–план
Биржевой курс – біржавы курс
Блага – даброты
Блокировка расходов бюджета — блакіроўка расходаў (выдаткаў) бюджэту
Бумажные деньги – папяровыя грошы
Бюджетополучатель (получатель бюджетных средств) – бюджэтаатрымальнік (атрымальнік бюджэтных сродкаў)
Бюджет предприятия – бюджэт прадпрыемства
Бюджет развития – бюджэт развіцця
Бюджетная организация – бюджэтная арганізацыя
Бюджетная ссуда – бюджэтная пазыка
Бюджетный кредит – бюджэты крэдыт

Бюджетное планирование – бюджэтнае планаванне
Бюджетное регулирование – бюджэтнае рэгуляванне
Бюджетный учёт – бюджэты ўлік
Бюджетное финансирование – бюджэтнае фінансаванне
Бюджетные ассигнования – бюджэты асігнаванні

В

Валовая прибыль – валавы прыбытак
Валовой внутренний продукт (ВВП) – валавы ўнутраны прадукт (ВУП)
Валютная политика – валютная палітыка
Валютная ценность – валютная каштоўнасць
Валютное ограничение – валютнае абмежаванне
Ведомственная классификация расходов бюджета – ведамасная класіфікацыя расходаў (выдаткаў) бюджэту
Вексель – вэксаль
Внебюджетные специальные фонды – пазабюджэтыя спецыяльныя фонды
Внешний долг – знешні доўг
Внешняя торговля – знешні гандаль
Внутренний долг – унутраны доўг
Воспроизводство – узнаўленне
Вторичный рынок ценных бумаг – другасны рынак каштоўных папер

Г

Годовой отчет – гадавая справаздача
Государственная собственность – дзяржаўная ўласнасць
Государственные расходы – дзяржаўныя выдаткі
Государство унитарное – дзяржава ўнітарная
Государственная гарантия – дзяржаўная гарантыя
Государственное регулирование – дзяржаўнае рэгуляванне
Государственное финансирование – дзяржаўнае фінансаванне

Государственные доходы – дзяржаўныя даходы
Государственные услуги – дзяржаўныя паслугі
Государственные нужды – дзяржаўныя патрэбы
Государственные расходы – дзяржаўныя выдаткі
Государственный заем – дзяржаўная пазыка

Государственный социальный заказ – дзяржаўны сацыяльны заказ
Государственный внебюджетный социальный фонд – дзяржаўны пазабюджэтны сацыяльны фонд

Д

Девальвация – дэвальвацыя
Действительная стоимость – сапраўдная вартасць (кошт)
Действительная цена – сапраўдная цана
Делопроизводство – справаводства
Деньги – грошы
Денежная единица – грашовая адзінка
Денежное обращение – грашовае абарачэнне
Денежный оборот – грашовы абарот
Дефицит бюджета – дэфіцыт бюджэту
Дивиденд – дывідэнт
Дисконтная (учетная) политика – дысконтная (уліковая) палітыка
Дистанционный надзор – дыстанцыйны нагляд
Добавочный капитал коммерческого банка – дабавачны (дадатковы) капітал камерцыйнага банка
Добровольное страхование – добраахвотнае страхаванне
Договор страхования (страховой полис) – дагавор страхавання (страхавы поліс)
Документооборот – дакументаабарот
Долгосрочные финансовые вложения – доўгатэрміновыя фінансавыя ўкладанні

Е

Евро – еўра
Единица налогообложения – адзінка падаткаабкладання
Единство законодательной и нормативной базы – адзінства заканадаўчай і нарматыўнай базы

З

За счёт – за кошт
Завоевание рынка сбыта – заваяванне рынку збыту
Заём – пазыка
Заемщик – пазычальнік
Замораживание средств – замарожванне сродкаў
Заседание – паседжанне
Защита информации – абарона інфармацыі
Здравоохранение – ахова здароўя
Золотовалютный (золотодевизный) стандарт – золатавалютны (золатадэвізны) стандарт

И

Избыточные резервы – залішнія рэзервы
Имущественное страхование – маёмаснае страхаванне
Инвестиционная политика – інвестыцыйная палітыка
Инвестиционный налоговый кредит – інвестыцыйны падатковы крэдыт

К

Казначейская система исполнения бюджетов – казначэйская сістэма выканання бюджэтаў
Капитальное строительство – капітальнае будаўніцтва
Капитальные вложения – капітальныя ўкладанні
Кассовое обслуживание – касавае абслугоўванне
Колебание курса – ваганне курсу

Комиссионно–посреднические операции банков – камісійна – пасрэдніцкія аперацыі банкаў
Коммерческий кредит – камерцыйны крэдыт
Конвертируемость валют – канверсоўнасць валют
Конкурентоспособность – канкурэнтаздольнасць
Корреспондентский счет – карэспандэнцкі рахунак
Косвенные налоги – ускосныя падаткі
Краткосрочные обязательства – кароткатэрміновыя абавязацельствы
Кредит международный – крэдыт міжнародны
Кредит потребительский – крэдыт спажывецкі
Кредитная карточка – крэдытная картка
Кредитный риск – крэдытная рызыка
Купля–продажа – купля–продаж
Лимитированная цена – лімітаваная цана

Л

Личное страхование – асабістае страхаванне
Лицевой счет – асабовы рахунак

М

Межбюджетные отношения – міжбюджэтныя адносіны
Межгосударственные кредиты – міждзяржаўныя крэдыты
Международные платежные средства – міжнародныя плацежныя сродкі
Меновая стоимость – менавая вартасць (кошт)
Местные налоги и сборы – мясцовыя падаткі і зборы
Минимальная бюджетная обеспеченность – мінімальна-бюджэтная забяспечанасць
Минимальный размер месячной оплаты труда – мінімальны памер месячнай аплаты працы
Мировые цены – сусветныя цэны

Н

Надзор – нагляд
Наличные деньги – наяўныя грошы
Налично–денежный оборот – наяўна–грашовы абарот
Налог – падатак
Налогооблагаемая (налоговая) база – падаткаабкладаемая (падатковая) база
Налогоплательщики и плательщики сборов – падаткаплацельшчыкі і плацельшчыкі збораў
Наложный платеж – накладная плата
Недвижимость – нерухомасць
Номинальная сумма – намінальная сума

О

Обеспеченность кредита – забяспечанасць крэдыту
Обслуживание – абслугоўванне
Оборотная кассовая наличность – абаротная касавая наяўнасць
Оборотные средства – абаротныя сродкі
Оборудование – абсталяванне
Общий объем расходов – агульны аб'ём выдаткаў (расходаў)
Обязательное страхование – абавязковае страхаванне
Оптовые ярмарки – аптовыя кірмашы
Отраслевые и межотраслевые внебюджетные фонды – галіновыя і міжгаліновыя пазабюджэтныя фонды
Отрасль – галіна
Отчет – справаздача
Отчетный период – справаздачны перыяд
Очередность платежей – чарговасць плацяжоў

П

Паритет покупательной способности (ППС) – парытэт пакупной здольнасці (ППЗ)

Первичный рынок ценных бумаг – першасны рынак каштоўных папер
Першасны рынок каштоўных папер
Планирование – планаванне
Плательщик налогов – плацельшчык падаткаў
Платёжное требование – плацежнае патрабаванне
Платёжеспособность – плацежаздольнасць
Покупатель – пакупнік
Политика учетной ставки – палітыка ўліковай стаўкі
Пособие по безработице – дапамога па беспрацоўю
Потребительная стоимость – спажывецкая вартасць (кошт)
Предприниматель – прадпрымальнік, прадпрыемнік
Предприятие – прадпрыемства
Прибыль – прыбытак
Приобретение сырья – набыццё сыравіны
Прогнозирование – прагназаванне
Продвижение товара на рынок – прасоўванне тавара на рынак
Прожиточный минимум – пражытачны мінімум
Производитель – вытворца
Производство – вытворчасць
Просроченный – пратэрмінаваны

Р

Распределение материальных благ – размеркаванне матэрыяльных даброт
Расходы бюджета – выдаткі (расходы) бюджэту
Расчет объемов доходов – разлік аб’ёмаў даходаў
Риск – рызыка
Рынок ценных бумаг (фондовый рынок) – рынак каштоўных папер (фондавы рынак)
Рыночное предложение – рынкавая (рыначная) прапанова
Руководитель – кіраўнік

С

Сбергательный банк – ашчадны банк

Сбыт – збыт
Себестоимость – сабекошт
Смета – каштарыс
Снабжение – забеспячэнне
Собственность – уласнасць
Соглашение – пагадненне
Совещание – нарада
Спрос – попыт
Срочные депозиты – тэрміновыя дэпазіты
Ссудный капитал – пазыковы капітал
Ставка рефинансирования – стаўка рэфінансавання
Стоимость – вартасць, кошт
Страховая сумма – страхавая сума
Страховой случай – страхавы выпадак

Т

Таможенные пошлины – мытныя пошліны
Твердая валюта – цвёрдая валюта
Текущие операции – бягучыя аперацыі
Товароведение – таваразнаўства
Торговля – гандаль
Торгово-посреднические операции – гандлёва-пасрэдніцкія аперацыі
Трудовой коллектив – працоўны калектыў
Трудоспособный – працаздольны

У

Унитарное предприятие – унітарнае прадпрыемства
Убыток – страта
Управление – кіраванне
Устойчивость денежного обращения – устойлівасць грашовага абарачэння
Устойчивый курс – устойлівы курс

Ф

Финансирование – фінансаванне
Фирма-изготовитель – фірма-вытворца

Х

Хищения – крадзяжы

Хозяйственные связи – гаспадарчыя сувязі

Цена – цана
Ценообразование – цэнаўтварэнне

Ц

Целевой иностранный кредит – мэтавы замежны крэдыт

Ч

Частная собственность – прыватная ўласнасць

КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ЮРЫДЫЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

А

Акты гражданского состояния – акты
цывільнага (грамадзянскага) стану
Арест имущества – арышт маёмасці

Б

Банкротство – банкруцтва
Беглец – уцякач
Безвестно отсутствующий – адсутны
без вестак
Безвозмездное пользование –
бязвыплатнае карыстанне
Безвозмездное изъятие –
бязвыплатная канфіскацыя
Бездеятельность преступная –
бяздзейнасць злачынная
Безопасность – бяспека
Безработица – беспрацоўе
Безупречное поведение –
бездакорныя паводзіны
Безразличие – абьякавасць
Беременность – цяжарнасць
Благоприятные условия –
спрыяльныя ўмовы
Благотворительный фонд –
дабрачынны фонд
Благоустроенный –
добраўпарадкаваны

В

Верительная грамота – даверчая
грамата
Власть – улада
Взрывчатые вещества – выбуховыя
рэчывы
Взыскание – спаганне
Вступить в брак – узяць шлюб
Вероисповедание – веравызнанне
Вещественное доказательство –
рэчавы доказ
Взятка – хабар
Верующий – вернік

Виновный – вінаваты
Вне пределов – па-за межамі
Возмещение морального вреда –
кампенсаванне маральнай шкоды
Возражаць – прэрэчыць
Волокита – цяганіна, ваяданіна
Вопрос – пытанне
Воспрепятствование -- недапушчэнне
Вследствие – па прычыне
Вступление приговора в законную
силу – набыццё прыгаворам законнай
сілы
Выговор – вымова
Вызов в суд – выклік у суд
Выводительство – вымаганне
В пользу кого-либо – на карысць
каму-небудзь
Воспитатель (-ніца) – выхавальнік
(выхавальніца)
Воспитанник (воспитанница) –
выхаванец (выхаванка)

Г

Глава правительства – кіраўнік урада
Государство – дзяржава
Грабитель – рабаўнік, грабежнік
Гражданство -- грамадзянства
Гражданин – грамадзянін
Граница – мяжа

Д

Дела особого производства – справы
асобага вядзення
Должность – пасада
Должностное лицо – службовая асоба
Делопроизводство – справаводства
Денежное начисление – грашовы
налік
Достоинство – годнасць
Досрочное освобождение –
датэрміновае вызваленне
Добродетель – дабрадзейнасць
Доброжелатель – зычлівец

Добровольно -- добраахвотна

Ж

Жалоба – скарга

Жалобщик (-ца) – скаржнік (-ніца)

З

Заболевание – захворванне

Замечание – заувага

Заявление – заява

Заведующий (чем?) – загадчык (чаго?)

Запрет – забарона

Зарубежье – замежжа

Заседание – пасяджэнне

Защита – абарона

Защитник – абаронца

Задержание – затрыманне

Заклучить (взять) под стражу – узяць пад варту

Заклученный – зняволены

Залог – заклад

Замысел – задума

Зависимость – залежнасць

Занятие запрещённой предпринимательской деятельностью – занятак забароненай прадпрымальніцкай дзейнасцю

Запрос – запатрабаванне, запыт

Злонамеренный (злоумышленный) – зламысны

Злоупотреблять – злоўжываць

Зрелище – відовішча

Е

Единообразное и точное применение – аднастайнае і дакладнае прымяненне

И

Избыток – лішак

Издевательство – здзек

Изобличить -- выкрыць

Исполнительная власть – выканаўчая ўлада

Имущественное и должностное положение – маёмаснае і службовае становішча

Издержки судебные – выдаткі судовыя

Измена – здрада

Изнасилование – згвалтаванне

Изобретение – вынаходніцтва

Исправительно-трудовое учреждение – папраўча-працоўная ўстанова

Избирательный округ – выбарчая акруга

Иностраннный гражданин – замежны грамадзянін

Истечение срока давности – сканчэнне тэрміну даўніны

К

Клевета – паклёп

Кража -- крадзёж

Культурное достояние – культурны набытак

Корыстный – карыслівы

Кустарный (способ изготовления) – саматужны (спосаб вырабу)

Л

Легкомыслие -- легкадумства

Лист (бумаги) – аркуш (паперы)

Лицо (личность) – асоба

Личный – асабовы, асабісты

Лицевой счет – асабовы рахунак

Лишение свободы – пазбаўленне волі

Лишиться сознания (лишиться чувств)-- страціць прытомнасць (самлець)

Лжесвидетельство – ілжэсведчанне

Ложное сообщение – ілжывае паведамленне

М

Мера пресечения – мера стрымання

Мошенничество – махлярства, ашуканства

Место происшествия – месца здарэння

Н

Надругательство – здзек, ганьбаванне
Накопление -- назапашванне
Неприкосновенность – недатыкальнасць
Надзор – нагляд
Налоги и сборы – падаткі і зборы
Насилие – гвалт
Насильственные действия – гвалтоўныя дзеянні
Наследство, наследие – спадчына
Наследование – атрыманне спадчыны
Находка – знаходка
Небрежность – нядбайнасць
Невменяемость – бессвядомасць
Неотвратимость наказания – няўхільнасць пакарання
Несчастный случай – няшчасны выпадак
Нужда (нищета) – патрэба (галеча);
нуждаться – мець патрэбу (жыць у галечы)
Нетрудоспособные иждивенцы – непрацаздольныя ўтрыманцы
Неуважение к обществу – непавага да грамадства

О

Обсуждение – абмеркаванне
Объявление – аб’ява
Обязанность – абавязак
Огнестрельное оружие -- агнястрэльная зброя
Опоздание – спазненне
Опись – вопіс
Освобождение – вызваленне
Осквернить – апаганіць
Основание для задержания – падстава для затрымання
Отстранить – адхіліць (прапанову), зняць (з пасады)
Отчет – справаздача
Очередь – чарга
Опасность – небяспека

Охрана – ахова
Обвинитель – абвінаваўца
Обозреватель – аглядальнік
Отказать – адмовіць
Ответственность – адказнасць
Обвинение – абвінавачанне
Обжалование – абскарджанне
Обман – падман, ашуканства
Образование – адукацыя, утварэнне
Общежитие – інтэрнат
Общественное порицание – грамадскае ганьбаванне
Общественный строй – грамадскі лад
Оскорбление – знявага
Ответчик – адказчык
Отсрочка – адтэрміноўка
Отцовство – бацькоўства
Отчим – айчым
Отчество – імя па бацьку
Ошибка – памылка
Охота – паляванне, ахвота
Обычное (традиционное) право – звычайнае права
Осмотрительность – абачлівасць
Обоснование – абгрунтаванне
Обезвредить – абясшкодзіць
Отождествлять – атаясамліваць
Обращение – зварот, зваротак (лінгв.)

П

Перечень -- пералік
Письмо – ліст
Побег -- уцёкі
Подпись – подпіс
Подсчет – падлік
Подчиненный – падначалены
Пользователь – карыстальнік
Поручение – даручэнне
Порча имущества – псаванне маёмасці
Потеря – страта
Посетитель – наведвальнік
Постановление – пастанова
Предложение – прапанова
Печать – пячатка, друк
Прения – спрэчкі
Приложение – дадатак

Принадлежности – прылады
 Продвигать – прасоўваць (па
 службовай лесвіцы)
 Помещение – памяшканне
 Постороннее лицо – пабочная асоба
 Потребительская корзина –
 спажывецкі кошык
 Правительство – урад
 Председатель – старшыня
 Прибыль – прыбытак
 Производитель – вытворца
 Просвещать – даваць асвету
 Пренебрегать -- пагарджаць
 Преступление – злачынства
 Престарелый – састарэлы
 Привлечь к ответственности –
 прыцягнуць да адказнасці
 Приобретать – набываць
 Подстрекать – падбухторваць
 Пожизненное содержание –
 пажыццёвае ўтрыманне
 Поиск – пошук
 Покушение – замах
 Полномочия – паўнамоцтвы
 Поощрение – заахвочванне
 Пособие – дапамога, дапаможнік
 (падручнік)
 Поступок – учынак
 Подсудимый – падсудны
 Потерпевший – пацярпелы
 Попрошайничество -- жабраванне
 Похищение – выкраданне
 Предварительный – папярэдні
 Предотвратить – прадухіліць
 Производственное объединение –
 вытворчае аб'яднанне
 Проступок – правіннасць
 Пытка, истязание – катаванне
 Путаница – блытаніна
 Принимать к сведению – прымаць да
 ведама
 Причастность – датычнасць
 Предрассудки (суеверия) – забабоны
 Помешаться (сойти с ума) –
 звар'яцець
 Полезный – карысны
 Приказ – загад

Р

Руководство – кіраўніцтва
 Расчет – разлік
 Розыск – вышук
 Расхищение – раскраданне
 Родство – сваяцтва
 Родители – бацькі
 Распределитель – размеркавальнік
 Ростовщик – ліхвяр
 Разоблачить – выкрыць
 Разрешение – дазвол

С

Сведения – звесткі
 Свидетельство – пасведчанне,
 сведчанне
 Смещать (с должности) – знімаць (з
 пасады)
 Список – спіс
 Справка – даведка
 Спор -- спрэчка
 Ставить в известность (извещать) –
 паведамляць
 Стопка (бумаг) – стос (папер)
 Совещание – нарада
 Совещательный голос – дарадчы
 голас
 Совместительство – сумяшчальніцтва
 Сослуживец – калега па службе
 Сотрудник – супрацоўнік
 Собственность – уласнасць
 Стоимость – вартасць, кошт (цана)
 Совершеннолетие – паўналецце
 Срок – тэрмін
 Соглашение – пагадненне
 Ссылка на статью – спасылка на
 артыкул
 Самоубийство – самагубства
 Судебное разбирательство – судовы
 разбор
 Следователь – следчы
 Судебный исполнитель – судовы
 выканаўца
 Свидетель – сведка
 Свобода совести – свабода сумлення
 Собрание – сход, збор (законаў)

Спасение – ратаванне
Ссуда – пазыка
Супруги – муж і жонка
Справочник – даведнік
Смета – каштарыс
Самообладание – вытрымка
Скорняк (меховщик) – кушнер
Ссора, перебранка – сварка

Т

Таможня – мытня
Телесные повреждения – целавыя
пашкоджанні
Торговля – гандаль
Требование – патрабаванне
Траур, скорбь -- жалоба
Торжественный -- урачысты
Текущий счет – бягучы рахунак
Тунеядство – дармаедства

У

Увольнение – звальненне
Удостоверение – сведчанне,
пасведчанне (дакумент)
Управлять – кіраваць
Учредитель – заснавальнік
Учреждение – установа, заснаванне
Учет – улік
Уголовное дело – крывінальная
справа
Убийство – забойства
Угроза – пагроза
Умысел – намер
Уполномоченный – упаўнаважаны
Устав – статут
Увечье – калецтва
Умышленное преступление –
наўмыснае злачынства
Условно-досрочное освобождение –
умоўна-датэрміновае вызваленне
Ущерб – страта, шкода

Ф

Фамилия – прозвішча

Фонды общественного потребления –
грамадскія фонды спажывання

Х

Ходатайство – хадайніцтва
Хозяйство -- гаспадарка

Ц

Ценные бумаги – каштоўныя паперы

Ч

Честь – гонар
Часовня -- капліца
Частный – прыватны
Чётный – цотны
Чрезвычайное положение –
надзвычайнае становішча

Я

Явка с повинной – яўка з пакаяннем
Ярмарка -- кірмаш

3.3 ТЭКСТЫ ДА САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ ФІЗІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

№ 1

“Hypotheses non fingo”

Ньютон шёл по пути Галилея. Нужно было очистить науку от представлений, не продиктованных самой натурой, прервать бесконечную вереницу гипотез в духе картезианской философии и обратиться к изучению истинных законов природы. Перед вами подлинные слова Ньютона: «Все, что не вытекает из явлений, является гипотезой. Гипотезам же нет места в экспериментальной физике. В последней выводят некоторые положения из наблюдаемых явлений и обобщают их путем индукции». Именно как отказ от отвлеченных спекуляций картезианской философии следует понимать изречение Ньютона «Hypotheses non fingo» – «Гипотез не сочиняю».

Резко отрицательное отношение Ньютона к «сочинительству гипотез» проявилось и в вопросе о природе тяготения. Было бы, однако, глубоко неправильным истолковать это как признание им идеи действия на расстоянии. Впрочем, с полной ясностью об этом высказывается сам Ньютон в письме к Бентли: «Я считаю нелепостью допущение, будто тело, находящееся на некотором расстоянии от другого тела, может действовать на него через пустое пространство без всякого посредства. Поэтому тяжесть должна вызываться каким-то действующим постоянно по определенным законам агентом».

Вопрос о природе этого агента оставался открытым. Не решили его и последовавшие дискуссии, с которыми связаны имена таких выдающихся ученых как Иоганн Бернулли, Гюйгенс, Лейбниц, Даниил Вернулли, Ломоносов, Эйлер.

Одно время имела хождение довольно наивная теория «истечений». Согласно этой теории пространство во всех направлениях пронизывается потоками материи (природа этих потоков не уточнялась). Если представить себе два расположенных неподалеку друг от друга тела, то они как бы загораживают одно другое от этих потоков. Получается так, что с внешней стороны потоки, – а значит, и давление – больше, чем на прилегающих сторонах. Этой-то разницей в давлениях и предлагалось объяснять всемирное тяготение. Вряд ли можно всерьез считать это объяснение удовлетворительным. Оно не только вводит весьма существенные гипотезы, но прямо приводит к выводам, никак не укладывающимся нив какие экспериментальные рамки. Такое предположение, например, предсказывает несуществующие гравитационные тени или возникновение торможения планет, которого нет в действительности и т. д.

(<http://p-energy.ru/node/122>)

№ 2

Электронная модель строения атома

Модель электронного строения атома такова: в центре атома расположено положительно заряженное ядро, вокруг которого движутся отрицательно заряженные электроны. Количество электронов в атомах различных веществ различается. В атоме водорода один электрон, в атоме кислорода – восемь, в атоме железа – двадцать шесть.

Но главное в атоме – это совсем не количество электронов. В атоме главное – это состав ядра. Электроны могут покидать атом, и тогда он приобретает положительный заряд за счет положительного заряда ядра. Но свойства вещества при этом не изменяются. А вот если изменить состав ядра, то это будет уже другое вещество с другими свойствами. Сделать это очень сложно, однако возможно.

Ядро атома состоит из положительно заряженных частиц. Частицы называются протонами. В состоянии покоя количество протонов и электронов равно, таким образом, атом имеет нулевой заряд. Масса каждого протона в 1840 раз больше массы любого электрона. Масса ядра – это около 99% массы всего атома.

А вот заряд протона равен по модулю заряду одного электрона. опыты показали, что ядро состоит не только из протонов. В его состав входят еще частицы, не имеющие заряда и практически равные по массе протонам. Эти частицы назвали нейтронами. Различие в составе атома на один протон или нейтрон придает атому совсем другие свойства. Это уже разные вещества.

Атом может без всякого ущерба терять электроны, и тогда его заряд становится положительным. Такой атом называют положительно заряженным ионом. Атом может также и приобретать дополнительные электроны. В таком случае атом получает отрицательный заряд, и его называют отрицательным ионом. Надо еще сказать, что изменяться может только заряд атома в ту или иную сторону. Заряд каждого отдельного электрона или протона – величина постоянная, и изменяться не может ни при каких условиях.

(<http://www.nado5.ru/e-book/stroenie-atoma>)

№ 3

Что такое прямая линия?

Среди аксиом Евклида есть одна, которая гласит; через две точки можно провести только одну прямую линию. Это, так сказать, одна из тех азбучных истин, которые, следуя Декарту, мы тоже попытаемся подвергнуть сомнению. Прямая линия... Вдумайтесь: а что это, собственно, такое – прямая линия?

Конечно, было бы наивно ответить, что прямая линия – это линия, проведенная по линейке. Нужно еще как-то предварительно проверить, не искривлена ли сама линейка.

Может быть, некоторые из читателей вспомнят, что прямая – кратчайшее расстояние между двумя точками. Но им сразу же придется подумать над тем как, собственно, измерять расстояния. Для этого опять потребуется линейка, причем прямая линейка, Получается порочный круг.

Можно было бы, конечно, попытаться говорить натянутых нитях. Не даром же говорят: «...прямой как струна». Но это завело бы нас в такие дебри проблем теории упругости, которые лучше обойти стороной.

Есть и еще один – простейший – способ определения прямых. Человек уже давным-давно пользуется световыми лучами как идеально прямыми линиями. Что вы делаете, чтобы проверить, не искривилась ли линейка? Подносите ее к глазам и смотрите вдоль ребра, т. е. сравниваете ребро линейки со световым лучом. По существу, где бы ни применялась геометрия в практике людей, а это делается буквально на каждом шагу, используется этот же принцип. Он так прост, что над ним не задумываются.

Прост ли? Как практический способ – конечно. Но за этой простотой скрывается очень глубокий физический смысл.

Чтобы применять какой-либо эталон, нужно быть уверенным, что на него не оказывает действия окружающая среда, что он стабилен. Как показывает глубокий теоретический анализ, световой луч в высочайшей степени обладает такой стабильностью: он не испытывает никаких воздействий. Впрочем, это не совсем точно. Есть одна сила, которая влияет и на свет. Замечательно, что это – гравитация. Да, именно сила всемирного тяготения еще раз оправдывает свое название: влияние гравитации на свет теперь доказано прямыми опытами.

(<http://p-energy.ru/node/131>)

№ 4

Близнецы в электрической одежде

Когда физики только начинали знакомиться с элементарными частицами, каждая из них казалась яркой и обособленной индивидуальностью. Но число известных частиц росло, и они как-то почти сами собой начали разбиваться на группы, внутри каждой из которых обозначались признаки определенного родства.

Началась классификация частиц. По каким же признакам можно проводить систематику?

Исторически первым признаком была масса (вероятно, здесь не последнюю роль сыграл поразительный пример менделеевской классификации элементов). Частицы были разделены на группы – их так и называли тогда: легкие, средние и тяжелые. Однако эта схема потребовала уточнений. Пришлось учитывать спин и – что для нас особенно важно — характер взаимодействия, тяжелые частицы – барионы и, наконец, к ним добавились резонансы. Лишь фотон был и остается в одиночестве.

Но вот что любопытно. Если присмотреться повнимательнее к этой таблице, легко обнаружить среди мезонов и барионов группы частиц,

которые прямо-таки напрашиваются на то, чтобы образовать из них четкие подгруппы.

Вот, например, три л-мезона: π^+ , π^- и π^0 . Если бы не заряды, то как можно было бы их различить? По отношению к сильным взаимодействиям все они ведут себя абсолютно одинаково. У них одинаковый спин. Даже небольшое различие в массах – и то имеет электромагнитное происхождение: исчезни электрические заряды — и массы стали бы одинаковыми. Как тут удержаться и не сказать, что три л-мезона – это, в сущности, не разные частицы, а одна, но только в различных зарядовых состояниях!

л-мезоны – не единственный известный нам пример близнецов, отличающихся лишь электрическими одеждками. Как, вероятно, помнит читатель, разговор о ядерных силах привел нас к такому же выводу относительно протона и нейтрона. Можно вообще сказать, что это не какой-то особый случай, а правило. Мимо него нельзя пройти, не насторожившись.

Познакомимся поближе с зарядовыми мультиплетами (так стали называть группы частиц, отличающихся только зарядовыми состояниями). Кроме триплета (мультиплета из трех частиц) л-мезонов существует еще триплет Σ -гиперонов. К-мезоны, как и протон с нейтроном, образуют зарядовый дублет (2 частицы); Λ^0 -гиперон – синглет, т. е. единственный представитель особого зарядового мультиплета.

Близнецами в «электрической одежде» оказались и резонансы. Так, наряду с резонансом N^{*++} , возникающим при рассеянии π^+ -мезонов на протонах, имеются еще пион-нуклонные резонансы N^{*+} , N^{*0} , N^{*-} , различающиеся только электрическими зарядами. Эти заряды равны соответственно $2e$, e , 0 и $-e$.

Принадлежность к определенному зарядовому мультиплету и число частиц в этом мультиплете – это важнейшая отметка в паспорте элементарной частицы. Однако оказывается, что гораздо удобнее говорить не о числе частиц в мультиплете, а о так называемом изотопическом спине и о проекциях изотопического спина.

(<http://p-energy.ru/node/298>)

№ 5

Ядро атома водорода в ядре любого вещества

Уже было известно, что сам атом состоит из ядра и вращающегося вокруг него на большой скорости электрона. Но вот из чего состоит ядро? Резерфорд предполагал, что в состав ядра атома любого химического элемента обязательно входит ядро атома водорода.

Позже это удалось доказать серией экспериментов. Суть экспериментов заключалась в следующем: атомы азота бомбардировались альфа-излучениями. Это приводило к тому, что периодически альфа-излучения выбивали из ядра атома азота некоторые частицы.

Весь этот процесс запечатлевался на светочувствительной пленке. Однако все равно свечение было так слабо, что Резерфорд и его ученики, прежде чем приниматься за опыт, около 8 часов сидели в абсолютно темной комнате, чтобы глаз мог разглядеть мельчайшие световые сигналы.

По характеру световых следов было установлено, что выбитые частицы это ядра атомов кислорода и водорода. Таким образом, подтвердилось предположение Резерфорда о том, что ядро атома водорода входит в состав ядра атома любого химического элемента.

Открытие протона

Данную частицу Резерфорд назвал протоном. От греческого «протос» – первый. Следует понимать, что не протон является ядром атома водорода, а наоборот, ядро атома водорода имеет такое строение, что в него входит всего один протон.

В состав ядер атомов других химических элементов может входить гораздо большее число протонов. Протон имеет положительный электрический заряд. При этом заряд протона равен заряду электрона, вот только имеет другой знак.

Таким образом, протон и электрон как бы уравнивают друг друга. Поэтому все предметы изначально никак не заряжены, и приобретают заряд только при попадании в электрическое поле.

(<http://www.nado5.ru/e-book/otkrytie-protona-otkrytie-neitrona>)

№ 6

Открытие нейтрона

После открытия протона ученые понимали, что ядро состоит не только из протонов, поскольку на примере ядра атома бериллия выяснилось, то суммарная масса протонов в ядре 4 единицы массы, тогда как масса ядра в целом 9 единиц массы.

То есть еще 5 единиц массы принадлежат каким-то другим частицам, которые к тому же не имеют электрического заряда, поскольку иначе протонно-электронный баланс был бы нарушен.

Ученик Резерфорда Чедвик провел серию опытов и обнаружил частицы, вылетающие из ядра атома бериллия при бомбардировке альфа-излучениями, но не имеющими никакого заряда.

Отсутствие заряда было констатировано по тому факту, что частицы никак не реагировали на электромагнитное поле. Стало очевидно, что обнаружен недостающий элемент конструкции ядра атома.

Данные частицы были названы нейтронами. Нейтрон имеет массу примерно равную массе протона, но при этом, как уже говорилось, не имеет никакого заряда.

Во Вселенной периодически наблюдаются такие объекты как нейтронные звезды. Они являются часто конечным пунктом эволюции звезды. Нейтронные звезды отличаются очень высокой плотностью.

(<http://www.nado5.ru/e-book/otkrytie-protona-otkrytie-neitrona>)

№ 7

Динамометр

Когда мы становимся на весы, то они, вследствие силы притяжения Земли, показывают нам массу нашего тела, выраженную в килограммах. Но вес – это сила, которая измеряется в ньютонах. Как же нам измерить вес, да заодно и всякую другую силу, если весы показывают нам только массу? Для этого и существует специальный прибор, называемый динамометр, который показывает нам величину приложенной силы в ньютонах. Что же это за зверь, и как пользоваться динамометром? Простейший пример динамометра – это пружинный динамометр, в основе которого лежит пружина, прикрепленная к деревянному или пластмассовому основанию с нанесенной шкалой в ньютонах. На конце пружины находится крючок, на который можно подвешивать груз и по показаниям динамометра судить о приложенной силе.

Какие бывают динамометры? Мы говорили о простейшем примере динамометра – пружинном динамометре. Это динамометр растяжения. То есть, он показывает величину силы в зависимости от величины растяжения пружины. Но существуют еще и динамометры сжатия, например – ручной динамометр, или так называемый силомер, с помощью которого измеряют мышечную силу. В данном случае нам надо, наоборот, сжимать динамометр, чтобы узнать силу воздействия. Кроме того, существуют также ртутные, гидравлические, электрические и разные другие виды динамометров.

(<http://www.nado5.ru/e-book/svyaz-mezhdu-siloi-tyazhesti-i-massoi-tela>)

№ 8

Как плавают суда

Судна, которые плавают по озерам, реками, морям и океанам, построены из различных материалов, каждый из которых будет иметь свою плотность.

Например, корпуса больших судов чаще всего изготавливают из стальных листов. Крепления тоже изготавливаются из металла. В постройке одного корабля используются множество различных материалов как большей, так и меньшей плотности, чем плотность воды.

Разберемся, как же суда остаются на плаву, когда они изготовлены из таких предметов.

Тело, которое погружают в воду, вытесняет своей погруженной в воду часть столько воды, что её вес будет равен весу тела в воздухе. Это справедливо для любого тела, а суда кораблей не являются исключением.

Вес воды, которая вытесняется подводной частью судна, будет равен весу судна в воздухе.

Для глубины, на которую погружается судно в воду, придумали специальный термин – осадка. Для каждого судна существует свое максимально допустимое значение осадки. Это значение отмечают на корпусе корабля красной линией. Её еще называют ватерлиния.

Значение ватерлинии и водоизмещения

Водоизмещением судна, называется вес воды, которая будет вытеснена судном, при погружении его в воду до ватерлинии. То есть водоизмещение – это максимальная отметка веса, которое может иметь судно вместе с грузом.

Например, сейчас для перевозки нефти строят суда водоизмещением 5 000 000 кН и более. Эти суда будут вместе с грузом, могут иметь массу более 500 000 тонн.

Грузоподъемностью судна называется водоизмещение судна за вычетом из него веса самого судна. Грузоподъемность – это величина, которая показывает, сколько груза может взять судно.

(<http://www.nado5.ru/e-book/plavanie-sudov>)

№ 9

Каким видел мир Ньютон

Только Галилею и Ньютону удалось целиком освободить понятие силы от «стремлений», «желаний» и других подобного рода черт, присущих одушевленной материи. Классическая механика Галилея и Ньютона стала колыбелью научного понимания слова «сила».

На могиле творца классической механики Ньютона высечены слова:

Здесь покоится Сэр Исаак Ньютон,
Который почти божественной силой своего ума
Впервые объяснил

Помощью своего математического метода

Движения и формы планет,

Пути комет, приливы и отливы океана.

Он первый исследовал разнообразие световых лучей

И проистекающие отсюда особенности цветов,

Каких до того времени никто даже не подозревал.

Прилежный, проницательный и верный истолкователь

Природы, ревностей и священного писания,

Он прославил в своем учении Всемогущего Творца.

Требуемую Евангелием простоту он доказал своей жизнью.

Пусть смертные радуются, что в их среде

Жило такое украшение человеческого рода.

Родился 25 декабря 1642 г. Умер 20 марта 1727 г.

Не только современников, но и многие поколения ученых до настоящего времени поражала и продолжает поражать величественная и цельная картина мира, которая была создана на основе трудов Ньютона.

Согласно Ньютону весь мир состоит из «твердых, весомых, непроницаемых, подвижных частиц». Эти «первичные частицы абсолютно тверды: они неизмеримо более тверды, чем тела, которые из них состоят; настолько тверды, что они никогда не изнашиваются и не разбиваются вдребезги». Отличаются друг от друга частицы главным образом количественными характеристиками. Все богатство, все качественное многообразие мира – это результат различий в движении частиц.

Основным в этой картине мира является движение. Внутренняя сущность частиц материи остается на втором плане: главное – как эти частицы движутся.

(<http://p-energy.ru/node/95>)

№ 10

Неизменное в изменчивом

Устойчивость... А что, собственно, скрывается за таким словом? Неподвижна водная гладь тихого лесного пруда. И таким же неподвижным, будто остекленевшим, кажется порой низвергающийся со скалы водопад. Но и здесь, и там за кажущейся неподвижностью, за устойчивостью скрывается интенсивное движение. Непрерывно вылетают с поверхности воды молекулы – идет испарение. Одновременно протекает и обратный процесс – молекулы пара захватываются водой. Если эти встречные потоки молекул одинаковы, то уровень воды не меняется – сохраняется равновесие. В водопаде к этому прибавляется еще движение всей массы воды, но и здесь тоже царит равновесие, так как на место каждой ушедшей капли приходит новая, которую в свою очередь сменит следующая.

Стало быть, стабильность, устойчивость вовсе не означает полного отсутствия движения. Важно лишь, чтобы характер этих движений обеспечивал непрерывное восстановление системы. В таких случаях говорят о динамическом, подвижном равновесии. Но является ли устойчивость ядра именно такой динамической устойчивостью? Очевидно, так: другой возможности нет.

За счет чего же может обеспечиваться динамическое равновесие? По-видимому, находясь внутри ядра, нейтрон становится участником таких процессов, на фоне которых его нестабильность перестает играть роль. Что же это за процессы? (*<http://p-energy.ru/node/250>*)

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАСТОЙНОЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ ФАКУЛЬТЭТА ФІЗІЧНАГА ВЫХАВАННЯ

№ 1

Спорт – это составная часть физической культуры, средство и метод физического воспитания, система организации соревнований по различным физическим упражнениям. Существует любительский спорт и профессиональный. Любительский спорт существовал еще в Древнем мире, а профессиональный в основном начал появляться на рубеже девятнадцатого и двадцатого века.

В давние времена первобытные люди занимались охотой, вели различные войны и просто пытались выжить. Чтобы вернуться с охоты, с добычей, необходимо было быть физически крепким и ловким. Сама природа тогда была главным тренером людей. Чтоб выжить, надо было быстро бегать, метко метать копье, кидать камни, ориентироваться на месте, стрелять с лука и т.д. С развитием цивилизации начали появляться ритуальные соревнования в честь богов. Еще в четвертом тысячелетии до н.э. в древнем Вавилоне, проводились подобные соревнования. Начиная с Древней Греции история спорта стала прозрачной.

Профессиональный же спорт особых загадок не имеет. С развитием соревнований, появились болельщики, которым необходимы были зрелища, а спортсмены поняли, что на этом можно зарабатывать деньги. В наше время профессиональные спортсмены высокого уровня зарабатывают большие гонорары, а также получают доходы, рекламируя различные товары.

(<http://www.magma-team.ru/biblioteka/biblioteka/fizicheskaia-kultura-chikurov>)

№2

Первое упоминание о баскетболе в нашей стране относится к 1901 году – к моменту выхода в свет книги преподавателя 2-ой Тифлисской мужской гимназии А.Скотака “Гимнастические игры”, которая познакомила читателей с новой игрой “Бросание мяча в корзину” (Баскетбол). На следующий (1902) год описание игры и ее правил под названием “Мяч в корзину” появилось в сборнике “Подвижные игры”, выпущенного под редакцией преподавателя Тенишевского училища П.Бокина в Санкт-Петербурге. Существенную роль в популяризации игры сыграла книга известного спортивного деятеля Г.А.Дюперрона “Футбол и другие подвижные игры того же типа” (1912), где достойное место занял и баскетбол.

Первые регулярные занятия баскетболом в нашей стране связаны с деятельностью Санкт-Петербургского общества “Маяк” и его преподавателем американцем Мораллером, прибывшем в Россию в 1907-1908 гг. С момента открытия в 1908 г. собственного гимнастического зала общества “Маяк” Мораллер решил “завести у себя баскетбол,

...познакомить с этой игрой членов других клубов, чтобы впоследствии устроить ряд матчей”.

(<http://www.slamdunk.ru/history/basketballhistory.html?Id=60223>)

№ 3

Физическая культура – часть общей культуры общества, отражающая уровень целенаправленного использования физических упражнений для укрепления здоровья и гармонического развития личности.

Физическая культура формировалась на ранних этапах развития человеческого общества, ее совершенствование продолжается по настоящее время. Особенно возросла роль физической культуры в связи с урбанизацией, ухудшением экологической ситуации, автоматизацией труда, способствующей гипокинезии.

В нашей стране существует государственная структура организации физической культуры и спорта, создана система медицинского обеспечения физкультуры и спорта в виде врачебно-физкультурных диспансеров. Физическая культура внедрена в детских дошкольных учреждениях, в школах, училищах, техникумах, институтах, на предприятиях в форме производственной гимнастики, а также в секциях общей физической подготовки по месту работы или жительства, физкультурно-оздоровительных комбинатах и добровольных спортивных обществах.

(Административное право. Словарь-справочник / Б.В. Россинский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право. – 2000.)

№ 4

Физическое воспитание – организованный процесс воздействия на человека посредством физических упражнений, гигиенических мероприятий и естественных сил природы с целью формирования таких качеств и приобретения таких знаний, умений и навыков, которые отвечают требованиям общества и интересам личности.

Физическое воспитание, имеющее прикладную направленность на подготовку к определенной трудовой или иной деятельности, принято называть физической подготовкой. Результатом физической подготовки соответственно является физическая подготовленность. Физическая подготовка и ее результат могут носить как общий характер (общая физическая подготовка, ОФП), так и глубоко специализированный, обуславливающий специальную физическую работоспособность в процессе определенной деятельности (например, физическая подготовка геолога, монтажника, космонавта).

(<http://www.nedug.ru/library>)

№ 5

Физическая культура должна быть органическим компонентом образа жизни каждого человека с рождения и до глубокой старости. Здоровым новорожденным физические упражнения начинают с 1^{1/2} мес. с целью способствовать правильному физическому развитию, при этом пассивная мышечная работа должна сопровождаться массажем. Дети, которым проводят такие процедуры, быстрее совершенствуются в приобретении правильных двигательных навыков (повороты, держание головы, сидение, стояние и начало ходьбы). В дальнейшем физические упражнения в детском и юношеском возрасте позволяют обеспечивать правильное развитие организма, повышают иммунитет, способствуют адаптации к возрастающим школьным нагрузкам.

(<http://znaiiu.ru/art/400325600.php>)

№ 6

Снижение физических нагрузок в условиях современной жизни, с одной стороны, и недостаточное развитие массовых форм физической культуры среди населения, с другой стороны, приводят к ухудшению различных функций и появлению негативных состояний организма человека.

Для обеспечения нормальной жизнедеятельности организма человека необходима достаточная активность скелетных мышц. Работа мышечного аппарата способствует развитию мозга и установлению межцентральных и межсенсорных взаимосвязей. Двигательная деятельность повышает энергопродукцию и образование тепла, улучшает функционирование дыхательной, сердечно-сосудистой и других систем организма. Недостаточность движений нарушает нормальную работу всех систем и вызывает появление особых состояний – гипокинезии и гиподинамии.

Гипокинезия – это пониженная двигательная активность. Она может быть связана с физиологической незрелостью организма, с особыми условиями работы в ограниченном пространстве, с некоторыми заболеваниями и др. причинами. В некоторых случаях (гипсовая повязка, постельный режим) может быть полное отсутствие движений или акинезия, которая переносится организмом еще тяжелее.

(Дойлидо А.И., канд. мед. наук, доцент, Комар Е.Б., ассистент)

№ 7

Еще в древности было замечено, что физическая активность способствует формированию сильного и выносливого человека, а неподвижность ведет к снижению работоспособности, заболеваниям и тучности. Все это происходит вследствие нарушения обмена веществ. Уменьшение энергетического обмена, связанное с изменением интенсивности распада и окисления органических веществ, приводит к нарушению биосинтеза, а также к изменению кальциевого обмена в организме. Вследствие этого в костях происходят глубокие изменения.

Прежде всего, они начинают терять кальций. Это приводит к тому, что кость делается рыхлой, менее прочной. Кальций попадает в кровь, оседает на стенках кровеносных сосудов, они склерозируются, т.е. пропитываются кальцием, теряют эластичность и делаются ломкими. Способность крови к свертыванию резко возрастает. Возникает угроза образования кровяных сгустков (тромбов) в сосудах. Содержание большого количества кальция в крови способствует образованию камней в почках.

*(Дойлидо А.И., канд. мед. наук, доцент,
Комар Е.Б., ассистент)*

№ 8

Биатлон – современное зимнее двоеборье – представляет собой лыжную гонку с оружием на установленные дистанции и стрельбу по мишеням из положения лежа и стоя на огневых рубежах. Специфическая особенность биатлона заключается в комплексном сочетании в одном соревновании различных по физиологическому воздействию на организм видов спорта – лыжной гонки и стрельбы. Биатлон возник в результате соревнований, связанных с гонками на лыжах и стрельбой, проводимых на протяжении многих лет в нашей стране и за рубежом. Первые соревнования в передвижении на лыжах со стрельбой были проведены в 1767 г. в Норвегии. В числе трех номеров программы 2 приза предусматривались для лыжников, которые во время спуска со склона средней крутизны попадут из ружья в определенную цель на расстоянии 40-50 шагов. Несмотря на столь раннее зарождение, биатлон не получил распространения в других странах. Развитие биатлона в современном виде началось только в начале XX столетия.

(<http://bimfootball.narod.ru/sport48.htm>)

№ 9

Кратко о баскетболе можно сказать, что это спортивная командная игра, в которой игроки забрасывают мяч в "корзину", состоящую из кольца с сеткой внизу. Она находится на высоте чуть более 3 метров от пола (10 футов). Большинство попаданий оценивается двумя очками. Удачные броски из-за полукруга - 6,25 метра от корзины приносят три очка. Если счет остается ничейным после двух 20-минутных периодов, назначаются дополнительные пятиминутки.

Родиной баскетбола являются Соединенные Штаты Америки. Игра была придумана в 1891 году в учебном центре Христианской молодежной ассоциации в Спрингфилде, штат Массачусетс. Чтобы оживить уроки по гимнастике, молодой преподаватель, уроженец Канады, доктор Джеймс Нейсмит придумал новую игру. Он прикрепил к перилам балкона две фруктовые корзины без дна, в которые нужно было забрасывать футбольный мяч (basket - корзина, ball - мяч). Через год Д. Нейсмит разработал первые 13 пунктов баскетбольных правил. Почти первые же матчи по этим правилам вызвали и первые их изменения. Болельщики на балконах ловили улетающие мячи и пытались их забросить в корзину

противника, поэтому появляются щиты, которые стали защитой корзины. Уже в 1893г. появляются железные кольца с сеткой.

(http://sports900.com/basketbol/istoricheskaya_spravka__kratko.html)

№ 10

Автомобильный спорт один из технических видов спорта, в котором используется наземное транспортное средство - автомобиль. Впервые словом «автомобиль» назвал свою паровую повозку выдающийся французский инженер-механик Кюньон в 1769г. Модель первого в мире механического экипажа с февраля 1800г. хранится в национальном музее искусств и ремесел в Париже. 1885 год принято считать годом создания автомобиля, а его изобретателями - немецких инженеров Г.Даймлера и К.Бенца. Автомобили, используемые в автоспорте, классифицируются по различным критериям и признакам, которые регламентируются Международным спортивным кодексом (для отечественных - классификацией и техническими требованиями (КиТТ)). В основных видах автоспорта и формах проведения соревнований используются серийные, спортивные, гоночные и рекордные автомобили. Создаются также специальные кроссовые автомобили (багги), микроавтомобили (карты) и другие разновидности автомобилей для спорта.

(<http://ref.by/refs/33/6327/1.html>)

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАСТОЙНОЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ ЭКАНАМІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

№1

Классификация бухгалтерских документов

Особенностью бухгалтерского учета является обязательное документирование хозяйственных операций. Для правильной организации учета и использования первичной документации необходимо знать основные виды и назначение документов, характер документируемых операций, объем отражаемой информации, место составления документа, количество отражаемых позиций в документе и другие классификационные признаки.

По назначению документы делятся на:

- распорядительные;
- исполнительные (или оправдательные);
- бухгалтерского оформления;
- комбинированные.

Распорядительные документы содержат распоряжения на совершение хозяйственной операции: доверенность – на получение материальных ценностей; банковский чек – на получение денег со счета в банке; приказы на зачисление работников на работу, на предоставление работнику отпуска и др.

В распорядительных документах нет факта выполнения хозяйственной операции, а следовательно, и записи по счетам бухгалтерского учета не производятся.

Исполнительные (или оправдательные) документы подтверждают факт совершения хозяйственной операции и являются первым этапом учетной информации (товарно-транспортные накладные, приходные и расходные кассовые ордера, акты выполненных работ, товарные отчеты и др.).

Документы бухгалтерского оформления составляются бухгалтером для последующего отражения в учете хозяйственных операций. Это различные бухгалтерские расчеты: расчет амортизации основных средств, амортизации нематериальных активов, расчет заработной платы, расчет налогов (акцизов, НДС и др.), расчет отчислений в фонд социальной защиты населения.

Комбинированные документы содержат разрешение на хозяйственную операцию и ее исполнение. Например: наряды, где выдается задание на работу и отражается фактическое исполнение работы; авансовые отчеты, где отражается отчет о командировке, сумма к выплате и порядок списания командировочных расходов на затраты производства и др.

По характеру документируемых операций различают документы:

- денежные (приходные и расходные кассовые ордера и др.);
- материальные (накладные, товарные отчеты и др.);

- расчетные (платежные поручения и др.).

По объему отражаемых хозяйственных операций документы подразделяются на первичные и сводные (вторичные).

По способу использования документы делятся на разовые и накопительные.

По месту составления документы делятся на внутренние, которые составляются в данной организации (приходные и расходные кассовые ордера и др.), и внешние, поступившие от других организаций (накладные, счета-фактуры поставщиков, выписки банка с расчетного счета и др.).

По количеству отраженных объектов (позиций) документы делятся на однопозиционные и многопозиционные.

По виду носителей информации документы делятся на бумажные и безбумажные, т. е. находящиеся в памяти ЭВМ, на магнитных лентах, дисках. *(Сокольчик, Т. П. Бухгалтерский учёт и аудит: пособие)*

№2

Виды экономической деятельности

Мировую экономику можно иначе выразить как сумму самых различных видов экономической деятельности всех стран мира. Определив таким образом МЭ, можно выделить 2 основные группы деятельности:

1. Коммерческая (предпринимательская) деятельность.
2. Некоммерческая деятельность.

Некоммерческая деятельность – правительственные, церковные, благотворительные, общественные и другие виды деятельности. Такая деятельность очень широко распространена в мировой экономике и практике (различные фонды, как, например, фонд Сороса, очень большую сумму выделяют для развития науки, благотворительности и других видов деятельности). При этом необходимо отметить, что во всех цивилизованных странах некоммерческая благотворительная деятельность не облагается налогом.

Коммерческая (или же предпринимательская) деятельность – это способность людей (владельцев компаний, менеджеров, управляющих и т. д.) к эффективной организации взаимодействий всех экономических ресурсов: земли, труда, капитала, знаний.

Мировой опыт показывает, что, если страна обладает достаточным предпринимательским ресурсом, т. е. в ней немало опытных и образованных предпринимателей, развита рыночная инфраструктура, имеет глубокие корни предпринимательская этика и культура, а высокая степень либерализации хозяйственной деятельности сочетается с активной государственной поддержкой мелкого и среднего предпринимательства, предпринимательская деятельность имеет наиболее эффективные показатели.

Подобными характеристиками обладают прежде всего развитые страны, большинство из которых развивали предпринимательский ресурс

столетиями (Европа) или являются наследниками старой предпринимательской культуры (Северная Америка), а также, плюс ко всему, обладают глубокими торговыми традициями (страны Юго-Восточной Азии).

Коммерческая деятельность, в свою очередь, делится на две группы:

1. Формальная, официальная, легальная.
2. Неформальная, нелегальная.

Первая группа – это деятельность, которая осуществляется в соответствии с государственными законами; государство выдает лицензии, разрешения на этот вид деятельности.

Вторая группа деятельности (нелегальная, теневая экономика) – это такой уклад в экономике, который складывается в обществе вопреки правовым нормам и правилам хозяйствования.

Теневая экономика имеется в любой стране независимо от того, преобладают ли в ней рыночные структуры или командно-административная система. На масштабы теневой экономики значительное влияние оказывают следующие факторы: тяжесть налогообложения, объемы доходов, уровень безработицы, общее состояние экономики, уровень жизни населения и т. д.

(З.К.Раджабова. Мировая экономика)

№3

Производственная структура предприятия

Производственная структура предприятия — это совокупность производственных единиц предприятия (цехов, служб), входящих в его состав, и формы связей между ними.

Производственная структура зависит от вида выпускаемой продукции и его номенклатуры, типа производства и форм его специализации, от особенностей технологических процессов. Причем последние являются важнейшим фактором, определяющим производственную структуру предприятия. Это, по существу, форма организации производственного процесса. В ней различают подразделения производств:

- основного;
- вспомогательного;
- обслуживающего.

В цехах (подразделениях) основного производства предметы труда превращаются в готовую продукцию.

Цехи (подразделения) вспомогательного производства обеспечивают условия для функционирования основного производства (обеспечение инструментом, энергией, ремонтом оборудования).

Подразделения обслуживающего производства обеспечивают основное и вспомогательные производства транспортом, складами (хранение), техническим контролем и т.д.

Таким образом, в составе предприятия выделяются основные, вспомогательные и обслуживающие цехи и хозяйства производственного назначения.

В свою очередь цехи основного производства (в машиностроении, приборостроении) подразделяются на заготовительные, обрабатывающие и сборочные.

Цех — это основная структурная производственная единица предприятия, административно обособленная и специализирующаяся на выпуске определенной детали или изделий либо на выполнении технологически однородных или одинакового назначения работ. Цехи делятся на участки, представляющие собой объединенную по определенным признакам группу рабочих мест.

На основе производственной структуры разрабатывается генеральный план предприятия, т.е. пространственное расположение всех цехов и служб, а также путей и коммуникаций на территории завода. При этом цехи должны быть расположены в последовательности выполнения производственного процесса.

(<http://www.studfiles.ru/preview/4343935/>)

№4

Финансы

Финансы - это совокупность денежных отношений, организованных государством, в процессе которых осуществляется формирование и использование общегосударственных фондов денежных средств для осуществления экономических, социальных и политических задач.

Финансы - неотъемлемая часть денежных отношений. Это экономический инструмент распределения и перераспределения валового внутреннего продукта (ВВП) и национального дохода, орудие контроля за образованием и использованием фондов денежных средств. Финансы отражают уровень развития производительных сил в отдельных странах и возможности их воздействия на макроэкономические процессы в хозяйственной жизни.

Характерными признаками финансов являются:

-распределительный характер отношений, который основан на правовых нормах или этике ведения бизнеса, связан с движением реальных денег независимо от движения стоимости в товарной форме;

-односторонний (однаправленный), как правило, характер движения денежных средств;

-создание централизованных и децентрализованных фондов денежных средств.

Финансы - категория стоимостная. Ближе всего она находится к категории денег. Однако деньги и финансы - не одно и то же. Финансовые отношения включают в себя следующие денежные отношения:

-денежные отношения между двумя субъектами, один из которых наделен особыми полномочиями (государство);

-в процессе денежных отношений формировался общегосударственный фонд денежных средств - бюджет. Эти отношения носили фондовый характер;

-регулярное поступление средств в бюджет не могло быть обеспечено без придания налогам, сборам и другим платежам государственно-принудительного характера, что достигалось посредством правовой нормотворческой деятельности государства, создания соответствующего фискального аппарата.

Финансовая система - это форма организации денежных отношений между всеми субъектами воспроизводственного процесса по распределению и перераспределению совокупного общественного продукта. В процессе распределения стоимости совокупного общественного продукта у субъектов экономических отношений аккумулируются различные фонды денежных доходов и накоплений.

(Ф.М.Шелопаев. Финансы (конспект лекций)

№5

Понятие коммерческой деятельности

В условиях рыночной экономики господствующими являются товарно-денежные отношения. Поэтому практически каждый продукт труда, произведенный на предприятиях, обязательно продается и покупается, т.е. проходит стадию обмена. Продавцы и покупатели товара заключают сделки купли-продажи, осуществляют сбыт и закупки товаров, оказывают посреднические и другие услуги.

Коммерция как разновидность человеческой деятельности у большинства из нас ассоциируется с торговлей. Это совершенно естественно, так как происходит данный термин от латинского *commercium* (торговля). Однако такое толкование коммерции как термина является слишком узким и явно недостаточным для выяснения понятия и сущности коммерческой деятельности.

Коммерческая деятельность представляет собой часть предпринимательской деятельности на товарном рынке и отличается от нее по большому счету лишь тем, что не охватывает сам процесс изготовления товара или оказания услуги. В широком смысле любая организация, предлагающая на рынок продукты труда своих работников, а, значит, участвующая в процессе обмена, может быть отнесена к категории субъектов продажи. Важно учитывать, что, если данный субъект предполагает получение доходов от продажи (сбыта) товаров или оказания услуг, превышающих по размеру затраты на их создание, то его деятельность принято квалифицировать как коммерческую. Аналогичным образом формируется и представление о деятельности по приобретению сырья, материалов и изделий для производства товаров и оказания услуг.

Предприниматель всегда стремится приобретать ресурсы и пользоваться услугами в соответствии со своими собственными коммерческими интересами. Задача, которую ставит перед ним рынок, сводится к необходимости создать качественный товар и выгодно его

реализовать. Поэтому материально-техническое снабжение (закупки и т.п.), как одно из основных условий создания товара, следует полностью отнести к коммерческой деятельности и рассматривать в качестве ее важнейшего элемента.

Толкование термина “коммерческий” имеет, прежде всего, практическое значение, так как организация работы коммерческих служб предполагает учет множества специфических особенностей, начиная с экономических основ и заканчивая структурой документооборота. Особым образом производится профессиональная подготовка коммерческих работников. Помимо традиционных знаний в области экономики и управления, коммерсант должен обладать рядом специфических навыков в области делового общения и переговоров, уметь принимать нестандартные решения по выявлению высокорентабельных сфер приложения труда.

(Шевченко Е.В. Коммерческая деятельность).

№6

Задачи бухгалтерского учета и основные требования к ведению бухгалтерского учета

Законом Республики Беларусь «О бухгалтерском учете и отчетности» определены основные задачи бухгалтерского учета и отчетности:

1. Формирование полной и достоверной информации о хозяйственной деятельности организации, ее имущественном положении, полученных доходах и понесенных расходах, необходимой для руководства и управления.

2. Обеспечение контроля за сохранностью имущества организации, товарно-материальных ценностей и денежных средств.

3. Выявление внутрипроизводственных резервов, их мобилизация и эффективность использования ресурсов.

4. Обеспечение внутренних и внешних пользователей своевременной информацией о наличии и движении имущества и обязательств организации, а также использования этих данных инвесторами, кредиторами, налоговыми и банковскими учреждениями.

5. Обеспечение финансовой устойчивости организации. Из поставленных задач вытекают две функции бухгалтерского учета: информационная и контрольная.

К ведению бухгалтерского учета предъявляются следующие требования:

– достоверность, полнота и ясность отражаемой информации на основе первичной и сводной документации;

– своевременность и точность отражения хозяйственных операций на счетах бухгалтерского учета;

– доступность и экономичность ведения бухгалтерского учета путем рационального расходования средств;

– обособленность учета имущества, являющегося собственностью организации, от имущества других юридических и физических лиц; – сопоставимость учетных и плановых показателей;

– использование принципов Международных стандартов по учету и отчетности с учетом отечественного законодательства.

Таким образом, хозяйственный учет и его основные виды, в том числе и бухгалтерский учет, создающий фактическую информацию о разных сторонах хозяйственной деятельности организации, играет большую роль в системе управления и является его неотъемлемым составным элементом.

(Сокольчик, Т. П. Бухгалтерский учёт и аудит: пособие).

№7

Сущность финансового контроля

Финансовый контроль, с одной стороны, является одной из завершающих стадий управления финансами, а с другой, он выступает необходимым условием эффективности управления ими.

Особое место финансового контроля в общей системе контроля как элемента в системе управления определяется его спецификой, выражающейся в контролирующей функции самих финансов. Если контрольная функция финансов является свойством самих финансов, то финансовый контроль является деятельностью соответствующих органов, организующих и осуществляющих этот контроль.

Формально объектом финансового контроля являются финансовые показатели деятельности, но так как они либо регламентируют процесс формирования, распределения, перераспределения и использования финансовых ресурсов, либо отражают результативность их кругооборота, фактическим объектом финансового контроля становится весь процесс производственно-хозяйственной деятельности. Этим и определяется огромная роль финансового контроля в системе управления.

Необходимым условием эффективности финансового контроля является система бухгалтерского учета, обеспечивающая достоверность и полноту отражения движения стоимостных показателей деятельности подотчетного юридического или физического лица. Только при таком условии результаты финансового контроля дают возможность для анализа и объективной оценки динамики финансовых показателей и корректировки хода реализации финансовой политики на определенный период развития как отдельной сферы деятельности, так и всего государства.

В странах с рыночной экономикой сфера государственного финансового контроля обеспечивает реализацию финансовой политики государства. Государственный финансовый контроль распространяется только на звенья системы государственных финансов и охватывает только обобщественную часть валового внутреннего продукта. Это, прежде всего, составление и исполнение государственного бюджета,

внебюджетные правительственные фонды, местные финансы и финансы государственных предприятий.

Деятельность монополий и частнопредпринимательская деятельность является объектом государственного финансового контроля лишь в части соблюдения финансовой дисциплины при выполнении монополиями государственных заказов, при предоставлении монополиям и частным предпринимателям субсидий и кредитов, при составлении ими налоговых деклараций.

(Ф.М.Шелопаяев. Финансы (конспект лекций)).

№8

Создание банковской системы частичных резервов

Вскоре после того, как древние начали использовать в сделках золото, стало очевидно, что как покупателям, так и торговцам неудобно и небезопасно перевозить, взвешивать и проверять на чистоту золото каждый раз при заключении сделок. Поэтому в практику вошло правило отдавать золото на хранение золотых дел мастерам, которые имели подвалы или специальные кладовые и были готовы за плату предоставить их. Получив золотой вклад, золотых дел мастер выдавал вкладчику квитанцию. Вскоре товары стали обмениваться на квитанции золотых дел мастеров, и квитанции превратились в раннюю форму бумажных денег.

При этом золотых дел мастера, ставшие прототипами банкиров, использовали 100% резервной системы, то есть их бумажные деньги (квитанции), находящиеся в сбережении, полностью обеспечивались золотом. Но, видя готовность людей принимать квитанции в качестве бумажных денег, золотых дел мастера начали осознавать, что хранимое ими золото редко востребуется, а отсюда — количество еженедельно или ежемесячно вкладываемого золота превышает количество изымаемого.

В один прекрасный момент какому-то сообразительному золотых дел мастеру пришла в голову идея, что выпуск бумажных денег может превышать количество имеющегося золота. Он стал направлять эти избыточные бумажные деньги в обращение, давая под проценты ссуды торговцам, производителям и потребителям. Так зародилась банковская система частичных резервов. Если, например, наш изобретательный золотых дел мастер давал в ссуду сумму, равную количеству находящегося на хранении золота, то общая стоимость бумажных денег в обращении вдвое превышала стоимость золота и резервы составляли 50% стоимости выпущенных бумажных денег.

Банковская система частичных резервов — система, которую мы имеем сейчас, — отличается двумя характерными чертами.

1.Создание денег и резерва. В такой системе банки могут создавать деньги. Когда золотых дел мастер давал в ссуду деньги, которые не обеспечивались полностью золотыми резервами, шло создание денег. Разумеется, количество этих денег, которое может создать золотых дел мастер, зависит от размера резерва, который он счел благоразумным иметь

на руках. Чем меньше сумма резервов, тем большее количество денег сможет золотых дел мастер создать. Хотя золото больше не используется для "поддержки" нашего денежного предложения, банковское кредитование (создание денег) сегодня ограничивается количеством резервов, которое банк считает необходимым или обязывается в юридическом порядке содержать.

2. Банковская паника и регулирование. Банки, действующие на основе частичных резервов, уязвимы для банковской паники, или "наплыва требований". Наш золотых дел мастер, выпустивший бумажных денег на сумму, вдвое превышающую стоимость золотого резерва, разумеется, не сможет обратить все эти деньги в золото в том маловероятном случае, если окажется, что все владельцы бумажных денег одновременно потребуют золото. Бесчисленные примеры гибели европейских и американских банков в этих печальных обстоятельствах на самом деле существуют. С другой стороны, банковская паника очень маловероятна, если банк имеет резервы разумных размеров и проводит осторожную политику кредитования. Действительно, предотвращение наплыва требований в банке — основная причина жесткого контроля банковской системы.

(<http://www.studfiles.ru/preview/1745535/>).

№9

Уровень жизни

Уровень жизни является одной из важнейших социальных категорий. Под уровнем жизни понимаются обеспеченность населения необходимыми материальными благами и услугами, достигнутый уровень их потребления и степень удовлетворения разумных (рациональных) потребностей. Так понимается и благосостояние. Денежная же оценка благ и услуг, фактически потребляемых в среднем домохозяйстве в течение известного промежутка времени и соответствующих определенному уровню удовлетворения потребностей, представляет собой стоимость жизни. В широком смысле понятие "уровень жизни населения" включает еще условия жизни, труда и занятости, быта и досуга, его здоровье, образование, природную среду обитания и т. д. В таком случае чаще употребляется термин "качество жизни".

Можно выделить четыре уровня жизни населения:

- достаток (пользование благами, обеспечивающими всестороннее развитие человека);
- нормальный уровень (рациональное потребление по научно обоснованным нормам, обеспечивающее человеку восстановление его физических и интеллектуальных сил);
- бедность (потребление благ на уровне сохранения работоспособности как низшей границы воспроизводства рабочей силы);

- нищета (минимально допустимый по биологическим критериям набор благ и услуг, потребление которых лишь позволяет поддержать жизнеспособность человека).

Повышение уровня жизни (социальный прогресс) составляет приоритетное направление общественного развития. Еще у древних римлян одним из главных девизов был такой: "Благо народа — высшая цель". Благо народа и есть критерий прогресса. Особую значимость этот критерий приобретает в социально ориентированной рыночной экономике, где центральной фигурой становится человек.

Рыночная экономика — экономика массового потребления, именно потребитель — король рынка с его законом: нельзя производить что-либо, не имея в виду предстоящего потребления.

Важнейшими составляющими уровня жизни выступают доходы населения и его социальное обеспечение, потребление им материальных благ и услуг, условия жизни, свободное время. Условия жизни можно укрупненно разделить на условия труда, быта и досуга. Условия труда включают санитарно-гигиенические, психофизиологические, эстетические и социально-психологические условия. (<http://center-yf.ru/data/stat/Uroven-zhizni.php>).

№10

Санация

Санация - система мер, направленных на предотвращение ликвидации предприятия с признаками банкротства. Санация (оздоровление) предприятия-должника является реорганизационной процедурой предприятия. В ходе осуществления этой процедуры предприятию-должнику оказывается кредитором финансовая помощь, предоставляются льготные кредиты, льготное налогообложение. Государственная финансовая поддержка предоставляется тем предприятиям, которые при наличии соответствующих возможностей способны в короткое время эффективно использовать полученные финансовые средства.

Финансовая помощь может быть оказана предприятиям, у которых износ основных фондов ниже среднеотраслевого, но спрос на их продукцию низкий или, наоборот, спрос на продукцию довольно высокий, а износ основных фондов выше среднеотраслевого:

Наличие возможности восстановления платежеспособности оформляется планом финансового оздоровления. План должен включать в себя следующие разделы:

- 1)общая характеристика предприятия;
- 2)краткие сведения по плану финансового оздоровления, где приводится сумма необходимых финансовых средств, срок погашения помощи и т.д.;
- 3)анализ финансового состояния;
- 4)мероприятия по восстановлению платежеспособности:
-смена руководства предприятия;

- инвентаризация предприятия (продажа излишних запасов товарно-материальных ценностей и оборудования);
- оптимизация дебиторской задолженности;
- снижение издержек производства;
- продажа дочерних фирм; -оптимизация численности персонала;
- 5)рынок и конкуренция;
- 6)деятельность в сфере маркетинга предприятия;
- 7)план производства, где рассчитывается производственная программа, численность работников, фонд оплаты труда и т.д.;
- 8) финансовый план, в котором определяется прибыль, текущая стоимость, внутренняя норма рентабельности, срок окупаемости.

Квалифицированное составление плана финансового оздоровления является основой при принятии решения об оказании помощи. Оценивается эффективность представленных бизнес-планов с помощью показателей внутренней нормы рентабельности и чистой текущей стоимости. Эти подходы к санации предприятий обязательно применять и при оказании негосударственной финансовой помощи.

(В.Ф. Дунаев, В.Д. Шпаков и др. Экономика предприятий нефтяной и газовой промышленности)

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТАМ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

№1

Понятия «государство» и «политическая система общества» соотносятся, как часть и целое. Государство концентрирует в себе все многообразие политических интересов, регулируя явления политической жизни через призму «общеобязательности». Именно в этом качестве государство играет особую роль в политической системе, придавая ей своего рода целостность и устойчивость. Оно выполняет основной объем деятельности по управлению, пользуясь ресурсами общества и упорядочивая его жизнедеятельность. Государство занимает центральное, ведущее положение в политической системе общества, так как оно:

- 1) выступает в качестве единственного официального представителя всего народа, объединяемого в пределах его территориальных границ по признаку гражданства;
- 2) является единственным носителем суверенитета;

3) обладает специальным аппаратом (публичной властью), предназначенным для управления обществом; имеет силовые структуры (вооруженные силы, милицию, службу безопасности и т.п.);

4) обладает, как правило, монополией на правотворчество;

5) владеет специфическим набором материальных ценностей (государственная собственность, бюджет, валюта и т.д.);

6) определяет главные направления развития общества.

Государство выступает не только самостоятельным субъектом политики, но и призвано регулировать поведение иных субъектов политических отношений, обладая в этой сфере весьма широкими полномочиями:

- может устанавливать в законодательстве правовой режим организации и функционирования всех иных субъектов политики - политических партий, движений, групп давления и т.п.;

- регистрирует их соответствующими органами (как правило, Министерством юстиции) и привлекает к участию в общественных и государственных делах;

- может осуществлять надзор за законностью деятельности всех иных субъектов политики и применять меры принуждения за соответствующие правонарушения.

Наряду с государством особое место в политической жизни занимает и право как важнейший социальный институт.

Роль права в политической системе общества заключается в том, что оно:

1) служит одним из средств связи между обществом и его политической системой (в законах, принимаемых законодательными органами, выражаются интересы большинства людей, различных слоев, классов, групп населения);

2) аккумулирует волю общества, всех его политических сил;

3) интегрирует общество, делает политическую систему стабильной (в частности, Конституции и законы обычно на длительный период закрепляют систему политических институтов, правовую основу взаимоотношений между ними, устройство государства и т.п.);

4) устанавливает правовые формы организации, функционирования и смены государственной власти, способы и методы политической борьбы всех существующих в данном обществе политических сил и т.д.;

5) легализует в правовых актах (Конституции, законах, подзаконных актах) субъектов политической организации - государство, политические партии, движения, общественные объединения и т.п., которые должны действовать в их рамках.

(Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник)

№ 2

Теория государства и права как фундаментальная наука выполняет ряд важных функций.

Онтологическая функция – первая и отправная. Онтология – учение о бытии, в котором исследуются основы, принципы бытия, его структура, закономерности.

Выполняя онтологическую функцию, теория государства и права отвечает на вопросы, что есть государство и право, как и почему они возникли, что они представляют собой в настоящее время, какова их судьба и т.д.

Гносеологическая функция. Гносеология, или теория познания, нацелена на изучение природы познания, его отношения к реальности и т.д. Теория государства и права, вырабатывая теоретические конструкции и приемы, тем самым способствует развитию правового познания.

Эвристическая функция. Эвристика – это искусство нахождения истины, новых открытий. Теория государства и права не ограничивается познанием и объяснением государственно-правовых явлений, а открывает новые закономерности в их развитии, в наше время, в частности, в условиях рыночной экономики.

Методологическая функция. Будучи фундаментальной наукой, теория государства и права выполняет по отношению к отраслевым юридическим наукам методологическую функцию, задавая им определенный уровень, теоретическую и логическую целостность. Обобщая государственно-правовую практику, теория государства и права формулирует идеи и выводы, имеющие принципиальное значение для юриспруденции в целом. Ее категории, принципы, идеи и выводы служат своеобразными «опорными пунктами», «несущими конструкциями» отраслевых и специальных юридических наук.

Политико-управленческая функция. Государство и право всегда были и будут фокусом политической борьбы, острых политических дискуссий. Термин «политика» в переводе с греческого – «искусство управления государством». Венцом политики выступает государственная власть. Вот почему партии и политические движения ведут столь активную борьбу за политическую власть. Кому принадлежит государственная власть, тот решает, по сути, все дела. Реализуется эта функция через государственное управление.

Теория государства и права призвана формировать научные основы как внутренней, так и внешней государственной политики, обеспечивать научность государственного управления.

Идеологическая функция. Идеология – система основополагающих (базовых) идей, понятий, взглядов, в соответствии с которыми формируется мировоззрение и жизненная позиция личности, социальных групп, общества в целом. Без базовых интегрирующих идеологических установок и мотивов ни личность, ни государство, ни общество обойтись не могут. Не случайно кризисные периоды в жизни общества обычно сопровождаются потерей идеологических ориентиров, бездуховностью и смутами. Теория государства и права аккумулирует и приводит в систему идеи о государстве и праве, создает научную основу для формирования

общественной и индивидуальной политической и правовой культуры. Таким образом, она воздействует на общественную жизнь, поведение людей не только через государство и право, но и непосредственно, как важный идеологический фактор, оказывающий влияние на правосознание субъектов права и тем самым на регулирование общественной жизни в целом.

Практически-организаторская функция. Теория государства и права служит научной основой функционирования государства и права, вырабатывает рекомендации для решения многочисленных проблем государственно-правового строительства, особенно в современный сложный переходный период. Правда, в этом отношении наука в большом долгу перед обществом.

Прогностическая функция. На основе признания закономерностей развития государства и права анализируемая наука выдвигает гипотезы о их будущем, истинность которых затем проверяется практикой.

Научное прогнозирование имеет большое значение для предвидения в государственно-правовой сфере, оно позволяет «заглянуть» в будущее государственности. Научно обоснованные прогнозы будят мысль, придают уверенность в действиях и тогда, когда не полностью осуществляются.

(Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева)

№3

Специальные и частнонаучные методы теории государства и права

Традиционен для юридической науки *формально-юридический метод*. Исследование внутреннего строения правовых норм и права в целом, анализ источников (форм права), формальной определенности права как его важнейшего свойства, методы систематизации нормативного материала, правила юридической техники и т.п. – все это конкретные проявления формально-юридического метода. Он применим и при анализе форм государства, при определении и юридическом оформлении компетенции органов государства и т.д.

Словом, формально-юридический метод вытекает из самой природы государства и права, он помогает описать, классифицировать и систематизировать государственно-правовые феномены, исследовать их внешнюю и внутреннюю формы.

В наше время, когда закономерно усиливаются интеграционные процессы, возрастает роль *метода сравнительного государствоведения и правоведения*, который имеет своим объектом сходные государственно-правовые институты различных стран. С логической точки зрения, названный метод основывается на последовательном изучении и сопоставлении большого числа сходных объектов. Например, достоинства и недостатки государственных и правовых институтов нашей страны трудно установить без сравнения их с аналогичными институтами других

стран. Значение данного метода возрастает, когда возникает необходимость в политических и правовых реформах. Вместе с тем сравнительное государствоведение и правоведение не имеет ничего общего с бездумным заимствованием иноземного опыта и механическим переносом его в наши специфические исторические, национальные и социально-культурные условия.

К специальным относится и *метод государственного и правового моделирования*. Суть его заключается в том, что между различными государственными и правовыми явлениями имеется определенное сходство, а потому, зная свойства и признаки одного из них (модели), можно с достаточной степенью точности судить о других.

Моделирование помогает при поиске наилучших схем организации государственного аппарата, наиболее рациональной структуры административно-территориального деления, при формировании системы законодательства и др.

В современных условиях особое значение приобретает *конкретно-социологический метод* исследования государственно-правовых проблем. С его помощью можно выявить степень эффективности функционирования всех ветвей государственной власти, правового регулирования, состояние законности и правопорядка в стране. Конкретно-социологические исследования содействуют разработке ключевых вопросов теории государства и права, для изучения которых они предоставляют массу новых жизненных фактов, статистических и иных данных.

В рамках конкретно-социологического метода используются такие приемы, как наблюдение, анкетирование, интервьюирование, эксперимент и др.

(Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева)

№4

Особенности возникновения права

Причины и условия, вызвавшие к жизни право, во многом аналогичны причинам, породившим государство. Однако между нормами первобытного общества и нормами права существовала более глубокая преемственность, чем между органами родового самоуправления и органами государства. Вековые, проверенные многими поколениями обычаи расценивались как данные свыше, правильные и справедливые и нередко назывались «право», «правда». Наиболее ценные из них были санкционированы государством и стали важными источниками права (обычным правом).

Цари (правители) ранних государств, продолжая общесоциальные традиции обычного права, в своих законах пытались поддерживать начала социальной справедливости: ограничивали богатство, ростовщичество, закрепляли справедливые цены и т.д. Это нашло отражение в древнейших правовых актах – законах Хаммурапи, XII таблиц, реформах Солона. Правда,

несомненно и то, что право с ранних этапов своего развития наряду с выполнением общесоциальных функций играло важную роль нормативно-классового регулятора, т.е. регламентировало общественные отношения в интересах экономически господствующего класса.

Возникновение права – закономерное следствие усложнения общественных взаимосвязей, углубления и обострения социальных противоречий и конфликтов. Обычаи перестали обеспечивать порядок и стабильность в обществе, а значит, появилась объективная необходимость в принципиально новых регуляторах общественных отношений.

В отличие от обычаев правовые нормы фиксируются в письменных источниках, содержат четко сформулированные дозволения, обязывания, ограничения и запреты. Изменяются процедура и порядок обеспечения реализации правовых норм, появляются новые способы контроля за их выполнением: если раньше таким контролером было общество в целом, его общественные лидеры, то в условиях государства это полиция, армия. Споры разрешает суд. Правовые нормы отличаются от обычаев и санкциями: значительно ужесточаются меры наказания за посягательства на собственность социальной верхушки, наказания за преступления против личности дифференцируются в зависимости от статуса потерпевшего – свободного, раба, мужчины, женщины.

Говоря об особенностях образования права, необходимо помнить, что процесс возникновения государства и права протекал во многом параллельно, при взаимном их влиянии друг на друга. Так, на Востоке, где очень велика роль традиций, право возникает и развивается под воздействием религии и нравственности, а основными его источниками становятся религиозные положения (поучения) – Законы Ману в Индии, Коран в мусульманских странах и т.д. В европейских странах наряду с обычным правом развиваются обширное, отличающееся более высокой, чем на Востоке, степенью формализации и определенности законодательство и прецедентное право.

(Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов, под ред. проф. С.С. Алексеева)

№5

Основные теории возникновения права

Учения о возникновении права обычно тесно связаны с концепциями происхождения государства, хотя и содержат немало специфического.

Теологическая теория исходит из божественного происхождения права как вечного, выражающего божью волю и высший разум явления. Но она не отрицает наличия в праве природных и человеческих (гуманистических) начал. Многие религиозные мыслители утверждали, что право – Богом данное искусство добра и справедливости. Теологическая теория одна из первых связала право с добром и справедливостью, в этом ее несомненное достоинство. Вместе с тем

рассматриваемая теория опирается не на научные доказательства и аргументы, а на веру.

Теория естественного права (распространенная во многих странах мира) отличается большим плюрализмом мнений ее создателей по вопросу происхождения права. Сторонники этой теории считают, что параллельно существуют позитивное право, созданное государством путем законодательства, и естественное право.

Если позитивное право возникает по воле людей, государства, то причины появления естественного права иные. До начала буржуазной эпохи господствующим был взгляд о божественном происхождении естественного права как высшего и неизменного. С наступлением капиталистических отношений многие мыслители перестали связывать естественное право с именем Бога. Так, виднейший представитель этой теории Г. Греций утверждал, что мать естественного права есть сама природа человека, что оно вытекает из неизменной природы человека. В человеке оно проявляется в виде голоса его совести, человек познает естественное право, обращаясь именно к ней. По мнению Вольтера, естественное право вытекает из законов природы, оно самой природой вписано в сердце человека. Естественное право выводили также из присущей людям вечной справедливости, из нравственных начал. Но во всех случаях естественное право людьми не создается, а возникает само по себе, спонтанно; люди каким-то образом лишь познают его как некий идеал, эталон всеобщей справедливости.

В естественно-правовой теории доминирует антропологическое объяснение права и причин его возникновения. Если право порождено неизменной природой человека, то оно вечно и неизменно, пока существует человек. Однако такой вывод вряд ли можно признать научно обоснованным.

Создатели *исторической школы права* в Германии XVIII–XIX вв. (Г. Гуго, Ф. Савиньи, Г. Пухта) доказывали, что право зарождается и развивается исторически, как язык, а не декретируется законодателем. Оно вытекает из «национального», «народного» сознания. Историческая школа права смыкается с религиозными воззрениями. Так, Г. Пухта, утверждал, что «право от Бога, который в природу наций вложил силу создавать право».

Создатель *нормативистской теории права* Г. Кельзен выводил право из самого права. Право, утверждал он, не подчинено принципу причинности и черпает силу и действенность в самом себе. Для Кельзена проблемы причин возникновения права вообще не существовало.

Психологическая теория права (Л. Петражицкий и др.) усматривает причины правообразования в психике людей, в «императивно-атрибутивных правовых переживаниях». Право – это «особого рода сложные эмоционально-интеллектуальные психические процессы, совершающиеся в сфере психики индивида».

Думается, отрицать влияние психологического фактора на возникновение и функционирование права нет оснований, однако еще меньше оснований считать психические переживания людей его первопричиной.

(Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева)

№6

Внешнее выражение правовых норм

Реальное действие правовых норм непосредственно связано с их внешним выражением, закреплением в официальных документах. Важнейшим и наиболее распространенным из них является нормативный правовой акт. Его характеризуют следующие признаки:

- а) издается компетентными органами государства или в соответствии с конституцией принимается непосредственно населением путем референдума;
- б) содержит нормы права, устанавливает, отменяет или изменяет их;
- в) обладает юридической силой, охраняется и обеспечивается государством;
- г) имеет вид письменного документа с установленной структурой и необходимыми атрибутами;
- д) носит легитимный характер.

Нормативный правовой акт выступает необходимой формой взаимосвязи между законодателем и исполнителем, между абстрактными моделями правового регулирования и конкретными субъектами права. Письменная форма, четкость изложения делают его доступным и понятным для граждан, легитимность и стабильность создают основу для обеспечения законности и правопорядка в стране.

Нормативные правовые акты подразделяются по субъектам правотворчества на акты органов представительной власти (законы, постановления, решения) и органов исполнительной власти (указы, постановления, приказы); по юридической силе – на законодательные и подзаконные; по степени систематизации – на простые и кодифицированные; по сфере действия – на федеральные, акты субъектов федерации, акты органов местного самоуправления, локальные нормативные акты; по времени – на постоянные и временные.

Нормативные акты как внешняя форма выражения правовых норм также имеют структуру (разделы, главы, статьи, параграфы, пункты). Основным структурным элементом нормативного акта является статья. Соотношение нормы права и статьи закона поливариантно, зависит, как уже отмечалось, от структуры фактических общественных отношений, уровня развития отрасли, института или всей правовой системы, замысла законодателя, степени развитости юридической техники и технологии.

В первом варианте норма права и статья закона совпадают. Учитывая единство потенциальной и реальной структуры правовой

нормы, мы находим в статье либо все три элемента (гипотезу, диспозицию и санкцию), либо только один (два), а остальные необходимо выявить логическим путем. Но так или иначе по объему и содержанию государственно-властное веление (норма) и нормативное предписание (статья акта) совпадают. Такое соотношение нормы права и статьи закона типично, и к этому должен постоянно стремиться законодатель.

Второй вариант – включение нескольких норм в одну статью закона.

Третий вариант предполагает расположение одной нормы в нескольких статьях. (*Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева*)

№7

Закон: его понятие и роль в демократическом государстве

Демократическое государство представляет собой политическую организацию власти, основанную на принципах разделения властей, соблюдения прав человека, верховенства права во всех сферах жизни. В большинстве современных государств главным источником права является закон. Этимологически слово «закон» происходит от древнерусского слова «кон», которое означало границу, предел чего-либо.

В современной юридической науке и практике термин «закон» употребляют двояко – как юридический нормативный акт высшего органа власти, принятый в особом порядке парламентом (или с помощью плебисцита), и как нормативный акт (юридический документ) любого органа государства, который содержит юридические нормы, обязательные правила поведения.

Закон – это обладающий высшей юридической силой нормативный акт, принятый в особом порядке высшим представительным органом государственной власти или непосредственно народом и регулирующий наиболее важные общественные отношения.

Каковы характерные признаки закона как ведущего источника права?

1. Закон – это юридический документ, содержащий нормы права.
2. Закон является результатом правотворческой деятельности высшего органа государственной власти (парламента, монарха и др.) или всего народа.
3. Закон регулирует наиболее значимые, типичные, устойчивые отношения в обществе.
4. Закон обладает высшей юридической силой, что проявляется в невозможности его отмены другим органом, кроме принявшего, а также в том, что содержанию закона не должны противоречить все иные юридические документы.
5. Закон является фундаментальным юридическим документом. Он служит базой, основой, ориентиром нормотворческой деятельности иных государственных органов, судов.

В государстве, имеющем парламентскую систему, формируется, естественно, и законодательная система, состоящая из нормативных актов парламента (законов, статутов и т.д.). Чем выше степень цивилизованности, развитости и гуманности общества, тем большую потребность оно испытывает в законах. Это предъявляет особые, повышенные требования к содержанию закона.

В самом общем плане можно сказать, что содержание закона должно быть *правовым*, т.е. соответствующим неотъемлемым, неотчуждаемым естественным правам человека. Такие права в основном зафиксированы в авторитетных международно-правовых документах ООН, которые составляют юридическую базу правовой защиты каждого человека в отдельности и человеческой цивилизации в целом и служат юридическим императивом для законодателей любых государств. Степень соблюдения прав человека в законе – критерий качества самого закона, показатель его сущности и полезности, справедливости и ориентированности на свободу.

Верховенство закона во всех сферах жизни общества означает невозможность произвольного усмотрения в управлении делами общества и государства. Само по себе это положение гуманистично: человек и общество лишаются возможной опасности волюнтаризма, грубых вторжений в сферу личного со стороны власти. Такое вторжение невозможно без оснований, указанных в законе.

Содержание закона образуют первичные нормы, которые в отдельных случаях получают дальнейшую конкретизацию и развитие в подзаконных актах.

(Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева)

№8

Систематизация нормативно-правовых актов

В ходе общественного развития государство активно осуществляет правотворческие функции, в результате чего издаются сотни различных нормативно-правовых актов по широкому кругу вопросов. Формирование законодательства как взаимосогласованной и эффективной системы происходит в результате не только планирования законотворческих работ нормотворческим органом, но и систематизации. Систематизация законодательства – это целенаправленная работа законодателя по упорядочению и приведению в единую систему действующих законодательных актов с целью их доступности, лучшей обзримости и эффективного применения. В основе такой работы лежат знания о системе права, ее отраслях и подотраслях.

Целями систематизации являются: создание стройной системы законов, обладающей качествами полноты, доступности и удобства пользования нормативными актами, устранение устаревших и неэффективных норм права, разрешение юридических коллизий, ликвидация пробелов и обновление законодательства.

Юридической науке известны два основных вида систематизации: инкорпорация и кодификация.

Инкорпорация – вид систематизации, в ходе которой действующие нормативные акты сводятся воедино без изменения их содержания, переработки и редактирования. В этом случае текстуальное изложение юридических норм (правил поведения) не подвергается изменению. Результатом инкорпорации является издание различных сборников или собраний, которые формируются по тематическому принципу (т.е. по предмету регулирования) или по годам издания нормативных актов (т.е. по хронологическому принципу).

Инкорпорация подразделяется на официальную и неофициальную. К официальной можно отнести Собрание законодательства Российской Федерации. В его первом разделе публикуются нормативные акты Президента и Правительства за определенный период, во втором – их индивидуальные правовые акты. К неофициальной инкорпорации относятся сборники нормативных материалов по отраслям права, издаваемых в учебных целях, для просвещения населения и т.д. На подобного рода неофициальные инкорпоративные материалы нельзя ссылаться в ходе рассмотрения юридических дел в суде, арбитраже и других правоприменительных органах.

Кодификация предполагает переработку норм права по содержанию и их систематизированное, научно обоснованное изложение в новом законе (своде законов, кодексе, основах законодательства и др.). Кодификация – это систематизационная работа более высокого уровня, чем инкорпорация, так как в ходе кодификации происходит качественная переработка действующих юридических норм, устраняются несогласованности, дублирование, противоречия и пробелы в правовом регулировании, отменяются неэффективные и устаревшие нормы. Нормативный материал приводится законодателем в стройную, внутренне согласованную правовую систему. На смену ранее действовавшему большому числу юридических нормативных документов приходит новый единый сводный акт, изданием которого достигается четкость и эффективность в правовом регулировании.

Кодификация законодательства может быть всеобщей (когда переработке подвергается все законодательство государства), отраслевой (если перерабатываются нормы определенной отрасли законодательства) или специальной (охватывающей нормы какого-либо правового института). (*Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева*)

№9

Юридическая техника

Эффективность и результативность законов и иных нормативно-правовых актов в большой мере зависит от того, насколько точны и ясны

юридические формулировки, насколько они логически связаны и последовательны, насколько единообразно применение юридических понятий и терминов. Этому способствуют правила и приемы юридической техники, которые используются законодателем в ходе подготовки нормативно-правовых актов.

Итак, юридическая техника – это совокупность правил, средств и приемов разработки, оформления и систематизации нормативных актов в целях их ясности, понятности и эффективности. Объектом юридической техники является текст нормативного документа, в отношении которого применяются интеллектуальные усилия законодателя. Именно последний и использует различные правила и приемы подготовки нормативных актов.

Необходимо отметить, что уровень развития юридической техники всегда служит надежным показателем уровня развития правовой культуры общества. Несомненно также и то, что юридическая техника не чисто техническая, прикладная проблема, а критерий определения сущности права, критерий направленности политической воли законодателя.

Правила подготовки проектов нормативных актов весьма многообразны и многочисленны. Назовем наиболее общие из них:

1) конкретность, ясность и исчерпывающая полнота правового регулирования;

2) логика в изложении текста документа и связь нормативных предписаний между собой;

3) отсутствие противоречий, пробелов, коллизий как в нормативном акте, так и во всей системе законодательства;

4) ясность, простота применения и понимания терминов; недопустимость использования в тексте документа неясных, многозначных и нечетких, эмоционально насыщенных терминов типа «бесчинство», «буйнопомешанный», «исключительный цинизм» и др.;

5) отказ от канцеляризма, словесных штампов, устаревших оборотов и редко встречающихся слов («присовокуплять», «довольствие» и др.);

6) краткость и компактность изложения правовых норм, сокращение до минимума дублирование нормативного материала по одному и тому же вопросу.

От правил юридической техники следует отличать правила оформления нормативного акта. Это специфические и унифицированные нормы, которые фиксируют официальные реквизиты и структурные части нормативного акта. Так, все конституции всегда имеют преамбулу (вводную часть), а кодексы состоят обычно из общей и особенной частей, нумерация статей в кодексе сплошная, и при включении в него новой нормы ей присваивается индекс («значок»), который не нарушает установленной нумерации.

К реквизитам нормативного акта, подтверждающим его официальный характер, относятся: дата и место его принятия, подписи

должностных лиц, заголовков (полный и сокращенный), указание на адресатов юридического документа.

(Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева)

№10

Происхождение романно-германской правовой системы

Романо-германское право возникло в XII–XIII вв. в результате рецепции римского права странами континентальной Европы. Основанием для рецепции в экономической сфере стали развитие торговли, ремесел, рост городов. Феодальные нормы, базирующиеся на идеях вассалитета и патримониальной юрисдикции, укоренившейся в деревне, не соответствовали принципам самоуправления свободных, «вольных» городов. Им потребовалась другая система нормативно-правового регулирования, строящаяся на идеях формального равенства и независимости участников рыночных отношений. Такой системой, наиболее отвечающей названным идеям, оказалось римское право. Первоначально социальной основой и сферой его применения в средневековой Европе было преимущественно городское население, однако через несколько веков, с изменением сельского уклада, земельных отношений в деревне зародившаяся в городах правовая система стала общенациональной, континентально-европейской.

Кроме экономических причин существовали и социально-культурные предпосылки заимствования Европой римского права. Развитие здесь образования, искусства, культуры подготовило почву для восприятия римских юридических концепций, взглядов, понятий, конструкций. Важную роль в этом процессе сыграли университеты, где происходили изучение оригинальных римских текстов (школа глоссаторов), а затем их адаптация к условиям средневековья (школа постглоссаторов). Не случайно некоторые исследователи романо-германского права рассматривают его как «право разума», «право университетов». Университетские профессора активно занимались совершенствованием юридической доктрины, категориального аппарата, а позже – разработкой моделей, проектов важнейших законов, кодексов. В университетах получали образование судьи, прокуроры, адвокаты, содействовавшие в дальнейшем практическому применению римской юридической доктрины.

Важной предпосылкой рецепции римского права явилось также благословение христианской церкви. В течение многих веков церковь негативно относилась к римскому праву, и потребовался авторитет Фомы Аквинского, чтобы преодолеть такое предубеждение. Организационное решение об отстранении церковной инквизиции от гражданских судебных процессов было принято еще ранее Четвертым собором в Латране (1215 г.)

С XIII в. романо-германское право активно развивается, преодолевая государственные границы, и становится достоянием всей Европы,

исключая островную Англию. В XVI –XVIII вв. процесс правового развития Европы приобретает новые формы. Становление наций и национальной государственности привнесло в него элементы правового национализма. Общие принципы и начала римского права оказались интегрированы в национальные нормативные системы. Данный процесс завершился разработкой национального законодательства, национальных кодексов, учитывающих особенности социальных укладов различных стран.

В настоящее время демократические традиции романо-германского права дополнились идеями создания «европейского дома», евросоюза, что ведет к правовой интеграции стран, преодолению национально-государственных границ, а вместе с ними и правового национализма.

(Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. под ред. проф. С.С. Алексеева)

3.4 ПРЫКЛАДНЫЯ ТЭМЫ ВУСНЫХ ПАВЕДАМЛЕННЯЎ І РЭФЕРАТАЎ

1. Кастусь Астрожскі – славуты гетман Вялікага княства Літоўскага.
2. Давыд Гарадзенскі – слаўны абаронца Айчыны ад крыжакоў-заваёўнікаў.
3. Казімір Лышчынскі – выдатны беларускі гуманіст.
4. Барбара Радзівіл – чорная дама Нясвіжскага замка.
5. Мікалай Радзівіл Чорны – магутны рыцар нашай незалеж-насці.
6. Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі перша-друкар.
7. «Катэхізіс» С. Буднага – першая беларуская кніга.
8. Кастусь Каліноўскі – змагар за Бацькаўшчыну.
9. Мікола Гусоўскі і яго паэма «Песня пра зубра».
10. Тадэвуш Касцюшка – выдатны палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай.
11. Мітрафан Доўнар-Запольскі – бацька беларускай гістарычнай навукі.
12. Прысуд выканаў невядомы: Ігнат Грынявіцкі.
13. Яўхім Карскі – бацька беларускай філалогіі.
14. Іван Луцкевіч – вястун нашаніўскай пары.
15. Вацлаў Ластоўскі – выдатны палітычны і культурны дзеяч.
16. Лёс і трагедыя: Усевалад Ігнатоўскі.
17. Зыгмунт Мінейка – сын Беларусі і нацыянальны герой Грэцыі.
18. «Залаты век» у гісторыі беларускай дзяржавы.
19. Славутыя жанчыны Беларусі.
20. Таямніцы Мірскага замка.
21. Замкі на зямлі Беларусі.
22. Саламея Русецкая – знакамітая лекарка і падарожніца XVIII ст.
23. Якуб Наркевіч-Ёдка – прафесар электраграфіі і магнетызму.
24. Уладзіслаў Дыбоўскі – рыцар навукі з Нянькава.
25. Станіслаў Нарбут – народны лекар з Браслава.
26. Ігнат Дамейка – сын Беларусі і народны герой Чылі.
27. Ян Чэрскі – славуты географ і падарожнік.
28. Аркадзь Смоліч і яго «Геаграфія Беларусі».
29. Аляксандр Кавалеўскі – славуты вучоны-біёлаг.
30. Уладзімір Кавалеўскі – заснавальнік эвалюцыйнай палеанталогіі.
31. Сцяпан Кутарга – вучоны – прыродазнаўца, заолаг і геолог.
32. Міхаіл Гамаліцкі – прафесар фізіялогіі.
33. Антон Жэбрак – вядомы вучоны-генетык і селекцыянер.
34. Аляксандр Чыжэўскі – Леанарда да Вінчы XX ст.
35. Увекавечаны і на Месяцы: Вітольд Цяраскі.
36. Чырвоная кніга Беларусі.
37. Белавежская пушча.
38. Бярэзінскі запаведнік.
39. Тапанімічныя назвы Беларусі.

40. Тры назвы аднаго возера (Князь-возера, Жыцкае, Чырвонае).
41. Геалагічныя помнікі прыроды Беларусі.
42. Кветкі – жывыя барометры.
43. Дрэвы-помнікі на Беларусі.
44. Грыбы Беларусі (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
45. Рыбы Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).
46. Птушкі Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).
47. Табліца Мендзялеева (назвы хімічных элементаў у беларускай і рускай мовах).
48. Цудоўныя выдумкі прыроды.
49. У пошуках гармоніі Сусвету: Іван Яркоўскі.
50. Да ісціны – найпрасцейшым шляхам: Васіль Ермакоў.
51. Караль Чаховіч – эксперыментатар з Беластоцкай гімназіі.
52. Жыгімонт Урублеўскі – уладар холаду.
53. Аляксандр Садоўскі – даследчык таямніцаў святла.
54. «Арыфметыка» Л. Ф. Магніцкага.
55. Казімір Семяновіч – вынаходнік шматступеневай ракеты.
56. Карл Шыльдэр – «ракетны генерал».
57. Казімір Чаркоўскі – аўтар арыгінальнага праекта падводнай лодкі.
58. Герман Мінкоўскі – выдатны нямецкі матэматык і фізік.
59. Мікалай Капернік – стваральнік навуковай карціны свету.
60. Еўклід і яго «Пачаткі».
61. М. І. Лабачэўскі – заснавальнік нееўклідавай геаметрыі.
62. А. Ампер – заснавальнік сучаснай электрадынамікі.
63. Альберт Эйнштэйн і стварэнне тэорыі адноснасці.
64. Нільс Бор і яго квантавыя пастулаты.
65. Адкрыццё радыёактыўнасці: Анры Бекерэль.
66. Чарльз Бэбідж – вынаходнік першага камп'ютара.
67. Французскі матэматык Алексіс Клод Клеро.
68. С. І. Вавілаў – знакаміты фізік-эксперыментатар.
69. К.Э. Цыялкоўскі – вынаходнік у галіне касманаўтыкі і ракетнай тэхнікі.
70. П. Л. Капіца – выдатны фізік і канструктар-наватар.
71. Рымская і арабская сістэмы лічбаў.
72. Адлік часу. Гісторыя календара.
73. Як мы лічым. З гісторыі лікаў.
74. З гісторыі дробаў.
75. Геаметрычныя фігуры (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
76. Беларускія назвы метрычных адзінак.
77. Венгерскі кубік Рубіка.
78. Арыфметычныя рэбусы.
79. Крыж Еўфрасінні Полацкай – выдатны помнік старажытнага мастацтва.
80. Яўстах Тышкевіч – руплівец нашай старасветчыны.

81. Уладзіслаў Сыракомля – вяшчун славы і волі.
82. Светлай волі зычны звон: Алесь Гарун.
83. Прадвеснік Адраджэння: Францішак Багушэвіч.
84. Адам Міцкевіч – слаўты паэт, вялікі сын нашага народа.
85. Язэп Драздовіч у гісторыі беларускага мастацтва.
86. Напалеон Орда і яго знакамітая серыя «Альбомы».
87. Музыка ў камені: Нясвіжскі замак.
88. Марыя дэ Кастэлян – заснавальніца Нясвіжскага парку.
89. Мастацтва пэндзля і разца: жывапісныя палотны, фрэскі і скульптуры старажытнага Нясвіжа.
90. Слуцкія паясы.
91. Музеі г. Мінска.
92. Міхал Клеафас Агінскі – аўтар паланеза «Развітанне з Радзімай».
93. Міхал Казімір Агінскі – гетман-кларнет.
94. Напалеон Орда і яго музычная спадчына.
95. Антоній Радзівіл – аўтар музыкі да оперы «Фауст».
96. Нясвіжская Мельпамена: Францішка Уршуля Радзівіл (Вішнявецкая).
97. Радзівілы і тэатр.
98. Міхал Ельскі – скрыпач і кампазітар XIX ст.
99. Станіслаў Манюшка і яго музыка.
100. Рыгор Шырма і яго харавая капэла.
101. Загадка смерці Моцарта.
102. Музычныя школы на Беларусі ў XVI – XVIII стст.
103. З гісторыі беларускіх музычных інструментаў.
104. Слаўтыя музычныя калектывы Беларусі.
105. Музыка ў маім жыцці.
106. Язэп Руцкі – выдатны педагог, пісьменнік і рэлігійны дзеяч.
107. Казімір Нарбут – вядомы прадстаўнік педагогічнай думкі на Беларусі 60-х гг. XVIII ст.
108. Ян Амос Каменскі – педагог-гуманіст.
109. Зігмунд Фрэйд – заснавальнік псіхааналізу.
110. К. Д. Ушынскі – тэарэтык і рэфарматар педагогікі.
111. Педагагічныя таварыствы на Беларусі ў XX ст.
112. Праблемы беларускага нацыянальнага выхавання.
113. Эмоцыі і эмацыянальны стан чалавека.
114. Здольнасці чалавека.
115. Почырк і характар.
116. Мова жэстаў.
117. Узаемаадносінны дзяцей і бацькоў.
118. Будзьце міласэрнымі!
119. Праблема «цяжкіх» падлеткаў.
120. Псіхалогія публічнага выступлення.
121. Інтэлект і яго развіццё.

122. Колер і яго ўздзеянне на псіхіку чалавека.
123. Асоба і калектыў: Праблема лідэрства ў калектыве.
124. Тэмперамент і паводзіны чалавека.

3.5 СПІС РЭКАМЕНДУЕМАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Асноўная

1. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія / Л.А. Антанюк. – Мн., 1987.
2. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн., 1996.
3. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі. – Мн., 1987.
4. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн., 1984.
5. Беларуская мова: у 2-х ч. / пад рэд. Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2005.
6. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
7. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
8. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн., 1994.
9. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2001.
10. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2003.
11. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: зацверджаны Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. – Мінск: Дыкта, 2009. – 160 с.
12. Практыкум па беларускай мове: вучэбны дапаможнік для нефілалагічных факультэтаў вчу / пад рэд. Г.М.Малажай. – Мн., 1993.
13. Пытанні культуры пісьмовай мовы / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1991.
14. Сямашка, Л.У., Шкраба, У.Р., Бадзевіч, З.У. Курс беларускай мовы / Л.У.Сямашка, У.Р.Шкраба, З.У. Бадзевіч. – Мн., 1996.
15. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1960.

Дадатковая

1. Багдзевіч, А.І. Словаўтваральная структура аддзеяслоўных тэрмінаадзінак ў сучаснай беларускай мове / А.І. Багдзевіч. – Гродна, 2000.
2. Веселов, П.В. Современное деловое письмо в промышленности / П.В. Веселов. – М., 1990.
3. Гурскі, М.У. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў / М.У. Гурскі. – М., 1990.
4. Квитко, И.С. Терминоведческие проблемы редактирования / И.С. Квитко. – Львов, 1986.
5. Кривицкий, А.А., Подлужный, А.И. Учебник белорусского языка: для самообразования / А.А.Кривицкий, А.И. Подлужный. – Мн., 1994.

6. Культура устной и письменной речи делового человека: справочник-практикум. – Мн., 1989.

7. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: практыкум / І.Я. Лепешаў. – Мн., 2001.

8. Лепешаў, І.Я., Малажай, Г.М., Панюціч, К.М. Практикум па беларускай мове / І.Я.Лепешаў, Г.М.Малажай, К.М. Панюціч. – Мн., 2001.

9. Рахманин, Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов: учебное пособие / Л.В. Рахманин. – М., 1987.

10. Сцяцко, П.У. Праблемы нормы культуры мовы / П.У. Сцяцко. – Гродна, 1998.

11. Синтаксис русского и белорусского языков: сходство и различия. – Мн., 1994.

12. Терминология и культура речи. – Мн., 1981

13. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1999.

14. Цэнтралізаванае тэсціраванне. Беларуская мова : поўны зборнік тэстаў / РІКВ М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2012. – 224 с.

15. Шакун, Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л.М. Шакун. – Мн., 1995.

16. Янкоўскі, Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1989.

Слоўнікі

1. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў: новыя правілы беларускага правапісу / І.Л. Капылоў, Т.М. Маракіліна. – Мінск: Современная школа, 2010. – 256 с.

2. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2-х т / А.М. Булыка–Мн., 1999.

3. Варанец, В.І. В 18 Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў : для студэнтаў лячэбнага, педыятрычнага, медыка-псіхалагічнага, медыка-дыягнастычнага факультэтаў / В.І. Варанец. – Гродна: ГрДМУ, 2011. – с. 232.

4. Грабчыкаў, С.М. Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню слоў / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1977.

5. Грабчиков, С.М. Межъязыковые омонимы и паронимы: опыт русско-белорусского словаря / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1980.

6. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка. – Мн., 1993.

7. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2-х т. / І.Я. Лепешаў. – Мн., 1993.

8. Русско-белорусский словарь: в 3-х т. – Мн., 1994.

9. Руска-беларускі фізічны слоўнік / А.М.Каладзінскі, Д.М.Карацінская, П.У.Сцяцко; Пад рэд. Л.М.Ківача. – Гродна: ГрДУ, 1999. – 498 с

10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мн., 1977-1984.

11. Самайлук, У., Пазняк У., Сабалеўскі А. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 302 с.

12. Сарока, У.А., Мальцава, Т.М. Беларуска-рускі слоўнік справаводчай і архіўнай тэрміналогіі / У.А. Сарока, Т.М. Мальцава. – Мн., 1997.

3.6 ЗАЛІКОВЫЯ ПЫТАННІ

1. Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Мовы свету і іх класіфікацыя.
2. Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы.
3. Лексіка паводле паходжання. Асноўныя прыкметы іншамоўных слоў.
4. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага ўжывання (дыялектызмы, прафесіяналізмы, тэрміны, жарганізмы).
5. Спецыяльная лексіка. Адрозненне тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі. Тэрміналогія.
6. Тэрміны і спосабы іх утварэння.
7. З гісторыі развіцця і фарміравання беларускай навуковай тэрміналогіі.
8. Арфаэпічныя нормы беларускай мовы.
9. Арфаграфічныя нормы беларускай мовы: правапіс галосных і іх спалучэнняў, зычных і іх спалучэнняў.
10. Арфаграфічныя нормы беларускай мовы: ужыванне мяккага знака і апострафа; правілы ўжывання вялікай літары; правілы пераносу і скарачэння слоў.
11. Арфаграфічныя нормы беларускай мовы: напісанне слоў асобна, разам, праз злучок.
12. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: назоўнік (катэгорыі роду, ліку, асаблівасці скланення).
13. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: прыметнік, займеннік.
14. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: лічэбнік (скланенне лічэбнікаў; ужыванне лічэбнікаў з назоўнікамі).
15. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: дзеяслоў (граматычныя катэгорыі, асаблівасці спражэння, правапіс канчаткаў і суфіксаў).
16. Марфалагічныя нормы беларускай мовы : дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе (асаблівасці ўтварэння, ужывання, перакладу).
17. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы.
18. Функцыянальныя стылі беларускай мовы.
19. Навуковы стыль і яго лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.
20. Жанры навуковай літаратуры; агульныя патрабаванні да іх напісання і афармлення.
21. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.
22. Афіцыйна-справавы стыль і яго асаблівасці.
23. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў; агульныя патрабаванні да іх напісання і афармлення.
24. Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Маўленчы этыкет і культура зносін.

**Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»**

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце
УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»

_____ І.В. Семчанка
_____ 2015

Рэгістрацыйны № УД- _____ /вуч.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)

**Вучэбная праграма ўстановы вышэйшай адукацыі па вучэбнай
дысцыпліне для спецыяльнасцей універсітэта**

2015 г.

Вучэбная праграма складзена на аснове тыпавай вучэбнай праграмы для вышэйшых навучальных устаноў, зацверджанай Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь 2 верасня 2008 г., рэгістрацыйны № ТД-СГ.015/тып.

СКЛАДАЛЬНІКІ:

В.С. Новак, загадчык кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, доктар філалагічных навук, прафесар;
А.М. Палуян, дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
С.А. Вяргеенка, дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
А.А. Кастрыца, дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Н.М. Панкова, асістэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”.

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай беларускай культуры і фалькларыстыкі
(праатакол № 10 ад 20.05.2015 г.);

Навукова-метадычным саветам УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»
(праатакол № ____ ад _____ 2015 г.).

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма новага пакалення па дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” прызначана для выкарыстання на першай ступені вышэйшай адукацыі ў межах цыкла сацыяльна-гуманітарных дысцыплін.

Авалоданне высокай моўнай культурай спрыяе не толькі лагічнасці, выразнасці, дакладнасці маўлення студэнтаў, але і садзейнічае выхаванню граматычных спецыялістаў – прадстаўнікоў розных сфер дзейнасці. Так, напрыклад, студэнты, якія рыхтуюцца да працы ў агульнаадукацыйных школах, ліцэях, гімназіях у якасці настаўнікаў-прадметнікаў, павінны ведаць арфаграфічныя нормы беларускай мовы, валодаць тэрміналагічнай лексікай пэўнай галіны, а таксама мець высокі ўзровень маўленчай культуры. Менавіта таму курс «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» уведзены на нефілалагічных факультэтах, каб садзейнічаць развіццю вуснай і пісьмовай мовы студэнтаў розных спецыяльнасцяў, будучых спецыялістаў.

Праграма дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» накіравана на засваенне і прафесійнае прымяненне беларускай навуковай тэрміналогіі, выпрацоўку ў студэнтаў уменняў правільна ўспрымаць розную інфармацыю на беларускай мове, а таксама дакладна і асэнсавана выказваць любую думку, спрыяць павышэнню грамадскага прэстыжу беларускай літаратурнай мовы.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» і неабходны для забеспячэння тэм дысцыпліны моўны матэрыял, на базе якога ажыццяўляюцца ўсе віды маўленчай дзейнасці, вызначаюцца паводле будучай спецыяльнасці студэнтаў УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны».

Мэта дысцыпліны – выпрацоўка і замацаванне практычных уменняў і навыкаў граматычнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай; развіццё моўна-эстэтычнага густу студэнтаў, звязанага з чысцінёй і правільнасцю мовы; пашырэнне і ўзбагачэнне прафесійнага лексічнага запасу будучых спецыялістаў, выпрацоўка ўменняў практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці; фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці; выхаванне любові і павагі да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуцця нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага ўзбагачэння беларускай мовы.

Задачы дысцыпліны:

– сфарміраваць у студэнтаў разуменне неабходнасці ведаць і карыстацца беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці;

– даць студэнтам неабходную сістэму ведаў аб лексічным складзе, тэрміналогіі і маўленчай культуры;

– дапамагчы студэнтам усвядоміць месца беларускай мовы ў развіцці нацыянальнай культуры;

– садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычна думачых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Патрабаванні да ведаў і ўменняў

Студэнты павінны ведаць:

– ролю мовы і маўлення ў працэсе сацыяльных зносін;

– функцыі беларускай мовы як асноватворнага кампанента нацыянальнай культуры;

– месца і ролю беларускай мовы ў славянскай і еўрапейскай супольнасці народаў і моў;

– сістэму лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў беларускай мовы;

– поўны набор прафесійнай лексікі;

– тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі па адпаведных сферах навукова-прафесійнай дзейнасці.

Студэнты павінны умець:

– граматычна карыстацца вуснай і пісьмовай мовай;

– адэкватна ўспрымаць прафесійныя тэксты і навуковую галіновую інфармацыю;

– перакладаць, анатаваць і рэферыраваць прафесійна арыентаваныя тэксты;

– складаць і весці на беларускай мове дзелавую дакументацыю, рыхтаваць навуковыя і публічныя выступленні і г.д.;

– выконваць тэсты і тэставыя заданні, якія садзейнічаюць замацаванню вучэбнага матэрыялу.

Студэнты павінны набыць навыкі і якасці:

– рацыянальных і эфектыўных моўных паводзін у разнастайных сітуацыях прафесійных і дзелавых зносін;

– эфектыўна карыстацца моўнымі сродкамі беларускай мовы ў практычнай дзейнасці;

– адэкватна перакладаць навуковыя, спецыяльныя тэксты з рускай на беларускую мову і наадварот, улічваючы стылістычную прыналежнасць і асаблівасці лексіка-граматычнай будовы тэксту;

– кампрэсіі і разгортвання навуковай інфармацыі, анатавання і рэферыравання;

– граматычна афармлення дзелавых дакументаў і лістоў;

– падрыхтоўка і правядзенне грамадскіх выступаў, дзелавых гутарак;

– талерантных моўных паводзін ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)», павінна сістэматызаваць і паглыбіць веды студэнтаў па фанетыцы і арфаэпіі, марфалогіі і правапісе, лексіцы і фразеалогіі, каб павысіць іх моўную культуру і падрыхтаваць да выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай дзейнасці.

Праграма скіравана на замацаванне і паглыбленне ведаў студэнтаў на ўсіх моўных узроўнях, выяўленне спецыфікі беларускай мовы, авалоданне навуковай тэрміналогіяй адпаведна выбранай прафесіі, уменне карыстацца тлумачальнымі, перакладнымі і спецыяльнымі слоўнікамі і дапаможнікамі. З улікам таго, што на Беларусі ў якасці дзяржаўнай выступае не толькі беларуская, але і руская мова, пры выкладанні дысцыпліны значная ўвага надаецца супастаўленню і выяўленню адрозненняў абедзвюх моў.

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая:

1. Спецыяльнасць 1-75 01 01 Лясная гаспадарка (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 72 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

2. Спецыяльнасці 1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 2, семестр 1);

1-33 01 02 Геаэкалогія (курс 2, семестр 1);

1-31 02 01-02 Геаграфія (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 2, семестр 1);

1-51 01 01 Геалогія і разведка радовішчаў карысных выкапняў (курс 2, семестр 1);

1-31 03 03-01 Прыкладная матэматыка (навукова-вытворчая дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 03 03-02 Прыкладная матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 03 01-02 Матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 04 03 Фізічная электроніка (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

3. Спецыяльнасці 1-24 01 02 Правазнаўства (курс 1, семестр 1);

1-31 04 01-02 Фізіка (вытворчая дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 04 01-02 Фізіка (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-39 03 01 Электронныя сістэмы бяспекі (курс 1, семестр 2);

1-39 03 02 Праграміруемыя мабільныя сістэмы (курс 1, семестр 2);

1-40 04 01 Інфарматыка і тэхналогіі праграмавання (курс 1, семестр 1);

1-40 01 01 Праграмнае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

4. Спецыяльнасці 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях) (курс 1, семестр 2);

1-25 01 03 Сусветная эканоміка (курс 1, семестр 1);

1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

5. Спецыяльнасць 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 60 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

6. Спецыяльнасць 1-31 03 06 Эканамічная кібернэтыка (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 50 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

7. Спецыяльнасць 1-03 02 01 Фізічная культура (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 34 гадзіны.

8. Спецыяльнасць 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная) (курс 2, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 34 гадзіны.

9. Спецыяльнасць 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 62 (1,5 з.а.); 36 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 36 гадзін.

Для дыягностыкі кампетэнцый, выяўленняў вучэбных дасягненняў студэнтаў на прамежкавых этапах праводзяцца рознаўзроўневыя кантрольныя заданні. Форма выніковай справаздачнасці – залік.

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная:

1. Спецыяльнасці 1-40 01 01 Праграмнае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (1 курс, 0, 1 семестр);

1-40 01 01 Праграмнае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (1 курс, 0, 1 семестр);

1-24 01 02 Правазнаўства (курс 1, семестр 1, 2);

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.

2. Спецыяльнасці 1-03 02 01 Фізічная культура (курс 1, семестр 0, 1);
1-03 02 01 Фізічная культура (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 0, 1);
1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, 2, семестр 2, 3);
1-31 03 01 Матэматыка (курс 1, 2, семестр 2, 3);
1-31 02 01-02 Геаграфія (курс 2, семестр 1)
Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (2 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.
3. Спецыяльнасць 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (курс 1, семестр 0, 1)
Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 62 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.
4. Спецыяльнасці 1-75 01 01 Лясная гаспадарка (курс 1, семестр 0, 1);
1-75 01 01 Лясная гаспадарка (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 0, 1)
Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 72 (2 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.
5. Спецыяльнасць 1-24 01 02 Правазнаўства (курс 1, семестр 0, 1)
Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (1,5 з.а.); 6 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 6 гадзін.
6. Спецыяльнасці 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 0, 1);
1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (курс 2, семестр 3, 4)
Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 4 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 4 гадзіны.
7. Спецыяльнасць 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная) (курс 3, семестр 5, 6)
Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.
8. Спецыяльнасці 1-25 01 10 Камерцыйная дзейнасць (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2);
1-25 01 08-01 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у банках) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2);
1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2)
Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (2 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.
9. Спецыяльнасці 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (курс 1, 2, семестр 2, 3);
1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2).

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 60 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін;

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”.

Прадмет і задачы курса. Месца курса ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, яго сувязь з іншымі дысцыплінамі (гісторыяй літаратурнай мовы, лексікалогіяй, стылістыкай і культурай маўлення). Метады навучання. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.

Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей.

Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця. Старабеларуская літаратурная мова XIV – XVI стст. Дзяржаўны статус беларускай мовы ў Вялікім княстве Літоўскім. Нацыянальна-моўная палітыка Рэчы Паспалітай і яе вынікі. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пачатку XX стст. Беларуская мова ў часы Расійскай імперыі ва ўмовах адсутнасці беларускай дзяржаўнасці. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX – пачатку XXI стст.

Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму.

Паняцце білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. Віды інтэрферэнцыі.

Паняцце моўнай нормы.

Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння. Асаблівасці беларускага літаратурнага вымаўлення ў параўнанні з рускім.

Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Назоўнік. Несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні. Асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. Прыметнік. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў. Выкарыстанне элятыўных формаў у беларускай і рускай мовах. Прыналежныя прыметнікі, іх утварэнне. Займеннік. Асаблівасці ўжывання асабовых, азначальных, адмоўных і няпэўных займеннікаў. Лічэбнік. Скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі. Дзеяслоў. Спецыфіка спражэння. Ужыванне суфіксаў дзеясловаў. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як формы дзеяслова. Асаблівасці іх утварэння і ўжывання ў беларускай мове. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў пры

перакладзе на беларускую мову. Прыслоўе. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання ў адрозненне ад рускай мовы.

Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.

Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Адрозненне тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі.

Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. Тэрміналогія. Галіновыя тэрміналагічныя сістэмы Узаемасувязь тэрміналагічнай і агульнаўжывальнай лексікі (тэрміналагізацыя і дэтэрміналагізацыя). Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі (прадуктыўныя спосабы і сродкі). Тэрміны, запазычаныя з іншых моў, іх асваенне беларускай мовай.

З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. Асноўныя прынцыпы яе выпрацоўкі ў 20-30 гг. XX ст. Крыніцы фарміравання беларускай тэрміналогіі. Роля жывой народнай мовы ў складванні і развіцці беларускай тэрміналагічнай лексікі. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.

Тыпы слоўнікаў. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамоўных слоў.

Звесткі з гісторыі беларускай тэрміналагічнай лексікаграфіі. Тэрміналагічная лексікаграфія 20–30-х і 90-х гадоў XX ст.

Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення.

Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў (навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны, мастацкі, размоўны).

Навуковы стыль і яго асноўныя падстылі (уласна навуковы, (акадэмічны), навукова-папулярны, вучэбна-навуковы і інш.). Функцыі навуковага стылю і яго адметныя лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.

Афіцыйна-справавы стыль і яго асноўныя падстылі (канцылярскі, юрыдычны, дыпламатычны). Функцыі афіцыйна-справавога стылю і яго характэрныя асаблівасці.

Публіцыстычны стыль і яго асноўныя асаблівасці. Узаемапрацікненне стыляў.

Раздзел 6. Навуковы стыль.

Асноўныя рысы навуковага стылю (падрыхтаванасць маўлення, пераважна яго пісьмовая форма ў выглядзе маналогу, лагічная паслядоўнасць выказвання, сцісласць пры інфарматыўнай насычанасці зместу).

Моўныя сродкі навуковага стылю (насычанасць тэрмінамі, перавага абстрактнай лексікі, пераважнае ўжыванне назоўнікаў, пашыранасць формы роднага склону, асаблівая функцыя займенніка *мы*, шырокае выкарыстанне дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў, пашыранасць складаназалежных сказаў з аднароднымі членамі, пабочнымі словамі і ўстаўнымі канструкцыямі, сродкі лагічнай сувязі паміж сказамі і інш.).

Паняцце аб падмове навук: матэматыкі, хіміі, эканомікі, права і г.д. Рэальны слоўнік кожнай падмowy. Выкарыстанне невербальных сродкаў (табліцы, графікі, схемы).

Жанравая разнастайнасць навуковага стылю (артыкул, даклад, рэферат, анатацыя, рэзюме і інш.), агульныя патрабаванні да напісання і афармлення іх.

Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. Рубрыкацыя навуковага тэксту. Абзац як структурная адзінка тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.

Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.

Раздзел 7 Афіцыйна-справавы стыль.

Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю (пераважна пісьмовая форма функцыянавання, уніфікаванасць і стандартызаванасць мовы дакументаў, дакладнасць фармулёвак, лагічнасць маўлення, экспрэсіўная нейтральнасць, монасемічнасць лексікі).

Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю (шырокае выкарыстанне наменклатурных назваў, пашыранасць аддзяслоўных назоўнікаў, у тым ліку з прэфіксам *не-*, ужыванне назваў асобы паводле сацыяльнага становішча і сферы дзейнасці ў форме мужчынскага роду, абмежаванае выкарыстанне займеннікаў, пашыранасць інфінітыва, спецыфіка дзяслоўнага кіравання, расшчапленне выказніка, рэгламентацыя парадку слоў у сказе, канструкцыі са складанымі злучнікамі і адыменнымі прыназоўнікамі. Выкарыстанне безасабовых канструкцый).

Віды афіцыйна-справавых тэкстаў (заява, даверанасць, аўтабіяграфія, дакладная запіска, тлумачальная запіска, кантракт, справавыя пісьмы і інш.), правілы іх напісання і афармлення.

Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. Загаловак і іншыя рэквізіты як элементы тэксту службовага дакумента. Роля клішыраваных выразаў у арганізацыі тэксту службовых дакументаў.

Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.

Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення.

Мова і маўленне. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека. Прафесійна арыентаванае маўленне.

Паняцце культуры маўлення. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня і багацце (разнастайнасць) маўлення, дарэчнасць, вобразнасць.

Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення.

Тэхніка і выразнасць маўлення (голас і маўленчае дыханне, дыкцыя, інтанацыя і інш.).

Узаемадзеянне вербальных і невербальных (жэсты, міміка, рухі) сродкаў маўленчай дзейнасці.

Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя якасці-паказчыкі паспяховага выступлення. Маўленчы этыкет і культура зносін.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА
 для спецыяльнасці 1-24 01 02 Правазнаўства
 Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў; пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практыч ныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук. 2. Метады навучання. 3. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей.				
2.1.	<i>Тэма 1. Мова і соцыум.</i> 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.	1	2	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне
2.2.	<i>Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця.</i> 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX – пач. XXI ст.	2	2	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне
3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму. <i>Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды.</i>		2		

3.1.	1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.			[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.2.	<i>Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1.Правапіс галосных. 2.Правапіс зычных. 3.Правапіс мяккага знака і апострафа. 4.Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	Слоўнікавыя дыктоўкі, тэсты
3.3.	<i>Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3.Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4.Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		4	[А,12] [А,14] [Д,8]	Тэсты, пераклад тэкстаў
3.4.	<i>Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2		Пераклад тэкстаў
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.				
4.1.	<i>Тэма 1. Лексіка беларускай мовы.</i> 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання. 2.Актыўная і пасіўная лексіка. 3. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання.	1	2	[А,8] [А,15]	Вуснае апытванне, лексічны аналіз тэксту
4.2.	<i>Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка.</i> 1. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы. 2 Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. 3.З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 4. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.	1	1	[А,1] [А,9] [Д,1] [Д,4]	Пераклад прафесійна арыентаваных тэкстаў

4.3.	<p><i>Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі.</i></p> <p>1. Тыпы слоўнікаў.</p> <p>2. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках.</p> <p>3. Гісторыя беларускай тэрміналагічнай лексікаграфіі.</p> <p>4. Тэрміналагічная лексікаграфія 20-30-х гадоў XX ст.</p>		1	[С 9-14]	Складанне слоўнікаў прафесійнай лексікі
5 5.1.	<p>Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення.</p> <p><i>Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў.</i></p> <p>1. Паняцце функцыянальнага стылю.</p> <p>2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.</p>		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
6 6.1.	<p>Раздзел 6. Навуковы стыль.</p> <p><i>Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю.</i></p> <p>1. Функцыі навуковага стылю.</p> <p>2. Моўныя сродкі навуковага стылю.</p> <p>3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.</p>		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	<p><i>Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту.</i></p> <p>1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне.</p> <p>2. Рубрыкацыя навуковага тэксту.</p> <p>3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.</p> <p>4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.</p>		2	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	<p>Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стыль.</p> <p><i>Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю.</i></p> <p>1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю.</p> <p>2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.</p>		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	<p><i>Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення.</i></p> <p>1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў.</p> <p>2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў.</p> <p>3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў.</p> <p>3. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.</p>		1	[А,2] [А,7] [Д,2] [Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдагаванне розных відаў афіцыйна-справавых тэкстаў

8	Раздел 8. Культура прафесійнага маўлення.				
8.1.	<i>Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека.</i> 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	
8.2.	<i>Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы.</i> 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнта-лагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	Публічнае выступленне
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-31 03 03-01 Прыкладная матэматыка (навукова-вытворчая дзейнасць), 1-31 03 03-02 Прыкладная матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць), 1-31 03 01-02 Матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць), 1-40 04 01 Інфарматыка і тэхналогіі праграмавання, 1-40 01 01 Праграмае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій, 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях), 1-25 01 03 Сусветная эканоміка, 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве, 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт, 1-31 03 06 Эканамічная кібернэтыка
 Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей	1		[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.1.	Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.				
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.	2			Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білігвізму				
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.		2	[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.	2		[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамоўных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-33 01 02 Геаэкалогія, 1-31 02 01-02 Геаграфія (навукова-педагагічная дзейнасць),
1-51 01 01 Геалогія і разведка радовішчаў карысных выкапняў,
Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2 2.1.	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.	1		[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.		2		Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму	2		[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.		2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.	2			
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-75 01 01 Лясная гаспадарка, 1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць), 1-31 04 03 Фізічная электроніка, 1-39 03 02 Праграміруемыя мабільныя сістэмы, 1-39 03 01 Электронныя сістэмы бяспекі, 1-31 04 01-02 Фізіка (вытворчая дзейнасць), 1-31 04 01-02 Фізіка (навукова-педагагічная дзейнасць)
 Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2 2.1.	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.	1		[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.	2			Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		6	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.	2	2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-03 02 01 Фізічная культура, 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	<p>Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.</p>		1		
2 2.1.	<p>Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.</p>		1	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.2.	<p>Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.</p>		2		Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.		2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго		34		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасці 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны
Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.		1		
2 2.1.	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.		1	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.		2		Рэферыраванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		4	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.		2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго		36		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей

1-24 01 02 Правазнаўства, 1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць),

1-40 01 01 Праграмнае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій, 1-40 01 01 Праграмнае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-75 01 01 Лясная гаспадарка, 1-75 01 01 Лясная гаспадарка (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй),

1-03 02 01 Фізічная культура, 1-03 02 01 Фізічная культура (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй),

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў; пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы кантролю ведаў
		Лекцыі	Практыч ныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму				
3.2.	<i>Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1.Правапіс галосных. 2.Правапіс зычных. 3.Правапіс мяккага знака і апострафа. 4.Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	
3.3.	<i>Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3.Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4.Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	<i>Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		1		

6 6.2.	Раздел 6. Навуковы стыль <i>Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту.</i> 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.2.	Раздел 7. Афіцыйна-справавы стыль. <i>Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення.</i> 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2] [А,7] [Д,2] [Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдагаванне розных відаў афіцыйна-справавых тэкстаў
	Кантрольная работа		1		
	Усяго		8		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт, 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-25 01 08-01 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у банках) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-25 01 10 Камерцыйная дзейнасць (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) 1-31 03 01 Матэматыка, 1-31 02 01-02 Геаграфія, 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны, 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3 3.1.	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.		2	[А,12] [А,14] [Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	

3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		1	[А,12] [А,14] [Д,8]	
6 6.2.	Раздзел 6. Навуковы стыль Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
	Усяго		8		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве
1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй),
Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3 3.2.	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білігвізму Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
	Усяго		4		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасці 1-24 01 02 Правазнаўства (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практыч ныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[А,12]	
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.		2	[А,14] [Д, 3] [Д,12]	
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
	Усяго		6		Залік

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Рэкамендуемая літаратура

Асноўная

16. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія / Л.А. Антанюк. – Мн., 1987.
17. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн., 1996.
18. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі. – Мн., 1987.
19. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн., 1984.
20. Беларуская мова: у 2-х ч. / пад рэд. Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2005.
21. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
22. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
- 23. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн., 1994.**
24. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2001.
25. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2003.
26. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: зацверджаны Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. – Мінск: Дыкта, 2009. – 160 с.
27. Практыкум па беларускай мове: вучэбны дапаможнік для нефілалагічных факультэтаў вчу / пад рэд. Г.М.Малажай. – Мн., 1993.
28. Пытанні культуры пісьмовай мовы / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1991.
29. Сямашка, Л.У., Шкраба, У.Р., Бадзевіч, З.У. Курс беларускай мовы / Л.У.Сямашка, У.Р.Шкраба, З.У. Бадзевіч. – Мн., 1996.
30. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1960.

Дадатковая

1. Багдзевіч, А.І. Словаўтваральная структура аддзеяслоўных тэрмінаадзінак ў сучаснай беларускай мове / А.І. Багдзевіч. – Гродна, 2000.
2. Веселов, П.В. Современное деловое письмо в промышленности / П.В. Веселов. – М., 1990.
3. Гурскі, М.У. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў / М.У. Гурскі. – М., 1990.
4. Квитко, И.С. Терминоведческие проблемы редактирования / И.С. Квитко. – Львов, 1986.
5. Кривицкий, А.А., Подлужный, А.И. Учебник белорусского языка: для самообразования / А.А.Кривицкий, А.И. Подлужный. – Мн., 1994.

6. Культура устной и письменной речи делового человека: справочник-практикум. – Мн., 1989.
7. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: практыкум / І.Я. Лепешаў. – Мн., 2001.
8. Лепешаў, І.Я., Малажай, Г.М., Панюціч, К.М. Практыкум па беларускай мове / І.Я.Лепешаў, Г.М.Малажай, К.М. Панюціч. – Мн., 2001.
9. Мысліцелі і асветнікі Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1995.
- 10. Рахманін, Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов: учебное пособие / Л.В. Рахманін. – М., 1987.**
11. Сцяцко, П.У. Праблемы нормы культуры мовы / П.У. Сцяцко. – Гродна, 1998.
12. Синтаксис русского и белорусского языков: сходство и различия. – Мн., 1994.
13. Тэставыя заданні па беларускай мове. – Мн., 2001.
14. Терминология и культура речи. – Мн., 1981.
15. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1999.
- 16. Шакун, Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л.М. Шакун. – Мн., 1995.**
17. Янкоўскі, Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1989.

Слоўнікі

1. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў: новыя правілы беларускага правапісу / І.Л. Капылоў, Т.М. Маракуліна. – Мінск: Современная школа, 2010. – 256 с.
2. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2-х т / А.М. Булыка– Мн., 1999.
3. Грабчыкаў, С.М. Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню слоў / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1977.
4. Грабчиков, С.М. Межъязыковые омонимы и паронимы: опыт русско-белорусского словаря / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1980.
- 5. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка. – Мн., 1993.**
6. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2-х т. / І.Я. Лепешаў. – Мн., 1993.
7. Русско-белорусский словарь: в 3-х т. – Мн., 1994.
8. Глуначальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мн., 1977-1984.
9. Анатомический словарь: русско-белорусско-латинский, латинско-белорусский. – Мн., 1998.
10. Красільнікаў, А.П. Слоўнік па агульнай і медыцынскай вірусалогіі / А.П. Красільнікаў. – Мн., 1995.
11. Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі. – Мн., 1994.
12. Сарока, У.А., Мальцава, Т.М. Беларуска-рускі слоўнік справаводчай і архіўнай тэрміналогіі / У.А. Сарока, Т.М. Мальцава. – Мн., 1997.

13. Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік. – Мн., 1992.
14. Яромін, В.М. Марфалогія і анатомія раслін. Тэрміналагічны слоўнік / В.М. Яромін. – Мн., 2000.
15. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэд. М.В. Бірылы. – Мн., 1987.

Прыкладныя тэмы вусных паведамленняў і рэфератаў

1. Кастусь Астрожскі – славуты гетман Вялікага княства Літоўскага.
2. Давыд Гарадзенскі – слаўны абаронца Айчыны ад крыжакоў-заваёўнікаў.
3. Казімір Лышчынскі – выдатны беларускі гуманіст.
4. Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар.
5. «Катэхізіс» С. Буднага – першая беларуская кніга.
6. Тадэвуш Касцюшка – выдатны палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай.
7. Мітрафан Доўнар-Запольскі – бацька беларускай гістарычнай навукі.
8. Яўхім Карскі – бацька беларускай філалогіі.
9. Лёс і трагедыя: Усевалад Ігнатоўскі.
10. Зыгмунт Мінейка – сын Беларусі і нацыянальны герой Грэцыі.
11. «Залаты век» у гісторыі беларускай дзяржавы.
12. Славутыя жанчыны Беларусі.
13. Таямніцы Мірскага замка.
14. Старажытны Менск.
15. Саламея Русецкая – знакамітая лекарка і падарожніца XVIII ст.
16. Якуб Наркевіч-Ёдка – прафесар электраграфіі і магнетызму.
17. Уладзіслаў Дыбоўскі – рыцар навукі з Нянькава.
18. Станіслаў Нарбут – народны лекар з Браслава.
19. Ігнат Дамейка – сын Беларусі і народны герой Чылі.
20. Ян Чэрскі – славуты географ і падарожнік.
21. Аркадзь Смоліч і яго «Геаграфія Беларусі».
22. Аляксандр Кавалеўскі – славуты вучоны-біёлаг.
23. Уладзімір Кавалеўскі – заснавальнік эвалюцыйнай палеанталогіі.
24. Сцяпан Кутарга – вучоны-прыродазнаўца, заолаг і геолаг.
25. Міхаіл Гамаліцкі – прафесар фізіялогіі.
26. Антон Жэбрак – вядомы вучоны-генетык і селекцыянер.
27. Аляксандр Чыжэўскі – Леанарда да Вінчы XX ст.
28. Увекавечаны і на Месяцы: Вітольд Цярскі.
29. Чырвоная кніга Беларусі.
30. Белавежская пушча.
31. Бярэзінскі запаведнік.
32. Тапанімічныя назвы Беларусі.
33. Возера Нарач.
34. Тры назвы аднаго возера (Князь-возера, Жыцкае, Чырвонае).
35. Возера Свіцязь.
36. Геалагічныя помнікі прыроды Беларусі.
37. Кветкі – жывыя барометры.
38. Дрэвы-помнікі на Беларусі.
39. Рыбы Беларусі (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
40. Рыбы Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).

41. Птушкі Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).
42. Табліца Мендзялеева (назвы хімічных элементаў у беларускай і рускай мовах).
43. Цудоўныя выдумкі прыроды.
44. Жыгімонт Урублеўскі – уладар холаду.
45. Аляксандр Садоўскі – даследчык таямніцаў святла.
46. «Арыфметыка» Л. Ф. Магніцкага.
47. Казімір Семяновіч – вынаходнік шматступеневай ракеты.
48. Казімір Чаркоўскі – аўтар арыгінальнага праекта падводнай лодкі.
49. Герман Мінкоўскі – выдатны нямецкі матэматык і фізік.
50. Мікалай Капернік – стваральнік навуковай карціны свету.
51. М. І. Лабачэўскі – заснавальнік неэўклідавай геаметрыі.
52. А. Ампер – заснавальнік сучаснай электрадынамікі.
53. Альберт Эйнштэйн і стварэнне тэорыі адноснасці.
54. Нільс Бор і яго квантавыя пастулаты.
55. Адкрыццё радыёактыўнасці: Анры Бекерэль.
56. Чарльз Бэбідж – вынаходнік першага камп'ютара.
57. Французскі матэматык Алексіс Клод Клеро.
58. С. І. Вавілаў – знакаміты фізік-эксперыментатар.
59. К.Э. Цыялкоўскі – вынаходнік у галіне касманаўтыкі і ракетнай тэхнікі.
60. П. Л. Капіца – выдатны фізік і канструктар-наватар.
61. Рымская і арабская сістэмы лічбаў.
62. Адлік часу. Гісторыя календара.
63. Як мы лічым. 3 гісторыі лікаў.
64. Геаметрычныя фігуры (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
65. Беларускія назвы метрычных адзінак.
66. Венгерскі кубік Рубіка.
67. Яўстах Тышкевіч – руплівец нашай старасветчыны.
68. Язэп Драздовіч у гісторыі беларускага мастацтва.
69. Напалеон Орда і яго знакамітая серыя «Альбомы».
70. Музыка ў камені: Нясвіжскі замак.
71. Марыя дэ Кастэлян – заснавальніца Нясвіжскага парку.
72. Слуцкія паясы.
73. Міхал Клеафас Агінскі – аўтар паланеза «Развітанне з Радзімай».
74. Міхал Казімір Агінскі – гетман-кларнет.
75. Напалеон Орда і яго музычная спадчына.
76. Антоній Радзівіл – аўтар музыкі да оперы «Фауст».
77. Нясвіжская Мельпамена: Францішка Уршуля Радзівіл (Вішнявецкая).
78. Радзівілы і тэатр.
79. Міхал Ельскі – скрыпач і кампазітар XIX ст.
80. Станіслаў Манюшка і яго музыка.
81. Рыгор Шырма і яго харавая капэла.
82. Музычныя школы на Беларусі ў XVI – XVIII стст.
83. 3 гісторыі беларускіх музычных інструментаў.

84. Славутыя музычныя калектывы Беларусі.
85. Язэп Ручкі – выдатны педагог, пісьменнік і рэлігійны дзеяч.
86. Ян Амос Каменскі – педагог-гуманіст.
87. Зігмунд Фрэйд – заснавальнік псіхааналізу.
88. К. Д. Ушынскі – тэарэтык і рэфарматар педагогікі.
89. Развіццё педагагічнай думкі на Беларусі ў XVI – XVII стст.
90. Педагагічныя таварыствы на Беларусі ў XX ст.
91. Эмоцыі і эмацыянальны стан чалавека.
92. Здольнасці чалавека.
93. Почырк і характар.
94. Мова жэстаў.
95. Узаемаадносіны дзяцей і бацькоў.
96. Праблема «цяжкіх» падлеткаў.
97. Псіхалогія публічнага выступлення.
98. Інтэлект і яго развіццё.
99. Колер і яго ўздзеянне на псіхіку чалавека.
100. Тэмперамент і паводзіны чалавека.

ПРАТАКОЛ УЗГАДНЕННЯ ВУЧЭБНАЙ ПРАГРАМЫ УВА

Назва вучэбнай дысцыпліны, з якой патрабуецца ўзгадненне	Назва кафедры	Прапановы аб зменах у змесце вучэбнай праграмы ўстановы вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне	Рашэнне кафедры, якая распрацавала вучэбную праграму (з указаннем даты і нумара пратакола)
1.			

ДАПАЎНЕННІ І ЗМЯНЕННІ Ў ВУЧЭБНАЙ ПРАГРАМЕ
НА _____ / _____ ВУЧЭБНЫ ГОД

№ п/п	Дапаўненні і змяненні	Аснаванне

Вучэбная праграма перагледжана і адобрана на пасяджэнні кафедры
беларускай культуры і фалькларыстыкі

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

Загадчык кафедры
беларускай культуры і фалькларыстыкі
д.ф.н., прафесар

_____ В.С. Новак

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Дэкан філалагічнага факультэта

УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»

к.ф.н., дацэнт

_____ У.А. Бобрык